

Το έκτο τεύχος τυπώνεται την επαύριο μιας κινηματικής και πολιτικής νίκης. Η απεργία πείνας και γενικά ο αγώνας του Νίκου Ρωμανού και άλλων κρατούμενων στις ελληνικές φυλακές που στηρίχθηκε από ένα δυναμικό κίνημα αλληλεγγύης οδήγησε στη διασφάλιση της φυσικής παρουσίας και συμμετοχής των κρατουμένων στη θεσμική εκπαιδευτική διαδικασία εκτός των τειχών. Η κολοβή μορφή εκπλήρωσης αυτού του αιτήματος -υπό την αίρεση της ηλεκτρονικής επιτήρησης και της συμμόρφωσης σε «προαπαιτούμενες» ρήτρες- δεν αναιρεί την επιτυχία αυτού του αγώνα, δεδομένης της κοινωνικής και πολιτικής συγκυρίας μέσα στην οποία κατακτήθηκε.

Σε κάθε περίπτωση, οι συνθήκες μέσα στις οποίες ήρθε να πραγματοποιηθεί αυτός ο πολύπτυχος αγώνας δεν προϊδέαζαν για την όποια επιτυχία του. Η αδύναμη παρουσία κινηματικών και ριζοσπαστικών πρακτικών τον τελευταίο χρόνο έδειχνε να πηγαίνει παράλληλα με μια εντεινόμενη διαδικασία αυταρχικοποίησης και εκμετάλλευσης εκ μέρους του κράτους και των κυρίαρχων τάξεων. Αυτή η διαλεκτική αυξανόμενης κυριαρχίας και μειωμένης αντίστασης φαινόταν να αντανακλά, από τη μια πλευρά, το πολιτικό και οικονομικό αδιέξοδο της αναδιάρθρωσης και, από την άλλη, τον εγκλωβισμό των αιτημάτων για καλύτερες υλικές και πολιτικές συνθήκες στη νεφελώδη προοπτική αλλαγής κυβέρνησης.

Η απουσία ενός κινήματος αμφισβήτησης των πολιτικών του κυρίαρχου συστήματος σημαίνει και αδυναμία κεντρικής πολιτικής αλλαγής, οποιασδήποτε μορφής, με αξιώσεις συνέχειας και χρονικής σταθερότητας. Από την άλλη, χωρίς κίνημα δεν μπορεί να σταθεί κανένα φιλολαϊκό πολιτικό πρόγραμμα, αντίθετα θα κυριαρχήσει η τάση ενσωμάτωσης στα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Η προοπτική αυτή συνεπάγεται μια ολοένα και μεγαλύτερη μετατόπιση πρότερων ριζοσπαστικών τάσεων στα γνώριμα μονοπάτια μιας «αλλαγής» χωρίς καν υποτυπώδεις ταξικές συνισταμένες.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι κυρίαρχες πολιτικές κατευθύνσεις παραπέμπουν στο ερώτημα κατά πόσο η καπιταλιστική κρίση φέρνει τις όποιες πρότερες ψευδαισθήσεις περί ενός αστικού φιλελεύθερου μοντέλου στα όριά τους. Πτυχές της φασιστοποίησης των ευρωπαϊκών κοινωνιών απέναντι σε παντός είδους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς είναι εμφανείς, με τους πρόσφυγες/μετανάστες να αποτελούν τον πρώτο στόχο αυτής της επίθεσης, όπως μαρτυρά η αντιμετώπιση των Σύριων προσφύγων από τις ελληνικές και ευρωπαϊκές αρχές. Σε ευρύτερο επίπεδο, η αστική φιλελεύθερη συμπαράταξη με ξεκάθαρα ναζιστικές δυνάμεις -όπως στην περίπτωση της Ουκρανίας- σταδιακά αναδεικνύονται σε γνώριμη εικόνα και μάλλον αναιρούν την όποια πρωτοτυπία της «περίπτωσης Μπαλτάκου».

Κοιτάζοντας την ευρύτερη εικόνα σήμερα, φαίνεται πως η δυναμική της κρίσης μη μπορώντας να ανακοπεί μόνο από τις τοπικές και συνολικές αναδιαρθρώσεις, έχει οδηγηθεί σε μια νέα φάση, αυτή των εντεινόμενων ενδοϊμπεριαλιστικών συγκρούσεων. Οι συγκρούσεις αυτές έχουν σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηριστικά (όχι ταξικού) εμφυλίου πολέμου και λαμβάνουν χώρα σε αστικά εδάφη που αξιολογούνται ως τα πιο κρίσιμα για την έκβασή τους. Το σκηνικό ενδοϊμπεριαλιστικών αντιπαραθέσεων στην περιφέρεια ή την ημιπεριφέρεια του καπιταλισμού κάνει ορατό το ενδεχόμενο μιας διευρυμένης και κατακερματισμένης δυστοπίας για τις κυριαρχούμενες τάξεις. Ταυτόχρονα όμως, μέσα σε ένα τέτοιο ανοιχτό πεδίο μάχης -μεταφορικά και κυριολεκτικά, η δράση αυτόνομων και λαϊκών κινημάτων στην κατεύθυνση της κοινωνικής απελευθέρωσης είναι πραγματικότητα. Κι αν στην περίπτωση της Ουκρανίας, οι λεπτές αποχρώσεις μιας τέτοιας προοπτικής είναι ακόμα θολές -παρά την διαπιστωμένη παρουσία και δράση λαϊκών κομμουνιστικών οργανώσεων στην Ανατολική Ουκρανία, η περίπτωση της ηρωικής κουρδικής αντίστασης στην φασιστική απειλή του Ισλαμικού Κράτους είναι μια πολύ πιο εύγλωττη μεταφορά ενός διαφορετικού μέλλοντος, με σαφείς εξισωτικές και απελευθερωτικές προεκτάσεις, παρά το ότι και αυτή τέμνεται από τις αντιθέσεις των παγκόσμιων ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών.

Ας έρθουμε τώρα στο θέμα του τεύχους που κρατάτε στα χέρια σας. Το ότι οι συνθήκες κατοίκησης χειροτερεύουν για αυτούς που δεν μπορούν να τα βγάλουν πέρα σε μια εποχή κρίσης είναι αυτονόητο. Η κρισιμότητα του ζητήματος της κατοικίας μαζί με την περιρρέουσα συζήτηση του προηγούμενου χρόνου για απελευθέρωση των πλειστηριασμών πρώτης κατοικίας ήταν τα άμεσα ερεθίσματα για να ασχοληθούμε με το θέμα. Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε το θέμα σφαιρικά, από διάφορες όψεις του.

Η κατοικία στον καπιταλισμό είναι πρωταρχικά ένα εμπόρευμα˙ και σαν εμπόρευμα υπόκειται στους ίδιους νόμους που υπόκεινται τα υπόλοιπα εμπορεύματα στις διακυμάνσεις μεταξύ των αναπτυξιακών περιόδων και των περιόδων κρίσης/ αναδιάρθρωσης. Ταυτόχρονα αποτελεί κομβικό στοιχείο της κοινωνικής αναπαραγωγής από οικονομική, αλλά και πολιτική και ιδεολογική σκοπιά. Από οικονομική γιατί αυτοί που δουλεύουν πρέπει να κοιμούνται κάτω από ένα κεραμίδι για να μπορέσουν να δουλέψουν αποδοτικά την επόμενη μέρα και να διασφαλιστεί η κερδοφορία των αφεντικών. Από πολιτική γιατί ο τρόπος που το Κράτος και το Κεφάλαιο διαχειρίζεται την πρόσβαση των από κάτω στην κατοικία συχνά εμπεριέχει διαμεσολαβήσεις μέσω των οποίων εξασφαλίζεται η συναίνεση ως αντάλλαγμα για τη στέγη. Τέλος, ιδεολογικά, αφού η σχέση κάθε ενός με την κατοικία του (ιδιοκτησία, ενοίκιο, κατάληψη κλπ) καθορίζει σε σημαντικό βαθμό το πώς αντιλαμβάνεται τη θέση του εντός των κοινωνικών συνθηκών.

Ας κοιτάξουμε λίγο τις «ευνοϊκές», αναπτυξιακές περιόδους του καπιταλισμού. Κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων, η παραγωγή και κυκλοφορία κατοικιών ως εμπορευμάτων (μάλιστα μεγάλου κόστους) αποκλείει αυτομάτως από την πρόσβαση στην ιδιοκτησία στέγης τα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας. Τα χαμηλότερα αυτά στρώματα, όμως, αποτελούν την πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού. Σε αυτές τις συνθήκες, όλοι αυτοί οι άνθρωποι έχουν μια ποικιλία άλλων «επιλογών» και πρακτικών, άτυπων ή επίσημων ώστε να εξασφαλίσουν μια (κατά κύριο λόγο προβληματική) στέγη. Το κείμενο του Mike Davis: Η εξάπλωση των Φτωχογειτονιών, που αποτελεί το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίο του The Planet of Slums (Ο Πλανήτης των Φτωχογειτονιών), κάνει μια περιήγηση στους άτυπους τρόπους πρόσβασης στην κατοικία που συναντώνται στις φτωχογειτονιές και παραγκουπόλεις των μεγάλων μητροπόλεων παγκοσμίως και που μπορούν να ξεκινούν από παράνομες υπενοικιάσεις (από «λίγο πιο πλούσιους φτωχούς») και να φτάνουν ως καταλήψεις γης και κτιρίων˙ περνώντας από μια τεράστια ποικιλία ενδιάμεσων καταστάσεων που δείχνει την εφευρετικότητα και την αντοχή των προλετάριων όταν πρόκειται για την επιβίωσή τους, αλλά και τις σχέσεις εκμετάλλευσης που αναπτύσσονται ανάμεσα στους υποτελείς. Το κείμενο για την κατάληψη του Torre David στο Καράκας της Βενεζουέλας, εστιάζοντας σε ένα εμβληματικό παράδειγμα κατάληψης στέγης, προσπαθεί να ανιχνεύσει κάποιες από τις δυναμικές και αντιφάσεις ενός συλλογικού εγχειρήματος διεκδίκησης στέγης που δημιούργησε νέους χώρους ζωής.

Τα παραπάνω κείμενα φαίνεται να αφορούν τις λεγόμενες «αναπτυσσόμενες» χώρες και να αντανακλούν διαδικασίες άνισης ανάπτυξης σε παγκόσμια κλίμακα. Αν κοιτάξουμε, όμως, τις διαδικασίες αστικοποίησης στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες, θα δούμε πως η άνιση ανάπτυξη αναπαράγεται και στο επίπεδο των πόλεων και των γειτονιών τους. Στο κάτω άκρο αυτής της ανισότητας μπορεί κανείς να συναντήσει τόπους κατοικίας αντίστοιχους με αυτούς που περιγράφονται για τις φτωχότερες χώρες του Νότου. Ελέγχοντας τα παραπάνω και προσπαθώντας να έρθουμε λίγο πιο κοντά στα καθ' ημάς, το κείμενο «Οι Γειτονιές των Κολασμένων» εξετάζει αυτή ακριβώς την πόλωση στην Αθήνα, το που και πώς κατοικούν οι φτωχότεροι κάτοικοί της, σε τι είδους γειτονιές και τι σημαίνουν όλα αυτά σε σχέση με ένα ανταγωνιστικό κίνημα.

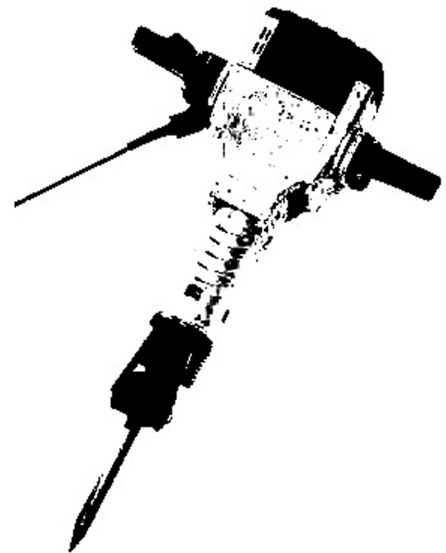
Κατεβαίνοντας ένα σκαλοπάτι ακόμα στην κλίμακα, η καπιταλιστική παραγωγή κατοικίας ή, καλύτερα, η καπιταλιστική διαχείριση της ανάγκης για στέγη, κατασκευάζει χώρους οι οποίοι στοχεύουν στην κανονικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και

την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Θα προσεγγίσουμε αυτή την όψη του στεγαστικού ζητήματος, μέσω μιας φεμινιστικής κριτικής. Το κείμενο «Η Μεγάλη Οικιακή Επανάσταση» μετάφραση της εισαγωγής του βιβλίου της Dolores Hayden: The Grand Domestic Revolution, a history of feminist designs for American homes, neighborhoods, and cities, αναδεικνύει πως οι θεωρητικές αναζητήσεις και τα πρακτικά πειράματα των υλιστριών φεμινιστριών στις ΗΠΑ από τα μέσα του 19ου ως τις αρχές του 20ου αι. αμφισβήτησαν τις κυρίαρχες έμφυλες και χωρικές ιεραρχήσεις. Οι υλίστριες φεμινίστριες διεκδίκησαν έλεγχο της συλλογικοποιημένης αναπαραγωγικής εργασίας από τις γυναίκες και χρησιμοποίησαν ως εργαλείο τους, θεωρητικό και πρακτικό, την αναζήτηση νέων χώρων συλλογικής ζωής, πέρα από το διαμέρισμα των μεγαλουπόλεων που συμβάλλει στην εξατομίκευση για όλους και στον εγκλεισμό για τις γυναίκες.

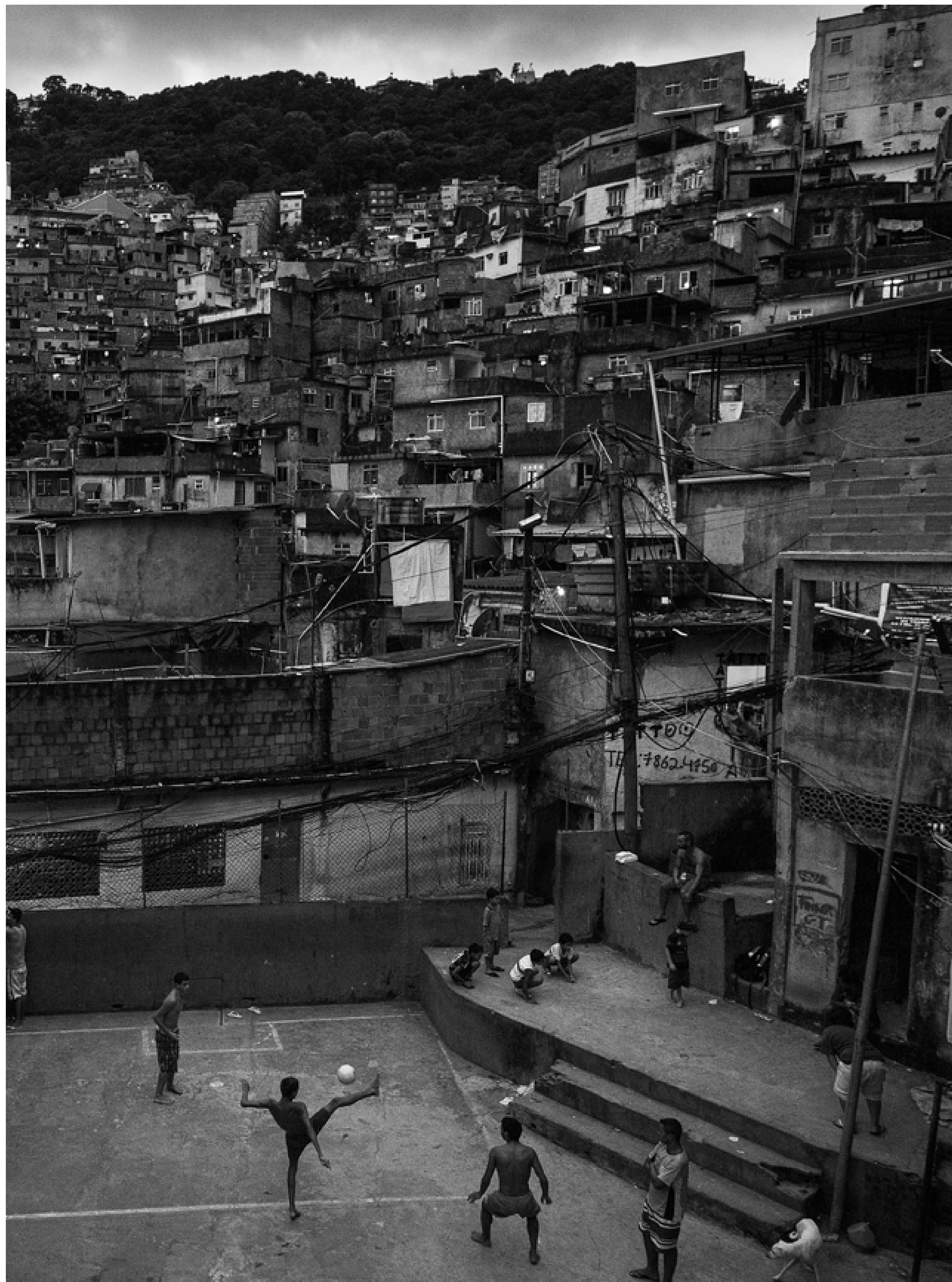
Αν στη φάση ανάπτυξης η καπιταλιστική παραγωγή και κυκλοφορία κατοικιών οδηγεί στην παραγωγή χώρων κανονικοποίησης στο ένα άκρο, χώρων αποκλεισμού στο άλλο και ενδιάμεσα ένα συνεχές χώρων άνισης ανάπτυξης, στη φάση της κρίσης/αναδιάρθρωσης οι τάσεις αυτές είτε ενισχύονται είτε ξεπερνιούνται στην προσπάθεια επαναφοράς της κερδοφορίας. Η τάση για αποκλεισμό ενισχύεται προφανώς σήμερα, καθώς μεγάλα τμήματα του πληθυσμού κατρακυλάνε τα σκαλιά της οικονομικής ιεραρχίας. Άμεσο αποτέλεσμα, η αύξηση του αριθμού των στέγων και των προβληματικά στεγασμένων. Το κείμενο «Άστεγοι: μεταξύ real estate, κρατικής φιλανθρωπίας και αστυνομικών εκκαθαρίσεων» προσπαθεί να φωτίσει μερικές όχι τόσο γνωστές πλευρές του φαινομένου της αστεγίας και της επισφαλούς στέγασης γενικά, καθώς και των προσπαθειών διαχείρισης αυτού του αποτελέσματος της κρίσης από τους κυρίαρχους.

Εκτός, όμως από την παραγωγή αποκλεισμών, οι καπιταλιστικές κρίσεις αποτελούν πρώτης τάξης μηχανισμούς για την αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων γενικά και των οικονομικών σχέσεων ειδικά, με σκοπό την επανακινητοποίηση του Κεφαλαίου και την επάνοδο των κερδών. Στην παρούσα φάση, βέβαια, ο αποκλεισμός πολλών από διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής φαίνεται να αποτελεί συστατικό στοιχείο της αναδιάρθρωσης. Από την άλλη και όσον αφορά συγκεκριμένα στην κατοικία, επαναπροσδιορίζονται οι όροι πρόσβασης σε αυτή καθώς και οι όροι λειτουργίας της αντίστοιχης αγοράς. Το κείμενο «Η Εργατική Τάξη και Το Σπίτι: αποκλεισμός και ενσωμάτωση μέσω της πρόσβασης στην κατοικία στην Ελλάδα» κάνοντας μια ιστορική αναδρομή προσπαθεί να ανιχνεύσει τι σημαίνουν οι πρόσφατες εξελίξεις που σχετίζονται με την αγορά κατοικίας. Συνδέοντας τις διαχρονικές πολιτικές κατοικίας στη χώρα με το πώς η εργατική τάξη ενσωματώνεται ή αποκλείεται οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά στον ελληνικό καπιταλισμό, κάνει την απόπειρα να προβλέψει το μέλλον που της διαφυλάσσεται, μέσα από τις διαφαινόμενες νέες οικονομικές τάσεις και νομικές ρυθμίσεις.

Τελικά, όμως, οι κρίσεις είναι επικίνδυνες για τον καπιταλισμό στο βαθμό που παράγουν αντιστάσεις των από κάτω που εμποδίζουν τις επιδιωκόμενες αναδιαρθρώσεις. Γίνονται ακόμη πιο επικίνδυνες όταν οι διάσπαρτες αντιστάσεις ενοποιούνται σε ένα ανώτερο επίπεδο αμφισβήτησης του όλου συστήματος. Το κείμενο «Κινήματα για την Κατοικία σε Ισπανία και Ιταλία» συγκεντρώνει τις εμπειρίες από τα κινήματα για τη στέγη στις δύο μεσογειακές χώρες, τα επιτεύγματα, τα όριά τους και τις προσπάθειες να ξεπεραστεί το θεματικό ή το τοπικό των διαμαρτυριών ώστε να πολλαπλασιαστεί η δύναμή τους.

Ελπίζουμε το τεύχος να είναι χορταστικό και χρήσιμο. Καλή ανάγνωση και καλούς αγώνες!

78624150

Η εξάπλωση των φτωχογειτονιών

Mike Davis

Άφησε το μυαλό του να ταξιδέψει καθώς ατένιζε την πόλη, μισή παραγκούπολη,
μισή παράδεισος. Πώς μπορούσε ένα μέρος να είναι τόσο άσχημο και βίαιο,
αλλά ταυτόχρονα όμορφο;

Cris Abani

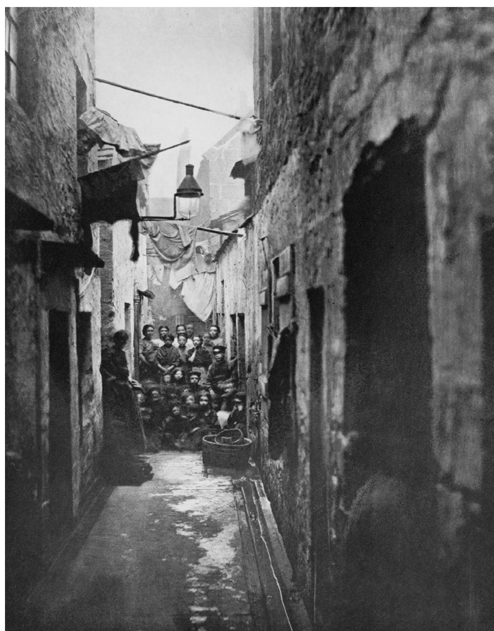
Η εκπληκτική εξάπλωση των φτωχογειτονιών* είναι το βασικό θέμα του *The Challenge of Slums (Η πρόκληση των φτωχογειτονιών)*, μια ιστορική και νηφάλια αναφορά που δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 2003 από το Πρόγραμμα Ανθρωπίνων Οικισμών του ΟΗΕ (UN-HABITAT). Αυτή η πρώτη παγκόσμια καταγραφή της αστικής φτώχιας, που ακολουθεί τα βήματα των Friedrich Engels, Henry Mayhew, Charles Booth, και Jacob Riis, κορυφώνει δύο αιώνες επιστημονικής έρευνας της ζωής των φτωχογειτονιών, που ξεκίνησε με το βιβλίο *Survey of Poverty in Dublin (Έρευνα της Φτώχειας στο Δουβλίνο)* του James Whitelaw το 1805. Αποτελεί επίσης, το πολυαναμενόμενο εμπειρικό αντίστοιχο των προειδοποιήσεων της Παγκόσμιας Τράπεζας τη δεκαετία του '90, ότι η αστική φτώχεια θα γινόταν το «πιο σημαντικό και πολιτικά εκρηκτικό πρόβλημα του επόμενου αιώνα».

Το *The Challenge of Slums*, με τη συνεργασία παραπάνω από 100 ερευνητών, ενσωματώνει τρεις νέες πηγές ανάλυσης και δεδομένων. Αρχικά, βασίζεται σε συνοπτικές μελέτες περιπτώσεων φτώχειας, κατάστασης της φτωχογειτονιάς και πολιτικής κατοικίας σε 34 μητροπόλεις, από το Abidjan μέχρι το Σύδνεϋ. Το πρόγραμμα αυτό συντονίστηκε για την UN-HABITAT από τη Μονάδα Αναπτυξιακού Σχεδιασμού (Development Planning Unit) του University College του Λονδίνου. Δεύτερον, χρησιμοποιεί μια μοναδική συγκριτική βάση δεδομένων για 237 πόλεις παγκοσμίως, που δημιουργήθηκε από το πρόγραμμα Αστικοί Δείκτες της UN-HABITAT (Development Planning Unit) για τη Σύνοδο Κορυφής της Κωσταντινούπολης το 2001 (2001 Istanbul + 5 Urban Summit). Και τρίτον, ενσωματώνει δεδομένα παγκόσμιας έρευνας νοικοκυριών, πράγμα που ανοίγει νέους δρόμους συμπεριλαμβάνοντας την Κίνα και την πρώην Σοβιετική Ένωση. Οι συγγραφείς του ΟΗΕ αναγνωρίζουν την εργασία του Branko Milanovic, του οικονομολόγου της Παγκόσμιας Τράπεζας, που πρωτοπορώντας έκανε αυτές τις έρευνες σαν δυναμικό μικροσκόπιο για τη μελέτη της παγκόσμιας ανισότητας. (Σε ένα από αυτά τα άρθρα, ο Milanovic εξηγεί: «για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, ερευνητές εξακρίβωσαν δεδομένα πάνω στη διανομή του εισοδήματος ή του πλούτου [δαπάνες ή κατανάλωση] μεταξύ του 90%, ή και παραπάνω, του παγκόσμιου πληθυσμού».) Αν οι αναφορές της Διακυβερνητικής Επιτροπής της Κλιματικής Αλλαγής αντιπροσωπεύουν μια πρωτοφανή επιστημονική συναίνεση πάνω στους κινδύνους της υπερθέρμανσης του πλανήτη, τότε το *The Challenge of Slums* φαίνεται να είναι μια το ίδιο έγκυρη προειδοποίηση για την παγκόσμια καταστροφή λόγω της αστικής φτώχειας.

Αλλά τι είναι μια «φτωχογειτονιά»; Ο πρώτος δημοσιευμένος ορισμός φέρεται να συναντάται το 1812 στο *Vocabulary of the Flash Language (Λεξικό της Αργκό)* του κατάδικου συγγραφέα James Hardy Vaux, όπου είναι συνώνυμη με *"racket" ή «εμπόριο εγκληματικότητας»*. Ωστόσο, μέχρι τα χρόνια της χολέρας των δεκαετιών του 1830 και του 1840, οι φτωχοί έμεναν σε φτωχογειτονιές αντί να τις κατασκευάζουν. Ο Cardinal Wiseman, στα γραπτά του σχετικά με την αστική μεταρρύθμιση, μερικές φορές μετατρέπει τη λέξη *slum (χώρος όπου συμβαίνουν ακολασίες)* από αργκό του δρόμου σε ορισμό που άνετα θα χρησιμοποιούνταν από ευγενείς συγγραφείς. Μέχρι τα μέσα του αιώνα φτωχογειτονιές εμφανίστηκαν στη Γαλλία, την Αμερική και την Ινδία και γενικά αναγνωρίστηκαν σαν διεθνές φαινόμενο. Ειδήμονες και περιηγητές συζητούσαν για το που ήταν χειρότερη η ανθρώπινη υποβάθμιση: Whitechapel ή La Chapelle, Gorbals ή Liberties, Pig Alley ή Mulberry Bend. Σε μια έρευνα του 1895 για «τους φτωχούς στις μεγάλες

* Με τη λέξη *φτωχογειτονιά* στο κείμενο μεταφράζεται ο όρος *slum*

πόλεις», το Scribner's Magazine ψήφισε τα Fondaci της Νάπολη σαν τις «πιο φρικαλέες ανθρώπινες κατοικίες στο πρόσωπο της γης», αλλά ο Gorky ήταν σίγουρος ότι η ονομαστή περιοχή Khitrov της Μόσχας ήταν στην πραγματικότητα «το κατώτατο βάθος», ενώ ο Kipling γελούσε και παρέσυρε τους αναγνώστες του «βαθύτερα και βαθύτερα ακόμα», στην Colootollah, «το χαμηλότερο βόθρο απ' όλους» στην «πόλη της φρικτής νύχτας» της Καλκούτα.

Φτωχογειτονιά στη Γλασκώβη το 1868

Αυτές οι κλασσικές φτωχογειτονιές ήταν διαβόητοι γραφικοί τόποι, αλλά οι μεταρρυθμιστές γενικά συμφωνούσαν με τον Charles Booth -τον Dr. Livingston των παριών του Λονδίνου- ότι όλες οι φτωχογειτονιές χαρακτηριζόταν από ένα αμάγαλμα ετοιμόρροπης κατοικίας, υπερπληθυσμού, ασθενειών, φτώχειας και εξαχρείωσης. Για τους φιλελεύθερους του 19ου αιώνα, φυσικά, η ηθική διάσταση ήταν καθοριστική, και η φτωχογειτονιά ήταν γι' αυτούς πρώτα και πάνω απ' όλα ένα μέρος όπου ένα αδιόρθωτο και άγριο κοινωνικό «υπόλειμμα» σάπιζε με ανήθικη και συχνά ταραχώδη λαμπρότητα. Πράγματι, πολλές λογοτεχνικές αναφορές «γαργαλούσαν» τη βικτωριανή μεσαία τάξη με ζωηρές και μακάβριες ιστορίες από τη σκοτεινή πλευρά της πόλης. Το *Savages* εξύμνησε την Reverend Chapin στο *Humanity in the City (Ανθρωπότητα στην πόλη, 1854)*, «όχι σε ζοφερά δάση, αλλά κάτω από τη λάμψη της γκαζόλαμπας και υπό το βλέμμα των αστυνομικών, με πολεμικές ιαχές και αντίστοιχα clubs, ενδύματα φανταστικά και ψυχές τόσο άγριες όσο οι συγγενείς τους στον αντίποδα». Σαράντα χρόνια μετά, η νέα Διεύθυνση Εργασίας των Η.Π.Α., στην πρώτη «επιστημονική» έρευνα της αμερικάνικης οικιστικής ζωής της εργατικής τάξης (*The Slums of Baltimore, Chicago, New York and Philadelphia, 1894 - Οι φτωχογειτονιές της Βαλτιμόρης, του Σικάγο, της Νέας Υόρκης και της Φιλαδέλφεια*), ακόμα προσδιόριζε τη φτωχογειτονιά σαν «μια περιοχή με βρώμικους δρόμους, ιδιαίτερα όταν κατοικείται από εξαθλιωμένο και εγκληματικό πληθυσμό».

Μια παγκόσμια απογραφή των slums

Οι συγγραφείς του *The Challenge of Slums* απορρίπτουν αυτές τις βικτωριανές συκοφαντίες, αλλά διατηρούν με διαφορετικό τρόπο τον κλασσικό ορισμό της φτωχογειτονιάς που χαρακτηρίζεται από υπερπληθυσμό, φτωχή ή άτυπη κατοικία, ακατάλληλη πρόσβαση σε ασφαλές νερό και αποχέτευση, ανασφάλεια νομής. Αυτός ο λειτουργικός ορισμός, που υιοθετήθηκε επίσημα σε μια συνάντηση των Ηνωμένων Εθνών στο Ναϊρόμπι τον Οκτώβριο του 2002, «περιορίζεται στα φυσικά και νομικά χαρακτηριστικά του οικισμού» και αποφεύγει τις πιο δύσκολα μετρήσιμες «κοινωνικές διαστάσεις», αν και εξισώνει στις περισσότερες περιπτώσεις την οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση. Περικλείοντας περιαστικές παραγκουπόλεις καθώς και αρχετυπικούς αστικούς οικισμούς, αυτή η πολυδιάστατη προσέγγιση είναι στην ουσία ένας πολύ συντηρητικός δείκτης αυτού που χαρακτηρίζεται ως φτωχογειτονιά· πολλοί αναγνώστες θα μείνουν έκπληκτοι από το αντί-βιωματικό εύρημα ότι μόνο το 19,6% των μεξικανών που ζουν στις πόλεις, ζουν σε φτωχογειτονιές (είναι γενικά αποδεκτό από ντόπιους ειδικούς ότι σχεδόν τα δύο τρίτα των μεξικανών ζουν σε *colonias populares* ή παλαιότερους οικισμούς). Ακόμα και χρησιμοποιώντας αυτόν τον περιορισμένο ορισμό, οι ερευνητές των Ηνωμένων Εθνών υπολογίζουν ότι υπήρχαν τουλάχιστον 921 εκατομμύρια κάτοικοι σε φτωχογειτονιές το 2001 και πάνω από 1 δισεκατομμύριο το 2005: σχεδόν ίσοι με τον πληθυσμό του πλανήτη όταν ο νεαρός Engels για πρώτη φορά τόλμησε να κυκλοφορήσει μέσα στους σκοτεινούς δρόμους του St. Giles και της Old Town Manchester το 1844.

Πράγματι, ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός από το 1970 και έπειτα πολλαπλασίασε εκθετικά τη φημισμένη φτωχογειτονιά του Tom-all-Alone στο *Bleak House* του

Dickens. Οι κάτοικοι των φτωχογειτονιών, ενώ είναι μόνο το 6% του πληθυσμού της πόλης των αναπτυγμένων χωρών αποτελούν το συγκλονιστικό 78,2% των άστεων στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες· αυτό ισούται ακριβώς με το ένα τρίτο του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού.

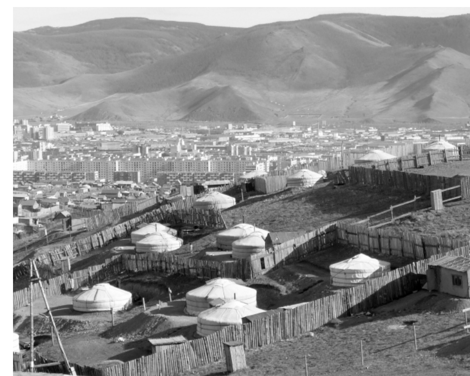
Σύμφωνα με την UN-HABITAT, τα μεγαλύτερα παγκοσμίως ποσοστά κατοίκων φτωχογειτονιών εντοπίζονται στην Αιθιοπία (ένα εκπληκτικό 99,4%), στο Αφγανιστάν (98,5%) και στο Νεπάλ (92%). Η Βομβάη, με 10 έως 12 εκατομμύρια καταληψίες και κατοίκους παραγκουπόλεων, είναι η παγκόσμια πρωτεύουσα των φτωχογειτονιών, ακολουθούν το Μεξικό και η Ντάκα με 9 έως 10 εκατομμύρια η καθεμία, και έπειτα το Λάγος, το Κάιρο, το Καράτσι, η Κινσάσα-Μπραζαβίλ, το Σάο Πάολο, η Σανγκάι και το Δελχί με 6 έως 8 εκατομμύρια η καθεμία.

Πίνακας 1*: Οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί φτωχογειτονιών ανά χώρα.

Χώρα	Φτωχογειτονιά επί τοις 100 του αστικού πληθυσμού	Νούμερα (εκατομμύρια)
Κίνα	37,8	193,8
Ινδία	55,5	158,4
Βραζιλία	36,6	51,7
Νιγηρία	79,2	41,6
Πακιστάν	73,6	35,6
Μπαγκλαντές	84,7	30,4
Ινδονησία	23,1	20,9
Ιράν	44,2	20,4
Φιλιππίνες	44,1	20,1
Τουρκία	42,6	19,1
Μεξικό	19,6	14,7
Νότια Κορέα	37,0	14,2
Περού	68,1	13,0
Η.Π.Α.	5,8	12,8
Αίγυπτος	39,9	11,8
Αργεντινή	33,1	11,0
Τανζανία	92,1	11,0
Αιθιοπία	99,4	10,2
Σουδάν	85,7	10,1
Βιετνάμ	47,4	9,2

* Αυτές οι εκτιμήσεις προέρχονται από τις μελέτες περιπτώσεων του UN-HABITAT 2003 και από έναν μέσο όρο δεκάδων διαφορετικών πηγών

Οι πιο γρήγορα αναπτυσσόμενες φτωχογειτονιές βρίσκονται στη Ρωσική Ομοσπονδία (ειδικότερα σε πρώην «σοσιαλιστικές πόλεις εταιριών», εξαρτώμενες από μία, τώρα πια κλειστή βιομηχανία, και στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όπου η αστική εγκατάλειψη ήρθε με την ίδια ιλιγγιώδη ταχύτητα της οικονομικής ανισότητας και της δημόσιας αποεπένδυσης. Το 1993 το Πρόγραμμα Αστικών Δεικτών του ΟΗΕ ανάφερε ποσοστό φτώχειας 80% ή και υψηλότερο στο Μπακού (Αζερμπαϊτζάν) και στο Γερεβάν(Αρμενία). Ομοίως, ο σοβιετικός αστικός πυρήνας από σκυρόδεμα και ατσάλι του Ουλάν Μπατόρ είναι περικυκλωμένος από μια θάλασσα 500.000, ή και παραπάνω, εξαθλιωμένων πρώην κτηνοτρόφων, που ζουν σε σκηνές που ονομάζονται *gers*. Λίγοι από αυτούς καταφέρνουν να φάνε πάνω από μια φορά τη μέρα.

Gers στο Ουλάν Μπατόρ, Μογγολία

Οι φτωχότεροι αστικοί πληθυσμοί, ωστόσο, βρίσκονται πιθανότατα στη Λουάντα, στο Μαούτο, στην Κινσάσα και στην Κοτσαμπάμπα (Βολιβία), όπου τα δύο τρίτα

Λουάντα, Αγκόλα

των κατοίκων ή παραπάνω κερδίζουν λιγότερα από το κόστος της ελάχιστης αναγκαίας καθημερινής ποσότητας τροφής. Στη Λουάντα, όπου το ένα τέταρτο των νοικοκυριών έχει κατά κεφαλή κατανάλωση λιγότερα από 75 σεντς την ημέρα, η παιδική θνησιμότητα (κάτω από 5 ετών) ήταν στο τρομακτικό ποσοστό 320/1000 το 1993 - το υψηλότερο του κόσμου.*

Σίγουρα, δε ζουν όλοι οι φτωχοί των πόλεων σε φτωχογειτονιές, ούτε είναι όλοι οι κάτοικοι των φτωχογειτονιών φτωχοί· πράγματι, το *The Challenge of Slums* υπογραμμίζει ότι σε κάποιες πόλεις η πλειοψηφία των φτωχών ζουν έξω από τις φτωχογειτονιές με τη στενή έννοια του όρου. Αν και οι δύο κατηγορίες προφανώς υπερκαλύπτουν η μία την άλλη στην πλειοψηφία τους, ο αριθμός των φτωχών των πόλεων είναι σημαντικά μεγαλύτερος: τουλάχιστον το μισό του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού, όπως προσδιορίζεται από τα σχετικά εθνικά κατώτερα όρια φτώχιας.** Επιπλέον, σχεδόν το ένα τέταρτο των κατοίκων των πόλεων (σύμφωνα με έρευνα του 1988), ζουν σε ακραίες συνθήκες «απόλυτης» φτώχειας, επιβιώνοντας με ένα δολάριο ή λιγότερο την ημέρα. Αν τα στοιχεία του ΟΗΕ είναι ακριβή, η διαφορά του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε κάθε νοικοκυριό μεταξύ μιας πλούσιας πόλης, όπως το Σιάτλ, και μιας πολύ φτωχής, όπως το Ιμπαντάν (Νιγηρία), είναι τόσο μεγάλη όσο 739/1 - απίστευτη ανισότητα.

Kampung, Τζακάρτα, Ινδονησία

Ακριβή στατιστικά είναι στην πραγματικότητα δύσκολο να βρεθούν, γιατί οι φτωχοί πληθυσμοί και οι πληθυσμοί των φτωχογειτονιών συχνά υποεκτιμούνται εσκεμμένα και μαζικά από τις αρχές. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, για παράδειγμα, η Μπανγκόκ είχε επίσημο ποσοστό φτώχειας μόνο 5%, αν και έρευνες κατέληξαν ότι περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού (1,15 εκατομμύρια) ζούσαν σε φτωχογειτονιές και κατειλημμένους καταυλισμούς. Ομοίως, η κυβέρνηση του Μεξικό ισχυριζόταν τη δεκαετία του '90 ότι μόνο ένας στους δέκα κατοίκους των πόλεων ήταν πραγματικά φτωχοί, παρά τα αδιαμφισβήτητα στοιχεία του ΟΗΕ που έδειχναν το 40% περίπου να ζει με λιγότερο από 2$ τη μέρα. Επίσης διαβόητα για τη διαστρέβλωση της φτώχειας στις πόλεις είναι και τα Ινδονησιακά και Μαλαισιανά στατιστικά στοιχεία. Το επίσημο ποσοστό για τη Τζακάρτα, όπου οι περισσότεροι ερευνητές εκτιμούν ότι το ένα τέταρτο του πληθυσμού είναι κάτοικοι των φτωχογειτονιών *kampung*, είναι απλώς παράλογο: λιγότερο από 5%. Στη Μαλαισία, ο γεωγράφος Jonathan Rigg διαμαρτύρεται ότι ο επίσημος υπολογισμός της φτώχειας «δεν παίρνει υπόψη το υψηλότερο κόστος ζωής» και εσκεμμένα υποεκτιμά τους φτωχούς Κινέζους. Ο αστικός κοινωνιολόγος Erhard Berner, εν τω μεταξύ, πιστεύει ότι οι προσεγγιστικοί υπολογισμοί για τη Μανίλα είναι σκοπίμως ασαφείς και ότι τουλάχιστον το 1/8 του πληθυσμού των φτωχογειτονιών δεν έχει καταμετρηθεί.

Μια τυπολογία των φτωχογειτονιών

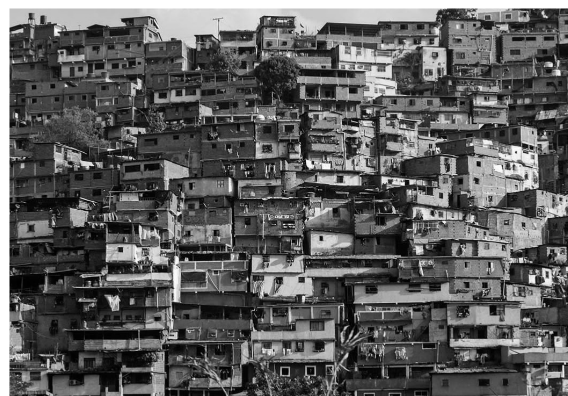
Πιθανόν να υπάρχουν 200.000 φτωχογειτονιές στον πλανήτη, όπου ο πληθυσμός κυμαίνεται από μερικές εκατοντάδες σε περισσότερο από ένα εκατομμύριο ανθρώπους. Μόνο οι πέντε μεγαλύτερες μητροπόλεις της Νότιας Ασίας (Καράτσι, Βομβάη, Δελχί, Καλκούτα και Ντάκα) περιλαμβάνουν 15.000 διακριτές κοινότητες φτωχογειτονιών, των οποίων ο συνολικός πληθυσμός υπερβαίνει τα 20 εκατομμύρια. «Μεγα-φτωχογειτονιες» προκύπτουν όταν παραγκουπόλεις και κοινότητες καταληψιών ενώνονται σε συνεχόμενες ζώνες ανεπίσημης κατοικίας και φτώχειας, συνήθως στην περιφέρεια του άστεως. Στην Πόλη του Μεξικό, για παράδειγμα, το 1992 είχε εκτιμηθεί ότι υπήρχαν 6,6 εκατομμύρια ανθρώπων χαμηλού εισοδήματος που ζούσαν σε 248 συνεχόμενα τετραγωνικά χιλιόμετρα ανεπίσημης κατοικίας. Αντίστοιχα, οι περισσότεροι από τους φτωχούς στη Λίμα, ζουν σε τρία μεγάλα περιφερειακά *conos* ακτινωτά από το κέντρο της πόλης· τόσο τεράστιες χωρικές συγκεντρώσεις αστικής φτώχειας είναι επίσης συχνές στην Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Στη Νότια Ασία, από την άλλη πλευρά, οι φτωχοί των πόλεων συνηθίζουν να ζουν σε πολύ μεγαλύτερο αριθμό διακριτών φτωχογειτονιών που τοποθετούνται

* Εναλλακτικά, η παιδική θνησιμότητα της Λουάντα είναι 400 φορές υψηλότερη από αυτή στη Rennes, Γαλλία, την πόλη με τη χαμηλότερη κάτω των 5 ετών θνησιμότητα (Shi, "How Access to Urban Portable Water Sewerage Connections Affects Child Mortality," σ. 2)

** Στην Καλκούτα, για παράδειγμα, το όριο της φτώχειας καθορίζεται σαν το χρηματικό αντίστοιχο για 2.100 θερμίδες για καθημερινή διατροφή. Έτσι, ο φτωχότερος άνθρωπος στην Ευρώπη, το πιθανότερο, είναι ένας πλούσιος άνθρωπος στην Καλκούτα και αντίστροφα (Kavita Datta and Gareth A. Jones, "Preface" in Datta and Jones (eds), Housing and Finance in Developing Countries, London 1999, p. xvi. III)

ευρέως διάσπαρτες στον αστικό ιστό, σε μορφές με πολυπλοκότητα σχεδόν ενός φράκταλ. Στην Καλκούτα, για παράδειγμα, χιλιάδες *thika bustees* -εννέα καταλύματα από πέντε παράγκες το καθένα, με κοινά δωμάτια 45 τετραγωνικών μέτρων, κατά προσέγγιση, με τον απίστευτο αριθμό των 13,4 ανθρώπων- αναμειγνύονται με μια ποικιλία άλλων συνθηκών κατοικίας και χρήσεων γης. Στη Ντάκα, πιθανόν να έχει περισσότερο νόημα να ληφθούν υπόψη οι περιοχές χωρίς φτωχογειτονιές σαν θύλακες σε ένα εντυπωσιακό matrix ακραίας φτώχειας.

Αν και μερικές φτωχογειτονιές έχουν μεγάλη προϊστορία -η πρώτη φαβέλα του Ριο Ντε Τζανέιρο, η Morro de Providencia, ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1880- οι περισσότερες μεγα-φτωχογειτονιές επεκτάθηκαν από το 1960 και μετά. Η Ciudad Nezahualcoyotl, για παράδειγμα, είχε το πολύ 10.000 κατοίκους το 1957· σήμερα αυτό το φτωχό προάστιο της Πόλης του Μεξικό έχει 3 εκατομμύρια κατοίκους. Το εξαπλωνόμενο Manshiet Nasr έξω από το Κάιρο, ξεκίνησε σαν κατασκήνωση για τους οικοδόμους που έχτιζαν το Nasr City τη δεκαετία του 1960, ενώ η απέραντη φτωχογειτονιά Orangi/Baldi σε λόφο στο Καράτσι, με τον ανάμεικτο πληθυσμό από μουσουλμάνους πρόσφυγες από την Ινδία και το Panthas των Αφγανικών συνόρων, ιδρύθηκε το 1965. Η Villa El Salvador -μία από τις μεγαλύτερες *barriadas* της Λίμα- ιδρύθηκε το 1971 με τη χορηγία της στρατιωτικής κυβέρνησης του Περού και μέσα σε μερικά χρόνια είχε πληθυσμό πάνω από 300.000.

Καράκας, Βενεζουέλα

Παντού στον Τρίτο Κόσμο η επιλογή κατοικίας είναι μια δύσκολη διαφορική εξίσωση μπερδεμένων παραμέτρων. Όπως περίφημα τόνισε ο αναρχικός αρχιτέκτονας Jon Turner, «η κατοικία είναι ρήμα». Οι φτωχοί των πόλεων πρέπει να λύσουν μια πολύπλοκη εξίσωση, καθώς πρέπει να βελτιστοποιήσουν το κόστος, την ασφάλεια της διαμονής, την ποιότητα της στέγασης, τη διαδρομή προς τη δουλειά, και μερικές φορές την προσωπική ασφάλεια. Για μερικούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων πολλών κατοίκων των πεζοδρομίων, ένα μέρος κοντά σε μια δουλειά -ας πούμε σε μια αγορά ή σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό- είναι ακόμα πιο σημαντική από

Πίνακας 2: Οι 30 μεγαλύτερες φτωχογειτονιές (2005).

Φτωχογειτονιά	Πληθυσμός (εκατομμύρια)	Φτωχογειτονιά	Πληθυσμός (εκατομμύρια)
Nezal/ Chalco/ Izta (Πόλη του Μεξικό)	4,0	Dbaravi (Βομβάη)	0,8
Libertador (Καράκας)	2,2	Kibera (Ναϊρόμπι)	0,8
El Sur/ Ciudad Bolivar (Μπογκοτά)	2,0	El Alto (Λα Παζ)	0,8
San Juan de Luriganchi (Λίμα)	1,5	City of Dead (Κάιρο)	0,8
Cono Sur (Λίμα)	1,5	Sucre (Καράκας)	0,6
Ajengunle (Λάγος)	1,5	Islamabar (Τεχεράνη)	0,6
Sadr City (Βαγδάτη)	1,5	Tlalpan (Πόλη του Μεξικό)	0,6
Soweto (Gauteng)	1,5	Inanda INK (Durban)	0,5
Gaza (Παλαιστίνη)	1,3	Manshiet Nasr (Κάιρο)	0,5
Orangi Township (Καράτσι)	1,2	Altindag (Άγκυρα)	0,5
Cape Flats (Cape Town)	1,2	Mathare (Ναϊρόμπι)	0,5
Pikine (Ντακάρ)	1,2	Aguas Blancas (Cali)	0,5
Imbaba (Κάιρο)	1,0	Agege (Λάγος)	0,5
Ezbel El-Huggaba (Κάιρο)	1,0	Cite-Soleil (Port-au-Prince)	0,5
Cazenga (Λουάντα)	0,8	Masina (Κινσάσα)	0,5

μια στέγη. Για άλλους, η σχεδόν δωρεάν γη αξίζει επικές μετακινήσεις από τα προάστια στο κέντρο. Η χειρότερη περίπτωση για όλους, είναι η ακριβή τοποθεσία χωρίς δημόσιες παροχές ή ασφάλεια διαμονής. Στο διάσημο μοντέλο του Turner, που βασίζεται στη δουλειά του στο Περού τη δεκαετία του 1960, οι αγρότες μετανάστες πρώτα μετακινούνται από την εξοχή στο κέντρο της πόλης -τοποθεσία με κάθε τίμημα- για να βρούνε δουλειά· μετά, με τη σιγουριά της εργασίας μετακινούνται προς την περιφέρεια, όπου είναι εφικτό να αποκτήσουν ιδιοκτησία. Αυτή η μορφή εξέλιξης από «μπροστάρη» (bridgeheader) σε «εδραιωμένο» (consolidator), σύμφωνα πάντα με την ορολογία του, είναι φυσικά μια εξιδανίκευση που μπορεί να αφορά ιστορικά μια παροδική κατάσταση σε μια ήπειρο ή χώρα.

Η πλωτή φτωχογειτονιά Makoko, Λάγος, Νιγηρία

Σε μια πιο εκλεπτυσμένη ανάλυση, ο ειδικός σε θέματα κατοίκησης, ο Ahmed Soliman, αναφέρεται σε τέσσερις βασικές στρατηγικές εύρεσης στέγης για τους φτωχούς στο Κάιρο. Πρώτον, αν η πρόσβαση σε κεντρικές αγορές εργασίας είναι μια παράμετρος, η οικογένεια μπορεί να εξετάσει το ενδεχόμενο να νοικιάσει ένα διαμέρισμα· τα κτίσματα προς ενοικίαση προσφέρουν κεντρικότητα και ασφάλεια νομής, αλλά είναι ακριβά και δεν προσφέρουν το ενδεχόμενο ιδιοκτησίας. Η δεύτερη επιλογή είναι κεντρική τοποθεσία αλλά ανεπίσημη στέγαση: μια κατάσταση που περιγράφεται από τον Soliman σαν «ένα πολύ μικρό δωμάτιο ή στέγη με μικρό χώρο, με φτωχής ποιότητας περιβάλλον και φτηνό ή καθόλου ενοίκιο, με καλή πρόσβαση σε ευκαιρίες εργασίας, αλλά χωρίς ελπίδα ασφαλούς διαμονής. Τέτοιοι παράνομοι διαμένοντες θα αναγκαστούν να μετακινηθούν σε κατασκηνώσεις καταληψιών ή σε ημι-ανεπίσημες κατοικίες.»

Κάιρο, Αίγυπτος

Η τρίτη και φτηνότερη λύση είναι η κατάληψη δημόσιας γης, συνήθως στα προάστια της ερήμου του Καΐρου και σχεδόν πάντα με ατμοσφαιρική ρύπανση· το αρνητικό αντάλλαγμα είναι το πολύ υψηλό κόστος της μετακίνησης προς τη δουλειά και η άρνηση της κυβέρνησης να παρέχει υποδομές. «Για παράδειγμα, η κατειλημμένη περιοχή στη συνοικία El Dekhila υπήρξε καταυλισμός για 40 χρόνια χωρίς καμία παρέμβαση ή δράση από την πλευρά της τοπικής αρχής». Η τέταρτη λύση, αυτή που επιλέγουν στην πραγματικότητα οι περισσότεροι φτωχοί του Καΐρου, είναι να αγοράσουν ένα κομμάτι γης σε μία από τις αχανείς ημι-άτυπες επεκτάσεις (συχνά σε γη που αγοράζεται από Βεδουίνους ή από χωριά βοσκών) με νόμιμη διαμονή αλλά χωρίς επίσημη άδεια για χτίσιμο. Παρόλο που είναι μακριά από δουλειές, τέτοια μέρη είναι ασφαλή και, μετά από εκτεταμένη κινητοποίηση της κοινότητας και πολιτικές διαπραγματεύσεις, συνήθως τους παρέχονται τα βασικά δημόσια αγαθά.

Παρόμοια μοντέλα ορθολογικής επιλογής μπορούν να προσδιοριστούν για όλες τις πόλεις, δημιουργώντας ένα τεράστιο εύρος τοπικά προσδιορισμένων σχέσεων νομής και τύπων εγκατάστασης. Η τυπολογία που φαίνεται στον Πίνακα 3 που ακολουθεί, είναι μια αναλυτική απλοποίηση που αφαιρεί σημαντικά τοπικά χαρακτηριστικά για χάρη της παγκόσμιας συγκρισιμότητας. Άλλοι αναλυτές μπορεί να δώσουν προτεραιότητα στο νομικό καθεστώς κατοικίας (επίσημο εναντίον άτυπου), αλλά νομίζω ότι η πρώτη απόφαση των νεοαφιχθέντων είναι το αν μπορούν ή όχι να αντέξουν το κόστος να εγκατασταθούν κοντά στις κύριες συγκεντρώσεις εργασίας (πυρήνας εναντίον περιφέρειας).

Πινακας 3: Τυπολογία φτωχογειτονιάς.

Α. Πυρήνας της πόλης

1. Επίσημη

   Α) κατοικία
      i. από δεύτερο χέρι
      ii. χτισμένη για φτωχους

   Β) δημόσια κατοικία

   Γ) hostels, φτηνοί ξενώνες

2. Άτυπη

   Α) καταληψίες
      i. εγκεκριμένοι
      ii. μη εγκεκριμένοι

   Β) κάτοικοι πεζοδρομίων

Β. Περιφέρεια

1. Επίσημη

   Α) ιδιωτική ενοικίαση

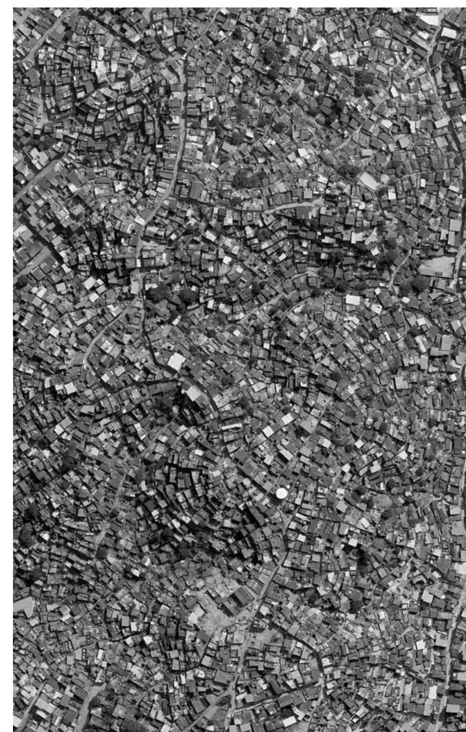
   Β) δημόσια κατοικία

2. Άτυπη

   Α) πειρατικές εκτάσεις
      i. κατειλημμένες από τον ιδιοκτήτη
      ii. νοικιασμένες

   Β) καταληψίες
      i. εγκεκριμένοι
      ii. μη εγκεκριμένοι

   Γ) στρατόπεδα προσφύγων

Στον Πρώτο Κόσμο, φυσικά, υπάρχει μια αρχετυπική διαφοροποίηση μεταξύ του σχήματος "donut" των αμερικανικών πόλεων, με φτωχούς ανθρώπους να συγκεντρώνονται σε εγκαταλελειμμένους πυρήνες και κοντινά προάστια, και των ευρωπαϊκών πόλεων «πιάτων», με μεταναστευτικούς και άνεργους πληθυσμούς παγιδευμένους σε ψηλά κτίσματα στα αστικά περίχωρα. Ας πούμε δηλαδή ότι οι Αμερικάνοι φτωχοί, ζουν στον Ερμή· οι Ευρωπαίοι φτωχοί στον Ποσειδώνα ή στον Πλούτωνα. Όπως δείχνει ο Πίνακας 4, οι κάτοικοι φτωχογειτονιών στον Τρίτο Κόσμο καταλαμβάνουν μια ποικιλία αστικών τροχιών, με τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις σε χαμηλού ύψους περιφέρειες. Σε αντίθεση με την Ευρώπη, η δημόσια κατοικία για τους φτωχούς στο Νότο είναι μια εξαίρεση -Χονγκ Κονγκ, Σιγκαπούρη, Κίνα- παρά ο κανόνας. Κάπου μεταξύ στο ένα πέμπτο και στο ένα τρίτο των φτωχών των πόλεων ζουν μέσα ή κοντά στον αστικό πυρήνα, κυρίως σε παλιότερες νοικιασμένες κατοικίες που φιλοξενούν πολλές οικογένειες.

Πινακας 4: Που ζουν οι φτωχοί (% του φτωχού πληθυσμού)

Πόλη	Φτωχογειτονιές της πόλης	Περιφερειακές φτωχογειτονιές
Καράτσι	34	66
Χαρτούμ	17	83
Λουσάκα	34	66
Πόλη του Μεξικό	27	73
Βομβάη	20	80
Ρίο Ντε Τζανέιρο	23	77

1. Φτώχεια στα Κέντρα των Πόλεων

Στις πόλεις της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης υπάρχει μια βασική διάκριση ανάμεσα στα σπίτια που παραλαμβάνουν οι φτωχοί «από δεύτερο χέρι», όπως τα σπίτια από ψαμμόλιθο στο Χάρλεμ και τα Γεωργιανά σπίτια στο Δουβλίνο, και στα σπίτια που κτίζονται ειδικά για τους φτωχούς, όπως τα *Mietskaserne* του

Dumbbells, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

Βερολίνου και τα διαβόητα *dumbbells* στο Lower East Side της Νέα Υόρκης. Παρόλο που στις νεότερες αφρικανικές πόλεις είναι σπάνιες οι κατοικίες «από δεύτερο χέρι», συμπεριλαμβανομένων και των τροποποιημένων αποικιακών επαύλεων και των Βικτωριανών βιλών, είναι αρκετά συνηθισμένες στη Λατινική Αμερική και σε κάποιες Ασιατικές πόλεις. Όσο μεγαλοπρεπή και να ήτανε κάποτε, τα περισσότερα *palomares* της Πόλης της Γουατεμάλα, οι *avenidas* του Ριο, τα *conventillos* του Μπουένος Άιρες και του Σαντιάγο, οι *quintas* του Quito και οι *cuarterias* της Παλιάς Αβάνας, σήμερα είναι επικίνδυνα ρημαγμένα και γεμάτα κατοίκους. Ο αρχιτέκτονας David Glasser επισκέφτηκε, για παράδειγμα, μια πρώην μονοκατοικία στο Quito που στέγαζε 25 οικογένειες, δηλαδή 128 ανθρώπους, αλλά δεν είχε λειτουργικές δημοτικές υπηρεσίες. Παρόλο που εξευγενίζονται με ταχείς ρυθμούς ή γκρεμίζονται, κάποιες από τις *vecindades* της Πόλης του Μεξικό είναι ακόμα τόσο πυκνοκατοικημένες όσο η Casa Grande, η πολυκατοικία χαμηλού εισοδήματος που στέγαζε 700 ανθρώπους, την οποία έκανε διάσημη ο ανθρωπολόγος Oscar Lewis στο βιβλίο *Children of Sanchez (Τα παιδιά του Sanchez, 1961)*. Στην Ασία βρίσκουμε αντιστοιχία στις παρηκμασμένες (και πλέον δημοτικές) επαύλεις *zamindar* στην Καλκούτα και στους ποιητικά ονομασμένους «φτωχικούς κήπους» (slumgardens) στο Colombo, του οποίου αποτελούν το 18% των ρημαγμένων κατοικιών. Η περίπτωση όπου συναντάμε τη μεγαλύτερη κλίμακα, παρόλο που τώρα έχει μειωθεί σε μέγεθος και πληθυσμό λόγω αστικής ανάπλασης, είναι μάλλον η Παλιά Πόλη του Πεκίνου που αποτελείται από τα συγκροτήματα Ming και Qing που διαμορφώνονται σε προαύλια και στερούνται κάθε σύγχρονης παροχής.

Bad-el-Oued, Αλγέρι, Αλγερία

Συχνά ολόκληρες μεσοαστικές γειτονιές μετατρέπονται σε φτωχογειτονιές, όπως συνέβη στα *Campos Eliseos* του Σαο Πάολο που ήτανε κάποτε της μόδας ή σε τμήματα του αποικιακού αστικού τοπίου της Λίμα. Από την άλλη, στη φημισμένη παραλιακή περιοχή Bab-el-Oued του Αλγεριού, οι γηγενείς φτωχοί έχουν αντικαταστήσει την αποικιακή εργατική τάξη. Αν και το κυρίαρχο παγκόσμιο μοτίβο είναι η έξωση των φτωχών από το κέντρο, κάποιες πόλεις του Τρίτου Κόσμου αναπαράγουν τον αστικό διαχωρισμό των Ηνωμένων Πολιτειών, με τις μεταποικιακές μεσαίες τάξεις να εγκαταλείπουν τους πυρήνες και να κινούνται προς τα περιφραγμένα προάστια και τις λεγόμενες εξωπόλεις (edge cities). Αυτό συνέβαινε εδώ και καιρό στο Κίνγκστον, όπου ένα τέταρτο του εκατομμυρίου φτωχοί κατοικούν στο υψηλής εγκληματικότητας αλλά πολιτισμικά δυναμικό κέντρο (Downtown), ενώ οι μεσαίες τάξεις μένουν έξω από αυτό (Uptown). Παρομοίως, όταν οι πλούσιοι άρχισαν να εγκαταλείπουν το κέντρο του Μοντεβιδέο κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 για να εγκατασταθούν σε πιο ελκυστικές γειτονιές στην ανατολική ακτή, άστεγοι εγκαταστάθηκαν στα εγκαταλελειμμένα σπίτια και στα ερειπωμένα ξενοδοχεία. Αυτή η δυναμική διαδοχής προέκυψε πολύ νωρίτερα στη Λίμα όταν οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις άρχισαν να εγκαταλείπουν το ιστορικό κέντρο της πόλης μετά τον μεγάλο σεισμό του 1940. Ωστόσο, με την καταστολή των πλανόδιων πωλητών του 1966, υποτίθεται πως εγκαινιάστηκε, υπό την αιγίδα της κυβέρνησης, μια επανάκτηση της περιοχής από τις εργατικές τάξεις των Άνδεων. Στο Γιοχάνεσμπουργκ, εντωμεταξύ, τα γραφεία των επιχειρήσεων και τα αναβαθμισμένα καταστήματα έχουν μετακινηθεί πρόσφατα στα βόρεια προάστια που κατοικούνται κυρίως από λευκούς. Με την ανάμιξη φτωχικών καταλυμάτων και πολυκατοικιών των μεσαίων τάξεων που τη χαρακτηρίζει, η κεντρική εμπορική περιοχή, η οποία κάποτε ήτανε η οικονομική πρωτεύουσα ολόκληρης της ηπείρου, έχει πλέον μετατραπεί σε κέντρο άτυπου εμπορίου και αφρικανικών μικροεπιχειρήσεων.

Το πιο ασυνήθιστο παράδειγμα κτηριακού αποθέματος που άλλαξε χέρια είναι αναμφίβολα η Πόλη των Νεκρών του Κάιρο, όπου ένα εκατομμύριο φτωχοί χρησιμοποιούν τους τάφους των Μαμελούκων ως προκατασκευασμένα στοιχεία στέγασης. Το τεράστιο νεκροταφείο, όπου είναι θαμμένες γενιές σουλτάνων και εμίρηδων, είναι ένα περιτοιχισμένο αστικό νησί περικυκλωμένο από μποτιλιαρισμένους αυτοκινητόδρομους. Οι αρχικοί κάτοικοι, κατά τον 18ο αιώνα, ήτανε φύλακες των τάφων των πλούσιων οικογενειών του Καΐρου, ενώ ακολούθησαν εργάτες ορυχείων και, στη σύγχρονη εποχή, πρόσφυγες του πολέμου του 1967 από το Σινά και το Σουέζ. «Οι εισβολείς», παρατηρεί ο Jeffrey Nedoroscik, ερευνητής στο Αμερικάνικο Πανεπιστήμιο του Καΐρου, «έχουν προσαρμόσει τους τάφους με δημιουργικούς τρόπους, προκειμένου να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των ζωντανών. Τα κενοτάφια και οι ταφόπλακες χρησιμοποιούνται ως γραφεία, κεφαλάρια, τραπέζια και ράφια. Σχοινιά κρεμιούνται από τις ταφόπλακες για το άπλωμα των ρούχων». Σε άλλα σημεία στο Κάιρο που κάποτε ήτανε μια πόλη με 29 συναγωγές, μικρότερες ομάδες καταληψιών έχουν καταλάβει εγκαταλελειμμένα εβραϊκά νεκροταφεία. «Κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης τη δεκαετία του 1980», γράφει ο δημοσιογράφος Max Rodenbeck, «βρήκα ένα νεαρό ζευγάρι με τέσσερα παιδιά άνετα εγκατεστημένους μέσα σε έναν ιδιαίτερα μεγαλοπρεπή νέο-φαραωνικό τάφο. Οι κάτοικοι του τάφου είχαν ανοίξει το κολουμβάριο που βρισκόταν μέσα, έχοντας ανακαλύψει πως αποτελούσε βολική εντοιχισμένη ραφιέρα για ρούχα, μαγειρικά σκεύη και μια έγχρωμη τηλεόραση».

Σπίτι σε τάφο στην Πόλη των Νεκρών, Κάιρο, Αίγυπτος

Εντούτοις, στο μεγαλύτερο μέρος του Τρίτου Κόσμου, η κατοικία «από δεύτερο χέρι» είναι σπανιότερη από τα φτωχικά καταλύματα και τις ενοικιαζόμενες κατοικίες που κτίζονται ειδικά για τη στέγαση των φτωχών. Στην αποικιοκρατούμενη Ινδία, η τσιγκούνικη άρνηση των αποικιοκρατών να παρέχουν έστω και την ελάχιστη ύδρευση και καθαριότητα στις αστικές ινδικές γειτονιές συνοδευόταν από μια de facto πολιτική στέγασης που βασιζόταν στην απληστία των τοπικών ελίτ ιδιοκτητών, οι οποίοι έκτισαν τα ασφυκτικά πυκνοκατοικημένα, ανθυγιεινά, αλλά άκρως επικερδή σπίτια που ακόμα στεγάζουν εκατομμύρια Ινδούς. Στη Βομβάη, ένα τυπικό *chawl* (τα οποία αποτελούν το 75% του επίσημου κτιριακού αποθέματος της πόλης) είναι μια ετοιμόρροπη ενοικιαζόμενη κατοικία με ένα δωμάτιο, όπου στριμώχνεται ένα νοικοκυριό έξι μελών σε 15 τετραγωνικά μέτρα και όπου το αποχωρητήριο το μοιράζονται με άλλες έξι οικογένειες.

Chawl, Μουμπάι, Ινδία

Όπως τα *chawl* της Βομβάης, έτσι και τα *callejones* της Λίμα, κτίστηκαν ειδικά για να νοικιαστούν σε φτωχούς και πολλά από αυτά νοικιάζονται από τον κορυφαίο σπιτονοικοκύρη τρωγλών στην πόλη, την Καθολική Εκκλησία. Πρόκειται κυρίως για άθλιες κατοικίες φτιαγμένες από πλίνθους ή *quincha* (ξύλινους σκελετούς πληρωμένους με άχυρο και λάσπη), οι οποίες χαλάνε γρήγορα και είναι συχνά επικίνδυνα ασταθείς. Μια έρευνα που έγινε για τα *callejones* έδειξε ότι 85 άνθρωποι μοιράζονταν μια βρύση και 93 το ίδιο αποχωρητήριο. Παρομοίως, μέχρι την άνοδο των περιφερειακών φαβέλων που ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι περισσότεροι φτωχοί του Σαο Πάολο στεγάζονταν παραδοσιακά σε ενοικιαζόμενα δωμάτια σε διαμερίσματα χαμηλού εισοδήματος στο κέντρο της πόλης, που ήταν γνωστά ως *cortiços*, τα μισά από τα οποία κτίστηκαν ειδικά για αυτόν τον λόγο ενώ τα άλλα μισά ανήκαν κάποτε στην αστική μπουρζουαζία.

Callejones, Λίμα, Περού

Inquilinatos, Μπουένος Άιρες, Αργεντινή 1907

Τα *inquilinatos* του Μπουένος Άιρες ήταν κατασκευασμένα από ξύλο και μεταλλικά φύλλα και κτίστηκαν αρχικά για φτωχούς Ιταλούς μετανάστες σε γειτονιές του λιμανιού, όπως η La Boca και η Barracas. Ωστόσο, μετά την τελευταία οικονομική κρίση, πολλές οικογένειες που πριν ήταν μεσοαστικές αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα ιδιωτικά διαμερίσματά τους και να στριμωχτούν σε ένα δωμάτιο ενός *inquilinato*, όπου μοιράζονται μια κοινόχρηστη κουζίνα και μια τουαλέτα με άλλες πέντε ή και περισσότερες οικογένειες. Το Buenos Aires την τελευταία δεκαετία, κατά την οποία πληττόταν από την κρίση, απέκτησε επίσης έναν εκτιμώμενο αριθμό άνω των 100.000 καταληψιών που μένουν σε εγκαταλελειμμένα κτίρια και εργοστάσια της κεντρικής διοικητικής περιοχής.

Στην υποσαχάρια Αφρική, αντίθετα, σχεδόν απουσιάζει η στέγαση σε παλιότερα διαμερίσματα στα κέντρα των πόλεων. «Στις πρώην βρετανικές αποικίες», επισημαίνει ο γεωγράφος Michael Edwards, «λείπουν τα καταλύματα για φτωχούς επειδή οι πόλεις στερούνται ιστορικού αστικού πυρήνα. Αν και η ενοικίαση ήταν σχεδόν γενικό φαινόμενο μεταξύ των Αφρικανών πριν την ανεξαρτησία, οι ενοικιαστές διέμεναν σε ξενώνες (εάν ήταν άντρες μόνοι τους) ή σε δημοτικά σπίτια (εάν ήταν οικογένειες) και όχι σε διαμερίσματα». Στα παλιότερα τμήματα της Accra και του Kumasi, η παραδοσιακή ιδιοκτησία γης είναι ακόμα συνηθισμένη και, ενώ η ενοικίαση είναι κυρίαρχη, οι φυλετικοί δεσμοί αποκλείουν τα ενοίκια εκμετάλλευσης που είναι τόσο συνηθισμένα στο Λάγος και το Ναϊρόμπι. Πράγματι, τα συγκροτήματα κατοικιών που βασίζονται στις σχέσεις συγγένειας, όπου οι φτωχοί μένουν σε σπίτια της διευρυμένης οικογένειας με πιο ευκατάστατους συγγενείς, καθιστούν τις περισσότερες γειτονιές της Γκάνα πιο οικονομικά ποικιλόμορφες από τις αντίστοιχες σε άλλες Αφρικανικές πόλεις.

Σπίτια στις ταράτσες πολυκατοικιών, Χονγκ Κονγκ, Κίνα

Οι επιλογές στέγασης στα κέντρα των πόλεων, τόσο οι επίσημες όσο και οι άτυπες, περιλαμβάνουν ένα μεγαλοφυές φάσμα από αυθαίρετες προσθήκες, φτηνούς ξενώνες, καταλήψεις και μικροπαραγκουπόλεις. Στο Χονγκ Κονγκ, ένα τέταρτο του εκατομμυρίου άνθρωποι μένουν σε αυθαίρετες προσθήκες σε ταράτσες και φωταγωγούς. Εντούτοις, τις χειρότερες συνθήκες τις υπομένουν οι «άνθρωποι σε κλουβιά» –«ένας τοπικός όρος που αναφέρεται σε ατομικούς χώρους ύπνου, όπου το «κλουβί» παραπέμπει στην τάση των ενοικιαστών να ανεγείρουν συρματόπλεγμα που καλύπτει τους χώρους ύπνου τους, προκειμένου να αποτρέψουν την κλοπή των υπαρχόντων τους. Ο μέσος αριθμός κατοίκων σε έναν από αυτούς τους χώρους ύπνου είναι 38,3 και ο μέσος χώρος που αναλογεί σε κάθε κάτοικο είναι 19,4 τετραγωνικά πόδια [1,8 τ.μ.]». Διάφορες παραλλαγές του παλιομοδίτικου αμερικάνικου υπνωτηρίου είναι επίσης γνωστές στις περισσότερες ασιατικές μεγαλουπόλεις. Στη Σεούλ, για παράδειγμα, όσοι έχουν υποστεί έξωση από τους παραδοσιακούς οικισμούς καταληψιών, καθώς και πολλοί άνεργοι, έχουν συνωστιστεί στα περίπου 5.000 *Jiogbang,* όπου νοικιάζονται κρεβάτια με τη μέρα και παρέχεται μόνο μία τουαλέτα ανά 15 κατοίκους.

Εσωτερικό σπιτιού σε ταράτσα πολυκατοικίας, Χονγκ Κονγκ, Κίνα

Κάποιοι πάμφτωχοι κάτοικοι των κέντρων των πόλεων μένουν στον αέρα. Ένας στους δέκα κατοίκους της Phnom Penh κοιμάται σε στέγη ή ταράτσα, όπως και 1,5 εκατομμύριο κάτοικοι του Καΐρου και 200.000 κάτοικοι της Αλεξάνδρειας. Είναι πιο δροσερά στη λεγόμενη «δεύτερη πόλη» του Καΐρου από ότι μέσα στα φτηνά διαμερίσματα, αλλά οι κάτοικοι των στεγών είναι πιο εκτεθειμένοι στην ατμοσφαιρική ρύπανση από τα αυτοκίνητα και τα εργοστάσια τσιμέντου, καθώς και στη σκόνη της ερήμου. Οι πλωτές φτωχογειτονιές, εντωμεταξύ, είναι ακόμα συνηθισμένες στη Νοτιοανατολική Ασία αλλά εξαφανίζονται ταχύτατα στο Χονγκ Κονγκ, όπου τα σκάφη κάποτε παρείχαν το 10% της στέγασης στην Crown Colony, κυρίως για τις φυλές Tanka και Hakka που θεωρούνταν κατώτερες από τους πλειονοτικούς Han.

Τέλος, υπάρχει και ο ίδιος ο δρόμος. Το Λος Άντζελες είναι η πρωτεύουσα των αστέγων του Πρώτου Κόσμου, με έναν αριθμό αστέγων που εκτιμάται ότι ανέρχεται στις 100.000, συμπεριλαμβανομένου και ενός αυξανόμενου αριθμού οικογενειών που κατασκηνώνουν στους δρόμους του κέντρου, μένουν κρυμμένες σε πάρκα ή γύρω από αυτοκινητόδρομους. Ο μεγαλύτερος πληθυσμός κατοίκων του δρόμου στον Τρίτο Κόσμο βρίσκεται μάλλον στη Βομβάη όπου, σύμφωνα με έρευνες του 1995, εκτιμάται ότι ένα εκατομμύριο άνθρωποι ζούνε στα πεζοδρόμια. Το παραδοσιακό στερεότυπο του Ινδού κατοίκου των πεζοδρομίων είναι ένας πάμφτωχος χωρικός που μόλις έφτασε από την ύπαιθρο και που επιβιώνει με παρασιτική επαιτεία, αλλά όπως αποκάλυψε μια έρευνα που έγινε στη Βομβάη, σχεδόν όλες οι οικογένειες (97%) έχουν τουλάχιστον ένα μέλος που κερδίζει χρήματα, 70% έχουν τουλάχιστον 6 χρόνια στην πόλη, και ένα τρίτο έχει δεχτεί έξωση από κάποια φτωχογειτονιά ή *chawl*. Πράγματι, πολλοί κάτοικοι των πεζοδρομίων είναι απλώς εργάτες – οδηγοί χειροκίνητων ταξί, εργάτες στην κατασκευή και αχθοφόροι στην αγορά– που αναγκάζονται λόγω της εργασίας τους να διαμένουν στην κατά τα άλλα πανάκριβη καρδιά της μητρόπολης.

Σπίτια στις ταράτσες πολυκατοικιών, Κάιρο, Αίγυπτος

Ωστόσο, η διαβίωση στο δρόμο είναι σπάνια δωρεάν. Όπως τονίζει ο Erhard Berner, «ακόμα και οι κάτοικοι των πεζοδρομίων στην Ινδία ή τις Φιλιππίνες είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν κανονικά τέλη σε αστυνομικούς ή συνδικάτα». Στο Λάγος, διάφοροι επιχειρηματίες νοικιάζουν καροτσάκια, δανεισμένα από τα γύρω γιαπιά, ως υποκατάστατα κρεβατιών για τους άστεγους.

2. Πειρατική Αστικοποίηση

Η πλειονότητα των φτωχών των πόλεων παγκόσμια δε μένει πλέον στο κέντρο. Από το 1970 η μεγαλύτερη μερίδα της αύξησης του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού έχει απορροφηθεί από τις φτωχογειτονιές στην περιφέρεια των πόλεων του Τρίτου Κόσμου. Η εξάπλωση έχει πάψει από καιρό να είναι χαρακτηριστικό φαινόμενο της Βόρειας Αμερικής, αν θεωρήσουμε ότι ήτανε κάποτε. Η «οριζοντιοποίηση» των φτωχών πόλεων είναι συχνά εξίσου εντυπωσιακή με την αύξηση του πληθυσμού τους: για παράδειγμα, το Χαρτούμ το 1988 ήτανε 48 φορές μεγαλύτερο σε οικοδομικά αναπτυγμένη έκταση από ότι το 1955. Πράγματι, οι προαστιακές ζώνες πολλών φτωχών πόλεων είναι πλέον τόσο αχανείς που υπαινίσσονται την ανάγκη αναστοχασμού της περιφερειακότητας. Στη Lusaka, για παράδειγμα, οι απόμερες παραγκουπόλεις στεγάζουν τα δύο τρίτα του πληθυσμού της πόλης -γεγονός που οδήγησε έναν συγγραφέα να υποστηρίξει πως «αυτά τα συγκροτήματα αποκαλούνται 'περιαστικά' αλλά στην πραγματικότητα είναι η κυρίως πόλη που είναι περιφερειακή». Ο Τούρκος κοινωνιολόγος Çağlar Keyder καταλήγει σε παρόμοιο συμπέρασμα για τα *gecekondus* που περικυκλώνουν την Ιστανμπουλ: «Στην πραγματικότητα, δεν θα ήτανε ανακριβές να σκεφτεί κανείς την Ιστανμπουλ ως μια συγχώνευση τέτοιων περιοχών *gecekondu* με περιορισμένη οργανική ενότητα. Καθώς προστίθενται νέες περιοχές *gecekondu* –αναπόφευκτα στις εξωτερικές περιμέτρους– νέοι κόμποι περνιούνται κατ' επανάληψη στον ιστό».

Η πλωτή φτωχογειτονιά, Crown Colony, Χονγκ Κονγκ, Κίνα, 1962

Στις επεκτεινόμενες πόλεις του Τρίτου Κόσμου, επομένως, η «περιφέρεια» είναι ένας όρος ιδιαίτερα σχετικός και εξαρτώμενος από τον χρόνο: αυτό που σήμερα αποτελεί άκρη της πόλης, γειτονικά χωράφια, δάση ή έρημο μπορεί αύριο να γίνει μέρος ενός πυκνού μητροπολιτικού πυρήνα. Με εξαίρεση την Ανατολική Ασία, όπου υπάρχουν σημαντικά αποθέματα περιφερειακών κατοικιών κτισμένων από το κράτος (όπως τα παλιότερα βιομηχανικά προάστια Shijingshan, Fengtai και Changxiandian του Πεκίνου), η ανάπτυξη στα όρια των πόλεων σε αστικές περιοχές του Τρίτου Κόσμου παίρνει δύο κύριες μορφές: οικισμούς καταληψιών και –για να χρησιμοποιήσω τον ενθυμητικό Κολομβιανό

Gecekondu Sulukule, Ιστανμπουλ, Τουρκία

όρο– *urbanizaciones piratas* (πειρατικές αστικοποιήσεις). Και οι δύο γεννούν τοπία «παραγκουπόλεων» με μεγάλα ποσοστά αυτοστέγασης σε υποδεέστερα οικήματα με ελάχιστες παροχές υποδομών. Παρόλο που οι πειρατικές κοινότητες συχνά συγχέονται με τους οικισμούς καταληψιών, έχουν θεμελιώδεις διαφορές.

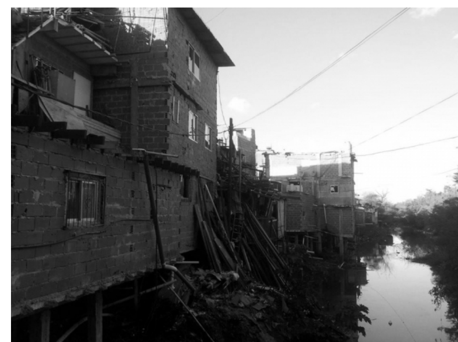
Η κατάληψη, όπως είναι γνωστό, είναι η κατοχή γης χωρίς πώληση ή τίτλο. Η περιφερειακή γη που «δεν κοστίζει τίποτα» συχνά συζητιέται ως το μαγικό μυστικό της πολεοδόμησης του Τρίτου Κόσμου: μια τεράστια απρογραμμάτιστη χορηγία προς τους πολύ φτωχούς. Η κατάληψη, ωστόσο, σπάνια γίνεται χωρίς κόστος. Οι καταληψίες συχνά αναγκάζονται να πληρώνουν αρκετά μεγάλες δωροδοκίες στους πολιτικούς, τους μαφιόζους ή την αστυνομία προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση σε τοποθεσίες και συχνά μπορεί και να συνεχίζουν να πληρώνουν για χρόνια αυτό το ανεπίσημο «ενοίκιο» σε χρήματα ή/και ψήφους. Επιπλέον, υπάρχουν και τα έξοδα με τα οποία τιμωρούνται όσοι μένουν σε μη εξυπηρετούμενες περιοχές μακριά από τα αστικά κέντρα. Πράγματι, όταν προστεθούν όλα τα έξοδα –όπως επισημαίνει ο Erhard Berner στην έρευνά του για τη Μανίλα– η κατάληψη δεν είναι απαραίτητα φθηνότερη από την αγορά ενός οικοπέδου. Η βασική της γοητεία είναι η «πιθανότητα σταδιακής εξέλιξης και βελτίωσης των κτιρίων που οδηγεί σε μια [σταδιακή] διασπορά του κόστους».

Οι καταλήψεις μπορούν συχνά να γίνουν πρωτοσέλιδα στα πολιτικά δράματα. Στη Λατινική Αμερική από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980, όπως και στην Αίγυπτο, την Τουρκία και τη Νότια Αφρική σε διαφορετικές περιόδους, οι καταλήψεις πήραν τη μορφή εισβολών, συχνά με την υποστήριξη ριζοσπαστικών ομάδων ή, σπανιότερα, με την υποστήριξη λαϊκών κυβερνήσεων (Περού τη δεκαετία του 1960, Νικαράγουα τη δεκαετία του 1980). Βασισμένοι στη συμπάθεια του λαού, οι καταληψίες γης συχνά στοχεύουν στην υποαναπτυγμένη δημόσια γη ή στη γη ενός μεγαλογαιοκτήμονα (που ενίοτε αποζημιώνεται μετά). Συχνά η κατάληψη γίνεται ένας παρατεταμένος έλεγχος της βούλησης και της αντοχής ενάντια στον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους. «Δεν είναι ασυνήθιστο», έγραψε μια ερευνητική ομάδα για το Καράκας τη δεκαετία του 1970, «να ακούσει κανείς για έναν οικισμό καταληψιών που κτίστηκε σε μια νύχτα, γκρεμίστηκε από την αστυνομία την άλλη μέρα, ξανακτίστηκε την επόμενη νύχτα, ξαναγκρεμίστηκε και ξανακτίστηκε μέχρι να βαρεθούν οι αρχές να το πολεμάνε». Παρομοίως, στο μυθιστόρημα *Tales from the Garbage Hills (Ιστορίες από τους Λόφους Σκουπιδιών*), η Τουρκάλα συγγραφέας Latife Tekin εξηγεί γιατί οι φτωχογειτονιές της Ισταμπουλ λέγονται *gecekondus* («κτισμένες σε μια νύχτα»): οι ηρωικοί καταληψίες του «Λόφου των Ανθέων» έκτιζαν και ξαναέκτιζαν κάθε παράγκα κάθε νύχτα επειδή οι αρχές τις γκρέμιζαν κάθε πρωί. Μόνο μετά από μια ομηρική πολιορκία 37 ημερών αποφάσισε τελικά η κυβέρνηση να ενδώσει και να επιτρέψει στο νέο *gecekondu* να ριζώσει σε ένα βουνό από σκουπίδια.

Οι περισσότερες κοινότητες καταληψιών, ωστόσο, είναι το αποτέλεσμα αυτού που ο κοινωνιολόγος Asef Bayat, γράφοντας για την Τεχεράνη και το Κάιρο, αποκάλεσε «ήσυχη καταπάτηση του κοινότυπου»: η μικρής κλίμακας, μη συγκρουσιακή παρείσφρηση σε ακραίες ή ενδιάμεσες τοποθεσίες. Σε αντίθεση με την «Μπρεχτιανή μέθοδο ταξικής πάλης και αντίστασης» των φτωχών αγροτών -όπως αναφέρεται στις διάσημες μελέτες του James Scott- αυτοί οι αγώνες των φτωχών των πόλεων δεν είναι «απλώς αμυντικοί» αλλά, σύμφωνα με τον Bayat, «κρυφά επιθετικοί» καθώς αδιάκοπα στοχεύουν στη διεύρυνση του ζωτικού χώρου και των δικαιωμάτων όσων τα στερούνται. Αυτού του είδους οι καταπατήσεις είναι συχνά συγχρονισμένες με μια ευνοϊκή ευκαιρία για κατάληψη γης, όπως μια οριακή εκλογική αναμέτρηση, μια φυσική καταστροφή, ένα πραξικόπημα ή μια επανάσταση.

Οι καταλήψεις κάθε είδους μάλλον έφτασαν στο απόγειό τους στη Λατινική Αμερική, τη Μέση Ανατολή και τη Νοτιοανατολική Ασία κατά τη δεκαετία του

1970. Σήμερα η κατάληψη, με τη στενή έννοια, συνεχίζεται κυρίως στην αστική γη χαμηλής αξίας, συνήθως σε επικίνδυνες ή ακραία περιθωριακές τοποθεσίες, όπως σε πλημμυρικές πεδιάδες, πλαγιές λόφων, βάλτους ή μολυσμένες και εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές περιοχές. Όπως σημειώνει η αστική οικονομολόγος Eileen Still Waggon: «Ουσιαστικά, οι καταληψίες καταλαμβάνουν γη μηδενικού ενοικίου, γη που έχει τόσο μικρή αξία που κανείς δεν μπαίνει στον κόπο να διεκδικήσει ή να επιβάλει την κυριότητα σε αυτή». Στο Μπουένος Άιρες, για παράδειγμα, οι περισσότερες *villas de emergencia* –όπου συχνά εγκαθίστανται ανεπίσημοι μετανάστες από τη Βολιβία και την Παραγουάη– βρίσκονται κατά μήκος των βρωμερών οχθών των έντονα μολυσμένων ποταμών Río de la Reconquista και Ríodela Matanza. «Τα στάσιμα νερά και τα ανεπεξέργαστα λύματα», γράφει ο γεωγράφος David Keeling για μια επίσκεψη σε μια τυπική *villa* κατά μήκος του Ríodela Reconquista, «δημιούργησαν μια αποπνικτική δυσωδία και ολόκληρη η περιοχή κατακλίστηκε από αρουραίους, κουνούπια, μύγες και άλλα έντομα». Οι *villas* γίνονται ανεκτές μόνο και μόνο επειδή τέτοιες εγκαταλελειμμένες περιοχές είναι προσωρινά άχρηστες σε μια οικονομία που περνά ύφεση. Παρομοίως, στο Καράκας επισφαλή *ranchos* καταληψιών συνεχίζουν να σκαρφαλώνουν τις κακοτράχαλες και επιρρεπείς στις κατολισθήσεις πλαγιές, που κανένας νοήμων μεσίτης δε θα θεωρούσε εμπορεύσιμα ακίνητα. Η κατάληψη έχει γίνει ένα στοίχημα ενάντια στην αναπόφευκτη καταστροφή.

Villas de Emergencia, Μπουένος Άιρες

Ranchos, Καράκας, Βενεζουέλα

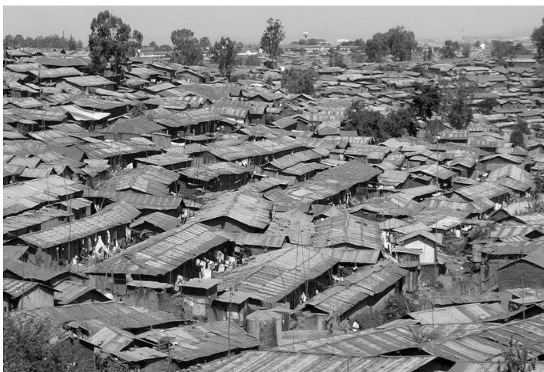
Αλλά η πεδινή περιφερειακή γη, ακόμα και η έρημος, έχει εμπορική αξία και σήμερα η εγκατάσταση χαμηλού εισοδήματος στην άκρη της πόλης, αν και συχνά χαρακτηρίζεται κατάληψη, συνήθως λειτουργεί μέσα από μια αόρατη αγορά ακινήτων. Αυτή η «πειρατική αστικοποίηση» μελετήθηκε προσεκτικά για πρώτη φορά από τον Rakesh Mohan της Παγκόσμιας Τράπεζας και την ερευνητική του ομάδα στη Μπογκοτά στα τέλη της δεκαετίας του1970:

> *…αυτοί οι πειρατικοί οικισμοί δεν ήταν αποτέλεσμα εισβολών: η γη στην πραγματικότητα έχει αλλάξει χέρια μέσω νόμιμων αγορών. Η ίδια η έκταση είναι που συνήθως είναι παράνομη. Αλλά αυτοί οι οικισμοί περιγράφονται καλύτερα ως εκτός νόμου παρά ως παράνομοι. Οικογένειες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, έχοντας αποκλειστεί από την επίσημη αγορά κατοικίας, αγοράζουν οικόπεδα από επιχειρηματίες, οι οποίοι αποκτούν εκτάσεις μη αναπτυγμένης γης και τις υποδιαιρούν χωρίς να ακολουθούν τους νόμους και τους κανονισμούς σχετικά με τις χρήσεις γης και τις παροχές υπηρεσιών. Τα οικόπεδα που πωλούνται συνήθως παρέχουν τα απολύτως ελάχιστα όσο αφορά στις υπηρεσίες και την υποδομή, συνήθως δεν παρέχουν παρά κάποιους δρόμους και σημεία υδροδότησης. Τυπικά, αυτή η υποτυπώδης υποδομή σταδιακά αναβαθμίζεται μετά την αρχική εγκατάσταση*.

Η πειρατική αστικοποίηση είναι, επί της ουσίας, η ιδιωτικοποίηση της κατάληψης. Σε μια σημαντική έρευνα του 1990, οι ειδικοί στο ζήτημα της κατοικίας Paul Baróss και Jan van der Linden χαρακτήρισαν τους πειρατικούς οικισμούς ή τους «κάτω των προτύπων εμπορικούς οικισμούς» (Substandard Commercial Residential Subdivisions) ως τη νέα νόρμα στη στέγαση των φτωχών. Σε αντίθεση με τους πραγματικούς καταληψίες, οι κάτοικοι των πειρατικών οικισμών έχουν αποκτήσει είτε νόμιμο είτε εκ των πραγμάτων τίτλο ιδιοκτησίας του οικοπέδου τους. Στην περίπτωση νόμιμου τίτλου, ο πωλητής των υποδιαιρεμένων ακινήτων είναι συνήθως ένας κερδοσκόπος, ένας latifundista ή μεγαλογαιοκτήμονας, μια αγροτική κομμούνα (π.χ. ένα Μεξικάνικο ejido) ή μια εθιμική οντότητα (όπως μια φυλή Βεδουίνων ή ένα κοινοτικό συμβούλιο). Οι ιδιοκτήτες της γης -όπως συνέβη στην περίπτωση ενός *asentamiento* στα προάστια του Μπουένος Άιρες που μελέτησε ο David Keeling- μπορεί και να παροτρύνουν τους κατοίκους να οργανωθούν ως εισβολείς, προσδοκώντας πονηρά ότι το κράτος θα αναγκαστεί να εξασφαλίσει κάποια μελλοντική αποζημίωση καθώς και ανάπτυξη των υποδομών.

Στη δεύτερη περίπτωση, της εκ των πραγμάτων κατοχής, η γη ανήκει συνήθως στο κράτος αλλά οι εγκατεστημένοι έχουν αγοράσει μια εγγύηση ιδιοκτησίας από ισχυρούς πολιτικούς, αρχηγούς φυλών ή εγκληματικά καρτέλ (για παράδειγμα από τους Triads που είναι οι βασικοί ανεπίσημοι διαχειριστές γης στο Χονγκ Κονγκ). Ένα άλλο διαβόητο παράδειγμα είναι οι Dalal του Καράτσι, τους οποίους περιγράφει ο Akhtar HameedKhan του *Orangi Pilot Project* ως «ιδιώτες επιχειρηματίες που έχουν μάθει την τέχνη της συνεργασίας και της χειραγώγησής των άπληστων πολιτικών και γραφειοκρατών μας». Με τη δαπανηρή υποστήριξή τους, οι Dalal εξασφαλίζουν την κατοχή εκτάσεων [δημόσιας] γης, αγοράζουν προστασία ενάντια στην έξωση και αποκτούν υπηρεσίες υδροδότησης και μεταφορών». Οι Dalal (η λέξη μπορεί να σημαίνει «νταβατζής» καθώς και «μεσάζων») κυριαρχούν στα *katchiabadis* -στους πειρατικούς οικισμούς όπως το Orangi- που στεγάζουν σχεδόν τον μισό πληθυσμό του Καράτσι.

Μολονότι τα ίδια τα σπίτια είναι σχεδόν πάντα αυθαίρετα, οι πειρατικοί οικισμοί, σε αντίθεση με πολλές κατειλημμένες περιοχές, είναι γενικά υποδιαιρεμένοι σε ομοιόμορφα οικόπεδα με συμβατικά οδικά δίκτυα. Ωστόσο, οι υπηρεσίες είναι στοιχειώδεις ή ανύπαρκτες και η τιμή πώλησης εξαρτάται από την ικανότητα των κατοίκων να διαπραγματεύονται από μόνοι τους τις βελτιώσεις των υποδομών τους. «Εν συντομία», γράφουν οι Paul Baróss και Janvander Linden, «η οργανωμένη διαρρύθμιση, τα χαμηλά επίπεδα υπηρεσιών και υποδομών, οι προαστιακές τοποθεσίες, η ασφάλεια της υψηλής κυριότητας, η μη συμμόρφωση με τα σχέδια αστικής ανάπτυξης και η αυτοστέγαση είναι τα γενικά χαρακτηριστικά των SCRS». Με τις κατάλληλες τοπικές διαφοροποιήσεις, αυτός ο ορισμός χαρακτηρίζει την ακραία ανάπτυξη στην Πόλη του Μεξικό, τη Μπογκοτά, το Σάο Πάολο, το Κάιρο, την Τύνιδα, τη Χαράρε, το Καράτσι, τη Μανίλα και εκατοντάδες άλλες πόλεις που συμπεριλαμβάνονται στον συνασπισμό του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη ΟΟΣΑ (Organization for Economic Co-operationand Development), και των *clandestinos* γύρω από τη Λισαβόνα και τη Νάπολη καθώς και των πρόσφατων *colonias* έξω από το El Paso και το Palm Springs.

Kibera, Ναϊρόμπι, Κένυα

Σε κάποιες χώρες η εμπορευματοποίηση της περιφερειακής ανάπτυξης των φτωχογειτονιών υφίσταται εδώ και δεκαετίες. «Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960», εξηγεί η πολεοδόμος Ayse Yonder, «η κατάληψη με την παραδοσιακή έννοια του όρου είχε εκλείψει στην Ιστανμπουλ. Οι κάτοικοι έπρεπε να πληρώνουν τους τοπικούς τραμπούκους για το δικαίωμα κατάληψης της δημόσιας γης. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970, κάποιοι επιχειρηματίες με υπόγειες διασυνδέσεις άρχισαν να ελέγχουν τη δημόσια γη σε κάποιες περιοχές της Ιστανμπουλ, να πουλούν γη και να μονοπωλούν κάθε κατασκευαστική δραστηριότητα». Στο Ναιρόμπι -σήμερα μια πόλη γεμάτη εκμεταλλευόμενους φτωχούς ενοικιαστές- η απρόσκοπτη εμπορευματοποίηση απογειώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 όταν κάποιοι εύποροι εξωτερικοί παράγοντες ανακάλυψαν ότι οι καταλήψεις είχαν αρχίσει να δημιουργούν μια νέα αγορά γης που μπορούσε με τη νομιμοποίηση να αποφέρει τεράστιους καρπούς. Οι γαιοκτήμονες (συχνά διάδοχοι των αρχικών Ασιατών ιδιοκτητών) άρχισαν να πουλάνε αυθαίρετα οικόπεδα. Σύμφωνα με τον ερευνητή της φτώχειας Philip Amis, «επί της ουσίας εισέβαλαν στη δική τους γη, χτίζοντας αυθαίρετες κατοικίες με βάση τα δικά τους σχέδια […] το ρίσκο απέδωσε πάρα πολύ καλά. Δεν εκδόθηκαν εντολές κατεδάφισης και τα ανταποδοτικά κέρδη από την επένδυση ήτανε πολύ μεγάλα».

3. Αόρατοι Ενοικιαστές

Κατά κανόνα, η βιβλιογραφία που είναι σχετική με την άτυπη κατοικία, τόσο η ακαδημαϊκή όσο και αυτή που απευθύνεται στο ευρύ κοινό, τείνει να μυθιστορηματοποιεί τους καταληψίες ενώ αγνοεί τους ενοικιαστές. Όπως πρόσφατα αναγνώρισαν ερευνητές της Παγκόσμιας Τράπεζας, «έχει γίνει

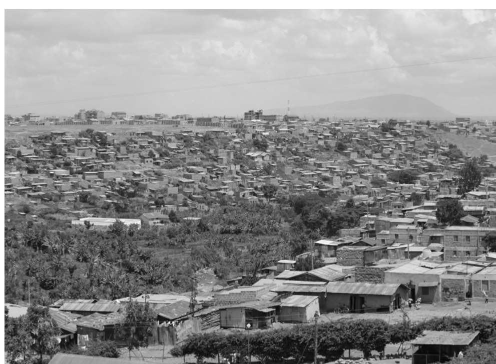
εντυπωσιακά λίγη έρευνα σχετικά με τις αγορές ενοικίου χαμηλού εισοδήματος». Η γαιοκτησία είναι στην πραγματικότητα μια θεμελιακή και διχαστική κοινωνική σχέση στις φτωχογειτονιές παγκοσμίως. Είναι ο βασικός τρόπος με τον οποίο ο φτωχοί άνθρωποι των πόλεων μπορούν να μετατρέπουν σε χρήμα τις περιουσίες τους (τυπικές ή άτυπες), αλλά συχνά στα πλαίσια μίας σχέσης εκμετάλλευσης προς ακόμα φτωχότερους ανθρώπους. Η εμπορευματοποίηση της άτυπης κατοικίας περιλάμβανε την ταχεία ανάπτυξη διακριτών υποτομέων ενοικίου: αναπτύξεις που γεμίζουν τα κενά των παλιών παραγκουπόλεων, ή κατασκευές για πολλές οικογένειες σε πειρατικές εκτάσεις. Ομολογουμένως, οι περισσότεροι από τους φτωχούς των πόλεων της Δυτικής Αφρικής ανέκαθεν νοίκιαζαν από γαιοκτήμονες, όπως έκαναν και οι κάτοικοι της Ντάκα και κάποιων άλλων ασιατικών πόλεων (στη Μπανγκόνκ τα δύο τρίτα των «καταληψιών» στην πραγματικότητα νοικιάζουν τη γη πάνω στην οποία χτίζουν τις καλύβες τους). Η ενοικίαση έχει γίνει πολύ περισσότερο κοινή στις περιφέρειες των πόλεων της Λατινικής Αμερικής, της Μέσης Ανατολής και της Νότιας Αφρικής απ' ότι συνήθως αναγνωρίζεται. Στο Κάιρο, για παράδειγμα, οι φτωχοί που βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση αγοράζουν πειρατικές εκτάσεις από αγρότες, ενώ οι λιγότερο προνομιούχοι καταλαμβάνουν δημοτική γη. Οι φτωχότεροι των φτωχών, παρ' όλα αυτά νοικιάζουν από καταληψίες. Παρόμοια, όπως παρατήρησε ο αστικός γεωγράφος Alan Gilbert στη Λατινική Αμερική το 1993, η «τεράστια πλειοψηφία των νέων ενοικιαζόμενων κατοικιών βρίσκονται στις ενοποιημένες περιοχές αυτοστέγασης στην περιφέρεια παρά στο κέντρο της πόλης».

Η Πόλη του Μεξικό είναι ένα σημαντικό σχετικό παράδειγμα. Παρά τον Νόμο Πρότυπο για τις *colonias proletarias* (προλεταριακές αποικίες), που επεδίωκε να απαγορεύσει την ιδιοκτησία ακινήτων από μη κατοίκους, τη «λαθροθηρία», και την κερδοσκοπία στη στέγαση των χαμηλών εισοδημάτων, η κυβέρνηση του Lopez Portillo (1976-1982) επέτρεψε στους κατοίκους των φτωχογειτονιών να πουλήσουν τις ιδιοκτησίες τους σε τιμές αγοράς. Ένα αποτέλεσμα αυτής της μεταρρύθμισης ήταν το gentrification από τη μεσαία τάξη, κάποιων πρώην φτωχών *colonias* που βρίσκονταν σε καλές περιοχές˙ ένα άλλο ήταν η διάδοση της μικρογαιοκτησίας. Όπως ανακάλυψε η κοινωνιολόγος Susan Eckstein κατά την επιστροφή της το 1987 στις *colonias*, τις οποίες είχε αρχικά ερευνήσει δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα, περίπου 25 με 50 τοις εκατό των αρχικών καταληψιών είχαν χτίσει μικρές *vecindades* (γειτονιές) τις οποίες έπειτα νοίκιαζαν στους πιο φτωχούς νεοαφιχθέντες. «Υπάρχει, ουσιαστικά», έγραψε, «μια διεπίπεδη αγορά κατοικίας, που αντανακλά τις κοινωνικοοικονομικές διαφορές μεταξύ των *colonos*». Εντόπισε, επίσης, «μια εξίσωση 'προς τα κάτω' του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου του πληθυσμού από τότε που είχα ξανάρθει… Το φτωχότερο στρώμα των ενοικιαστών μεγάλωσε σε μέγεθος». Παρ' όλο που κάποιοι από τους παλιότερους κατοίκους ευημερούσαν σαν γαιοκτήμονες, οι νεότεροι ενοικιαστές είχαν πολύ λιγότερες ελπίδες κοινωνικοοικονομικής κινητικότητας από την προηγούμενη γενιά, και η *colonia* σαν σύνολο δεν ήταν πλέον μια «φτωχογειτονιά της ελπίδας».

Οι ενοικιαστές, μάλιστα, είναι συνήθως οι πλέον αόρατοι και αδύναμοι από τους κατοίκους των φτωχογειτονιών. Εν όψει της ανάπλασης ή της έξωσης, είναι, τυπικά μη επιλέξιμοι για αποζημίωση ή μετεγκατάσταση. Αντίθετα με τους κατοίκους φτηνών κατοικιών στο Βερολίνο και τη Νέα Υόρκη των αρχών του εικοστού αιώνα, που επιπλέον μοιράζονταν μια στενή αλληλεγγύη απέναντι στους ιδιοκτήτες των φτωχογειτονιών τους (slumlords), οι σημερινοί ενοικιαστές των φτωχογειτονιών συνήθως δεν έχουν τη δύναμη να φτιάξουν οργανώσεις ενοίκων ή να τρέξουν απεργίες ενοικίου. Όπως εξηγούν δύο πρωτοπόροι ερευνητές της κατοικίας: «Οι ενοικιαστές είναι διασκορπισμένοι μέσα σε ακανόνιστους οικισμούς με ένα μεγάλο εύρος άτυπων συμφωνιών ενοικίου, και είναι συχνά ανίκανοι να οργανωθούν σαν μια ομάδα πίεσης για να προστατεύσουν τους εαυτούς τους».

Korogocho, Ναϊρόμπι, Κένυα

Η φτωχογειτονιά Dandora, Ναϊρόμπι

...και η γειτονική χωματερή

Alexandra, Γιοχάνεσμπουργκ

Οι μεγάλες περιφερειακές φτωχογειτονιές, ιδίως στην Αφρική, είναι συνήθως περίπλοκες συρραφές συγγενικών δικτύων, συστημάτων κατοχής και σχέσεων ενοικίασης. Η Diana Lee-Smith, μία από τις ιδρύτριες του Ινστιτούτου Mazingira του Ναϊρόμπι, μελέτησε από κοντά το Korogocho, μια τεράστια φτωχογειτονιά στην ανατολική άκρη της πόλης. Το Korogocho περιλαμβάνει εφτά χωριά που προσφέρουν έναν κατάλογο διαφορετικών τύπων κατοίκησης και ενοικίασης. Το αθλιότερο χωριό, το Grogan, αποτελείται από χαρτονένιες μονόχωρες καλύβες και είναι πυκνά κατοικημένο από νοικοκυριά, με γυναίκα επικεφαλής, που είχαν εξωθεί από μια παλιότερη παραγκούπολη, κοντινή στο κέντρο της πόλης. Η Githaa που μοιάζει με στρατώνα, από την άλλη, «είναι ένα εξολοκλήρου κερδοσκοπικό χωριό, που χτίστηκε από επιχειρηματίες για ενοικίαση», παρά το γεγονός ότι η γη είναι ιδιοκτησία του δημοσίου. Η κοντινή Dandora είναι ένας οικισμός sites-and-services όπου οι μισοί ιδιοκτήτες δεν κατοικούν σε αυτή. Η Lee-Smith τονίζει ότι η μικρογαιοκτησία και η υπενοικίαση είναι σημαντική στρατηγική πλουτισμού των φτωχών και ότι οι ιδιοκτήτες σπιτιού γρήγορα γίνονται εκμεταλλευτές ακόμα πιο εξαθλιωμένων ανθρώπων. Παρά την επίμονη ηρωική εικόνα του καταληψία σαν αυτό-κατασκευαστή και ιδιοκτήτη-καταληψία, η πραγματικότητα στο Korogocho και σε άλλες φτωχογειτονιές του Ναϊρόμπι είναι η ακαταμάχητη αύξηση της ενοικίασης και της μικροεκμετάλλευσης.

Παρόμοια, το Soweto, έχοντας μεγαλώσει από προάστιο σε μια πόλη δορυφόρο σχεδόν 2 εκατομμυρίων, έχει να επιδείξει ένα ευρύ φάσμα στεγαστικών καθεστώτων. Τα δύο τρίτα των κατοίκων του ζουν είτε σε ιδιωτικά σπίτια του επίσημου τομέα (η επαγγελματική μεσαία τάξη) ή, συνηθέστερα, δημόσια σπίτια (οι παραδοσιακές εργατικές τάξεις). Στις πίσω αυλές των δεύτερων, κάτοικοι έχουν χτίσει καλύβες παράνομα οι οποίες νοικιάζονται σε νεότερες οικογένειες ή σε εργένηδες ενήλικες. Ακόμα φτωχότεροι άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων και των αγροτών μεταναστών, είτε στεγάζονται σε hostels είτε σε καταλήψεις στα περίχωρα του Soweto. Η άλλη διάσημη φτωχογειτονιά του Γιοχάνεσμπουργκ από την ακμή της εποχής του Απαρτχάιντ, η Alexandra, είναι πιο στερημένη και έχει λιγότερα σπίτια του επίσημου τομέα. Η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι καταληψίες, ενοικιαστές ή κάτοικοι hostel.

Η ποικιλομορφία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των στεγαστικών μορφών σε μεγάλες αφρικάνικες και λατινοαμερικάνικες φτωχογειτονιές ενεργοποιεί, όχι απροσδόκητα, πολύ διαφορετικές αντιλήψεις για το συμφέρον. Όπως δείχνει ο γεωγράφος Peter Ward για την περίπτωση της πόλης του Μεξικό, «η ιδεολογική προοπτική κάποιου είναι πιθανό να διαμορφωθεί από το καθεστώς κατοίκησής του»:

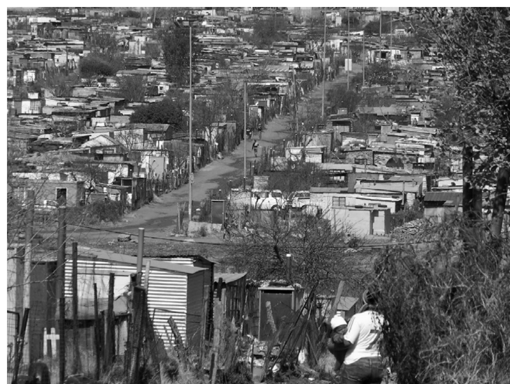
> *Η ετερογένεια της μη κανονικής εγκατάστασης… υποσκάπτει τη συλλογική απάντηση διαχωρίζοντας τις εγκαταστάσεις στη βάση του τρόπου απόκτησης της γης, το «στάδιο» ενσωμάτωσης, τις προτεραιότητες παροχών των κατοίκων, των δομών κοινοτικής ηγεσίας, των κοινωνικών τάξεων και πάνω από όλα των σχέσεων κατοχής (ιδιοκτήτες εναντίον αυτών που μοιράζονται τη γη εναντίον ενοικιαστών). Αυτοί οι διαχωρισμοί στη βάση της κατοχής πολλαπλασιάζουν περαιτέρω τις υποομάδες στις οποίες μπορεί να ενταχθεί ή να διαιρεθεί ο κόσμος. …Ενοικιαστές, κατατρεγμένοι καταληψίες, εκτοπισμένοι από το κέντρο ενοικιαστές, είναι πιθανά περισσότερο ριζοσπαστικοί και προδιατεθειμένοι για αντι-κυβερνητικές διαδηλώσεις από ότι είναι αυτοί που έχουν, στην ουσία, εξαγοραστεί από την κυβέρνηση μέσω διαδοχικών πολιτικών κατοικίας.*

4. Οι παρυφές των παριών

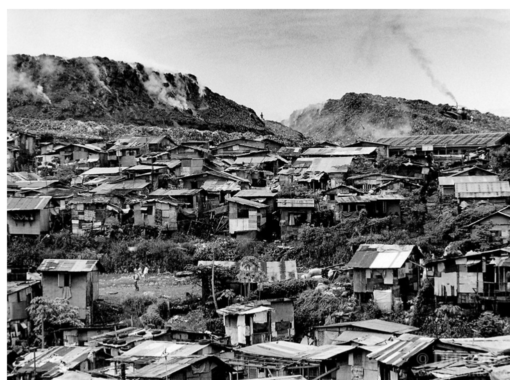
Όσο περισσότερο απομακρύνεται η ανάλυση από το κέντρο της τριτοκοσμικής πόλης, τόσο πιο πυκνή γίνεται η επιστημολογική ομίχλη. Όπως τονίζει η ιστορικός Ellen Brennan, «οι περισσότερες [τριτοκοσμικές] πόλεις δεν διαθέτουν ακριβή, επικαιροποιημένα δεδομένα για τα μοτίβα μετατροπής της γης από αγροτική (σε αστική), τον αριθμό των οικιστικών μονάδων (άτυπων και επίσημων) που χτίστηκαν κατά το προηγούμενο έτος, τη μορφή ανάπτυξης των υποδομών, τη μορφή των οικισμών, κ.ο.κ». Ταυτόχρονα, οι κυβερνήσεις γνωρίζουν λιγότερα σχετικά με τα περιαστικά τους σύνορα, αυτά τα παράξενα λίμπο, όπου οι αγροτικές πόλεις μεταπίπτουν σε αστικοποιημένες υπαίθρους.

Οι αστικές παρυφές είναι η κοινωνική ζώνη πρόσκρουσης όπου οι φυγόκεντρες δυνάμεις της πόλης συγκρούονται με την κατάρρευση της υπαίθρου. Έτσι, το τεράστιο εξαθλιωμένο προάστιο της Ντακάρ, το Pikine, σύμφωνα με τον ερευνητή Mohamadou Abdoul, είναι το προϊόν σύγκλισης «δύο μεγάλης κλίμακας συρροών που ξεκινούν τη δεκαετία του '70: την άφιξη πληθυσμών που είχαν εκδιωχθεί με τη βία -συχνά απ' το στρατό- από τις γειτονιές και παραγκουπόλεις της εργατικής τάξης της Ντακάρ, και την άφιξη ανθρώπων λόγω της αγροτικής εξόδου». Παρόμοια, στα δύο εκατομμύρια φτωχών της ταχέως αναπτυσσόμενης περιφέρειας των φτωχογειτονιών της Μπανγκαλόρ, περιλαμβάνονται τόσο κάτοικοι φτωχογειτονιών που εκδιώχθηκαν από το κέντρο, όσο και εργάτες γης που οδηγήθηκαν μακριά από τη γη (που δούλευαν). Στις παρυφές της Πόλης του Μεξικό, του Μπουένος Άιρες και άλλων λατινοαμερικάνικων πόλεων, είναι συνηθισμένο να βρίσκονται παραγκουπόλεις νέων μεταναστών από τη ύπαιθρο δίπλα σε περιτειχισμένα προάστια μελών της μεσαίας τάξης που τράπηκαν σε φυγή από το έγκλημα και την ανασφάλεια του κέντρου της πόλης.

Επίσης, ένα μεταναστευτικό ρεύμα από ρυπαίνουσες, τοξικές και συχνά παράνομες βιομηχανίες αναζητά την ανεκτική αφάνεια της περιφέρειας. Ο γεωγράφος Hans Schenk παρατηρεί ότι οι αστικές εσχατιές στην Ασία είναι ένα κανονιστικό κενό, ένα αληθινό σύνορο όπου «ο Δαρβίνος νικά τον Κέυνς» και όπου πέραν του νόμου επιχειρηματίες και διεφθαρμένοι πολιτικοί είναι σε μεγάλο βαθμό αποδεσμευμένοι από το νόμο ή το δημόσιο έλεγχο. Τα περισσότερα, για παράδειγμα, από τα μικρά κάτεργα της υφαντουργίας στο Πεκίνο είναι κρυμμένα σε ένα αρχιπέλαγος από, μέχρι τώρα, μερικώς αγροτικά χωριά και παραγκουπόλεις στο νότιο άκρο της πόλης. Στην Μπανγκαλόρ, παρόμοια, επιχειρηματίες μπορούν να στρατολογήσουν φτηνή εργασία στις αστικές εσχατιές πιο επικερδώς και με ελάχιστη εποπτεία από το κράτος. Εκατομμύρια προσωρινών εργατών και απελπισμένων χωρικών περιφέρονται επίσης γύρω από τις παρυφές παρόμοιων παγκόσμιων πρωτευουσών της υπερεκμετάλλευσης όπως είναι το Σουράτ και η Σεντζέν. Αυτοί οι νομάδες εργάτες δεν έχουν ασφαλές έρεισμα ούτε στην πόλη ούτε στην ύπαιθρο και συχνά ξοδεύουν τη ζωή τους σε ένα είδος απελπισμένης κίνησης Μπράουν ανάμεσα στις δύο. Εντωμεταξύ, στη Λατινική Αμερική, λειτουργεί μια αντίστροφη λογική: όλο και περισσότεροι εργολάβοι εργασίας προσλαμβάνουν κατοίκους των παραγκουπόλεων για εποχική ή προσωρινή εργασία στην ύπαιθρο.

Soweto, Γιοχάνεσμπουργκ, Νότια Αφρική

Smokey Mountain, Μανίλα, Φιλιππίνες

Αλλά η κύρια λειτουργία των αστικών παρυφών του Τρίτου Κόσμου παραμένει αυτή της χωματερής ανθρώπων. Σε κάποιες περιπτώσεις, αστικά απόβλητα και ανεπιθύμητοι μετανάστες καταλήγουν μαζί, όπως σε περιβόητες «σκουπιδοφτωχογειτονιές» σαν την εύστοχα

Rumahpanjang, Μαλαισία

Καταυλισμός προσφύγων, Dadaab, Κένυα

Γάζα, Παλαιστίνη

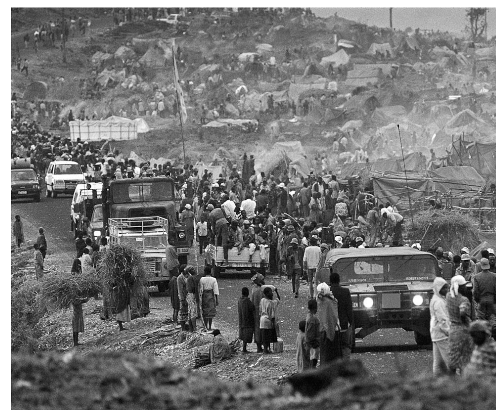
επονομαζόμενη Καραντίνα έξω από τη Βηρυτό, το Hillat Kusha έξω από το Χαρτούμ, τη Santa Cruz Meyehualco στην Πόλη του Μεξικό, το πρώην Smoky Mountain στη Μανίλα, την τεράστια χωματερή και φτωχογειτονιά Dhapa στις εσχατιές της Καλκούτας. Το ίδιο συνήθη είναι τα ερημικά κυβερνητικά στρατόπεδα και οι κακότεχνοι site-and-service οικισμοί στους οποίους αποθηκεύονται πληθυσμοί που βρίσκονται στο διάβα των πολέμων των Δήμων ενάντια στις φτωχογειτονιές. Έξω από την Πένανγκ και την Κουάλα Λουμπούρ, για παράδειγμα, οι εκδιωγμένοι από τις φτωχογειτονιές είναι εγκλωβισμένοι σε μινιμαλιστικά προσωρινά στρατόπεδα. Όπως περιγράφουν οικιστικοί ακτιβιστές:

> *Ο όρος «επίμηκες σπίτι» (rumahpanjang) δημιουργεί βολικούς συνειρμούς εικόνων από κάποια παλιά μορφή τοπικής μαλαισιανής κατοίκησης, αλλά η πραγματικότητα αυτών των προσωρινών στρατοπέδων είναι αρκετά διαφορετική. Αυτά τα επιμήκη σπίτια είναι θλιβερές σειρές από ετοιμόρροπες καλύβες φτιαγμένες από κοντραπλακέ και αμίαντο, κολλημένες η μία δίπλα στην άλλη και οι οποίες βλέπουν, διαμέσου χωμάτινων λωρίδων χωρίς δέντρα, σε ακόμα περισσότερες παράγκες απέναντι, με βασικές εξυπηρετήσεις, αν υπάρχουν και αυτές. Αυτά τα επιμήκη σπίτια αποδείχθηκε ότι δεν είναι τελικά και τόσο προσωρινά. Πολλοί εκδιωγμένοι είναι ακόμα εκεί, είκοσι χρόνια μετά, περιμένοντας ακόμη την κυβέρνηση να πραγματοποιήσει την υπόσχεσή της για στέγαση χαμηλού εισοδήματος…*

Η ανθρωπολόγος Monique Skidmore διακινδύνεψε τη σύλληψη ούτως ώστε να επισκεφθεί κάποιες από τις καταθλιπτικές περιαστικές κωμοπόλεις -ονομαζόμενες «Νέα Πεδία» (New Fields)- έξω από το Rangoon όπου η στρατιωτική δικτατορία μεταστέγασε διά της βίας εκατοντάδες χιλιάδες κατοίκους των πόλεων, των οποίων οι πρώην φτωχογειτονιές στέκονταν στο δρόμο της ανακατασκευής του κέντρου της πόλης ως τουριστικού θεματικού πάρκου. «Οι κάτοικοι μιλάνε για τη θλίψη και τον πόνο της απώλειας των πρώην γειτονιών… καταστήματα πώλησης αλκοόλ, σωροί από σκουπίδια, στάσιμα νερά και λάσπες γεμάτες με ανεπεξέργαστα λύματα περιβάλλουν τα περισσότερα σπίτια». Από την άλλη, τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα στις περιφερειακές παραγκουπόλεις της Mandalay. Εκεί, εξηγεί η Skidmore, οι κάτοικοι των κωμοπόλεων πρέπει να περπατάνε ως τους πρόποδες του βουνού Shan ψάχνοντας για καυσόξυλα, και δεν υπάρχουν βιομηχανικές ζώνες, υφαντουργίες και άλλα κάτεργα για να υποαπασχολήσουν τους εργάτες, όπως υπάρχουν σε κάποιες από τις μεταστεγασμένες κωμοπόλεις του Rangoon.

Οι διεθνείς πρόσφυγες και οι εσωτερικά εκτοπισμένοι (IDPs) αντιμετωπίζονται συχνά ακόμη πιο βάναυσα και από τους κατοίκους των πόλεων που έχουν υποστεί έξωση -και κάποια από τα τεράστια στρατόπεδα προσφύγων του Τρίτου Κόσμου έχουν αυτοδίκαια εξελιχθεί σε εξωπόλεις. Έτσι, η Γάζα -που θεωρείται από κάποιους η μεγαλύτερη φτωχογειτονιά του κόσμου- είναι στην ουσία μια αστικοποιημένη συσσωμάτωση στρατοπέδων προσφύγων (750.000 πρόσφυγες), με τα δύο τρίτα του πληθυσμού να συντηρείται με λιγότερο από 2 δολάρια τη μέρα. Το Dadaab, ακριβώς μέσα από τα σύνορα της Κένυας, στεγάζει 125.000 Σομαλούς, ακριβώς όπως η Goma στο Ζαΐρ, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν ένα αξιοθρήνητο καταφύγιο για έναν εκτιμώμενο πληθυσμό 700.000 από τη Ρουάντα, πολλοί από τους οποίους πέθαναν από χολέρα λόγω των αποκρουστικών συνθηκών υγιεινής. Η ερημική περιφέρεια του Χαρτούμ περιέχει τέσσερα τεράστια στρατόπεδα (τα Mayo Farms, Jebel Aulia, Darel Salaam και Wadal-Bashir) όπου έχουν αποθηκευτεί 400.000 θύματα της ξηρασίας, της πείνας και του εμφυλίου. Ακόμα, ενάμιση εκατομμύριο εσωτερικά εκτοπισμένων -κυρίως από το νότο-ζουν σε μεγάλο αριθμό εκτεταμένων οικισμών καταληψιών γύρω από τη Σουδανική μητρόπολη.

Παρόμοια, εκατοντάδες χιλιάδες θύματα πολέμου και προσφύγων που επέστρεψαν από το Ιράν και το Πακιστάν, καταλαμβάνουν ένα μεγάλο αριθμό φτωχογειτονιών στις λοφοπλαγιές πάνω από την Καμπούλ, χωρίς νερό και εγκαταστάσεις υγιεινής. «Στην περιοχή Katre Ariana» ανέφερε η Washington Post τον Αύγουστο του 2002, «εκατοντάδες οικογένειες που τράπηκαν σε φυγή λόγω των μαχών μεταξύ των Ταλιμπάν και των δυνάμεων της αντιπολίτευσης στο αγροτικό βόρειο Αφγανιστάν στριμώχνονται μέσα σε ένα λαβύρινθο κατακόρυφων φτωχογειτονιών, χωρίς κουζίνες ή μπάνια και κοιμούνται 15 και 20 σε μια καλύβα». Τα τελευταία χρόνια έχει βρέξει λίγο και πολλά πηγάδια έχουν σταματήσει να δουλεύουν˙ τα παιδιά σε αυτές τις φτωχογειτονιές υποφέρουν από διαρκείς πονόλαιμους και διάφορες ασθένειες λόγω του μολυσμένου νερού. Το προσδόκιμο ζωής είναι από τα χαμηλότερα στον κόσμο.

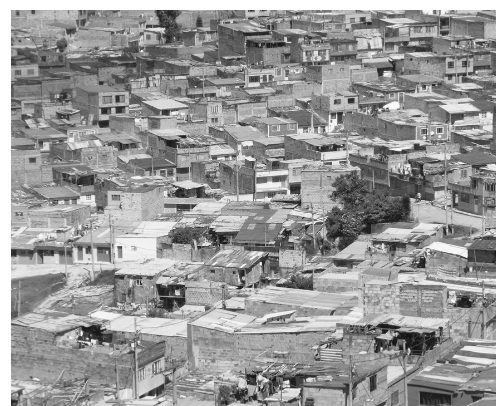
Goma, Ζαΐρ

Δύο από τους μεγαλύτερους πληθυσμούς IDP στον κόσμο βρίσκονται στην Ανγκόλα και την Κολομβία. Η Ανγκόλα αστικοποιήθηκε βίαια από έναν εμφύλιο που διήρκεσε περισσότερο από ένα τέταρτο του αιώνα (1975-2002) -υποκινούμενο από τις μηχανορραφίες της Pretoria και του Λευκού Οίκου- και που εκτόπισε 30 τοις εκατό του πληθυσμού. Πολλοί πρόσφυγες δεν επέστρεψαν ποτέ στα πρώην σπίτια τους στην ερειπωμένη και επικίνδυνη ύπαιθρο, αλλά αντί γι' αυτό προχώρησαν σε καταλήψεις στις θλιβερές *musseques* που περιβάλλουν τη Λουάντα, το Lobito, την Cabinda και άλλες πόλεις. Σαν αποτέλεσμα, η Ανγκόλα, μόλις 14% αστικοποιημένη το 1970, είναι τώρα μια κυρίως αστική χώρα. Περισσότεροι από τους κατοίκους των πόλεών της είναι ταυτόχρονα απελπισμένα φτωχοί και σχεδόν εξολοκλήρου αγνοημένοι από το κράτος, το οποίο εκτιμήθηκε πως ξόδευε μόνο 1% του προϋπολογισμού του για την εκπαίδευση και την πρόνοια το 1998.

Οι λοφοπλαγιές της Καμπούλ, Αφγανιστάν

Παρόμοια, οι ατελείωτοι εμφύλιοι πόλεμοι στην Κολομβία πρόσθεσαν περισσότερους από 400.000 IDP στην αστική ζώνη φτώχειας της Μπογκοτά, που περιλαμβάνει τους τεράστιους άτυπους οικισμούς Sumapaz, CiudadBolivar, Usme και Soacha. «Οι πλέον εκτοπισμένοι», εξηγεί μια ΜΚΟ, «είναι κοινωνικά απόβλητοι, αποκλεισμένοι από την επίσημη ζωή και την απασχόληση. Στην τρέχουσα περίοδο, 653.800 Μπογκοτάνοι (2002) δεν έχουν καμία απασχόληση στην πόλη και, ακόμη πιο σοκαριστικό, οι μισοί από αυτούς είναι κάτω από 29 χρονών». Χωρίς αστικές δεξιότητες και συχνά χωρίς πρόσβαση σε σχολεία, αυτοί οι νεαροί χωρικοί και τα παιδιά τους είναι ιδανικοί νεοσύλλεκτοι για τις συμμορίες των δρόμων και τους παραστρατιωτικούς. Τοπικοί επιχειρηματίες που υπέστησαν λεηλασίες από άτακτα παιδιά, σχηματίζουν, με τη σειρά τους grupos de limpieza (ομάδες καθαρισμού) που έχουν διασυνδέσεις με δεξιά τάγματα θανάτου και τα πτώματα δολοφονημένων παιδιών πετιούνται στην άκρη της πόλης.

Ciudad Bolivar, Μπογκοτά, Κολομβία

Ο ίδιος εφιάλτης επικρατεί στα περίχωρα του Cali, όπου ο ανθρωπολόγος Michael Taussig επικαλείται την Κόλαση του Δάντη για να περιγράψει τον αγώνα για επιβίωση σε δύο «τεραστίως επικίνδυνες» περιφερειακές φτωχογειτονιές. Το Navarro είναι ένα διαβόητο «βουνό από σκουπίδια» όπου πεινασμένες γυναίκες και παιδιά ψάχνουν στα απορρίμματα ενώ νέοι ένοπλοι (malo de malo -οι χειρότεροι των κακών) είτε προσλαμβάνονται είτε εξολοθρεύονται από δεξιούς παραστρατιωτικούς. Ο άλλος οικισμός, το Carlos Alfredo Diaz, είναι γεμάτο «παιδιά που τρέχουν ολόγυρα με αυτοσχέδιες καραμπίνες και χειροβομβίδες». «Μου γίνεται αισθητό», γράφει ο Taussig, «ότι όπως οι αντάρτες έχουν την πιο σημαντική τους βάση στα ατελείωτα δάση της Caqueta, στην άκρη του πουθενά, στην άκρη της λεκάνης του Αμαζόνιου, έτσι και ο κόσμος των συμμοριών νέων που τρελάθηκαν έχει επίσης το ιερό του δασύλλιο, ακριβώς εδώ στην άκρη της πόλης, όπου οι φτωχογειτονιές ανταμώνουν τα χωράφια με τα ζαχαροκάλαμα, στο Carlos Alfredo Diaz».

Torre David: (ανά)κτηση ενός καπιταλιστικού χώρου

Η ανάπτυξη της πόλης στον καπιταλισμό κυριαρχείται από διαδικασίες επένδυσης και αποεπένδυσης κεφαλαίου, δίνοντας στον αστικό χώρο μια θέση ανάμεσα στα υπόλοιπα εμπορεύματα. Όπως και σε κάθε άλλη παραγωγική δραστηριότητα, το κεφάλαιο δεσμεύει την αξία χρήσης που παράγει η πόλη και τη μετατρέπει σε ανταλλακτική αξία. Υπάρχει, όμως, μια σημαντική διαφορά: ο χώρος της πόλης περικλείει και διακανονίζει την παραγωγή κάθε άλλου εμπορεύματος, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου. Κάθε κοινωνία παράγει το δικό της χαρακτηριστικό χώρο· έναν χώρο που αντικατοπτρίζει την κυρίαρχη παραγωγική διαδικασία και, ταυτόχρονα, εμφανίζεται ικανός να εγγυηθεί την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Εδώ αναδεικνύεται και η ξεχωριστή σημασία που αποκτά ο χώρος της κατοικίας, από το νοικοκυριό μέχρι τη γειτονιά, ως ο χώρος όπου αρθρώνεται η διαδικασία της αναπαραγωγής. Η καπιταλιστική διαχείριση της κατοικίας -εκτός από την παραγωγή κέρδους- επιχειρεί να κατευθύνει την αναπαραγωγική διαδικασία και να καθορίσει τις κοινωνικές σχέσεις. Στερεί από τον άνθρωπο τον έλεγχο της καθημερινής ζωής, καθώς καταστρέφει την προοπτική μιας σημαίνουσας και παραγωγικής σχέσης με το χώρο και προωθεί στη θέση της μια γενικευμένη κατανάλωση προκαθορισμένων τόπων. Η εμπορευματοποίηση της κατοικίας μπορεί να θεωρηθεί ως μόνιμη ανάσχεση απέναντι σε κάθε προσπάθεια ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων που αποκλίνουν από τις κυρίαρχες.

Βέβαια αυτή η σχέση δεν είναι τόσο απλή, όσο παρουσιάζεται σε μια τέτοια σύντομη περιγραφή, όμως εδώ δεν θα επεκταθούμε περισσότερο. Θα εστιάσουμε σε ένα παράδειγμα αυτοστέγασης που εμφανίστηκε την τελευταία δεκαετία στο Καράκας, το οποίο, κατά τη γνώμη μας, πειραματίστηκε με την επανεφεύρεση της κατοικίας ως αξίας χρήσης. Ένας ουρανοξύστης που κατασκευάστηκε με την προοπτική να κυριαρχήσει στην αγορά ακινήτων, τελικά μετατράπηκε σε μια κατάληψη στέγης όπου έζησαν μερικές χιλιάδες άνθρωποι για επτά περίπου χρόνια. Καταρχάς, νομίζουμε πως έχει ενδιαφέρον, σε σχέση με την τωρινή κατάσταση, να παρατηρήσουμε την εμφάνιση ενός τέτοιου φαινομένου στο περιβάλλον που δημιούργησε μια ισχυρή καπιταλιστική κρίση, όπως αυτή που αντιμετώπισε η Βενεζουέλα τη δεκαετία του '90. Επίσης το μέγεθος του κτιρίου και η φιλοδοξία των κατασκευαστών του να αποτελέσει μια εμβληματική επένδυση για τη χώρα προσδίδουν στην κίνηση της κατάληψης έναν ισχυρό συμβολισμό που, ακόμη και αν δεν τον επεδίωξαν οι κάτοικοι, τελικά πιστεύουμε ότι καθόρισε την πορεία του εγχειρήματος. Όμως αυτό που έχει περισσότερη σημασία είναι ότι πρόκειται για μια κατάληψη στέγης στο κέντρο -και όχι στην περιφέρεια- μιας σύγχρονης μητρόπολης, η οποία παρακινήθηκε από μια άμεση υλική ανάγκη για στέγαση σε αντίθεση με αντίστοιχα εγχειρήματα που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη τις προηγούμενες δεκαετίες και είχαν κυρίως ιδεολογικά ή πολιτικά κίνητρα.

*

Η πρόσφατη ιστορία του Καράκας είναι αποκαλυπτική για τον τρόπο με τον οποίο δημιουργήθηκε η σημερινή κατάσταση, όπου ο μισός πληθυσμός της πόλης, αν όχι περισσότερος, κατοικεί σε παραγκουπόλεις χτισμένες σε κατειλημμένο αστικό ή περιαστικό έδαφος. Η πόλη διήνυσε μια περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, παρακινούμενη από την εκμετάλλευση των πλούσιων πετρελαϊκών κοιτασμάτων της χώρας. Ήδη από το τέλος της δεκαετίας του '50 προσέλκυσε πλήθος μεταναστών από την ύπαιθρο αλλά και από άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής που αναζητούσαν καλύτερες προοπτικές για εργασία. Μέσα σε πενήντα χρόνια ο πληθυσμός τετραπλασιάστηκε και η πόλη βίωσε μια περίοδο έντονης αστικής ανάπτυξης. Όμως το Καράκας βρίσκεται εγκλωβισμένο σε ένα λεκανοπέδιο που σχηματίζουν οι γειτονικοί λόφοι, και έχει συνεπώς καθορισμένα όρια που δεν επέτρεψαν τη διάχυση της πόλης, αλλά αντίθετα οδήγησαν σε αύξηση της αστικής πυκνότητας, δηλαδή καθ' ύψος ανάπτυξη και κάλυψη κάθε ελεύθερου αδόμητου χώρου. Κάπου εκεί, γύρω στη

δεκαετία του '60, εντοπίζονται και οι απαρχές του στεγαστικού προβλήματος, καθώς όσοι αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της αγοράς ακινήτων κατέφευγαν σε πρακτικές αυτοστέγασης — έχτιζαν οι ίδιοι τα σπίτια τους όπου είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν. Για όσους η ενοικίαση ή η αγορά ενός διαμερίσματος στο κέντρο της πόλης ήταν απαγορευτική, μοναδική λύση ήταν να εγκατασταθούν, με όποιο τρόπο μπορούσαν, στους πρόποδες των γύρω λόφων, οι οποίοι καλύφθηκαν σταδιακά από παραγκουπόλεις.

Το στεγαστικό πρόβλημα που ήδη αντιμετώπιζε το Καράκας διογκώθηκε σημαντικά μετά την κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος στις αρχές της δεκαετίας του '90. Η κρίση φυσικά προκάλεσε αύξηση της ανεργίας, ενώ η εσωτερική μετανάστευση συνεχιζόταν με σταθερό ρυθμό καθώς η επιβίωση στην ύπαιθρο έγινε ακόμη δυσκολότερη. Το άμεσο αποτέλεσμα για την πόλη ήταν η κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των αστέγων και των κατοίκων των παραγκουπόλεων. Σήμερα εκτιμάται ότι στο Καράκας το στεγαστικό έλλειμμα αγγίζει τις 400.000 κατοικίες σε έναν πληθυσμό περίπου τριών εκατομμυρίων. Η οικονομική κρίση προκάλεσε κοινωνικές αναταραχές και μεταβολές στο πολιτικό σύστημα, οι οποίες έφεραν στην εξουσία τον Τσάβες το '99. Το νέο καθεστώς επιχείρησε μέσω της επίσημης στεγαστικής πολιτικής του να απαλλαγεί από τις παραγκουπόλεις εφαρμόζοντας προγράμματα κοινωνικής στέγασης και επανακατοίκησης της υπαίθρου. Ωστόσο η ανεπάρκεια, ή και η αποτυχία (μάλλον δομική στη σημερινή συνθήκη), τέτοιων προγραμμάτων δεν κατάφερε να περιορίσει τον αριθμό των αστέγων, ο οποίος συνέχισε να αυξάνει. Αντιμέτωπη με το πολιτικό αδιέξοδο, η κυβέρνηση παρότρυνε τους άστεγους να καταλάβουν κενά κτίρια και οικόπεδα, κυρίως πρώην βιομηχανίες και αγροτικές εκτάσεις που είχαν εγκαταλειφθεί μετά την οικονομική κατάρρευση της προηγούμενης δεκαετίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, μια τέτοια πολιτική επιλογή ενίσχυσε τη δημοτικότητα του Τσάβες στα προλεταριακά στρώματα και τον έφερε, για άλλη μια φορά, σε ρήξη με τη μεσαία τάξη. Όμως επίσης αναμενόμενο ήταν ότι όταν άλλαζαν οι πολιτικές απαιτήσεις, θα εγκαταλείπονταν η στρατηγική υπέρ των καταλήψεων για να ανοίξει ο δρόμος για την καπιταλιστική ανάπτυξη. Έτσι, τα τελευταία δύο με τρία χρόνια η κυβέρνηση συχνά διαβεβαιώνει ότι τέτοιες κινήσεις που αντιβαίνουν στη "νομιμότητα" δεν θα γίνονται πλέον ανεκτές. Ωστόσο, η ανοχή του κράτους απέναντι στις καταλήψεις στέγης κράτησε για περισσότερο από μια δεκαετία και σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ανεργία και τη μειωμένη αγοραστική δύναμη του πληθυσμού, κατέστησε την κατάληψη κοινή πρακτική για τη στέγαση των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων. Και καθώς οι αδόμητες εκτάσεις στην περιφέρεια του Καράκας λιγόστευαν, οι άστεγοι στράφηκαν στο κέντρο της πόλης καταλαμβάνοντας κενά εγκαταλελειμμένα κτίρια. Εκτιμάται ότι μόνο στο κέντρο του Καράκας μέχρι σήμερα έχουν καταληφθεί τουλάχιστον 150 κτίρια γραφείων, διαμερισμάτων, εμπορικών κέντρων και δημόσιων υπηρεσιών.

Ανάμεσα σ' αυτά συγκαταλέγεται και ένα ημιτελές σύμπλεγμα κτιρίων γραφείων 221.000 τετραγωνικών μέτρων που βρίσκεται στο οικονομικό κέντρο της πόλης και ενώ προοριζόταν να γίνει το "Centro Financiero Confinanzas", σήμερα είναι γνωστό ως "Torre David". Το συγκρότημα κατασκευάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90 από τον επενδυτή David Brillembourg με τη φιλοδοξία να πρωταγωνιστήσει στην αναπτυσσόμενη, τότε, οικονομική ζωή της πόλης και αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα της αρχιτεκτονικής που παρήγαγε ο ηγεμονικός χρηματοπιστωτικός τομέας της εποχής. Περιλαμβάνει έναν πύργο 45 ορόφων, που θα στέγαζε ένα ξενοδοχείο και τα γραφεία μιας χρηματοπιστωτικής εταιρείας, ένα κτίριο πολυτελών διαμερισμάτων 19 ορόφων, ένα κτίριο-πάρκινγκ 10 ορόφων, και ένα τέταρτο κτίριο με εσωτερικό αίθριο ύψους 30 μέτρων που θα αποτελούσε τον κεντρικό ημιδημόσιο χώρο του συγκροτήματος. Ο πρόωρος θάνατος του

Brillembourg το '93 και η κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος τον επόμενο χρόνο οδήγησε την εταιρεία που είχε αναλάβει την ανέγερση του κτιρίου σε πτώχευση και το έργο διακόπηκε επ' αόριστο. Το '99 το κτίριο πέρασε στην ιδιοκτησία κάποιου κρατικού φορέα και παρέμεινε κενό για περισσότερο από μια δεκαετία, ώσπου, το φθινόπωρο του '07, μια ομάδα περίπου 300 ανθρώπων το κατέλαβε αναζητώντας στέγη.

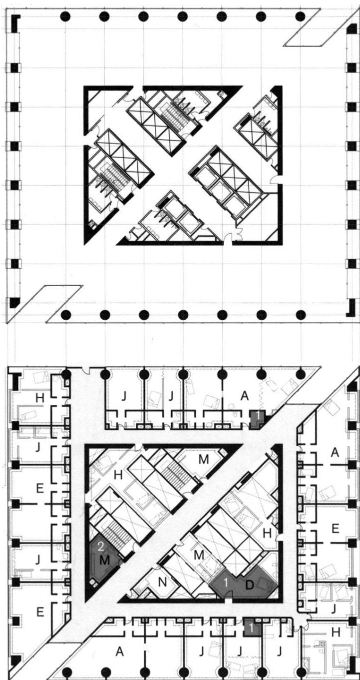
*

Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα ξεκινά το πείραμα της κατάληψης. Μια παράλληλη διαδικασία μετασχηματισμού του υλικού χώρου και συγκρότησης μιας πκοινότητας. Τους πρώτους μήνες οι νέοι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στο ισόγειο του πύργου οριοθετώντας έναν μικρό χώρο στο εσωτερικό του. Έστησαν σκηνές και άλλες πρόχειρες αυτοσχέδιες κατασκευές, ενώ παράλληλα άρχισαν να οργανώνουν συλλογικές δομές για να καλύψουν βασικές καθημερινές ανάγκες (κουζίνα, καθαριότητα, περιφρούρηση κλπ). Πολύ σύντομα η κατάληψη προσέλκυσε μεγάλο αριθμό αστέγων και κατοίκων των παραγκουπόλεων που αναζητούσαν στέγη προστατευμένη από τις συχνές πλημμύρες και τις κατολισθήσεις που ταλαιπωρούσαν τις παραγκουπόλεις, αλλά και πιο κοντά στο κέντρο της πόλης, όπου οι ευκαιρίες για εργασία είναι περισσότερες. Μετά το πρώτο κρίσιμο διάστημα και καθώς η άμεση απειλή της έξωσης υποχωρούσε, οι νέοι κάτοικοι άρχισαν να αναζητούν τρόπους να οργανώσουν τη μελλοντική κατοίκηση του κτιρίου κατανέμοντας τον χώρο στο εσωτερικό του. Έτσι, άρχισαν να διαμορφώνονται σταδιακά διαμερίσματα, κοινόχρηστοι χώροι και στοιχειώδεις κτιριακές υποδομές. Μέχρι το 2009 περίπου 200 οικογένειες είχαν εγκατασταθεί στον κεντρικό πύργο, ενώ μέχρι το 2014, ο αριθμός τους είχε φτάσει περίπου τις 1200 οικογένειες και τους 3000 ανθρώπους. Οι περισσότεροι από αυτούς αντιμετώπιζαν την κατάληψη ως μόνιμη κατοικία, πράγμα που αποτυπώθηκε και στη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου, την οποία θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Όμως πριν λίγους μήνες το κράτος αποφάσισε στο πλαίσιο της νέας στεγαστικής πολιτικής να εκκενώσει την κατάληψη και να μεταφέρει τους κατοίκους της σε νεόδμητα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας σχεδόν 50 χιλιόμετρα έξω από την πόλη.

Στα επτά χρόνια, η κατάληψη κατάφερε να δημιουργήσει μια πολυδιάστατη κοινότητα, μετατρέποντας το κτίριο σε μια ζωντανή μικρο-πόλη. Η κατάληψη αναπαράγονταν καθημερινά ως άμεσο αποτέλεσμα της συλλογικής αλληλεπίδρασης της κοινότητας με το χώρο, δηλαδή της αμοιβαίας σχέσης μεταξύ του μετασχηματισμού του χώρου και της δημιουργίας ενός νέου δικτύου κοινωνικών σχέσεων. Βέβαια η διαδικασία αυτή δεν εξελίχθηκε χωρίς αντιφάσεις και στην βάση μιας ομοφωνίας όσον αφορά την λήψη των αποφάσεων, αλλά αντίθετα, σύντομα διαμορφώθηκαν ιεραρχίες και, λιγότερο ή περισσότερο, σταθερές εξουσιαστικές δομές. Ήδη από τη στιγμή που πάρθηκε η απόφαση να καταληφθεί το συγκρότημα άρχισε να συγκροτείται μια συλλογικότητα προκειμένου να προωθήσει το ζήτημα της νομιμοποίησης της κατάληψης, να διαχειρίζεται τον χώρο και να ρυθμίζει την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Η συλλογικότητα έφερε την ονομασία Συνεργατικός Σύνδεσμος Κατοίκων (Asociacion Cooperativa de Vivienda) "Casiques de Venezuela" και είχε καταφέρει να αποκτήσει -μέσω δεσμών με το κόμμα του Τσάβες- επίσημη νομική αναγνώριση. Σκοπός του συνδέσμου, όπως αναφέρει το καταστατικό του, είναι "να προωθήσει την κατασκευή ενός αστικού περιβάλλοντος το οποίο να παρέχει αξιοπρεπή κατοικία". Πιθανότατα ό,τι συνέβη στον Torre David εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο δράσης αυτής της συλλογικότητας, ενώ η ίδια ήταν που τελικά διαπραγματεύτηκε με το κράτος για την εκκένωση της κατάληψης και τη μετεγκατάσταση των κατοίκων.

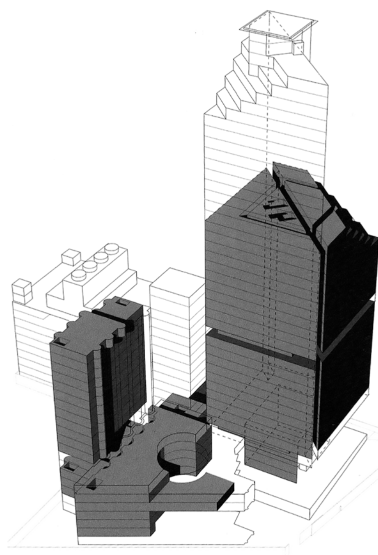

πάνω: Ένας τυπικός όροφος πριν και μετά την κατάληψη.

κάτω: Ο συνολικός κατοικημένος χώρος του συγκροτήματος.

Η οργάνωση της συλλογικότητας είχε μάλλον πατερναλιστικό χαρακτήρα και γραφειοκρατική δομή, αφού μέχρι το τέλος αποτελούνταν κυρίως από την ίδια ομάδα των πρώτων κατοίκων και είχε τον ίδιο πρόεδρο, ενώ λειτουργούσε με αυστηρό καταστατικό και τακτικές διαδικασίες. Ο πυρήνας αποτελούνταν από τον πρόεδρο και την υπόλοιπη ηγετική ομάδα, ενώ γύρω της συγκροτούνταν μια ιεραρχική αλληλουχία επιμέρους κύκλων εξουσιών. Πρόεδρος και παράλληλα πάστορας της ευαγγελικής εκκλησίας που λειτουργεί στο συγκρότημα ήταν ένας πρώην παράνομος που είχε γίνει πλέον ιερέας και θερμός υποστηρικτής του κόμματος του Τσάβες, με το οποίο διατηρούσε πολιτικές επαφές. Γύρω του είχε διαμορφωθεί ένας πυρήνας ανθρώπων, γνωστός ως “η Διοίκηση” (“la Directiva”), που συνεδρίαζε δύο φορές τη βδομάδα και έπαιρνε τις τελικές αποφάσεις σχετικά με τα καθημερινά ζητήματα της κατάληψης. Η διαχείριση της κατάληψης ήταν χωρισμένη σε τρεις τομείς: υγεία, ψυχαγωγία και ασφάλεια. Οι υπεύθυνοι κάθε τομέα, αλλά και όσοι διαχειρίζονταν άλλα οργανωτικά ζητήματα, αποτελούσαν το δεύτερο σκαλί της ιεραρχίας και είχαν ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ της διοίκησης και των υπόλοιπων κατοίκων. Σε αυτούς λογοδοτούσε ένας τρίτος κύκλος εξουσίας, οι συντονιστές των ορόφων. Αυτοί ήταν υπεύθυνοι για την κατανομή του χώρου σε κάθε όροφο, τον έλεγχο λειτουργίας των υποδομών και την προώθηση στη διοίκηση ζητημάτων που απασχολούν τους κατοίκους κάθε ορόφου. Αυτά συζητούνταν στις εβδομαδιαίες συνελεύσεις των ορόφων, όπου κάθε διαμέρισμα ήταν υποχρεωμένο να συμμετέχει, αλλιώς ο συντονιστής του ορόφου διέκοπτε την ηλεκτροδότησή του για μια βδομάδα, μέχρι την επόμενη συνέλευση.

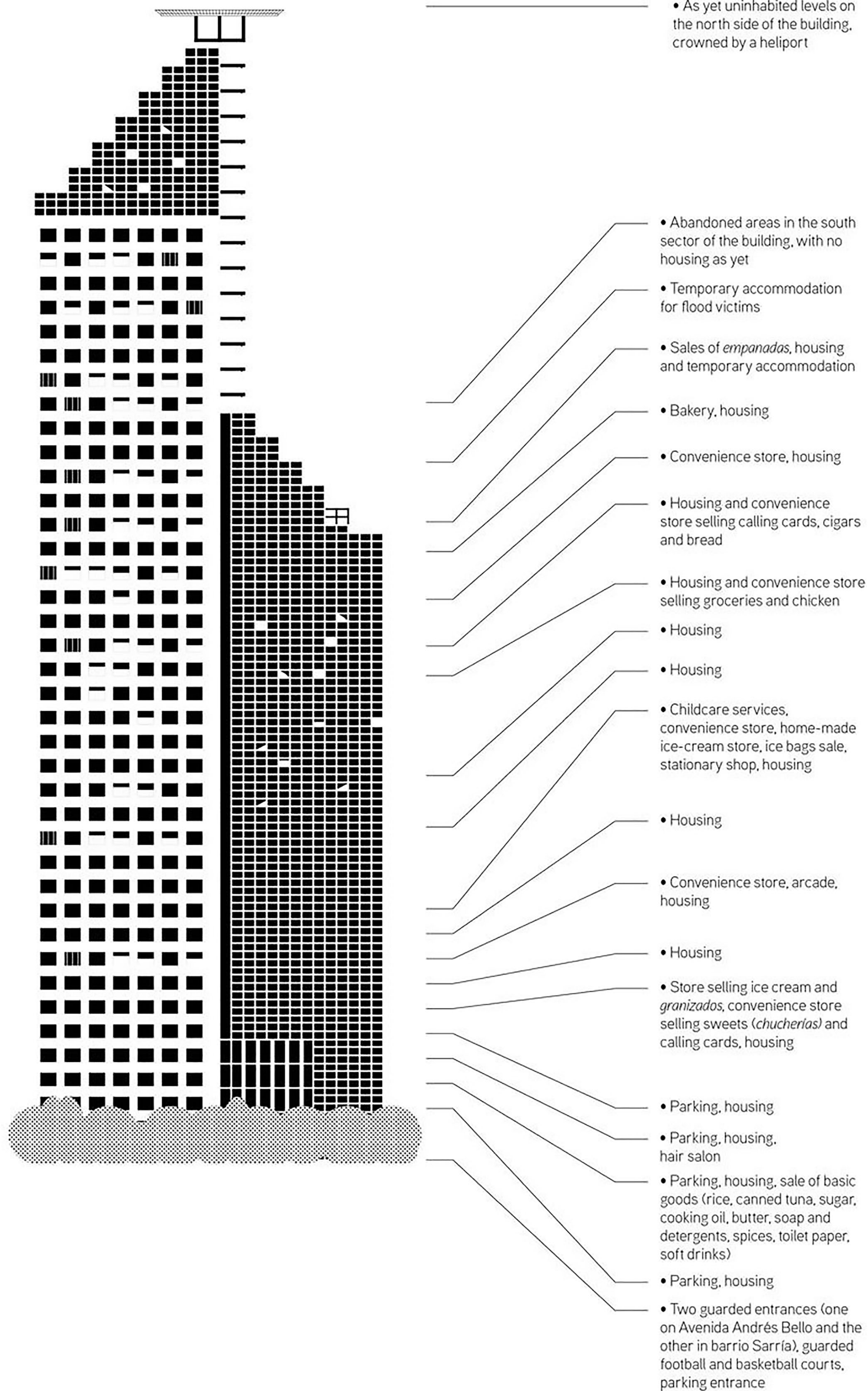
Η κατάληψη δεν ήταν ανοικτή σε όλους. Ιδιαίτερα μετά από τα πρώτα χρόνια, που το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου χώρου είχε καλυφθεί, ήταν αρκετά δύσκολο για μια οικογένεια να αποκτήσει διαμέρισμα. Έπρεπε πρώτα να κάνει αίτηση στο σύνδεσμο των κατοίκων και ύστερα να περιμένει μέχρι να βρεθεί διαθέσιμος χώρος. Σε περίπτωση που μια οικογένεια έφευγε από το διαμέρισμά της, αυτό επέστρεφε στην κοινότητα για να δοθεί σε νέους κατοίκους. Υπήρχε μάλιστα και πρόβλεψη να διώχνεται κάποιος σε περίπτωση που παρέβαινε τον γενικό κώδικα συμπεριφοράς πάνω από τρεις φορές. Όλοι οι κάτοικοι πλήρωναν κάθε μήνα μια μικρή χρηματική εισφορά την οποία διαχειριζόταν ο σύνδεσμος κατοίκων και προοριζόταν για να καλύψει τα έξοδα συντήρησης και βελτίωσης του κτιρίου, καθώς και έξοδα της κοινότητας που αφορούσαν κοινωνικές εκδηλώσεις, μισθό για μόνιμους φύλακες ή οικονομική βοήθεια σε νέους κατοίκους για να χτίσουν τα διαμερίσματά τους.

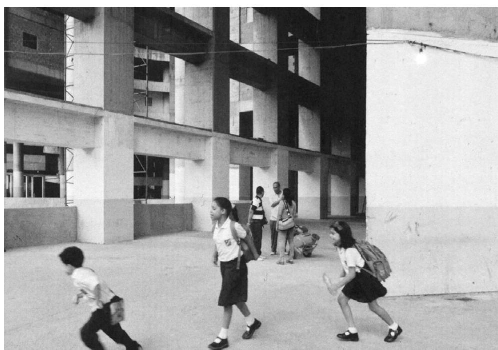

Η πλειονότητα των κατοίκων έμενε στο κεντρικό κτίριο, στον πύργο, όπου είχαν καταληφθεί οι 28 από τους 45 ορόφους. Στους υπόλοιπους η πρόσβαση είχε απαγορευθεί ύστερα από απόφαση της διοίκησης για λόγους ασφάλειας και λειτουργικότητας, καθώς δεν υπήρχαν προστατευτικά κάγκελα ούτε ανελκυστήρες. Στο ίδιο κτίριο συγκεντρώνονταν και οι περισσότερες εμπορικές υπηρεσίες του συγκροτήματος, τις οποίες θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια. Στο δεύτερο κτίριο, αυτό των 19 ορόφων, το ισόγειο είχε μετατραπεί σε μια εκκλησία που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, ο πρώτος όροφος χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από τη διοίκηση και οι υπόλοιποι είχαν κυρίως διαμερίσματα. Το δεκαόροφο γκαράζ συνέχιζε να λειτουργεί ως γκαράζ, αλλά χρησίμευε επίσης ως ράμπα μηχανοκίνητης πρόσβασης στους δέκα πρώτους ορόφους του συγκροτήματος καθώς συνδέθηκε με αυτοσχέδιες γέφυρες με τα δύο μεγαλύτερα κτίρια. Το τέταρτο κτίριο του συγκροτήματος, αυτό με το μεγάλο αίθριο, στέγαζε τις κοινωνικές δραστηριότητες της κοινότητας, καθώς και έναν μικρό αριθμό διαμερισμάτων.

*

Το ερώτημα όμως που παραμένει είναι πώς η κοινότητα που περιγράψαμε παραπάνω παρήγαγε κατοικημένο χώρο στο εσωτερικό του συγκροτήματος.

• As yet uninhabited levels on the north side of the building, crowned by a heliport
• Abandoned areas in the south sector of the building, with no housing as yet
• Temporary accommodation for flood victims
• Sales of *empanadas*, housing and temporary accommodation
• Bakery, housing
• Convenience store, housing
• Housing and convenience store selling calling cards, cigars and bread
• Housing and convenience store selling groceries and chicken
• Housing
• Housing
• Childcare services, convenience store, home-made ice-cream store, ice bags sale, stationary shop, housing
• Housing
• Convenience store, arcade, housing
• Housing
• Store selling ice cream and *granizados*, convenience store selling sweets (*chucherías)* and calling cards, housing
• Parking, housing
• Parking, housing, hair salon
• Parking, housing, sale of basic goods (rice, canned tuna, sugar, cooking oil, butter, soap and detergents, spices, toilet paper, soft drinks)
• Parking, housing
• Two guarded entrances (one on Avenida Andrés Bello and the other in barrio Sarría), guarded football and basketball courts, parking entrance

Οι κάτοικοι παρέλαβαν ένα κενό κέλυφος στο κέντρο της πόλης και μέσα σ' αυτό επιχείρησαν να χτίσουν μια κατακόρυφη "συνοικία". Κατασκεύασαν διαμερίσματα για κάθε οικογένεια, εμπορικά καταστήματα και κοινόχρηστους χώρους. Επίσης εξόπλισαν την κατασκευή με τις απαραίτητες υποδομές, κατένειμαν τις χρήσεις στα κτίρια και όρισαν κανόνες. Θα μπορούσαμε ίσως να δούμε μια διάκριση ανάμεσα στις συλλογικές και τις ατομικές πρωτοβουλίες, αυτές δηλαδή που ανέλαβε η διοίκηση και αυτές που ανέλαβαν οι κάτοικοι στο πλαίσιο που έθετε η συλλογικότητα.

Στο κτίριο δεν υπήρχαν εγκατεστημένα δίκτυα, οπότε οι κάτοικοι έπρεπε να κατασκευάσουν δίκτυο ύδρευσης, αποχέτευσης και ηλεκτρικού. Η κάλυψη των σχετικών αναγκών ήταν ένα μόνιμο ζήτημα που αντιμετώπιζε η συλλογικότητα, παρότι σύντομα οι συνθήκες έγιναν αισθητά καλύτερες σε σχέση με αυτές που επικρατούσαν στις γειτονικές παραγκουπόλεις. Αρκετοί όροφοι είχαν ήδη εγκατεστημένο αποχετευτικό δίκτυο συνδεδεμένο με το κεντρικό σύστημα της πόλης, το οποίο οι κάτοικοι επέκτειναν με αυτοσχέδια μέσα για να εξυπηρετούνται και οι υπόλοιποι όροφοι. Για τις ανάγκες ύδρευσης είχε κατασκευαστεί εξαρχής αυτοσχέδιο δίκτυο, το οποίο συνδέονταν με το κεντρικό σύστημα της πόλης και χρησιμοποιώντας αντλίες νερού και μια κεντρική δεξαμενή εγκατεστημένη στον δέκατο έκτο όροφο μετέφερε νερό σε μικρές δεξαμενές εγκατεστημένες σε κάθε διαμέρισμα. Η ηλεκτροδότηση γινόταν επίσης μέσω αυτοσχέδιου δικτύου που συνέδεε κάθε όροφο και έπειτα κάθε διαμέρισμα με το κεντρικό δίκτυο της πόλης. Τα προβλήματα βέβαια ήταν αρκετά συχνά, οπότε έχει φτιαχτεί μια ομάδα ηλεκτρολόγων που ασχολούνταν σε μόνιμη βάση με την επιδιόρθωση βλαβών. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια η συλλογικότητα βρισκόταν σε επικοινωνία με τον δημόσιο φορέα παροχής ηλεκτρισμού προκειμένου να βελτιωθεί η σταθερότητα της ηλεκτρικής παροχής.

Από τα πρώτα πράγματα που έκανε η διοίκηση ήταν να ελέγξει την πρόσβαση και την κυκλοφορία στο συγκρότημα. Στόχος, όπως ισχυρίστηκαν, ήταν να περιοριστούν φαινόμενα εγκληματικότητας ανάλογα με αυτά που παρουσιάζονται στις γειτονικές παραγκουπόλεις. Βέβαια, ταυτόχρονα, ο έλεγχος της κυκλοφορίας απέκλεισε μια και καλή τη δυνατότητα να εγκατασταθούν καινούργιοι κάτοικοι χωρίς να πάρουν πρώτα την έγκριση της διοίκησης. Έτσι δημιουργήθηκε μια μόνιμη ομάδα περιφρούρησης που λειτουργούσε σε βάρδιες ελέγχοντας τις εισόδους και τους ορόφους των κτιρίων. Οι είσοδοι στο συγκρότημα είναι συνολικά τέσσερις. Οι τρεις από αυτές χρησιμοποιούνταν σε καθημερινή βάση, μια αποκλειστικά για πεζούς και δύο για οχήματα. Σε κάθε είσοδο είχε τοποθετηθεί φυλάκιο για τον φρουρό, μάλιστα στην κεντρική είσοδο είχε εγκατασταθεί και πόρτα ασφαλείας με ηλεκτρονικό σύστημα. Οι φρουροί έπαιρναν σταθερό μισθό από την κοινότητα και είχαν τη δικαιοδοσία να ελέγχουν τα στοιχεία οποιουδήποτε θεωρούσαν ύποπτο ή άγνωστο, ζητώντας του το λόγο για τον οποίο βρίσκεται στο συγκρότημα.

Ανάμεσα στις πρωτοβουλίες της διοίκησης ήταν και η διαμόρφωση δύο μεγάλων κοινόχρηστων χώρων στο ισόγειο του συγκροτήματος. Της εκκλησίας που αναφέραμε παραπάνω, η οποία λειτουργούσε τουλάχιστον τρεις φορές την εβδομάδα και ενός γηπέδου μπάσκετ, μεταξύ του πάρκινγκ και του κεντρικού κτιρίου, που αποτελούσε κεντρικό χώρο συνάντησης, καθώς φιλοξενούσε όλες τις συλλογικές δραστηριότητες της κοινότητας. Στο χώρο του γηπέδου ίσχυαν συγκεκριμένοι κανόνες που αφορούσαν τη συμπεριφορά των παιχτών και το δικαίωμα χρήσης

του χώρου. Εκεί προπονούνταν και η ερασιτεχνική ομάδα μπάσκετ των κατοίκων που συμμετείχε σε συνοικιακούς αγώνες με ομάδες από άλλες γειτονιές της πόλης. Μάλιστα η συλλογικότητα κάλυπτε τα βασικά έξοδα της ομάδας σε ρούχα και μετακινήσεις και είχε προσλάβει και έναν σταθερό προπονητή.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, η διοίκηση χώρισε κάθε όροφο σε διαμερίσματα τα οποία μοίρασε σε κάθε οικογένεια. Από εκεί και έπειτα, κάθε οικογένεια ανέλαβε μόνη της να διαμορφώσει το εσωτερικό και την εξωτερική όψη κάθε διαμερίσματος. Οπότε μπορούμε να πούμε ότι οι ατομικές πρωτοβουλίες ήταν αυτές που τελικά προκάλεσαν τις ποιοτικές μεταβολές στο κέλυφος της κατασκευής. Η έλλειψη χρημάτων συχνά καθιστούσε τη διαδικασία της κατασκευής αργή και ατελή, μετατρέποντάς πολλά διαμερίσματα σε ένα μόνιμο εργοτάξιο που άλλαζε διαρκώς μορφή. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η εξαιρετικά μεγάλη διαφοροποίηση της μορφής του εσωτερικού χώρου μεταξύ των διαμερισμάτων, η οποία αποτυπώνει στο χώρο την πολλαπλότητα της κοινότητας. Τα εσωτερικά των διαμερισμάτων κάλυπταν ένα τεράστιο εύρος που ξεκινούσε από κατασκευές που θυμίζουν αυτές που συναντά κανείς στις παραγκουπόλεις, με τοίχους από ασοβάτιστα τούβλα ή τσιμεντόλιθους, χωρίς ταβάνι, κουρτίνες που χρησιμεύουν ως διαχωριστικά χώρου και πρόχειρη επίπλωση έως τυπικά μικροαστικά διαμερίσματα με σοβατισμένους, βαμμένους τοίχους, οροφή, ξύλινες πόρτες, ακόμη και διακοσμητικά στοιχεία, καθώς και πλήρη οικιακό εξοπλισμό. Όμως εκτός από τα διαμερίσματα, είχαν διαμορφωθεί και κοινόχρηστοι χώροι με πιο ανεπίσημο χαρακτήρα σε σχέση με αυτούς που ελέγχονταν απευθείας από τη συλλογικότητα, όπως ένα αυτοσχέδιο γυμναστήριο ή μικρά κοινόχρηστα καθιστικά σε κάθε όροφο. Επίσης, δεν ήταν λίγοι αυτοί που έκαναν διάφορες άτυπες δουλειές εντός της κατάληψης, στήνοντας μικρά καταστήματα για να καλύπτουν τις βασικές ανάγκες των κατοίκων, οι οποίοι βρίσκονταν έως και 28 ορόφους σκάλες μακριά απ' το έδαφος. Μπακάλικα, μανάβικα, κρεοπωλείο, κουρείο, ραφείο, κατάστημα με χαρτικά, ίντερνετ καφέ και σνακ μπαρ προσέφεραν υπηρεσίες σε τιμές που ρυθμίζονταν από τη διοίκηση, ανάλογα με την απόσταση των καταστημάτων από το έδαφος και το επιπλέον κόστος μεταφοράς των προϊόντων. Άλλοι πάλι εργάζονταν ως οδηγοί μοτο-ταξί, χρησιμοποιώντας τις ράμπες του κτιρίου-πάρκινγκ για να μεταφέρουν με αυτοκίνητα ή μηχανάκια προϊόντα, υλικά και επιβάτες μέχρι τον 10ο όροφο έναντι κάποιας αμοιβής.

*

Με το πέρασμα των χρόνων η κατάληψη κατάφερε μέσα από την καθημερινή δραστηριότητα των κατοίκων να μετατοπίσει τη συμβολική αξία του Torre David και να τη συνδέσει -με τον ένα ή τον άλλο τρόπο- με την κοινότητα που διαμορφώθηκε στο εσωτερικό του. Νομίζουμε ότι θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε συνοπτικά την πορεία που ακολούθησε η συμβολική αναπαράστασή του Torre David στο δημόσιο λόγο. Αυτό που εξαρχής προκαλεί το ενδιαφέρον είναι ότι έχει απασχολήσει αρκετές πολύ διαφορετικές πλευρές του και φαίνεται να αντανακλά με αρκετή σαφήνεια την πολιτική πάλη που διεξάγεται την τελευταία εικοσαετία περίπου στη χώρα. Όταν χτίστηκε συμβόλιζε για το κεφάλαιο τη δυναμική της οικονομίας της χώρας, η οποία βασίζονταν στην εξόρυξη πετρελαίου και ξεκίναγε τότε έναν νέο κύκλο ανάπτυξης με όχημα τη δράση του κτηματικού κεφαλαίου στο κέντρο του Καράκας, το οποίο αποκτούσε εμβέλεια μητροπολιτικού κέντρου

της ευρύτερης περιοχής. Μετά την οικονομική κατάρρευση και την εγκατάλειψη του Torre David η πολιτική συνθήκη άλλαξε και εμφανίστηκαν δύο αντικρουόμενες αφηγήσεις: η πρώτη, που εξέφραζε το καθεστώς του Τσάβες, έβλεπε τον πύργο ως σύμβολο της αποτυχίας του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού και της ελεύθερης οικονομίας· η δεύτερη, που συγκροτούνταν γύρω από την αντιπολίτευση, τον αντιμετώπιζε ως σύμβολο της αποτυχίας της κοινωνικής και της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης (με βασικό επιχείρημα την αδυναμία της καλύψει τις στεγαστικές ανάγκες του πληθυσμού και να προσελκύσει νέες επενδύσεις).

Η αντίθεση των δύο παραπάνω αφηγήσεων διαρρηγνύεται από μια τρίτη, αυτή που παρήγαγε η κατάληψη και στην οποία ο πύργος έγινε σύμβολο της δύναμης της κοινότητας. Ο Torre David για τους ανθρώπους που τον ζούσαν καθημερινά συμβόλιζε τη δυνατότητα να παράγουν οι ίδιοι το χώρο που κατοικούν, ως υλικό και κοινωνικό χώρο ταυτόχρονα. Όμως η ιστορία δεν σταματάει εδώ, καθώς απέναντι στην αφήγηση της κατάληψης συγκροτήθηκε μια άλλη, αυτή της “κοινής γνώμης”, ή αλλιώς της μεσαίας τάξης, η οποία δίχως καμιά πρωτοτυπία οχυρώθηκε πίσω από το διπλό δόγμα νομιμότητας-ανομίας, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα της αστικής τάξης του Καράκας. Η αστική τάξη είχε κάθε λόγο να ενοχλείται από την παρουσία μερικών χιλιάδων προλετάριων στην καρδιά του οικονομικού κέντρου της πόλης, ιδιαίτερα μάλιστα από τη στιγμή που είχαν καταλάβει ένα κτίριο τέτοιας εμβέλειας. Όπως επίσης είχε κάθε λόγο να εναντιώνεται στην ανεκτική πολιτική της κυβέρνησης του Τσάβες απέναντι στις καταλήψεις, η οποία, όπως αναφέραμε και παραπάνω, απειλούσε ευθέως την ιδιοκτησία της γης που δεν είχε χρήση. Ουσιαστικά έβαζε στο στόχαστρο την ιδιοκτησία ως μορφή αποταμίευσης, και μαζί της έναν από τους βασικότερους κοινωνικούς πυλώνες της μεσαίας τάξης. Έτσι ο Torre David μετατράπηκε σε μια γιγαντιαία εστία ανομίας· γιάφκα του οργανωμένου εγκλήματος, της διακίνησης ναρκωτικών και της πορνείας. Γύρω του άρχισε να αναπτύσσεται μια μυθολογία παραβατικότητας[1] που σκοπίμως απέκρυπτε οτιδήποτε σήμαινε η κατάληψη για τους ανθρώπους που έμεναν σ' αυτή. Η αναπαράσταση του Torre David ως εστία ανομίας τροφοδότησε το 2012 μια γενικευμένη επιχείρηση στρατιωτικού τύπου, κατά την οποία η αστυνομία εισέβαλε στην κατάληψη για να αναζητήσει έναν διπλωμάτη που είχε πέσει θύμα απαγωγής· τελικά δεν βρήκαν τίποτα, αλλά έκαναν ελέγχους σε κάθε σπίτι και σε κάθε δωμάτιο. Η ίδια εικόνα αναπαράχθηκε και στην αμερικάνικη τηλεοπτική σειρά “Homeland”, όπου ο πρωταγωνιστής βρίσκεται βαριά τραυματισμένος και όμηρος της συμμορίας που διοικεί τον Torre David, η οποία τελικά τον ρίχνει στην πρέζα (φυσικά εν αγνοία του) για να τον έχει υπό έλεγχο — κάτι τέτοιο τέλος πάντων. Ίσως αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τα πλάνα δεν γυρίστηκαν στον Torre David, αλλά κάπου στο Πουέρτο Ρίκο, πιθανότατα λόγω της αρνητικής στάσης που θα κρατούσε η συλλογικότητα απέναντι στον τρόπο με τον οποίο παρουσιαζόταν η κατάληψη. Αλλά και ότι ο αρχηγός της συμμορίας στη σειρά είχε το ίδιο παρατσούκλι με τον πραγματικό πρόεδρο της συλλογικότητας.

Τελευταία, αλλά απ' ό,τι φαίνεται όχι οριστική, έρχεται η επίσημη αφήγηση της (σοσιαλιστικής) κυβέρνησης που, όπως ισχυρίζονται οι εκπρόσωποί της, παρακινείται από “ανθρωπιστικές ανησυχίες” και όχι από οικονομικά συμφέροντα. Ως παράδειγμα αναφέρουν ατυχήματα που προκλήθηκαν λόγω της έλλειψης προστατευτικών στηθαίων σε πολλά σημεία της κατασκευής και είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο μικρών παιδιών. Βέβαια, η απάντηση σ' αυτήν και σε άλλες ελλείψεις των κατοίκων δεν αναζητήθηκε στις δυνατότητες της ίδιας της κοινότητας και της κατασκευής που την στέγαζε, δηλαδή στη διπλή δυναμική που δημιούργησε την κατάληψη μέχρι σήμερα. Αλλά βρέθηκε με τη μεταφορά τους σε “αξιοπρεπείς”(!) κατοικίες που, όπως υποσχέθηκαν οι αρμόδιοι φορείς, θα αποκτήσουν σύντομα και δικό τους σχολείο (sic). Σαν να λέμε, λείπουν κάγκελα, ασανσέρ και εξαερισμός, ας χτίσουμε από την αρχή σπίτια για 3000 και πλέον ανθρώπους μια-δυο ώρες μακριά από εκεί που ζουν μέχρι σήμερα, εκεί που εργάζονται και εκεί που τα παιδιά τους πηγαίνουν σχολείο. Ο παραλογισμός αυτός

1. Η οποία είχε μικρή σχέση με την πραγματικότητα. Δεν αμφιβάλουμε ότι μπορεί να υπήρχαν περιστατικά βίας και εγκληματικότητας, ακόμη και σχετικά με τον έλεγχο της κατάληψης. Αλλά συγκρινόμενα με τις γειτονικές παραγκουπόλεις φαίνεται ότι ήταν πολύ μικρότερης εμβέλειας και σημασίας για τη διαμόρφωση της καθημερινότητας. Τουλάχιστον αυτή είναι η εικόνα που έχουμε από τη σχετική αρθρογραφία, η οποία περιλαμβάνει μεγάλο εύρος δημοσιευμάτων από ετερόκλητες πηγές, αλλά και από μια μεγάλης διάρκειας επιτόπια πανεπιστημιακή έρευνα, που έχει εκδοθεί στο βιβλίο, *Torre David, Informal Vertical Communities,* Urban-Think Tank, Lars Muller Publishers.

διαλύει και την τελευταία αμφιβολία (αν υπήρξε ποτέ) για την πολιτική στόχευση που κρύβεται πίσω από την "ανθρωπιστική" εκκένωση της κατάληψης, ενώ ήδη κυκλοφορούν φήμες για αξιοποίηση του κτιρίου από κάποια κινέζικη εταιρεία. Το κράτος, χρησιμοποιώντας ως ιδεολογικό όχημα την αξία της ζωής των παιδιών, βαφτίζει τον Torre David ως ακατάλληλη κατοικία και προβάλλει το επιχείρημα ότι σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε για να στεγάσει διαφορετικές λειτουργίες. Αλλά ακόμη και ένα τέτοιο -καθ' όλα προβληματικό- επιχείρημα στέκεται με δυσκολία, αφού σημαντικό τμήμα του κτιρίου προοριζόταν εξαρχής για διαμερίσματα και ξενοδοχεία. Δεν προοριζόταν όμως για κατοικία προλετάριων· αυτό ακριβώς κρύβεται πίσω από τις "ανθρωπιστικές ανησυχίες" που δεν επιχειρούν τίποτα παραπάνω απ' το να βάλουν τον καθένα στη θέση του.

Η κατάληψη δεν μπόρεσε -και ίσως δεν θέλησε- να διεκδικήσει την ύπαρξή της απέναντι στην στρατηγική του κράτους, που δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική. Η συνοχή της στηρίζονταν σε έναν άμεσο υλικό σκοπό, την κάλυψη της ανάγκης για στέγαση, και ως τέτοια, τουλάχιστον με την έκφραση που πήρε, αποδείχθηκε εύθραυστη. Παρότι κάποια στιγμή η κατάληψη φάνηκε να υπερβαίνει τα όρια της άμεσης υλικής διεκδίκησης και να αποκτά μια δική της δυναμική, δεν κατάφερε τελικά να δημιουργήσει μια σταθερή κίνηση, ούτε ένα συνεκτικό πλαίσιο δράσης. Πράγματι, η διεκδίκηση μιας στέγης οδήγησε στο στήσιμο μιας πολύπλευρης κοινότητας που έθιγε -απ' ό,τι φαίνεται και για τους ίδιους τους κατοίκους- ορισμένα ζητήματα που ξεπερνούν κατά πολύ την ίδια τη στέγαση και αναδεικνύουν την κατοικία ως κρίσιμο πεδίο οργάνωσης της καθημερινής ζωής. Ωστόσο, η κοινότητα δεν απέκτησε ποτέ την πολιτική αυτοσυνείδηση που θα της επέτρεπε να ξεπεράσει την άμεση διεκδίκηση γύρω από την οποία συγκροτήθηκε και να αποτελέσει μια ανθεκτική πολιτική οντότητα. Αντίθετα, η ανάγκη στέγασης παρέμεινε, αν όχι μοναδικό, σίγουρα κυρίαρχο συνεκτικό στοιχείο της κοινότητας και έθεσε, στο τέλος, τα πολιτικά όρια του εγχειρήματος, αφού το κράτος τη διαπραγματεύτηκε προκειμένου να εκκενώσει την κατάληψη. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η κατάληψη κατάφερε, έστω και προσωρινά, να αναδείξει την κατοικία ως αξία χρήσης και να παραγάγει δικαιωματικά έναν κοινωνικό χώρο, ικανό να δημιουργεί νέες σχέσεις μεταξύ των κατοίκων του. Δεν επιχείρησε όμως ποτέ να διαπραγματευτεί τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, πιθανά κάτω από το βάρος μιας συνεχιζόμενης αναμέτρησης με τα όρια που έθεταν οι άμεσες υλικές διεκδικήσεις στο ίδιο το εγχείρημα. Μιας αναμέτρησης που τελικά, όχι μόνο δεν κατάφερε να υπερβεί τον εαυτό της, αλλά αντίθετα, υπό την απειλή της διάλυσης, δημιούργησε μια σταθερή τάση προς την κανονικοποίηση.

Η Αθήνα, ή καλύτερα η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, παρουσιάζει ακραίες αντιθέσεις. Μακριά από ένα οργανικό σύνολο με ομοιόμορφα κατανεμημένο τον πλούτο, τις οικονομικές δραστηριότητες και τους τόπους εξουσίας, η πόλη αναπτύσσεται άνισα -και μάλιστα αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να συνεχίσει να υπάρχει, καθώς οι λίγοι πρέπει να επιβάλλονται στους πολλούς. Ανάμεσα στις μορφές που παίρνει η άνιση αυτή ανάπτυξη στο χώρο, επιλέξαμε εδώ να ασχοληθούμε με το πού κατοικούν οι Αθηναίοι και οι Αθηναίες. Υπάρχει άραγε μια ανάμιξη τόπων ανώτερων και κατώτερων στρωμάτων ή έχουμε χωρικές συγκεντρώσεις της φτώχειας; Συνδέονται οι περιοχές των από κάτω μεταξύ τους ή είναι σκόπιμα χωρικά απομονωμένες; Ευνοεί η χωροθέτηση αυτή τη διάχυση των εξεγέρσεων παντού στην πόλη ή είναι καταδικασμένες οι τελευταίες να λαμβάνουν χώρα μόνο στο κέντρο; Από όσο μπορούμε να ξέρουμε, μια τέτοια μελέτη για τη σύγχρονη Αθήνα από τη σκοπιά του κοινωνικού ανταγωνισμού δεν έχει γίνει επαρκώς. Αν και στο φαντασιακό των κατοίκων της διαιωνίζονται χωρικοί διαχωρισμοί -από την ευρύτερη κλίμακα (βόρεια/δυτικά προάστια) μέχρι και το επίπεδο των γειτονιών ακόμα και στον ίδιο δήμο-, ωστόσο δεν έχει γίνει ακόμα μια συστηματική προσέγγιση που να εξετάζει το ζήτημα επιστημονικά και ριζοσπαστικά. Όμως, αν όλες οι διαδικασίες ανάπτυξης των κινημάτων δεν μπορεί παρά να είναι και διαδικασίες αλλαγής του χώρου, τότε η γειτονιά και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σε αυτή είναι κομβικές για τη διάχυση της εξέγερσης σε όλο το χώρο και την πλήρωσή του με ανταγωνιστικές, ως προς τις κυρίαρχες, κοινωνικές σχέσεις. Για αυτό και το βρίσκουμε χρήσιμο να προχωρήσουμε σε αυτήν τη διερεύνηση.

Η διαμόρφωση της θεωρίας για την πόλη

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα η θέση των "επικίνδυνων τάξεων" στην πόλη μελετήθηκε από πολλούς θεωρητικούς και από τις δυο μεριές του οδοφράγματος. Από τη μια μεριά, κυβερνήσεις, στρατιωτικά επιτελεία, αστοί διανοούμενοι και ιδιώτες επενδυτές αγωνιούσαν για τις συνθήκες εκείνες που θα εξασφάλιζαν την κοινωνική συνοχή, ειδικά όσο η πόλωση μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων οξυνόταν. Από την άλλη μεριά, επαναστάτες και θεωρητικοί της κοινωνικής απελευθέρωσης, αλλά και πιο μετριοπαθείς επιστήμονες όπως γιατροί, φιλελεύθεροι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, ανθρωπιστές συγγραφείς και άλλοι, αναδείκνυαν τον ρόλο της δομής της πόλης στις κοινωνικές συγκρούσεις. Και αν από τη μια μεριά οι τελευταίοι -κυρίως μεσοαστοί διανοούμενοι, πολύ συχνά με αγνή πίστη στα ανθρώπινα ιδανικά- επιθυμούσαν βασικά την "επούλωση" των παθογενειών του συστήματος και πρότειναν καινοτόμες παρεμβάσεις στην πολεοδομία, από την άλλη οι επαναστάτες καταλάβαιναν ότι στο χώρο αντανακλάται μια ανισότητα, η οποία είναι γραμμένη στον σκληρό πυρήνα του καπιταλισμού.

Ανάμεσα σε αυτούς και τα έργα τους που καθόρισαν την κατοπινή προσέγγιση της πόλης, πρέπει να σημειώσουμε αρχικά τη μελέτη του Friedrich Engels, "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία" (1845). Ο Engels εδώ αμφισβήτησε μια από τις σημαντικότερες προσεγγίσεις της ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία παραβλέποντας τον ιστορικά καθορισμένο τρόπο σχηματισμού κάθε τόπου, ήθελε να παρουσιάζει την πόλη σαν ένα "φυσικό" σύνολο στο οποίο κάθε κοινωνική ομάδα έπρεπε να λαμβάνει το χώρο που της αντιστοιχούσε. Μαζί με τον Engels, η μελέτη του Pyotr Kropotkin, "Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια" (1898) στέκεται επίσης ως ένα ορόσημο στη μελέτη της πόλης. Ο Kropotkin, αν και καταλήγοντας σε διαφορετικά συμπεράσματα από τον Engels -καλώντας στον συνεταιρισμό των ανεξάρτητων μικρών ιδιωτών-, προσέφερε σπουδαίες οπτικές στο πώς η εξουσία κατάφερνε να αποσπά απλήρωτη εργασία μέσω των θέσεων κάθε τάξης στο χώρο.

1. Βλ. «Με τα φτερά μιας μεγάλης αρχιτεκτονικής!». Κομπρεσέρ Νο 5.

Τον επόμενο αιώνα, η μορφή της πόλης σε σύνδεση με το κοινωνικό της περιεχόμενο μελετήθηκε εντατικά, κυρίως δια μέσω της θεωρητικής ορμής που προσέφερε ο κονστρουκτιβισμός στη Σοβιετική Ένωση και το μοντέρνο κίνημα στη Δύση. Οι προσεγγίσεις τους, ακόμα και αν διαφοροποιήθηκαν εσωτερικά ως προς το γενικό κοινωνικό τους πρόταγμα, βασίστηκαν σε μια συνολική εποπτεία του χώρου, η οποία θα οδηγούσε στην υπέρβαση των διαχωρισμών του και την ίση πρόσβαση στην πόλη σε όλους/ες μέσα από την αναδημιουργία του χώρου.[1] Τέλος, συζητώντας πάντα για τα παγκόσμια θεωρητικά ρεύματα που καθόρισαν τη σκέψη για τη χωροθέτηση και την πόλη, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι μελέτες του Henri Lefebvre για την παραγωγή του χώρου και των Καταστασιακών για το ρόλο του τυχαίου και της συνάντησης στη δομή των πόλεων, έδωσαν νέα ώθηση στη ριζοσπαστική σκέψη που κατόπιν υιοθετήθηκε και εδραιώθηκε με τα παγκόσμια κινήματα που ξέσπασαν τη δεκαετία του 1960.

Στην Ελλάδα τώρα, πέρα από τις δεκάδες λαογραφικές μελέτες που μπορεί κανείς να βρει για τις καταβολές των πόλεων και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των γειτονιών τους, οι μητροπόλεις μελετήθηκαν συστηματικά όσον αφορά στη διαδικασία γένεσης τους. Μια σημαντική μερίδα μελετητών/τριών μάλιστα συνέδεσε στενά την ιστορική τους εξέλιξη με τις κυρίαρχες παραγωγικές σχέσεις· πρόχειρα, μπορούμε να αναφέρουμε τα έργα των Σαρηγιάννη (Αθήνα 1830-2000), Λεοντίδου (Πόλεις της Σιωπής) και Γκιζελή (Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και Προέλευση της Κοινωνικής Κατοικίας 1920-1930), τα οποία αναφέρονται ιδιαίτερα στη διαμόρφωση της μητροπολιτικής Αθήνας. Μπορούμε να πούμε ότι αυτά τα έργα καλύπτουν μεθοδολογικά μια εποχή που τελειώνει στα τέλη του 20ου αιώνα· ο ύστερος καπιταλισμός της ακραίας έντασης του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων και η ερήμωση της περιφέρειας, τα μεταναστευτικά ρεύματα, η κατάλυση του κράτους πρόνοιας και των εργατικών δικαιωμάτων, όλα οδήγησαν στην ανάγκη εκσυγχρονισμού έως και επανακαθορισμού του μεθοδολογικού πλαισίου. Οι μητροπόλεις και, εν προκειμένω, η Αθήνα, άλλαξαν ραγδαία. Νέοι "πόλοι ανάπτυξης" ανεγέρθηκαν, ενώ αστικοί θύλακες που χαρακτηρίζονται από υποβάθμιση και φτώχεια τώρα καλύπτουν μεγάλα τμήματα τους, τόσο στην περιφέρεια όσο και στον πυρήνα τους.

Τα παραπάνω φυσικά είναι υπόθεση μιας ξεχωριστής ευρύτερης έρευνας που θα αγκαλιάσει τη σύγχρονη παραγωγή του χώρου της μητροπολιτικής Αθήνας. Εμείς όμως εδώ θα προσπαθήσουμε να περιοριστούμε στο ζήτημα της κατοικίας: πού μένουν τα κατώτερα στρώματα, πώς επιλύουν το ζήτημα της στέγης τους, ποιά είναι η σχέση τους με την υπόλοιπη πόλη και μέσα από ποιές διαδικασίες κατανέμεται η κατοικία τους στον αστικό χώρο.

Μια μεθοδολογική παρέκκλιση · για ποιές γειτονιές θα μιλήσουμε

Καθώς η κατοικία είναι μια μονάδα που δεν συνιστά πάντα χωρικά σύνολα, θα μας βοηθήσει πολύ να αναλύσουμε τις χωρικές διαστάσεις της στη βάση της γειτονιάς. Η γειτονιά είναι ένας όρος που μάλλον χρειάζεται περισσότερη αποσαφήνιση: για εμάς αποτελεί μια ιδιαίτερη κατηγορία τόπου, η οποία στον καπιταλισμό είναι βασικά στραμμένη προς την αναπαραγωγή των υποκειμένων που φιλοξενεί. Η γειτονιά είναι δηλαδή πρώτιστα μια μορφή που παίρνουν οι παραγωγικές σχέσεις στην μικρή τους κλίμακα. Φυσικά, όπως όλες οι μορφές που παίρνουν οι παραγωγικές σχέσεις, οι τόποι εγγράφουν και μια χρονικότητα: στους τοίχους μιας γειτονιάς μπορεί κανείς/μία να διαβάσει τους ρυθμούς της ζωής, την ένταση του καπιταλισμού, τις γενιές που την κατοικούν. Πάνω σε αυτή τη χωρικότητα και χρονικότητα των παραγωγικών σχέσεων του παρόντος και του παρελθόντος

ανεγείρονται και ιδιαίτερα πολιτιστικά ή φαντασιακά μοτίβα και ρυθμοί της καθημερινής ζωής, τα οποία συμπληρώνουν την "ξύλινη" πραγματικότητα των παραγωγικών σχέσεων.

Από πού θα αντλήσουμε λοιπόν στοιχεία για αυτούς τους τόπους στο σήμερα; Το 2012 κυκλοφόρησε σχετικά περιορισμένα στον τύπο μια αρθρογραφία σχετικά με τα πλούσια και φτωχά προάστια της Αθήνας. Ανατρέξαμε στις πηγές της, που βασικά αναφερόταν σε στοιχεία των οικονομικών υπηρεσιών (ΔΟΥ), τα οποία είχαν συλλεχθεί για να υπολογιστούν οι μνημονιακές υποχρεώσεις των "έκτακτων εισφορών". Με βάση αυτήν την πηγή προσπαθήσαμε να δούμε πού κατοικούν οι φτωχότεροι κάτοικοι στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας.

"Φτωχοί" είναι μια κατηγορία που φυσικά δεν καταδεικνύει τη σχέση εκμετάλλευσης μεταξύ των ατόμων· έτσι αρχίσαμε ήδη με μια επιπλέον παραδοχή. Άλλο τόσο αλήθεια είναι όμως, ότι σε μια εποχή κρίσης, όπου αφενός προλεταριοποιούνται ενδιάμεσα στρώματα, αφετέρου ένα μεγάλο μερίδιο που εκτελεί εποχιακές και ευκαιριακές δραστηριότητες κατατάσσεται στατιστικά ως "ελεύθεροι επαγγελματίες", ενώ ένα επιπλέον στρώμα μεταπίπτει στην ανεργία και τείνει να αγγίζει ιλιγγιώδη επίπεδα, τα παλιά μεθοδολογικά εργαλεία που αναφέρονται στην τυπική θέση στην παραγωγική διαδικασία δεν φτάνουν. Φυσικά λοιπόν και η κατηγορία "φτωχοί" παρουσιάζει μεθοδολογικές ελλείψεις που οδηγούν σε μερικές στρεβλώσεις, αλλά σίγουρα περιέχει άτομα και κοινωνικές κατηγορίες των οποίων η θέση στην παραγωγική διαδικασία είναι από τη σκοπιά των εκμεταλλευομένων.

Άλλωστε, ο σημερινός συλλογικός εργαζόμενος ολοένα και τείνει να διαχυθεί στο σύνολο της πόλης και όχι να περιοριστεί στο κατ' εξοχήν εργοστάσιο· αφού η καπιταλιστική παραγωγή κατακερματίζει τη διαδικασία παραγωγής εμπορευμάτων χρονικά και χωρικά, η θεωρία μας πρέπει να περιλάβει όλους όσους εργάζονται για την παραγωγή της καπιταλιστικής κερδοφορίας: από τον εργαζόμενο της κάθετης επιχείρησης μέχρι τους τεχνικούς στα υπόγεια, τους προγραμματιστές σε φασόν δουλειά από το σπίτι, τους ντελιβεράδες ή τις καθαρίστριες που δουλεύουν σε ανεξάρτητους ανάδοχους κ.λπ.

Επιστρέφοντας στα στοιχεία μας, οι εν λόγω εισφορές βασίζονταν στο δηλωθέν εισόδημα κάθε νοικοκυριού το έτος 2011. Εδώ έχουμε μία ακόμα παραδοχή· δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πόσοι και πώς φοροδιαφεύγουν. Αυτό βέβαια είναι ένα φαινόμενο που αφορά σχετικά περισσότερο τα υψηλότερα εισοδήματα, άρα τα συμπεράσματα μας θα μπορούσαν ίσως να αναθεωρηθούν στην ακόμα πιο οξεία ύπαρξη του χάσματος πλουσίων-φτωχών.

Από την άλλη, η οργάνωση των εν λόγω στοιχείων φορολογικής εισφοράς στη βάση του νοικοκυριού -και όχι του ατόμου- προσιδιάζει πολύ καλά στην εικόνα της κατοικίας. Επίσης, η οργάνωση του δείγματος με βάση τον ταχυδρομικό κώδικα (ΤΚ) όπου εδρεύουν τα νοικοκυριά που δήλωσαν το εισόδημα τους, προσφέρεται για τη μελέτη της πόλης σε μικρή κλίμακα, που θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιστοιχεί στο επίπεδο μιας διευρυμένης γειτονιάς -την έκταση δηλαδή που καλύπτει ένας ΤΚ.

Έτσι, αφού κατατάξαμε σε φθίνουσα σειρά το δείγμα μας, αφαιρέσαμε τους ΤΚ εκείνους που φιλοξενούσαν λίγα νοικοκυριά (κάτω των 500), γιατί δημιουργούσαν πολύ μικρές "γειτονιές" που μάλλον διαστρέβλωναν τη χωρική τους έννοια, όπως και τους ΤΚ εκείνους που αντιστοιχούσαν σε περιοχές της Αττικής έξω από το μητροπολιτικό συγκρότημα (όπως Πόρος, Αίγινα κ.λπ.· πρόκειται για το 4% των νοικοκυριών). Στη συνέχεια επιλέξαμε το φτωχότερο 20% του πληθυσμού που προέκυψε ότι κατοικούσε σε γειτονιές με μέσο οικογενειακό εισόδημα χαμηλότερο από 19.500 ευρώ. Οι γειτονιές αυτές διαμοιράζονταν μόνο το 13% του συνολικού εισοδήματος της Αθήνας, κάτι που δείχνει εμφανώς μια πρώτη

Εικόνα 1: Κατανομή των χαμηλότερων εισοδημάτων στη μητροπολιτική Αθήνα και ομαδοποίηση τους

Κάτι που είναι άμεσα εμφανές από αυτόν το χάρτη, είναι ότι σχεδόν το σύνολο των φτωχότερων γειτονιών σχηματίζουν έναν δίδυμο άξονα εκατέρωθεν του Κηφισού και της Εθνικής Οδού Αθηνών-Λαρίσης, με διεύθυνση νοτιοδυτική-βορειοανατολική. Δεύτερον, προκύπτει ότι μπορούμε να ομαδοποιήσουμε αυτές τις περιοχές, εκεί όπου εμφανίζονται σχετικές πυκνώσεις.

Σε αυτήν την κατανομή βλέπουμε να συμμετέχει πολύ αναβαθμισμένα το κέντρο της Αθήνας βόρεια της Ομόνοιας μέχρι τον Κολωνό και το Μεταξουργείο. Λίγο βορειότερα βρίσκουμε τις ευρύτερες περιοχές των Κάτω Πατησίων και του Αγίου Νικολάου. Ο Πειραιάς συμμετέχει με την περιοχή της Δραπετσώνας και το βόρειο του τμήμα κάτω από τη Λ. Θηβών. Τα δυτικά προάστια εμφανίζουν κάποιες από τις φτωχότερες γειτονιές στον Κορυδαλλό, στην Αγ. Βαρβάρα, στο Αιγάλεω και στο Ίλιον. Ένας ακόμα πόλος βρίσκεται ακόμα βορειανατολικότερα, περιέχοντας γειτονιές από το Μενίδι, τα Άνω Λιόσια και το Ζεφύρι. Σκιάσαμε αυτές τις γειτονιές με ένα μοτίβο που να ταιριάζει σε κάθε μια από τις έξι ξεχωριστές ομάδες που μόλις αναφέραμε. Τέλος, θεωρήσαμε ότι κάποιες γειτονιές δεν θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν, είτε γιατί είναι απομονωμένες από τις γύρω τους (π.χ.

Ασπρόπυργος, Πέραμα), είτε γιατί εμφανίζουν μεγάλη ετερογένεια με τις γύρω γειτονιές τους (π.χ. εργατικές κατοικίες Καλλιθέας και Πετράλωνα), είτε γιατί αποκόπτονταν βίαια από μεγάλους άξονες, είτε τέλος γιατί περιείχαν μία μόνο φτωχή γειτονιά σε μια κατά τα άλλα πυκνοκατοικημένη περιοχή. Τις περιοχές αυτές τις σημειώσαμε, αλλά δεν τις ομαδοποιήσαμε, και εμφανίζονται στο χάρτη με άσπρο χρώμα.

Τώρα, μια άλλη εντύπωση που προκαλείται, ιδιαίτερα μετά την ομαδοποίηση των περιοχών, είναι ότι η κατανομή αυτή εμφανίζεται σχετικά μεταλλαγμένη σε σχέση με τις ιστορικές εντυπώσεις που έχουμε για τη λαϊκή και φτωχική κατοικία της Αθήνας. Φυσικά υπάρχουν συνέχειες, όπως τα προάστια "δυτικά απ' το ποτάμι", όμως η παρουσία της παράλληλης γραμμής από την άλλη μεριά του Κηφισού και ειδικά βορειοδυτικά της Ομόνοιας κατά μήκος της Αχαρνών, αντικατοπτρίζει έμπρακτα τις τεράστιες αλλαγές που έχουν συμβεί στην ανθρωπογεωγραφία της πρωτεύουσας. Η πυκνότητα αυτή της συγκέντρωσης μαρτυρά την έντονη διαφοροποίηση που έλαβε χώρα τα τελευταία χρόνια στην περιοχή αυτή. Τέλος, η συγκέντρωση των φτωχότερων γειτονιών πρέπει να θεωρήσουμε ότι είναι πυκνή και στην ευρύτερη περιοχή του Μενιδίου, όπου πρέπει να συνυπολογίσουμε την πιο αραιή δόμηση, νόμιμη ή αυθαίρετη.

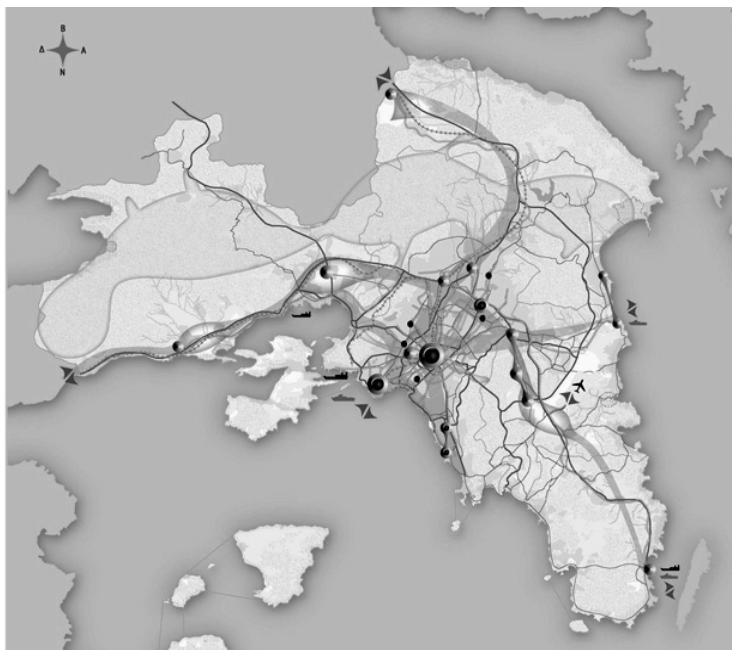
Τι ρόλος επιφυλάσσεται για αυτές τις γειτονιές

Τώρα, ο εντοπισμός αυτών των γειτονιών μας παρακίνησε να τις δούμε μέσα στη γενικότερη χωροταξική πολιτική του κράτους. Ελπίζουμε μέσα από αυτή τη σύγκριση να βγάλουμε κάποια ποιοτικά συμπεράσματα για το ρόλο που οι περιοχές αυτές παίζουν στις ευρύτερες χωρικές σχέσεις της μητρόπολης.

Θα χρησιμοποιήσουμε λοιπόν σαν επιπλέον μεθοδολογικό εργαλείο τις προτάσεις του -προσφάτως καταργηθέντος- Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας. Οι προτάσεις αυτές συνοδεύονται και από χάρτες που δείχνουν πώς διαμορφώνεται ο χώρος της Αθήνας σε σχέση με την εγγύτητα σε κοινωνικές παροχές και τις δυνατότητες ανάπτυξης που φιλοξενεί. Η λογική πίσω από εδώ είναι παρόμοια με αυτή του τελευταίου ψηφισμένου νόμου για το ρυθμιστικό σχέδιο της Αθήνας. Στην παραπάνω αναπτυξιακή στρατηγική (Εικόνα 2) το βασικό μέτρο οργάνωσης του χώρου είναι τα ιδιαίτερα πλεονεκτήματα και η ανταγωνιστικότητα του κάθε επί μέρους τόπου.[2] Ελάχιστες περιοχές αναβαθμίζονται έναντι άλλων στη βάση του τι μπορούν να προσφέρουν στην οικονομία της μητρόπολης. Το ΑΕΠ της πόλης καθορίζεται ολοένα και περισσότερο από δραστηριότητες γύρω από τη χρηματοπιστωτική σφαίρα, οι οποίες είναι εξαιρετικά επιλεκτικές, συγκεντρωμένες και φευγαλέες. Έτσι, είναι αναπόφευκτη μια ιδιαίτερη πριμοδότηση εκείνων των περιοχών που έχουν ένα εμπορευματικό προϊόν να ανταλλάξουν – συμπεριλαμβανομένου των «πολιτιστικών»- και η de facto υποβάθμιση όλων των υπόλοιπων.

Μάλιστα, ο τρόπος που χαράζονται οι νέοι οδικοί άξονες είναι μάρτυρας του παραπάνω: καθώς οι μεταφορές συντομεύουν τον χρόνο κύκλισης του εμπορεύματος, είναι κομβικός ο σχεδιασμός τους έτσι ώστε αυτό να μην βρίσκεται εκτός της αγοράς παρά για ένα σύντομο διάστημα. Οι επενδύσεις στο σταθερό κεφάλαιο των μεταφορών επιτυγχάνουν αυτό το στόχο.

2. Ρ. Κλαμπατσέα, Π. Σαμαρίνης. 2009. «Χωρικές Ενότητες και Πολεοδομικά Κέντρα». Ημερίδα «Το ΡΣΑ 2009: κριτική αποτίμηση και προοπτικές». 22-6-2009. ΕΜΠ.

Εικόνα 2: Αναπτυξιακές δραστηριότητες στη μητροπολιτική Αθήνα
Πηγή: ΟΡΣΑ

Εικόνα 3: Αναπτυξιακές δραστηριότητες στη μητροπολιτική Αθήνα
Πηγή: ΟΡΣΑ

Οι γειτονιές για τις οποίες γίνεται λόγος εδώ, στην ουσία προσφέρουν το χώρο τους στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου που τώρα παίρνει στα επίσημα έγγραφα το όνομα «αναπτυξιακοί άξονες», «πόλοι ανάπτυξης», «υπερεθνικά κέντρα», «πολυκεντρικότητα» κ.λπ. Τα παραπάνω αποκρύπτουν κάτω από αυτούς τους όρους μια ουσιαστική ανισότητα που υπάρχει και διευρύνεται στην πόλη. Μάλιστα, η χρήση αυτών των όρων διαστρεβλώνει παράλληλα αυτήν την πραγματικότητα, αφού υιοθετεί ένα νέο λεξιλόγιο και μια νέα διάκριση μεταξύ των περιοχών, τα οποία δεν αγγίζουν τους λόγους αναπαραγωγής της φτώχειας και της ευμάρειας.

Για εμάς λοιπόν οι περιοχές αυτές πρώτιστα – δηλαδή με βάση το ρόλο τους στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου- αποτελούν χώρους παραγωγής συγκεκριμένων εμπορευμάτων και διέλευσης του κεφαλαίου. Όπως βλέπουμε στην εικόνα 3, οι περιοχές αυτές προβλέπεται να χωροθετηθούν σε συγκεκριμένα μέρη: κατά μήκος της Αττικής οδού, γύρω από την Ελευσίνα και τη Ραφήνα, στο παραλιακό μέτωπο, ενώ λίγες μεταποιητικές δραστηριότητες προβλέπονται και εκατέρωθεν της Εθνικής Οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Αυτό που είναι όμως ακόμα πιο σημαντικό και αποτυπώνεται πολύ έντονα στο χάρτη είναι ότι η πόλη μετατρέπεται σε μια πλατιά λωρίδα για τη διέλευση εμπορευμάτων και προσωπικού, ιδίως προς τις παραπάνω περιοχές ή σε άλλους (παγκόσμιους ή περιφερειακούς) κόμβους.

Για αυτές τις μητροπολιτικές περιοχές δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να πούμε ότι πρόκειται για "στοχευμένες" παρεμβάσεις με σκοπό την αποκατάσταση μιας ισότητας. Πρόκειται για επιλεγμένη τόνωση συγκεκριμένων τόπων που ευνοούν την καπιταλιστική συσσώρευση. Και αν η παραγωγή είναι κατανεμημένη άνισα στο χώρο, η διανομή της -ανάμεσα της και η κατοικία- ακολουθεί.

Αφού είδαμε λοιπόν δύο συγκεκριμένες κατανομές σχετικά με τα φτωχά στρώματα και τον τύπο της στρατηγικής ανάπτυξης, θα εξετάσουμε γιατί πολώνεται η δομή της πόλης στον καπιταλισμό και πώς διαμορφώνεται η σύγχρονη μητρόπολη.

Η δομή της πόλης στον καπιταλισμό

Η δομή της πόλης είναι κομβική για την κατανόηση των καπιταλιστικών σχέσεων, δηλαδή των σχέσεων εκμετάλλευσης στην πιο ευρεία έννοιά τους: τόσο ως προς τη μορφή που παίρνουν στους εργασιακούς χώρους όπου αντλείται η υπεραξία, όσο και στους χώρους εκείνους που διασφαλίζουν την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων και δεν μπορούν να περιγραφούν απλά με όρους ποσοτικής κερδοφορίας.

Η δομή της πόλης αποτελεί στην ουσία μια σύνθετη μορφή που παίρνουν οι κοινωνικές σχέσεις στο χώρο. Αφορά την οργάνωση (ή το χάος) που υπηρετεί την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εννοώντας φυσικά την κυκλοφορία των αγαθών, των υπηρεσιών, των ατόμων και του χρήματος. Η δομή της πόλης αποτυπώνει τον κατεξοχήν τρόπο με τον οποίο η αστική τάξη οργανώνει την διευρυμένη αναπαραγωγή της υπεραξίας της, αλλά και την αναπαραγωγή της

ίδιας -ως κυρίαρχης τάξης. Για αυτό και πάνω στον αστικό ιστό μπορούμε να αναγνώσουμε τόπους παραγωγής και εξόρυξης υπεραξίας, τόπους κατανάλωσης και διαμοιρασμού υπεραξίας, τόπους άσκησης της ηγεμονίας, τόπους ασφαλών καταφυγίων από τις "επικίνδυνες τάξεις", αλλά και τα αντίθετα όλων των παραπάνω: λεηλατημένους αστικούς τόπους ή φυσικά τοπία, εγκαταλελειμμένους τόπους, τόπους αμφισβήτησης της εξουσίας και τόπους εναλλακτικής οργάνωσης της ζωής.

Φυσικά κάθε αστική τάξη δεν αντλεί τα συμφέροντα της με τον ίδιο τρόπο και έτσι δεν οργανώνει και τον χώρο με τον ίδιο τρόπο. Άλλες απαιτήσεις αναμένεται να έχει μια βιομηχανική αστική τάξη, που πιέζει τις πολεοδομικές υπηρεσίες για τη δημιουργία υποδομών, τις κεντρικές τράπεζες για δάνεια προς τις επιχειρήσεις για επενδύσεις, τους οργανισμούς εργατικής εστίας για κτίσιμο εργατικών κατοικιών για τους εργάτες κ.λπ., και άλλες απαιτήσεις αναμένεται να έχει μια αστική τάξη που ζει από τη μεσίτευση ακινήτων, την παροχή τουριστικών υπηρεσιών κ.λπ.

Ειδικότερα για την περίπτωση της Αθήνας, δεν πρέπει να υποτιμούμε την ύπαρξη μεταποιητικών χρήσεων που βρίσκονται πλέον κυρίως έξω από το λεκανοπέδιο -στο Θριάσιο, στη Βοιωτία, στην Εθνική Οδό προς Κόρινθο-, αλλά ούτε και τη γενικότερη στροφή της οικονομίας της μητρόπολης προς την κατασκευή και μεσίτευση ακινήτων, τη χορήγηση δανείων (μέχρι την κρίση) σε μη-παραγωγικές δραστηριότητες, τον τουρισμό και την πρακτόρευση υπηρεσιών.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί η στροφή ενός σημαντικού κομματιού της οικονομίας προς τις μεταφορές, ο ρόλος των οποίων στα πλαίσια της «παγκοσμιοποίησης» είναι κομβικός για την κύκλιση του κεφαλαίου: η Αθήνα αποτελεί πλέον διεθνές κέντρο για την είσοδο των εμπορευμάτων στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια, ενώ ακόμα και στα εθνικά πλαίσια η πλειοψηφία των προϊόντων περνάει από την μητρόπολη, ακόμα και αν πρόκειται να φτάσουν σε άλλο προορισμό.

Δεύτερον, η δομή της πόλης αντανακλά με έναν πολύ σαφή τρόπο μια εγγενή τάση του καπιταλισμού να αναπτύσσεται άνισα. Ο καπιταλισμός οδηγεί τόσο τους ανθρώπους όσο και τις πόλεις να πολώνονται. Μάλιστα, είναι αναγκαίο να υπάρχουν υπο-αναπτυγμένες περιοχές, αλλιώς δεν θα υπήρχαν ανεπτυγμένες.[3] Η *άνιση ανάπτυξη* αφορά όλες τις *κλίμακες* του χώρου: διεθνή, περιφερειακή και ενδο-αστική· τα κράτη εκμεταλλεύονται άλλα κράτη, οι μητροπόλεις την περιφέρεια τους, και λίγα προάστια τις υπόλοιπες μητροπολιτικές περιοχές. Η διάρθρωση της χωρικής κλίμακας γίνεται για καθαρά μεθοδολογικούς λόγους· στην πραγματικότητα πρόκειται για μία και μοναδική κυκλοφορία του κεφαλαίου που λαμβάνει χώρα σε διάφορες κλίμακες. Αυτή η κυκλοφορία συγκεντρώνει άνισα τις αξίες σε κάποιες περιοχές εις βάρος άλλων. Στην περίπτωση όμως των πόλεων, η κλίμακα των οποίων προσεγγίζει τις ανθρώπινες διαστάσεις και τις αντιληπτικές μας ικανότητες, η άνιση ανάπτυξη μπορεί να βιωθεί σχετικά άμεσα. Ένα ταξίδι με τον ηλεκτρικό από άκρη σε άκρη, η οδήγηση κατά μήκος κάποιων μεγάλων διαμήκων αξόνων, ή μία απλή βόλτα από το Ζάππειο ως το σταθμό Λαρίσης μπορούν να πείσουν ότι η πόλη «εξυφαίνεται» σαν πολλαπλά «ρετάλια» που εναλλάσσονται μεταξύ τους. Η μεταφορά αυτή θα ήταν εξόχως ποιητική, αν η άνιση ανάπτυξη δεν ήταν ένας γενικός κοινωνικός νόμος που συμπαρασύρει πολώσεις όσον αφορά το εισόδημα, τις παροχές, τις ευκαιρίες, την ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος κ.λπ.

3. Μαντέλ, Έρνεστ. 2004. Ύστερος Καπιταλισμός. Αθήνας: Εργατική Πάλη (σελ. 61)

4. Lefebvre, Henri. 1976. The Survival of Capitalism. New York: St. Martin's Press.

5. Lefebvre, Henri. 19991. The Production of Space. Oxford: Blackwell.

Στην περίπτωση μας, οι τόποι που φιλοξενούν τους φτωχούς στην πόλη πρέπει να ειδωθούν ως το έδαφος που κατοικούν οι άνθρωποι που εξασφαλίζουν την ευημερία κάποιων άλλων γειτονιών. Για να υπάρχουν πλούσιοι πρέπει να υπάρχουν και φτωχοί ή, πιο ορθά, για να έχουν κάποιοι κέρδη πρέπει να δρέπουν την υπεραξία της ανθρώπινης εργασίας άλλων.

Η διαπίστωση αυτή είναι σημαντική γιατί οι θεωρίες ότι οι φτωχοί φτιάχνουν τις γειτονιές τους άθλιες γιατί αυτό είναι εγγενές στοιχείο της μιζέριας τους ακόμα ανθίστανται. Ο «φυσικός» αυτός τρόπος εξήγησης του αστικού περιβάλλοντος αποτελεί μια θεωρία με μακριά παράδοση, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι να βλέπει αποκομμένες τις κοινωνικές σχέσεις της πόλης -όχι βέβαια χωρίς ιδιαίτερο συμφέρον.

Τρίτον, η δομή της πόλης συμβάλλει στην αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων, στην επιβίωση δηλαδή του καπιταλισμού, όπως έγραφε ο Ανρί Λεφέβρ.[4] Εκτός από τόπος άνισης παραγωγής και πολωμένης αναπαραγωγής των τάξεων, η δομή της πόλης εγγυάται ότι οι από κάτω δεν θα απειλήσουν ποτέ ζωτικά τους από πάνω. Η πόλη εξασφαλίζει μια ηγεμονία στα κυρίαρχα στρώματα: οι (χωρικές) δυνατότητες γρήγορης και αποτελεσματικής πρόσβασης των δυνάμεων καταστολής, ο κοινωνικός έλεγχος δια μέσω της χωροθέτησης της κατοικίας και φυσικά, ο διαλυτικός ρόλος του εμπορεύματος (και θεάματος) στη συλλογική αναπαράσταση και δράση βάζουν φρένο σε όποιες απόπειρες μετασχηματισμού της κοινωνίας.

Ο ρόλος της ηγεμονίας είναι πολύ σημαντικός στην καπιταλιστική διαδικασία, γιατί το εμπόρευμα έχει μια διπλή ιδιότητα: να κατακερματίζει και να ομογενοποιεί το χώρο, ή με άλλα λόγια να μετατρέπει κάθε στοιχείο του χώρου σε μετρήσιμο "φετιχοποιημένο" στοιχείο που να μπορεί να φέρει ανταλλακτική αξία ή ακόμα και να ανταλλάζεται το ίδιο (τουρισμός, real-estate).[5] Η διαδικασία αυτή αναπτύσσει φυγόκεντρες τάσεις στην πόλη –τόσο από τη σκοπιά του κεφαλαίου αλλά και των εξεγερμένων που αντιδρούν σε αυτό- οι οποίες πρέπει να τιθασευτούν, αλλιώς οι από πάνω θα χάσουν την εξουσία τους.

Στην περίπτωση μας, η χωρική συγκέντρωση των καταπιεσμένων βασικά κατά μήκος ενός δίδυμου άξονα εκατέρωθεν της Εθνικής Οδού προσφέρει αξιόλογα πλεονεκτήματα στην αστική τάξη: αποκόπτει τις γειτονιές από κέντρα εμπορίου, τουρισμού και γενικά επιχειρηματικής δράσης χωρίς να βάζει σοβαρά προσκόμματα στην μετακίνηση των εργαζομένων που κινούνται μέσα από τους μεγάλους άξονες (ΠΑΘΕ, Αττική Οδός, λ. Θηβών, λ. Αθηνών, ΗΣΑΠ, γραμμή 2 ΜΕΤΡΟ, ΟΣΕ-Προαστιακός προς Χαλκίδα και Κόρινθο). Ευνοεί τη μετακίνηση των δυνάμεων καταστολής γρήγορα και ανεμπόδιστα, κάτι που μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμο αν στο μέλλον οι συγκρούσεις γενικευτούν και ξεφύγουν από το κέντρο (όπως το Δεκέμβρη του 2008 που έφτασαν μέχρι το Ζεφύρι). Διασπάει τις γειτονιές των καταπιεσμένων εμπεδώνοντας τον ιδεολογικό διαχωρισμό σε ντόπιους και ξένους, τόσο στο εσωτερικό των γειτονιών όσο και μεταξύ διαφορετικών τόπων. Επιπλέον, διασπάει τις γειτονιές με την παρεμβολή μεγάλων οδικών αξόνων και της βιομηχανικής περιοχής του Ελαιώνα. Εξατομικεύει τη συνείδηση των εργαζομένων, καθώς οι παραπάνω χωρικοί διαχωρισμοί διεμβολίζουν τις ταξικές και τοπικές παραδόσεις που οι κάτοικοι της Αθήνας είχαν αναπτύξει ή έφεραν από τους τόπους καταγωγής τους –ιδίως στις γειτονιές για τις οποίες μιλάμε. Τη θέση τους καταλαμβάνει στη συνείδηση η ατομική διαχείριση της αστι(υ)κής ζωής, συνοδευομένη από την αξία του καταναλωτισμού. Το θέαμα λοιπόν, μπορεί να εντοπίζεται είτε εκτός των γειτονιών των φτωχότερων στρωμάτων (malls, εμπορικό τρίγωνο, κέντρα παραλιακής), είτε σε προσβάσιμη απόσταση από τα σπίτια τους (καταστήματα στον Κηφισό, λούνα παρκ, μα και η πληθώρα clubs-καφετεριών στους δήμους), αλλά σε κάθε περίπτωση καθορίζει τον τρόπο ζωής των από κάτω και τους τύπους καπιταλιστικής συσσώρευσης και ηγεμονίας των από πάνω.

Εικόνα 4: οδός Αλκαμένους, στ. Λαρίσης.

Εικόνα 5: οδός Μυκάλης, Κεραμεικός.

Τώρα πια αντιλαμβανόμαστε γιατί η πόλη πολώνεται και μάλιστα γιατί το ένα άκρο με το άλλο είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένα. Μία μορφή που παίρνει η πόλωση αυτή αφορά και τους τόπους αναπαραγωγής των κατοίκων μιας πόλης, δηλαδή τους τόπους κατοικίας που εξετάζουμε εδώ. Φτωχοί και πλούσιοι κατοικούν σε διαφορετικές γειτονιές γιατί αυτό είναι εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλισμού και γιατί αυτό εξασφαλίζει στο κοινωνικό σύστημα ότι θα συνεχίζει απρόσκοπτα την ύπαρξη του. Έτσι, οι χωρικές συγκεντρώσεις που εντοπίσαμε από τις στατιστικές πηγές μας ερμηνεύονται στη γενική κίνηση του καπιταλισμού. Μένει τώρα να δούμε αν οι γειτονιές των κολασμένων είναι όμοιες μεταξύ τους ή αν η πόλωση είναι ένα πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο που παίρνει μια πλειάδα από ιδιαίτερες μορφές στο χώρο.

Περπατώντας στις γειτονιές

Έτσι, το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο θα μπορούσε να καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα μόνο αν εμπλέκαμε εμπειρικά τις ίδιες τις γειτονιές που αναφερόμαστε. Η προσωπική συμμετοχή του παρατηρητή θα πρέπει να νοηθεί ότι έχει χαρακτήρα εμπλουτισμού της θεωρίας, αφορά δηλαδή την οικοδόμηση του αντικειμενικού σαν σύνολο συμπεριλαμβανομένων και των αναπαραστάσεων που η προσωπική παρατήρηση εκλαμβάνει με κατακερματισμένο τρόπο.[6] Η θεωρία μας μπορεί να είναι πλήρης μόνο αν διαπλέκει το αφηρημένο με το συγκεκριμένο, καθώς το ένα εμπλουτίζει το άλλο.

Οι φωτογραφίες 4-6 είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα γειτονιών βόρεια της Ομόνοιας: πρόκειται για τις οδούς Αλκαμένους, Μυλέρου και Δαγκλή που αντιστοιχούν στις ομαδοποιήσεις που έχουμε κάνει στο χάρτη της εικόνας 1, με σκίαση με μοτίβα κάθετα, σκακιέρας και συμπαγή αντίστοιχα. Ο τρόπος που το ζήτημα της κατοικίας επιλύθηκε εδώ είναι μέσα από την πυκνή δόμηση πολυκατοικιών. Στα περασμένα χρόνια σημειώθηκε μια φυγή των παλιών κατοίκων

6. Ιωσηφίδης, Θ. 2006. Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα και Κριτικός ρΡεαλισμός στο: Ιωσηφίδης Θ. και Σπυριδάκης, Μ. Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα. Αθήνα: Κριτική.

Εικόνα 6: οδός στρατηγού Δαγκλή, Κάτω Πατήσια.

προς τα προάστια. Το ενδιαφέρον είναι όμως ότι στο κενό αυτό αναπτύχθηκε μια άτυπη κοινωνική συγκατοίκηση – χωρίς αυτό να είναι συνειδητή επιδίωξη των κατοίκων φυσικά. Έτσι δημιουργήθηκε μια ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτιστική ανάμιξη. Μάλιστα, στο υπάρχον στοκ ακινήτων τα πιο εύπορα στρώματα κατοικούν στους υψηλότερους ορόφους, ενώ οι μετανάστες διαμένουν στους πρώτους ορόφους και στα ημιυπόγεια. Από τη άλλη μεριά, τη βίαιη παρουσία του στο χώρο κάνει ο ρατσισμός. Στις εικόνες που ακολουθούν αποτυπώνεται στους τοίχους της πόλης. Η αποσύνθεσης της οικονομικής ζωής της πόλης είναι επίσης εμφανής, αν και πολυάριθμα παλιά καταστήματα τώρα δουλεύονται από μετανάστες/ριες, προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερές τους ανάγκες. Αυτό δίνει μια εντελώς νέα μορφή στο περιβάλλον της γειτονιάς, φτιάχνοντας αλυσιδωτά μοτίβα. Η κοινωνική ζωή αυτή είναι ορατή επίσης μέσα από τις συνευρέσεις των μεταναστών/ριών σε παραδοσιακά καφέ, πάρκα και πλατείες.[7]

Οι παραπάνω γειτονιές διαφοροποιούνται περαιτέρω εσωτερικά: στο Μεταξουργείο-Κολωνό μια προηγούμενη εργατική παράδοση και η ιδιαίτερη της αρχιτεκτονική παρέμεινε, αποδίνοντας μια αστική συνέχεια στη γειτονιά. Η παρουσία δεκάδων στεκιών της νεολαίας σε κάποια σημεία της περιοχής προσδίδει ένα χαρακτήρα έντονης ζωής, αν και παροδικής μετά τη νύκτα, που ασκεί βέβαια πιέσεις στις χρήσεις κατοικίας. Από την άλλη, η εγγύτητα της εθνικής οδού, της Πειραιώς, αλλά και των βιομηχανικών χρήσεων στο Βοτανικό και τον Ελαιώνα, κάνει τις γειτονιές του Μεταξουργείου και του Κολωνού το σπίτι πολλών εργατών και εργατριών που μετακινούνται καθημερινά στη δουλειά τους.

Ο αστικός ιστός στα Κάτω Πατήσια χαρακτηρίζεται γενικά από μια γραμμικότητα που ακολουθεί την διεύθυνση της Πατησίων και της Αχαρνών. Εδώ διατηρείται ένας χαρακτήρα αστικής ενότητας, κυρίως χάρη στις παραδόσεις και τα ρεπερτόρια των μεταναστών/ριων και της νεολαίας που μένουν εκεί. Άλλωστε η μεσοαστικός χαρακτήρας τους χάθηκε από καιρό με τη φυγή των παλιών κατοίκων στα προάστια. Αν και οι φασίστες καθώς στοχεύουν σε μετανάστες/ριες και αντιφασίστες/ριες, στοχεύουν στην ουσία και στην διάλυση των σχέσεων γειτονιάς, εδώ μπορεί να βρει κανείς εναλλακτικές κουλτούρες να ανθίστανται. Στη γενικότερη εικόνα τους όμως, ούτε εδώ η περιοχή ξεφεύγει από αυτό που ο στρατηγικός σχεδιασμός την άφησε να είναι: ένας χώρος με γρήγορη πρόσβαση σε οδικούς άξονες, όπου οι κολασμένοι οφείλουν να κοιμούνται στα ιδιωτικά τους διαμερίσματα μέχρι την επόμενη μέρα και κάτω από διαρκείς φόβους. Το κλείσιμο εκατοντάδων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στη γειτονιά οξύνει ακόμα περισσότερο το φυγόκεντρο χαρακτήρα της.

Τέλος, βόρεια της Ομόνοιας και μέχρι το σταθμό Λαρίσης, η εικόνα της διάρρηξης των κοινωνικών σχέσεων είναι πολύ πιο έντονη. Πορνεία και ναρκωτικά ολοκληρώνουν την κατάρρευση, δραστηριότητες που αποτελούν ένα πολύ σημαντικό τομέα κερδοφορίας για λίγους. Εδώ όμως πρέπει να προσθέσουμε και

7. Βλ. «Συναντήσεις στην πόλη. Μετανάστες και δημόσιος χώρος». Κομπρεσέρ Νο 2.

Εικόνα 7: οδός Γαλαξιδίου, Κορυδαλλός.

το real-estate κεφάλαιο που από χρόνια έχει σχεδιάσει να «αναπλάσει» την περιοχή γύρω από την Ομόνοια, αφού πρώτα αυτή φυσικά αρκούντως υποβαθμιστεί. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτήν την περιοχή -με την τόσο έντονη κατάρρευση των κοινωνικών σχέσεων- διάλεξαν οι φασίστες να ανοίξουν ένα από τα κεντρικότερά τους γραφεία, απέναντι από το σταθμό Λαρίσης.

Δυτικά του Κηφισού έχουμε μια διαφορετική εικόνα (εικόνες 7-8). Τα σημεία με σκίαση οριζόντιου μοτίβου του χάρτη ορθώνονται σε γειτονιές όπου προϋπήρχε αστική ζωή και εναλλακτικές εργατικές κουλτούρες γύρω από πυρήνες εσωτερικής μετανάστευσης ή κατοικίες της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων. Η χαμηλότερη ηγεμονία του κεφαλαίου και οι σαφείς ταυτότητες γύρω από τις οποίες οργανώθηκαν οι εργάτες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, άρχισαν να αντιστρέφονται μόλις τις τελευταίες τρεις με τέσσερις δεκαετίες. Τα αποτυπώματα τους, παρότι δεν είναι κυρίαρχα, είναι ακόμα παρόντα στην πόλη: μικρές μονοκατοικίες με αυλή, χώροι συνάθροισης γύρω από πάρκα, πλατείες και εκκλησίες, καθημερινή συναναστροφή στους δρόμους των γειτονιών, μικρά μαγαζιά, μικροεπαγγέλματα, όπως τεχνίτες κ.λπ.

Εικόνα 8: οδός Σιμωνίδου, Περιστέρι.

Φυσικά, η αντιπαροχή και η εμπορευματοποίηση του χώρου διεμβόλισε την πρωθύστερη κατάσταση. Η κατοικία έγινε πολύ συχνά μέσο ατομικής συσσώρευσης για τους εργολάβους ή ακόμα και για πολλούς εργάτες που γνώρισαν μια βασική κοινωνική κινητικότητα συγκεντρώνοντας κάποια χρήματα. Σε πολλές περιπτώσεις η εξασφάλιση ενός διαμερίσματος στην καινούργια οικογένεια που δημιουργούσαν τα παιδιά των πρώτων αυτών κατοίκων επίσης οδηγούσε στην ανέγερση πολυκατοικιών. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια άμεση επίπτωση των εσόδων από τη γαιοπρόσοδο στην εικόνα της πόλης. Στη δεύτερη έχουμε μια έμμεση επίπτωση της ίδιας αιτίας, μιας και το άγχος να ξεφύγει κανείς

Εικόνα 9: οδός Μυράκτης, Ταύρος.

Εικόνα 10: οδός Αγωνιστών Πολυτεχνείου, Δραπετσώνα.

από την εργασιακή ανασφάλεια οδηγούσε στην επιθυμία της ιδιοκατοίκησης με τη μορφή της πολυκατοικίας. Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε τη "θεαματοποίηση" πολλών περιοχών, μέσα από την εισβολή του εμπορεύματος με χρήσεις διασκέδασης, εστίασης κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση, η εικόνα των γειτονιών άλλαξε· αυτές δεν μυρίζουν παντού πλέον "βασιλικό κι ασβέστη", αλλά το παλιό μοτίβο εναλλάσσεται με δομημένες μορφές που απορρέουν από τη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης, ιδίως στη μορφή της γαιοπροσόδου (κυρίως ως απλή αναπαραγωγή και όχι ως διευρυμένη).

Ας περάσουμε τώρα στον Πειραιά, στις βόρειες και βορειοδυτικές συνοικίες του (εικόνες 9-10). Εδώ είναι σαφώς εγγεγραμμένο το παρελθόν. Η μαζική κατοικία, η κρατική πολεοδόμηση, οι δημόσιοι χώροι και η καθημερινή ζωή δίνουν όλα μαζί την εντύπωση ότι μια διαφορετική αστική ζωή οργανωνόταν σε αυτούς τους τόπους. Η γειτνίαση τους με τον Πειραιά τους προσδίδει σαφώς τον ιδιαίτερό τους χαρακτήρα, καθώς ήταν η εργασία στο λιμάνι ή οι μικρο-δραστηριότητες που απέρρεαν από αυτήν που έδιναν ζωή σε αυτές τις γειτονιές. Ακόμα και αν ένα πλήθος ανθρώπων στεγάστηκαν σε μικρές μονοκατοικίες (συχνά με μεγάλο αγώνα κατά την οικοδόμησή τους για να γλιτώσουν από τον έλεγχο της πολεοδομίας), είναι οι παραπάνω δομημένες μορφές που δίνουν στην περιοχή τον ιδιαίτερό της χαρακτήρα.

Φυσικά, η κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας στο λιμάνι και τις γύρω περιοχές, σε συνδυασμό με την υποχώρηση της εργατικής συνείδησης ή των δεσμών αλληλεγγύης του τόπου καταγωγής, συμπαρέσυραν και τον ίδιο το χώρο. Κτίρια σε εγκατάλειψη, αποτράβηγμα του κράτους πρόνοιας και κοινωνικά φαινόμενα που προέρχονται από την υψηλή ανεργία και τη φτώχεια δεν μπορούν να κρυφτούν από τις γειτονιές αυτές. Η έντονη παρουσία των φασιστών συνοδεύει και εδώ όλα τα παραπάνω -απορρέει από την κρίση του χώρου, αλλά και την ενισχύει.

Πάμε τώρα βόρεια της Αθήνας, στο Ζεφύρι και το Μενίδι, εκεί που καταλήγει ο δίδυμος άξονας που εντοπίσαμε (εικόνες 11-12). Αν εξαιρέσουμε τις κλειστές κοινότητες των Ρομά, οι οποίες είναι αποκομμένες εκτός των άλλων και «οικειοθελώς», εξαιτίας της επιθετικής χωροταξίας που δεν αποδέχεται διαφορετική οργάνωση του χώρου, στις άλλες περιπτώσεις μπορεί να δει κανείς μια απουσία κοινωνικών σχέσεων. Ενώ στην πρώτη περίπτωση έχουμε έναν κλειστό χώρο που διακατέχεται από μια ιδιαίτερη καθημερινή ζωή, στη δεύτερη βλέπουμε τη γενική απουσία εναλλακτικών (μη-κυρίαρχων) κοινωνικών σχέσεων από τη μεριά των κατοίκων. Σε αυτό συνέβαλλε το ότι αυτός ο χώρος χτίστηκε γρήγορα τις τελευταίες δεκαετίες και έτσι δεν μπόρεσε ποτέ να αναπτύξει ιστορικά κάποιες πρωθύστερες σχέσεις γειτονιάς. Εδώ ο αυθεντικός χαρακτήρας του καπιταλισμού φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά στη μορφή της πόλης, καθώς «έφτιαξε» τις γειτονιές των φτωχών είτε ως παραγκουπόλεις, είτε χωρίς δομή προ-καπιταλιστικών σχέσεων ή εναλλακτικών κουλτούρων. Στην τελευταία περίπτωση, η οργάνωση του χώρου γίνεται με ατομική πρωτοβουλία και παίρνει καθαρά ιδιωτικές δομημένες μορφές –όχι μόνο η κατοικία, αλλά και η γειτονιά εν γένει. Αν δει κανείς τις παρακάτω φωτογραφίες από το Μενίδι και το Ζεφύρι, θα διαπιστώσει ότι υπάρχει ένα βασικό μοτίβο επανάληψης ιδιωτικών οικοπέδων, χωρίς κοινούς χώρους, ούτε καν δημόσια πεζοδρόμια. Μία οικία που πολύ συχνά ξεπερνά τους όρους δόμησης, ένα «πανωσήκωμα» στα μπετά, παρουσία βιομηχανικών χρήσεων, μικρά μαγαζιά στο όριο της αυτοσυντήρησης -να μερικές από τις χαρακτηριστικές εικόνες αυτών των γειτονιών.

Η απουσία ενός πρωθύστερου πυρήνα γειτονιάς και ο ιδιωτικός τρόπος παραγωγής εμπορευμάτων στον καπιταλισμό μετέφερε –τουλάχιστον μέχρι την έκφραση της κρίσης- τον κυρίαρχο τρόπο οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και στα κατώτερα στρώματα. Η πόλη το μαρτυράει αυτό: η υπέρβαση των πολεοδομικών όρων -που οδηγεί σε επιβάρυνση της αστικής ζωής- αποτέλεσε έναν από τους βασικούς τρόπους να εξασφαλίσουν τα κατώτερα στρώματα επιπλέον γη, χωρίς να την προμηθευτούν στην αγορά ακινήτων. Η παρουσία χρήσεων γης με αυξημένη όχληση μαρτυράει την απουσία κινημάτων γειτονιάς ή έστω συγκροτημένων πιέσεων για διαμεσολάβηση στις τοπικές αρχές. Στη θέση τους ανθούν οι εξατομικευμένες πιέσεις για περαιτέρω ανάπτυξη. Η απουσία κοινόχρηστων χώρων, πεζοδρομίων, πλατειών, ακόμα και δικτύων κοινής ωφέλειας δείχνει επίσης ότι το σύνολο της ζωής μιας πόλης τείνει να επιλυθεί ως άθροισμα επιμέρους διαπραγματεύσεων. Τα φτωχότερα οικονομικά επίπεδα των κατοίκων, όπως και τα έσοδα των δήμων, κάνουν ακόμα πιο οξεία την κατάσταση, όσο η γειτονιά δεν οργανώνεται συλλογικά.

Συμπεράσματα

Τι προκύπτει λοιπόν από τα παραπάνω; Ποιος είναι ο ρόλος της κατοικίας στον αστικό ιστό της Αθήνας σήμερα και, κυρίως -καθώς εδώ αναζητάμε μια πρακτική γνώση- πώς μπορεί να συμβάλλει η θέση της κατοικίας στο ξεδίπλωμα της επανάστασης ή στην καταστολή της;

Εικόνα 11: οδός Πλαστήρα, Ζεφύρι.

Εικόνα 12: οδός Λουντέμη, Μενίδι.

Πρώτα πρώτα, είναι περισσότερο από εμφανές ότι ο πλούτος της μητροπολιτικής Αθήνας είναι άνισα μοιρασμένος. Οι φτωχοί είναι γενικά συγκεντρωμένοι χονδρικά στους επόμενους τόπους: στο τρίγωνο μεταξύ των εθνικών οδών (Κηφισός, λ. Αθηνών) και την Πειραιώς, στη λωρίδα μεταξύ Αχαρνών και Λένορμαν μέχρι τα Άνω Πατήσια και στους βορειοδυτικούς δήμους του Μενιδίου και του Ζεφυρίου.

Θα πρέπει να επαναλάβουμε εδώ βέβαια μια παραδοχή: θα ήταν πιο εύστοχο να μιλάμε όχι με όρους φτώχειας/ευμάρειας, αλλά με όρους ανάπτυξης/υπανάπτυξης, δηλαδή να μιλάμε από τη σκοπιά του κεφαλαίου, το οποίο διαμορφώνει τον χώρο στον καπιταλισμό. Ανάπτυξη σημαίνει παραγωγή εμπορευμάτων, εργασιακή απασχόληση, ιδιωτική κατανάλωση, κατασκευή ακινήτων κ.λπ. Υπο-ανάπτυξη σημαίνει απουσία κεφαλαίου: κλείσιμο επιχειρήσεων, ανεργία, υποτίμηση περιουσίας (ακίνητα, καταθέσεις) και παραίτηση του κράτους από τις κοινωνικές του υποχρεώσεις. Όλα τα τελευταία μπορούν υπό προϋποθέσεις να μεταφραστούν και ως «φτώχεια», την οποία μελετάμε εμείς εδώ, αλλά αυτό απαιτεί κάποιες παραδοχές. Δυστυχώς μια γενικότερη διερεύνηση των κινήσεων του κεφαλαίου δεν μπορεί να γίνει σε αυτό το περιορισμένο άρθρο και σίγουρα απαιτεί πολλά περισσότερα στοιχεία.

Δεύτερον, οι «κολασμένοι» είναι κατά κανόνα μακριά από τους κυρίαρχους πόλους ανάπτυξης της μητροπολιτικής Αθήνας, έτσι τουλάχιστον όπως χωροθετούνται από το ρυθμιστικό σχέδιο, το οποίο καθορίζει τις στρατηγικές επιδιώξεις της ανάπτυξης, άρα -σε μια καπιταλιστική κοινωνία- της μεγέθυνσης του κεφαλαίου· βρίσκονται μακριά από το φαληρικό δέλτα, το αεροδρόμιο, τη λ. Κηφισίας, το εμπορικό κέντρο, τα «ερευνητικά κέντρα» του Ζωγράφου και των Σπάτων, τα κέντρα logistics, όπως και τους σχεδιαζόμενους πόλους ανάπτυξης, όπως το Ελληνικό, ο Πειραιάς, η Ραφήνα και κατά μήκος της Αττικής Οδού. Επίσης βρίσκονται μακριά από τους πόλους «αστικών αναπλάσεων».

Είπαμε ήδη τα θετικά που έχει αυτή η χωρική πύκνωση για το κράτος, όσον αφορά την καταστολή και την ηγεμονία του. Υπάρχει όμως και κάτι ακόμα που μαρτυράει αυτός ο «ευνουχισμός» των εν λόγω γειτονιών από τις επενδύσεις κεφαλαίου: ο ρόλος που σχεδιάζεται για αυτούς τους τόπους είναι να γίνουν αποκλειστικά κοιμητήρια του κόσμου της εργασίας, αποθετήρια των ανέργων και να προσφέρουν το χώρο τους για τη γρήγορη μετακίνηση σε τρίτες περιοχές. Ο χώρος δηλαδή τείνει να υπακούει στις ανάγκες διευρυμένης αναπαραγωγής του μεγάλου κεφαλαίου – και όχι του μικρού ή του μεσαίου. Η κατοικία χωροθετείται κοντά στους κυριότερους οδικούς άξονες, όπως η Αττική οδός, οι Εθνικές Οδοί, η Θηβών και η Πειραιώς.

Η πραγματικότητα αυτή διαμορφώνει τόσο την εικόνα διάλυσης του αστικού ιστού που μπορεί να βρει κανείς βόρεια της Ομόνοιας, όσο και τις θλιβερές περιοχές της αστικής διάχυσης, βόρεια της Αττικής Οδού. Θα λέγαμε μάλιστα ότι ο σύγχρονος «διαμετακομιστικός» ρόλος που καλείται να παίξει η γειτονιά είναι ακόμα πιο διαλυτικός από τη μετατροπή της σε ένα βιομηχανικό κέντρο «υψηλής όχλησης», κάτι που παλαιότερα προσέδιδε άλλωστε συχνά την αίσθηση αστικής ενότητας και κοινών αναπαραστάσεων (παράδοση, πολιτική πάλη, κοινές ανάγκες) στους κατοίκους-εργαζόμενους.

Ο νέος κάτοικος-εργαζόμενος τείνει να γίνει μια κατεξοχήν μονάδα εργατικής δύναμης, δηλαδή το αυθεντικό υποκείμενο που πλάθει ο καπιταλισμός. Μόνο μέσα από αυτήν την εξατομίκευση θα είναι ευέλικτος, προσαρμοστικός και θα αποτρέπεται να διαμορφώνει συλλογικά τις ανάγκες του. Ο τύπος αυτός ανθρώπου ταιριάζει με τον τύπο του χώρου όπως τον είδαμε: κενός από συλλογικές αναπαραστάσεις, έδαφος της εμπορευματικής παραγωγής, συνδετήριος άξονας της κυκλοφορίας και γρήγορα αναπροσαρμόσιμος ώστε να ικανοποιεί τις ανάγκες της αγοράς.

Τρίτον, η άνιση διανομή της κατοικίας δεν προϋποθέτει ότι οι φτωχοί θα είναι συγκεντρωμένοι πάντα στα ίδια σημεία. Οι αστικές αναπλάσεις, οι πολύ κερδοφόρες χρήσεις και οι νέοι πόλοι ανάπτυξης βοηθούν κάποιες περιοχές που είναι κοντά στους παραπάνω τόπους να γνωρίσουν μια ανατίμηση των αξιών γης. Στο ίδιο συντείνει και η οικονομική κρίση, η οποία οδηγεί στην αναζήτηση από τη μεριά των κεφαλαίων νέων τόπων για επένδυση. Σε αυτό το θέμα, είναι εμφανές από το χάρτη μας ότι η διαδικασία «αστικοποίησης του κεφαλαίου» στην Αθήνα θα περάσει μέσα από την εκδίωξη πληθυσμών που κατοικούν πολύ κοντά στο κέντρο, έναν κατ' εξοχήν πόλο που γνωρίζει από απλή ανάπλαση έως υποτιθέμενα σενάρια gentrification.[8]

Η γαιοπρόσοδος (και μάλιστα στη διευρυμένη της αναπαραγωγή) γίνεται λοιπόν ένας από τους πλέον βασικούς τύπους συσσώρευσης που καθορίζει τη μορφή των σύγχρονων πόλεων. Τα ενοίκια ή οι πωλήσεις από κατοικίες, τουριστικά σημεία, κέντρα εμπορίου και γραφεία καθορίζουν τι θα ανοίξει και πού. Χρήσεις γης οι οποίες δεν μπορούν να κάνουν ένα κύκλο εργασιών που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στα υψηλά ενοίκια εκδιώκονται. Φυσικά, η κατοικία είναι και η πιο ευάλωτη. Η γαιοπρόσοδος είναι ακόμα πιο σημαντική σε εποχές κρίσης, όπου τεράστια κεφάλαια αποτραβιούνται από την παραγωγή και οδεύουν προς το real-estate. Το αποτέλεσμα είναι ποιοτικά διαφορετικό από μια προηγούμενη εποχή, όπου η αντιπαροχή και η κλασσική πολυκατοικία γενίκευαν τις σχέσεις ενοικιαστή-ιδιοκτήτη (ή πωλητή-αγοραστή) σε όλη την πόλη. Τότε οι παραγωγικές δραστηριότητες καθόριζαν τον χαρακτήρα κάθε γειτονιάς, ακόμα και τις αναπαραστάσεις του. Τώρα, η πόλη υπακούει στις ορέξεις του κατασκευαστικού κεφαλαίου και της γαιοπροσόδου: επιλεγμένες νησίδες αναδεικνύονται και ένα πλήθος γειτονιών είτε αλλάζει χαρακτήρα -εφόσον αποτελεί στόχο του κεφαλαίου-, είτε ρημάζει καθώς δεν αποτελεί στόχο επενδύσεων κεφαλαίου.

Τέταρτον, η κατοικία των "κολασμένων" εδράζεται σε περιοχές με αξιόλογο φόρτο αναπαραστάσεων του χώρου. Ο Elisée Reclus έγραφε "η γεωγραφία δεν είναι παρά ιστορία στο χώρο"· πράγματι, η πυκνότητα των συμβολισμών και του φαντασιακού που έλαβαν χώρα στα δυτικά προάστια της Αθήνας είναι πολύ μεγάλη: ανταλλαγή πληθυσμών, εμφύλιος, εργατικές αφηγήσεις. Αλλά και η "κατάληψη" από φτωχά στρώματα ενός τμήματος της μητροπολιτικής περιοχής κατά μήκος της Αχαρνών, το οποίο ιστορικά διαμορφώθηκε και φιλοξένησε μεσαία και ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης, ανανοηματοδοτεί μια περιοχή που παρείχε σημαντικό συμβολικό έδαφος για την αστική τάξη σαν σύνολο. Αυτό στερεί από την ηγεμονία των ανώτερων τάξεων τους αρχιτεκτονικούς συμβολισμούς και τους αποδίδει σε νέες κοινωνικές ομάδες που τις προσαρμόζουν στα συμφέροντα τους, κρατώντας -ή έστω στερώντας- το συμβολικό τους φορτίο προς τρίτους (βλέπε το πλήθος εξοχικών κατοικιών και μνημειακών κατασκευών στην περιοχή, όπου τώρα κατοικούν μετανάστες, αλλά και αυτές όπου εδράζονται καταλήψεις). Στις γειτονιές της πόλης μπορεί κανείς όχι μόνο να διαβάσει το παρελθόν, αλλά και να το επανοικειοποιηθεί.

Πέμπτο, οι κολασμένοι έχουν αποκτήσει στη σημερινή Αθήνα μια μοναδική θέση όσον αφορά τα δίκτυα κυκλοφορίας της υπεραξίας. Αν και είναι συγκεντρωμένοι στις γειτονιές του δίδυμου άξονα που είδαμε, μακριά από τους πόλους ανάπτυξης, ωστόσο κατοικούν σε περιοχές οι οποίες μπορούν να μπλοκάρουν την ομαλή

8. Βλ. «Rethink Gentrification: Φιλόδοξοι μεσίτες, ξεπεσμένοι μεσοαστοί και σύγχρονοι πληβείοι στο κέντρο της Αθήνας». Κομπρεσέρ Νο 4.

λειτουργία της καπιταλιστικής μηχανής.[9] Το γεγονός ότι είναι κοντά στους μεγάλους άξονες κυκλοφορίας των εμπορευμάτων είναι δίκοπο μαχαίρι για το κεφάλαιο, εφόσον φυσικά οργανωθούν. Επιπλέον, αν και δεν βρίσκονται, όπως είπαμε παραπάνω, κοντά σε άλλους πόλους ανάπτυξης, ωστόσο είναι κοντά στα λιμάνια του Πειραιά και του Ασπρόπυργου. Αυτό σημαίνει ότι εν δυνάμει μπορούν να ελέγξουν το μεγαλύτερο κομμάτι της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (πλην του αεροδρομίου) και άρα να βάλουν σοβαρά προσκόμματα στην πραγματοποίηση του κεφαλαίου.

Έτσι, πέρα από τους χώρους παραγωγής -κατακερματισμένους, συρρικνωμένους από την κρίση και αποκεντρωμένους- πρέπει να έχουμε στο νου μας ότι σοβαρά προσκόμματα στην εκμετάλλευση μπορούν να μπουν μέσα από τον έλεγχο των κεφαλαιακών ροών. Έτσι, η ταξική πάλη παίρνει μια διαφορετική μορφή στη γειτονιά. Θα λέγαμε ότι η ταξική πάλη στους χώρους δουλειάς δεν είναι παρά μία από τις συγκρούσεις που επιφέρει η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής, χωρίς να είναι η μόνη. Η ταξική πάλη παίρνει ιδιαίτερες μορφές, οπουδήποτε και αν επιχειρείται η απόσπαση της υπεραξίας και γεννώνται κοινωνικές τριβές, κάτι που όπως ξαναείπαμε δεν περιορίζεται στο κατ'εξοχήν εργοστάσιο. Σήμερα μάλιστα, όπου η δουλειά με το κομμάτι, το "μπλοκάκι", το φασόν, η υπο-απασχόληση, κ.λπ. κατακερματίζουν την συγκεντρωμένη διαδικασία παραγωγής, η θεωρία πρέπει de facto να απλώνεται τόσο ώστε να χωρά όλα τα υποκείμενα τα οποία συμβάλλουν στην καπιταλιστική κερδοφορία. Έτσι, οι καπιταλιστικές σχέσεις μπορούν να νοηθούν μόνο στο σύνολο τους.

Πρακτικά, όλα τα παραπάνω βγάζουν συγκεκριμένα συμπεράσματα για την κοινωνική πάλη. Η παρενόχληση της ομαλής κυκλοφορίας του κεφαλαίου, μέχρι και ο φραγμός του, είναι ζητήματα που πρέπει να απασχολούν τους επαναστάτες/ριες παράλληλα με την δράση τους στους χώρους δουλειάς. Αυτό αφορά τόσο μπλοκαρίσματα των ροών σε εξεγερσιακές καταστάσεις, όσο και αντι-προτάσεις για την κοινωνική οργάνωση του χώρου σε καθημερινή βάση: η γειτονιά δεν πρέπει να υποπέφτει αποκλειστικά σε τόπο αναπαραγωγής και διέλευσης ψυχών, και αυτό αμφισβητείται με την κοινωνική δράση στη γειτονιά.

Είναι σαφές πλέον ότι η αποδυνάμωση της ταξικής πάλης στους χώρους δουλειάς ήταν και παράλληλα αποδυνάμωση των αστι(υ)κών σχέσεων, της καθημερινής ζωής στη γειτονιά, της αλληλεγγύης, της συζήτησης κ.λπ. Μόνο όταν ξαναενωθεί ο χώρος των καταπιεσμένων θα ενδυναμωθεί και η πάλη σε όλα τα μέτωπα· για αυτό απαραίτητο είναι οι παλιότερες μεσοπολεμικές και μεταπολεμικές κουλτούρες των ντόπιων εργατικών στρωμάτων να συναντήσουν την παράδοση των εργατών/τριών μεταναστών/τριών. Σε αυτήν την κατεύθυνση θα βοηθούσε πολύ να προστεθούν όσοι τόποι ανανοηματοδοτήθηκαν γιατί εγκαταλείφθηκαν από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα. Την επανένωση του χώρου θα ενίσχυαν επίσης οι εναλλακτικές κουλτούρες που γεννιόνται μέσα στις πόλεις κατά την διάρκεια της κρίσης, ώστε να γίνουν συστατικό στοιχείο ενός νέου αστι(υ)κού πολιτισμού.

Η ενότητα διαφορετικών βιωμάτων μπορεί να πραγματοποιηθεί αν οι άνθρωποι όλων αυτών των γειτονιών δράσουν συλλογικά. Γιατί τότε θα μπορέσουν να φτιάξουν μια δικιά τους αφήγηση και νέα συλλογικά βιώματα. Μία τέτοια ενότητα μπορεί να απειλήσει τους πόλους εξουσίας που βρίσκονται κατά κόρον στο κέντρο: από το χάρτη στην εικόνα 1, φαίνεται ως εάν μια σφήνα να έρχεται από το βορρά κατευθείαν προς την πλ. Συντάγματος. Μάλιστα, η διανομή των καταπιεσμένων κατά μήκος των δίδυμων αξόνων μαρτυράει την πολύ κεντρική τους θέση στην πόλη και όχι τον αποκλεισμό τους. Αυτό είναι διαφορετικό από τις περιπτώσεις των προαστίων της "τρίτης ζώνης", τα οποία όταν εξεγέρθηκαν στο Λονδίνο το 2011 ή στο Παρίσι το 2005 μετέφεραν πολύ δύσκολα το μήνυμα τους στο κέντρο.

9. Σε αυτό συνέβαλε ιστορικά και ο τρόπος καπιταλιστικής συσσώρευσης, πριν και μετά τον πόλεμο. Ακόμα και αν ιστορικά η διαδικασία χωροθέτησης των εργατικών και ιδίως των εργατικών-μεταναστευτικών γειτονιών στην πολύ πιο μικρή Αθήνα των αρχών του 20ου αιώνα προέβλεπε αποκλεισμούς των προσφυγικών και εργατικών στρωμάτων (βλ. Λεοντίδου, Λίλα. 2001. Πόλεις της Σιωπής. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς), η συσσώρευση του μικρού ή μεσαίου κατασκευαστικού κεφαλαίου και η ταχεία εισροή εσωτερικών ή εξωτερικών μεταναστών για τις ανάγκες της διευρυμένης αναπαραγωγής, διασύνδεσαν τον μητροπολιτικό χώρο και μετέτρεψαν σε κεντρικές πολλές περιφερειακές περιοχές. Επιπλέον, πρέπει να θυμηθούμε και το ρόλο του κράτους σε αυτή τη διαδικασία σύνδεσης, μέσα από νομιμοποιήσεις πολλών αυθαιρέτων και καταπατημένων περιοχών. Έτσι, η αθηναϊκή εικόνα πάντα διέφερε από αυτήν των γκετοποιημένων γειτονιών που μπορεί να υπάρχουν στη δυτική Ευρώπη, στις ΗΠΑ, στην Λατινική Αμερική ή την Αφρική, αποκλεισμένες όσον αφορά το χώρο και την κινητικότητα (βλ. «Neil Smith - Ποια νέα πολεοδομία; Ο ρεβανσισμός των '90s». Κομπρεσέρ Νο 3).

Αυτό σημαίνει βέβαια ότι και η καταστολή των μελλοντικών εξεγέρσεων στην Αθήνα θα είναι ακόμα πιο λυσσαλέα, γιατί αυτές οι εξεγέρσεις θα στοχεύσουν άμεσα στους διαύλους της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Μία τέτοια γεύση πήραμε το Δεκέμβρη του 2008, οπότε το γρήγορο άπλωμα της εξέγερσης σχεδόν σε όλα τα προάστια, κινητοποίησε δυνάμεις καταστολής, μηχανισμούς ηγεμονίας (ΜΜΕ, διανοούμενοι) και διαμεσολάβησης (αστικά και ρεφορμιστικά κόμματα, ΓΣΕΕ) σε πολύ γρήγορο διάστημα, έτσι ώστε να μην αποκτηθούν οργανικές σχέσεις μεταξύ των επί μέρους εξεγέρσεων και απειληθούν είτε οι θέσεις εξουσίας, είτε η κίνηση του κεφαλαίου.

Είναι λοιπόν σαφές ότι η κοινωνική πάλη πρέπει να επιχειρεί να συνδέει τις περιοχές ή, καλύτερα, να *ενσαρκώνει* αυτές τις περιοχές. Σίγουρα δεν πρέπει να θεωρεί ότι μόνο οτιδήποτε συμβαίνει στο κέντρο συμβαίνει και στην Αθήνα γενικά. Η πόλωση που δημιουργεί ο καπιταλισμός προκαλεί συγκρούσεις κοινωνικών συμφερόντων που δεν μπορεί παρά να είναι και χωρικές και άρα, στην περίπτωση μας, η γειτονιά δεν μπορεί παρά να παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στην ταξική πάλη.

Τέλος, μέσα από τη γειτονιά θα δοθεί η πάλη να αναιρεθεί και ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της πόλης, έτσι ώστε η ζωή του κάθε ανθρώπου να συμφωνεί με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του: το δικαίωμα στην πληροφορία, στο παιχνίδι, στον πολιτισμό, στην υγεία. Μόνο η επανάσταση μπορεί να καθορίσει ότι τα παραπάνω δεν θα είναι άνισα κατανεμημένα στο χώρο της πόλης, γιατί μόνο η επανάσταση θα στοχεύσει τόσο τις καπιταλιστικές σχέσεις, όσο και την ίδια την πόλη ως μια ιδιαίτερη ιδιότητα του χώρου που έρχεται σε αντίθεση με την περιφέρεια της. Αντίστροφα, θα πρέπει να αναλύουμε και να αλλάζουμε την δομή των πόλεων, γιατί μόνο τότε θα μπορούμε να λέμε ότι οι κοινωνικές σχέσεις όντως άλλαξαν γνήσια επαναστατικά.

Σημείωση: Οι φωτογραφίες της παραγράφου "Περπατώντας στις γειτονιές" είναι από το Google Maps. Όλες οι υπόλοιπες είναι των Γιάννη Καρπούζη και Ηλία Λιατσόπουλου από το πρότζεκτ "Τα όρια της πόλης" (http://mikrotimes.wordpress.com/c-l/).

ZORBAS

Η εργατική τάξη και το σπίτι:
Αποκλεισμός και ενσωμάτωση μέσω της πρόσβασης στην κατοικία στην Ελλάδα

Θα μπορούσε κανείς να γράψει μία ιστορία του καπιταλισμού μέσα από την προσπάθειά του να αποικιοποιήσει όλο και περισσότερες ανθρώπινες ανάγκες. Πράγμα που σημαίνει, αναγκαστικά, να τις εμπορευματοποιήσει. Στη σύνθετη αυτή διαδικασία αποικιοποίησης και εμπορευματοποίησης θα έπρεπε κανείς να συμπεριλάβει όλες τις διευρυνόμενες ανάγκες οι οποίες δημιουργούνται ιστορικά σε κάθε φάση ανάπτυξης της κοινωνίας, δηλαδή και τις ανάγκες που δημιουργεί ο ίδιος ο καπιταλισμός.

Σε αυτή την πορεία δημιουργίας νέων πεδίων αξιοποίησης του κεφαλαίου υπάρχουν κάποια εμπορεύματα που, λόγω του τρόπου παραγωγής και κατανάλωσής τους, λειτουργούν καταλυτικά, με μια έννοια κεντρικά, ως προς τις συνέπειές τους στην ενσωμάτωση των εργαζόμενων με καθορισμένο ιστορικά τρόπο στον καπιταλισμό. Ταυτόχρονα, τα εμπορεύματα αυτά, έχουν αλλάξει ριζικά τη μορφή των πόλεων παγκόσμια. Ένα τέτοιο εμπόρευμα-οδηγός μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε το αυτοκίνητο. Ένα άλλο ο ηλεκτρονικός υπολογιστής (και ακόμη περισσότερο σε συνδυασμό με το internet). Στην παραγωγή αυτοκινήτων εφαρμόστηκε για πρώτη φορά η φορντική αλυσίδα παραγωγής μέσα από την οποία γενικεύτηκε η φιγούρα του εργάτη-μάζα και ταυτόχρονα τα μεγάλα συνδικάτα˙ με την κατανάλωσή του προωθήθηκε η εξατομίκευση στις μετακινήσεις και η μαζική καταναλωτική κουλτούρα, ενώ με τις υποδομές που το υπηρετούσαν, τους μεγάλους δρόμους, διαλύθηκαν οι γειτονιές και εξερράγησαν οι πόλεις με τη δημιουργία απομακρυσμένων προαστίων. Με τον Η/Υ και το internet έγινε δυνατή η αποκέντρωση της παραγωγής, η κονιορτοποίηση του εργάτη-μάζα στον πρώτο κόσμο, η επέκταση της τριτογενούς παραγωγής και της χρηματιστικοποίησης. Την ίδια στιγμή διαδόθηκαν οι εξατομικευμένες καταναλωτικές κουλτούρες και τα αντίστοιχα lifestyle, ενώ στο επίπεδο των πόλεων, αναδύθηκαν παγκόσμιες πόλεις, τα επιχειρηματικά κέντρα των οποίων ενορχηστρώνουν τις ροές του κεφαλαίου παγκόσμια.

Εδώ θέλουμε να διερευνήσουμε ένα άλλο «κεντρικό» εμπόρευμα και τη σχέση του με την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης ιστορικά – την κατοικία. Από τη μία, η παραγωγή κατοικιών έχει λίγα να δείξει ως προς την συμβολή της στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας και συνεπώς στην ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στη σφαίρα της παραγωγής (στους χώρους του εργοστασίου και του γραφείου-σε αυτή την περίπτωση και του γιαπιού). Η οικοδομή παραμένει έως σήμερα ένας κλάδος με χαμηλή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και όπου μικρές τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες έχουν γίνει ως σήμερα (αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην Ελλάδα). Από την άλλη, η συνολική μάζα του κεφαλαίου και της εργασίας που απασχολείται στον κλάδο -και άρα η συνολική υπεραξία που αποσπάται- είναι τόσο μεγάλη που τον κάνει εξαιρετικά σημαντικό για τον καπιταλισμό παγκόσμια. Ταυτόχρονα, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, πως ο τρόπος με τον οποίο εξασφαλίζει η εργατική τάξη την πρόσβασή της στο εμπόρευμα-κατοικία μπορεί να φωτίσει το πώς σε κάθε φάση του καπιταλισμού αυτή ενσωματώνεται (ή όχι) οικονομικά, ιδεολογικά και πολιτικά.

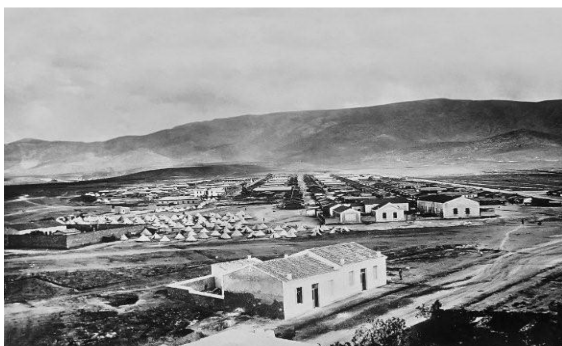
Δεν θα μιλήσουμε μόνο γενικά για τον καπιταλισμό. Θα δούμε πώς λειτούργησαν και λειτουργούν τα παραπάνω συγκεκριμένα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, οπότε θα κάνουμε μια αναδρομή στους σημαντικούς σταθμούς της οικιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε αυτά που υπαινισσόμαστε παραπάνω. Τέλος, θα προσπαθήσουμε να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα για τη γενικότερη σημερινή συγκυρία της κρίσης και της κρίσης της κατοικίας ειδικότερα.

*

Ποια είναι η λειτουργία της κατοικίας σε μια καπιταλιστική κοινωνία; Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τρεις διαφορετικές. Κατ' αρχήν είναι ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα. Δηλαδή, κεφάλαια διαφόρων μεγεθών επενδύονται στην παραγωγή κατοικιών οι οποίες πωλούνται με σκοπό το κέρδος. Από την άλλη, μέσα στις πόλεις είναι μια χρήση γης η οποία βρίσκεται σε ανταγωνισμό με άλλες, πιθανώς πιο κερδοφόρες τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, χρήσεις. Τέλος, είναι ίσως το σημαντικότερο μετά την τροφή και την ένδυση απαραίτητο στοιχείο της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης. Οι εργαζόμενοι πρέπει κάπου να στεγαστούν τη νύχτα (ή τη μέρα) για να είναι σε θέση να πάνε στην δουλειά την επόμενη μέρα (ή νύχτα). Όλες οι λειτουργίες μας φέρνουν αντιμέτωπους και με την έννοια της γαιοπροσόδου[1]. Όλα τα παραπάνω τα θεωρούμε αναλλοίωτα, δομικά χαρακτηριστικά της κατοικίας σε όλες τις καπιταλιστικές κοινωνίες, από ένα στάδιο ανάπτυξής τους και μετά. Έτσι, αποτελούν, κατά τη γνώμη μας καλά εννοιολογικά εργαλεία για να αρχίσει να εξετάζει κανείς το ερώτημά μας ιστορικά.

*

Θα αρχίσουμε το ξεδίπλωμα της ελληνικής ιστορίας της οικιστικής ανάπτυξης από το 1922 και την έλευση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, για το μοναδικό λόγο ότι αυτό είναι το

Ο προσφυγικός οικισμός της Καισαριανής, 1924.

χρονικό σημείο όπου η εργατική τάξη μαζικοποιείται σημαντικά και μια πολύπλευρη κρίση αρχίζει να εκτυλίσσεται. Μέρος αυτής της κρίσης αποτελεί και η κρίση κατοικίας. Η άφιξη των προσφύγων και η εγκατάστασή τους έθεσε επιτακτικά το πρόβλημα της στέγασής τους. Ενδεικτικό του ρόλου της προσφυγικής εγκατάστασης στην επέκταση του οικιστικού χώρου είναι το ότι μετά το 1928 (που σταματούν οι εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμών), στις πόλεις της χώρας κατοικούν μόλις 39% ντόπιοι, 27,7% πρόσφυγες και 33,3% εσωτερικοί μετανάστες. Στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη τα ποσοστά των προσφύγων είναι 41%, 74% και 67% αντίστοιχα. Η κρίση κατοικίας σε αυτή τη φάση και τα αμέσως επόμενα χρόνια (μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο) παίρνει τη μορφή της έλλειψης του αναγκαίου οικιστικού αποθέματος, δηλαδή διαθέσιμων σπιτιών.

Με την άφιξη των προσφύγων υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση του κράτους και των διεθνών οργανισμών για την εξασφάλιση της στέγης τους. Παρ' όλη όμως την αρχική κινητοποίηση, η συνολική κρατική συνεισφορά σε σπίτια ήταν ιδιαίτερα μικρή και η σχετική οικοδομική δραστηριότητα κράτησε μόλις τρία χρόνια, ως το 1925. Κύριοι φορείς υπήρξαν το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων, που φρόντισε για την άμεση στέγασή τους σε καλύβες, σκηνές και παράγκες τον πρώτο καιρό της άφιξης, η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), που ήταν υπερεθνικός οργανισμός εποπτευόμενος από την Κοινωνία των Εθνών, το Υπουργείο Πρόνοιας, η Υπηρεσία Δημοσίων Κτημάτων και φυσικά η Βουλή με το σχετικό νομοθετικό έργο. Ειδικά η ΕΑΠ δεν λειτουργούσε ως οργανισμός δωρεάν παροχής κατοικίας, αλλά έχτιζε κατοικίες τις οποίες οι πρόσφυγες έπρεπε να αγοράσουν με δικά τους χρήματα ή με δάνεια που τους χορηγούνταν. Τέτοιες κατοικίες χτίστηκαν σε περιοχές γύρω και σε απόσταση από την Αθήνα και τον Πειραιά, σε περιοχές όπως: Καισαριανή, Βύρωνας, Νέα Ιωνία, Υμηττός, Παγκράτι, Καλλιθέα, Κοκκινιά. Γενικά, δεν υπήρξε κάποιο συνολικό σχέδιο για τον τρόπο με τον οποίο θα γινόταν ο εποικισμός του περιαστικού χώρου. Θα λέγαμε με ασφάλεια πως οι μόνες πολιτικές επιλογές που έγιναν σε αυτή την πρώτη φάση ήταν η θέση των οικισμών, η χωροθέτησή τους σε σχέση με την υφιστάμενη πόλη και η μορφή της νομής της κατοικίας. Σε αυτές τις γραμμές, οι βασικές επιλογές του σχεδιασμού ήταν δύο: ο *αποκλεισμός* των προσφύγων μέσω του *χωρικού διαχωρισμού*[2] και η στέγασή τους σε *ιδιόκτητες κατοικίες*. Οι νέοι οικισμοί χτίστηκαν σε απόσταση από τα τότε όρια της πόλης με τη δικαιολογία ότι δεν πρέπει να διαταραχτεί η ζωή των ντόπιων, αλλά και ότι οι πρόσφυγες πρέπει να κατοικήσουν σε ένα ομοιογενές και οικείο κοινωνικό περιβάλλον.

Ο τύπος της ιδιοκτησίας της γης δεν υπήρξε σημαντικός παράγοντας στη λήψη των σχετικών αποφάσεων, αφού οι απαλλοτριώσεις προχώρησαν ανεξάρτητα από το αν τα κτήματα ήταν ιδιωτικά ή εκκλησιαστικά. Ο καθοριστικός παράγοντας δεν ήταν ο οικονομικός, αλλά η *πολιτική* απόφαση για εγκατάσταση των προσφύγων σε αραιοκατοικημένες περιοχές στις παρυφές των πόλεων και επίσης, πράγμα ακόμα πιο σημαντικό, σε ιδιόκτητες κατοικίες.

1. Όπως υπαινίσσεται και η λέξη, γαιοπρόσοδος είναι η πρόσοδος (ας πούμε ενοίκιο) που λαμβάνει ο ιδιοκτήτης γης ή ακινήτων για να νοικιάσει την περιουσία του προς χρήση ή εκμετάλλευση.

2. Συμπεριλαμβανομένου του διαχωρισμού μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών προσφύγων. Π.χ. οι πιο εύποροι πρόσφυγες στην Αθήνα κατάφεραν να ιδρύσουν οικοδομικό συνεταιρισμό και να στεγαστούν χωριστά στη Νέα Σμύρνη.

3. Οι οποίοι μπορεί να μην ήταν καν ιδιοκτήτες αλλά απατεώνες καταπατητές.

4. Δεν είχαν το δικαίωμα επειδή τα οικόπεδά τους ήταν μικρά και εκτός σχεδίου.

Ο προσφυγικός οικισμός Νέας Φιλαδέλφειας 1930.

Οι φτωχοί πρόσφυγες, από τη δική τους μεριά, φυσικά και δεν περίμεναν μέχρι να καλυφθούν οι στεγαστικές τους ανάγκες μέσω της, ούτως ή άλλως ελλιπούς, κρατικής πολιτικής παροχής κατοικίας. Με το που έφτασαν στις πόλεις, κατέλαβαν κτίρια και γη για να στεγαστούν… Θέατρα, εκκλησίες, βαγόνια, οτιδήποτε μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως στέγη καταλήφθηκε, ενώ συγκρούσεις με την αστυνομία για κατάληψη περιαστικής γης αναφέρονται από το καλοκαίρι του 1926. Τα αμέσως επόμενα χρόνια, μετά την αποπεράτωση των κατοικιών της ΕΑΠ, οι πρόσφυγες σε πολλές περιπτώσεις καταλάμβαναν τα σπίτια αυτά. Έτσι συνέβη στους οικισμούς της Νέας Ιωνίας και του Βύρωνα από όπου στη συνέχεια εκδιώχθηκαν ή στον οικισμό της Καισαριανής όπου το κράτος δεν κατάφερε να επιβάλλει εξώσεις και τα σπίτια έμειναν κατειλημμένα. Άλλοι οι οποίοι είχαν εξασφαλίσει τις κατοικίες αυτές από την ΕΑΠ, με την προϋπόθεση φυσικά να τις πληρώσουν, απέφευγαν την εξόφλησή τους. Τα σχετικά χρέη διαγράφηκαν το 1944.

Ο βασικός όμως τρόπος με τον οποίο η εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα στεγάστηκαν ήταν ο εξής: σε περιοχές γύρω από τους οικισμούς που ανέπτυξε η ΕΑΠ (αλλά και αλλού) γαιοκτήμονες[3] οικοπεδοποιούσαν τη γη τους και πουλούσαν μικρά οικόπεδα· οι πρόσφυγες έχτιζαν εδώ παράνομα[4], μόνοι τους ή με αλληλοβοήθεια, κυρίως νύχτα και τμηματικά, αψηφώντας την πολεοδομική νομοθεσία και τους οικοδομικούς κανονισμούς. Πρόκειται για τη διαδικασία της *αυθαίρετης δόμησης* η οποία μετά τη δεκαετία του '30, με τη συγχώνευση εσωτερικών μεταναστών και προσφύγων, ακολουθήθηκε και από τους ντόπιους πληθυσμούς. Η κατάσταση, ήδη από το 1925, είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο της κυβέρνησης και της ΕΑΠ, οι οποίες τελικά είχαν καθορίσει μόνο το προς τα πού θα επεκτείνονταν η πόλη. Ο μεγάλος όγκος των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων θα αυτοστεγάζεται[5] για κάποιες δεκαετίες με αυτόν τον τρόπο. Η οικιστική εξάπλωση προχωρά ταχύτατα.

5. Αυτοστέγαση: η στέγαση κάποιου ή η απόκτηση κατοικίας με φροντίδα του ίδιου και με δικά του μέσα. Ιδιοκατοίκηση: Η κατοίκηση σε ιδιόκτητο σπίτι.

Γιατί όμως το κράτος δεν έκανε τίποτα για να αποτρέψει αυτή την εξέλιξη; Στην ουσία η σχετική απραξία του αντανακλά μια ισορροπία, στην οποία συναινούσαν σχεδόν όλες οι μερίδες των κυρίαρχων τάξεων. Κατ' αρχήν, η βιομηχανική αστική τάξη εξασφάλιζε χαμηλό κόστος αναπαραγωγής (και άρα χαμηλούς μισθούς) λόγω της αυτοστέγασης και της ιδιοκατοίκησης της εργατικής τάξης, καθώς αυτή δεν πλήρωνε νοίκια. Επιπλέον, η γεωγραφική καθήλωση του προλεταριάτου, αύξανε την εξάρτησή του από το συγκεκριμένο κάθε φορά αφεντικό και μείωνε τη διεκδικητική του δύναμη, τουλάχιστον θεωρητικά. Εκτός όμως από τα παραπάνω, οι βιομήχανοι ευνοήθηκαν και από το γενικό πλαίσιο αναδασμού, αφού θεσμοθετήθηκε η απαλλοτρίωση γης από το κράτος και η δωρεάν παραχώρησή της για ίδρυση βιομηχανιών, απαλλάσσοντας τους από ένα σημαντικό κόστος. Οι γαιοκτήμονες, από τη μεριά τους ευνοήθηκαν από την αύξηση της ζήτησης και άρα της τιμής της περιαστικής γης και αποκόμισαν μεγάλα κέρδη πουλώντας χωράφια ως οικόπεδα. Το κατασκευαστικό κεφάλαιο, που αποτελείται τότε κυρίως από μικρούς και μεσαίους εργολάβους ευνοήθηκε επίσης, μέσω της χαλαρότητας της πολεοδομικής νομοθεσίας. Εξάλλου, βρισκόταν έτσι κι αλλιώς σε πολύ καλή θέση λόγω της γενικότερης αστικοποίησης της δεκαετίας του '20. Τέλος, το κράτος, σαν ο γενικός εκφραστής των συμφερόντων όλων των παραπάνω, προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη συναίνεση της εργατικής τάξης μέσω με της ανοχής και την μετέπειτα νομιμοποίησης της αυθαίρετης οικοδόμησης.

Κατειλημμένο Δημοτικό Θέατρο Αθήνας, 1925

Συνοψίζοντας τα χαρακτηριστικά του τρόπου στέγασης της εργατικής τάξης σε αυτή τη φάση ανάπτυξης του ελληνικού καπιταλισμού, μπορούμε να πούμε ότι είναι τα παρακάτω: η εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα γενικότερα στεγάζονται σε ιδιόκτητη γη και σε κατοικίες που χτίζουν παράνομα μόνοι τους. Πρόκειται δηλαδή για *παράνομη χρήση* αλλά με *νόμιμη κατοχή* της γης, που γενικά δεν αμφισβητεί το θεσμό της ιδιοκτησίας. Το χαμηλό ποσοστό της ενοικίασης (υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης) σπιτιών στην Ελλάδα έχει τις ρίζες του σε εκείνη ακριβώς την εποχή. «Στα αστικά κέντρα *δεν* επρόκειτο για μικροϊδιοκτησία *μέσα* στην κυρίαρχη αγορά, αλλά για τρόπο εναλλακτικό που αναπτύχθηκε *παρά* την εμπορευματοποίηση της γης και της κατοικίας»[6]. Στη φάση αυτή, για τα λαϊκά στρώματα η αξία χρήσης της κατοικίας επικρατεί της ανταλλακτικής της αξίας, καθώς η κατοικία δεν εισέρχεται στην αγορά ως εμπόρευμα και αφού σημασία είχε η κάλυψη της ανάγκης σε στέγη, την οποία κανείς μέσα στην εργατική τάξη δεν έβλεπε σαν εμπόρευμα ή επένδυση.

Η εξάπλωση της μικροϊδιοκτησίας της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων, όπως είπαμε προηγουμένως, ήταν επιλογή των κυρίαρχων τάξεων. Όπως δική τους επιλογή ήταν και ο χωρικός διαχωρισμός τους. Οι επιλογές αυτές δείχνουν, από την πλευρά του κράτους, μια ένταση ανάμεσα στην προσπάθεια για ενσωμάτωση και σε ένα φόβο για τις επικίνδυνες τάξεις που οδηγεί στον αποκλεισμό με σκοπό τον έλεγχό τους. Τελικά, αυτό που κατάφερε η επαμφοτερίζουσα αυτή πολιτική ήταν να δημιουργήσει εκτεταμένες περιοχές στις μεγάλες πόλεις οι οποίες ελέγχονταν από αυτές τις τάξεις[7]. Στις περιοχές αυτές η εργατική τάξη απέκτησε ανεξαρτησία και συνοχή, που σφυρηλατήθηκαν κατά τη διάρκεια του ίδιου του χτισίματός των σπιτιών αλλά και με την αλληλέγγυα ζωή της γειτονιάς. Οι περιοχές του αποκλεισμού μετατράπηκαν σε βάσεις του ταξικού αγώνα ήδη από τη δεκαετία του '30 και φυσικά κατά τη διάρκεια της Κατοχής αλλά και μετέπειτα.

6. Λίλα Λεοντίδου, Πόλεις της Σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989, σελ. 252

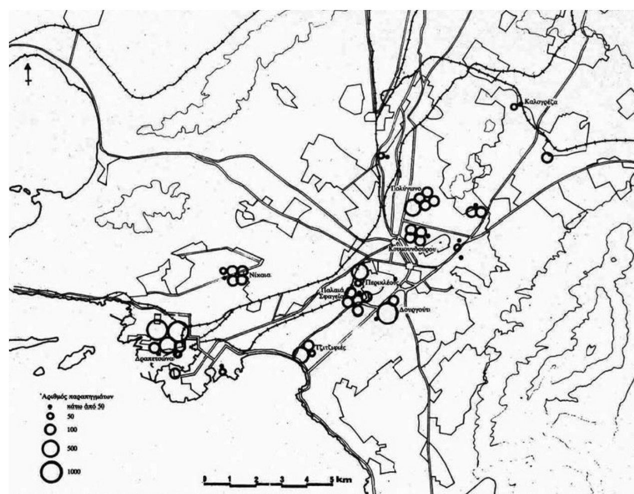
7. Το 1940 αποτελούσαν τα 3/4 του πληθυσμού στην Αθήνα και έλεγχαν το 1/3 της οικοδομημένης περιοχής της.

8. Ενοικιοστάσιο: η υποχρέωση του ιδιοκτήτη, από το κράτος, να διατηρεί σταθερό το ενοίκιο, χωρίς να το αυξάνει. Επιβάλλεται σε έκτακτες περιστάσεις. Εδώ ο λόγος ήταν η έλλειψη διαθέσιμων σπιτιών και άρα η απότομη άνοδος των ενοικίων η οποία θα πετούσε πολλούς έξω από τα σπίτια τους.

*

Όπως είπαμε ήδη, την περίοδο μετά τη λήξη του Εμφυλίου, η κρίση της κατοικίας συνεχίζει να έχει τη μορφή της έλλειψης διαθέσιμων σπιτιών. Αυτή τη φορά όμως αυτή λαμβάνει χώρα μέσα στο γενικότερο εκρηκτικό πλαίσιο της κρίσης που προκάλεσε η κοινωνική σύγκρουση της προηγούμενης δεκαετίας. Η κατοχή και ο εμφύλιος, με την αποδιάρθρωση της αγροτικής οικονομίας που προκάλεσαν και την τρομοκρατία που τους ακολούθησε, οδήγησαν πολύ μεγάλες μάζες να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο και να εγκατασταθούν στις μεγάλες πόλεις και κυρίως στην Αθήνα. Η έλλειψη προσφοράς κατοικίας που υπάρχει από το μεσοπόλεμο, έχει ήδη επιδεινωθεί από τις καταστροφές του πολέμου και γίνεται τόσο άσχημη που το 1945 επιβάλλεται ενοικιοστάσιο[8]. Η άφιξη των εσωτερικών μεταναστών, οι οποίοι αναζητούν καταφύγιο στην ανωνυμία των πόλεων και ευκαιρίες για απασχόληση στην οικονομία τους, κάνει την κατάσταση ακόμα χειρότερη μετά το '50.

Προσφυγικές παραγκουπόλεις, 1951.

Την περίοδο από το '40 ως το '61, ο πληθυσμός του Λεκανοπεδίου αυξάνεται περίπου 65% και ξεπερνάει τα 1,8 εκατομμύρια. Στη

9. Όπως συνέβη με τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας στη δυτική Ευρώπη. Εκεί, ήταν η κρατική πολιτική κατοικίας, (βασικό στοιχείο της κεϋνσιανής διαχείρισης) που δείχνει ένα διαφορετικό δρόμο απόπειρας ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης από αυτόν που εξετάζεται εδώ για την ελληνική περίπτωση.

10. Λόγω του ότι ήταν τομέας έντασης εργασίας

11. Τον Αύγουστο του '47 τίθεται σε ισχύ το «ΚΗ' ψήφισμα» με το οποίο απαλλάσσονται από φόρους τα εισοδήματα από ακίνητα που χτίστηκαν ή αγοράστηκαν μετά το 1945. Ταυτόχρονα, το ενοικιοστάσιο δεν επέτρεπε αύξηση των ενοικίων στις παλιές μισθώσεις ως τη δεκαετία του '60. Λόγω έλλειψης προσφοράς κατοικιών, τα ενοίκια (νέες μισθώσεις) εκτινάχθηκαν στα ύψη, τόσο πολύ που συνέφερε τους ιδιοκτήτες να πληρώσουν πολύ μεγάλες αποζημιώσεις για έξωση των παλιών ενοικιαστών, να γκρεμίσουν το παλιό κτίσμα και να χτίσουν καινούριο για εκμετάλλευση. Τέλος, το 1953, η δραχμή υποτιμήθηκε στο μισό, με αποτέλεσμα να διπλασιαστεί η αξία των αποθησαυρισμένων από τον πόλεμο και τον εμφύλιο λιρών και όλο αυτό το κεφάλαιο να ψάχνει διέξοδο˙ τη βρήκε στην αντιπαροχή η οποία μετά το '53 δουλεύει με τις μηχανές στο full.

μεγάλη τους πλειοψηφία οι νέοι κάτοικοι εντάσσονται στην εργατική τάξη της πόλης. Εγκαθίστανται κυρίως στη δυτική πλευρά του λεκανοπεδίου, σε περιοχές εκτός σχεδίου τις οποίες χτίζουν αυθαίρετα, με τον ίδιο τρόπο που έκαναν οι πρόσφυγες και οι εσωτερικοί μετανάστες στο μεσοπόλεμο. Αυτή τη φορά όμως, το ξάφνιασμα και η ανοχή του κράτους της προηγούμενης περιόδου έχουν μετατραπεί σε κανονική «συνενοχή» (με άτυπο φυσικά τρόπο)˙ τις παράνομες πωλήσεις οικοπέδων και το αυθαίρετο χτίσιμο ενθάρρυναν και υποστήριζαν τα δίκτυα των τοπικών εξουσιών (βουλευτής της περιοχής, τοπικός χωροφύλακας) σε άρθρωση με κυκλώματα οικοπεδεμπόρων, δικηγόρων, συμβολαιογράφων, τεχνικών, μικροεργολάβων, εμπόρων οικοδομικών υλικών κλπ.

Ας ξεκινήσουμε όμως να κοιτάμε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το ελληνικό κράτος τη δεκαετία μετά τον πόλεμο. Αφού συνοψίσουμε την πολιτική του για την κατοικία, θα βγάλουμε αρκετά χρήσιμα συμπεράσματα για το μετασχηματισμό της εργατικής τάξης από το '50 ως τα μέσα της δεκαετίας του '70 περίπου. Η διαρκής διαπλοκή οικονομίας και πολιτικής, η οποία θα εμφανίζεται στην ανάλυση αυτής της περιόδου, δεν προκύπτει από κάποια μεθοδολογική αβλεψία, αλλά από την πραγματικότητα της εποχής, καθώς το καθεστώς, του οποίου η εξουσία είχε απειληθεί την προηγούμενη δεκαετία, προσπαθούσε μέσα από οικονομικά μέτρα να πετύχει πολιτικούς στόχους, δηλαδή, την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Βέβαια, αφού εξασφαλιστεί μια κάποια κοινωνική συναίνεση, στόχος είναι πάντα η προώθηση των διαδικασιών ανάπτυξης και συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Το 1950 βρίσκει, λοιπόν, το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος με μια μεγάλη μάζα ηττημένων μεν, υπαρκτών δε, αντιπάλων του να ζουν στις μεγάλες πόλεις. Σπίτια για να στεγαστούν αυτοί αξιοπρεπώς δεν υπάρχουν αρκετά και το κράτος δεν έχει σοβαρά κεφάλαια για να τα χτίσει[9]. Επίσης, στις ίδιες πόλεις ζουν και οι άλλοι, αυτοί που συνεργάστηκαν με το κράτος στην Κατοχή και τον Εμφύλιο, συνήθως (αλλά όχι πάντα) σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τους πρώτους. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η κρατική στρατηγική στόχευε στη φυσική και ιδεολογική συντριβή των πρώτων και στη σταθεροποίηση της συμμαχίας του με τους δεύτερους. Σταδιακά όμως και όλοι έπρεπε να ενσωματωθούν, για να εξασφαλιστεί μέσω της πολιτικής συναίνεσης η αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων η πολιτική κατοικίας υπήρξε κρίσιμης σημασίας.

Η ανοικοδόμηση επιλέχθηκε σαν στρατηγικός τομέας της οικονομίας για μια σειρά από λόγους: προκαλούσε αύξηση της βιομηχανικής δραστηριότητας και αύξανε την αγοραστική δύναμη σημαντικού τμήματος του πληθυσμού˙ εξασφαλιζόταν η κατανάλωση γεωργικών και βιομηχανικών προϊόντων˙ κυρίως, όμως[10], δημιουργούσε πολλές θέσεις εργασίας και με την ταυτόχρονη βελτίωση των συνθηκών στέγασης καταπολεμούσε τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Όπως, όμως, είπαμε παραπάνω, κρατικά χρήματα για να ξεκινήσει η ανοικοδόμηση δεν υπήρχαν, οπότε αυτό έπρεπε να γίνει με ιδιωτικά κεφάλαια.

Ποια ήταν αυτά τα ιδιωτικά κεφάλαια που μπορούσαν να κινητοποιηθούν; Σε πρώτο χρόνο ήταν οι μικρές και μεγάλες περιουσίες που κάποιοι κατάφεραν να κάνουν κατά τη διάρκεια του πολέμου (φανταζόμαστε με τα εντιμότερα μέσα). Τα κεφάλαια αυτά, συνήθως στα χέρια μικροαστών και μεσοαστών δεν μπορούσαν να βρουν επενδυτική διέξοδο σε άλλες παραγωγικές (βιομηχανικές) δραστηριότητες, οι οποίες κυριαρχούνταν από την μεγαλοαστική τάξη. Στη βάση μιας νομοθετικής ρύθμισης και κάποιων οικονομικών συγκυριών[11], μεγάλο τμήμα των κεφαλαίων αυτών οδηγήθηκε (και αυγάτισε) στην οικοδομή και συγκεκριμένα στο χτίσιμο πολυκατοικιών με αντιπαροχή. Η διαδικασία αυτή αφορά βέβαια τα μικρο-μεσοαστικά στρώματα με τα οποία το κράτος ήθελε να παγιώσει τη συμμαχία του. Στις νέες πολυκατοικίες που χτίζονται κατοικούν οι ίδιες κοινωνικές τάξεις, καθώς και κάποιοι εσωτερικοί μετανάστες από την ύπαιθρο. Αυτοί, αφού ρευστοποίησαν μια περιουσία κατέβηκαν στην πόλη να αγοράσουν ένα σύγχρονο διαμέρισμα. Η εργατική τάξη σε αυτή την περίοδο εμφανίζεται αρχικά μόνο ως παραγωγός, ως οικοδόμος. Και είναι ευχαριστημένη όταν υπάρχει οικοδομική δραστηριότητα, άρα δουλειά. Στο βαθμό που λόγω της μαχητικότητάς της αυξάνει τα μεροκάματα, είναι ακόμα πιο ευχαριστημένη. Η μέθοδος, όμως, της αντιπαροχής σε συνδυασμό με τις διαδοχικές νομιμοποιήσεις παράνομων σπιτιών και αυθαίρετων οικισμών, δρομολόγησαν οικονομικές διεργασίες που πλέον ενέπλεξαν την εργατική τάξη διαφορετικά, σαν *ιδιοκτήτρια τάξη*.

Όπως είπαμε παραπάνω, οι νέοι φτωχοί μετανάστες από την ύπαιθρο συνέχισαν να χτίζουν αυθαίρετα γύρω από τους παλιούς οικισμούς, με την εμπλοκή και την ενθάρρυνση τμημάτων του κρατικού μηχανισμού. Αυτό γινόταν μέχρι σχεδόν τα μέσα της δεκαετίας του '70. Το 1955 όμως, γίνεται η αρχή για έναν σημαντικό μετασχηματισμό. Όλα τα αυθαίρετα που είχαν χτιστεί ως τότε εντάσσονται στο σχέδιο πόλης, γίνονται δηλαδή νόμιμα. Οι

παλιοί πρόσφυγες που είχαν αγοράσει ένα «αγροτεμάχιο» σε τιμή λίγο πάνω από αυτή της αγροτικής γης στο μεσοπόλεμο, βρέθηκαν με αστική γη στα χέρια τους, με γη δηλαδή πολλαπλάσιας αξίας. Στην ουσία το κράτος κάνει την πρώτη μεγάλη χειρονομία προσεταιρισμού και εξαγοράς της συναίνεσης της εργατικής τάξης. Αυτή η μεταφορά κοινωνικού κεφαλαίου προς τα λαϊκά στρώματα δεν προκαλεί άμεσα ορατά αποτελέσματα στις γειτονιές τους (δεν χτίζονται νέα σπίτια στη θέση των παλιών) που συνεχίζουν να επεκτείνονται ανεξέλεγκτα όπως γινόταν μέχρι τότε. Ούτε μεταφράζεται άμεσα σε χρήμα-κέρδος. Αποτελεί όμως μια *υπόσχεση*.

Η οικοδομή, (τόσο η μικροοικοδόμηση των λαϊκών στρωμάτων όσο και η αντιπαροχή) έγινε σταδιακά μοχλός της αναπτυξιακής διαδικασίας στον ελληνικό καπιταλισμό, λόγω του τεράστιου όγκου της. Η ζήτηση για οικοδομικά υλικά και προϊόντα ήταν τόσο μεγάλη που το σχετικό βιομηχανικό κεφάλαιο συσσωρεύτηκε σε βαθμό που εξελίχθηκε σε ολιγοπώλιο και μάλιστα προχώρησε σε σημαντικές εξαγωγές. Επίσης, η ζήτηση για καταναλωτικά προϊόντα που σχετίζονταν με τους νέους τρόπους ζωής που υπαγόρευε ο νέος τρόπος κατοίκησης στα διαμερίσματα, οδήγησε σε μεγάλη ανάπτυξη τη βιομηχανία οικιακών ειδών για κατανάλωση. Τέλος, το πρόβλημα της έλλειψης κατοικίας λύθηκε σε μεγάλο βαθμό[12]. Είχαμε στην Ελλάδα, συνεπώς, μια διαδικασία αντίστροφη με αυτή των πιο ανεπτυγμένων καπιταλισμών του βορρά της Ευρώπης, όπου η εκβιομηχάνιση οδήγησε στην αστικοποίηση. Εδώ, μια αρχική μάζα αποθησαυρισμένου κεφαλαίου οδηγείται απ' ευθείας στην οικοδομή (επειδή δεν μπορεί να πάει αλλού, εκτός φυσικά από την κατανάλωσή του) και η οικοδομική δραστηριότητα πυροδοτεί τη βιομηχανική παραγωγή[13]. Η συνολική οικονομική δραστηριότητα σε συνδυασμό με τους ταξικούς αγώνες, οδηγούν στη συνεχή άνοδο του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης ως και το '70. Οι ταξικοί αγώνες είναι τόσο έντονοι που η αντίδραση που έρχεται ως απάντηση είναι η επιβολή της χούντας.

Σε όλη αυτή την περίοδο οι λαϊκές οικογένειες κάνουν σκληρές οικονομίες και οδηγούν οποιεσδήποτε αποταμιεύσεις έχουν στην απόκτηση οικοπέδου και κατοικίας. Στις συνθήκες γενικευμένης εργασιακής επισφάλειας, το ιδιόκτητο σπίτι θεωρούνταν ως μια βάση για να στηριχθεί ο καθημερινός αγώνας για επιβίωση. Το *ιδιόκτητο* σπίτι και όχι η εξασφαλισμένη στέγη π.χ. από το κράτος. Βάσει αυτών των αντιλήψεων και της πολιτικής του κράτους που διευκόλυνε και μετέπειτα πριμοδοτούσε την αυθαίρετη δόμηση, οδηγήθηκε μεγάλο μέρος της λαϊκής αποταμίευσης, που έγινε εφικτή λόγω της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, προς την αγορά γης και την οικοδομή. Έτσι, η όλη δυναμική του κλάδου και της συνολικής αναπτυξιακής διαδικασίας συνέχισε να εξελίσσεται.

Η αυθαίρετη δόμηση με τις διαδοχικές εντάξεις στο σχέδιο πόλης και η αντιπαροχή με τις σχετικές νομοθετικές, φορολογικές κλπ. διευκολύνσεις, ήταν οι δύο αλληλοσυμπληρούμενοι τρόποι με τους οποίους λύθηκε σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα της στέγης στις μεταπολεμικές δεκαετίες. Φορέας της πρώτης ήταν η εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα, ενώ της δεύτερης τα μικρά και μεσαία αστικά στρώματα. Από τις δύο παράλληλες διαδικασίες προέκυψε γενική μεγάλη αύξηση της τιμής της γης. Έτσι, ενώ οι μικρο-μεσοαστοί κερδίζουν πολλά με την αντιπαροχή, *όλοι* οι ιδιοκτήτες γης επωφελούνται, ανεξαρτήτως της ταξικής τους θέσης. Αρχικά, η εργατική τάξη αντιμετωπίζει το ιδιόκτητο οικόπεδο και το αυθαίρετο σαν καταφύγιο από την επισφάλεια. Σαν αξία χρήσης. Σταδιακά, όμως, και μετά την πρώτη νομιμοποίηση και ένταξη στο σχέδιο πόλης των παλιών αυθαιρέτων, η αγορά οικοπέδου και το αυθαίρετο αρχίζουν να αντιμετωπίζονται σαν *επένδυση*, σαν ανταλλακτική αξία. Η υπόσχεση που είχε δώσει το κράτος ήταν *υπόσχεση μικροαστικοποίησης*.

Το '68, θέλοντας η χούντα να δώσει ώθηση στην οικοδομική δραστηριότητα, που έδειχνε σημάδια κάμψης, αύξησε του συντελεστές δόμησης[14] σε όλη την επικράτεια, ενώ χτυπούσε τα συνδικάτα και τους ταξικούς αγώνες στην οικοδομή. Ταυτόχρονα, νομιμοποίησε τα αυθαίρετα που είχαν χτιστεί ως τότε, αλλά με εισφορά των ιδιοκτητών (άλλωστε το σπίτι είχε ήδη αρχίζει να λογίζεται σαν ανταλλακτική αξία). Αυτό το χτύπημα διέλυσε τις εργατικές συνοικίες, όπως είχαν αναπτυχθεί από το μεσοπόλεμο ως τότε, χωρικά και κοινωνικά. Τα σπιτάκια των παλιών οικισμών γκρεμίστηκαν και στη θέση τους χτίστηκαν πολυκατοικίες με αντιπαροχή, η οποία βγήκε από τα όρια των κεντρικών περιοχών όπου είχε αναπτυχθεί τα προηγούμενα χρόνια. Παλιοί αυθαίρετοι οικιστές επωφελούνται της διαδικασίας και βρίσκονται με περισσότερες από μία ιδιοκτησίες στις νεόδμητες πολυκατοικίες. Έτσι, μετατρέπονται και τυπικά σε μικροαστούς.

Όσο για τη συγκρότηση της γενικής πολιτικής συναίνεσης, μπορούμε να συνοψίσουμε κάποια πράγματα. Η κυρίαρχη μεγαλοαστική τάξη εμπλέκεται στη διαδικασία κυρίως αρνητικά και έμμεσα. Αρνητικά γιατί τα κατεστημένα στη βιομηχανία κεφάλαια (είτε εγχώρια, είτε ξένα), αμέσως μετά τον πόλεμο απέτρεψαν την είσοδο νέων, αφήνοντας σχετική διέξοδο στην «παρθένα» ήπειρο της οικοδομής. Στη συνέχεια, η οικοδομή, δημιούργησε νέα ζήτηση

12. Χωρίς όμως να εξασφαλίζονται, όπως θα φανεί και παρακάτω, καλές συνθήκες στέγασης για όλους.

13. Φυσικά σημαντικότατο ρόλο έπαιξε η τεράστια διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού η οποία δεν έβρισκε διέξοδο προς τη βιομηχανία (αφού τέτοια δεν υπήρχε) και είχε φτάσει στις πόλεις όχι λόγω της εκβιομηχάνισης αλλά λόγω της τρομοκρατίας και της αποδιάρθρωσης της υπαίθρου.

14. Συντελεστής δόμησης: Ένας αριθμός που ορίζεται στην πολεοδομική νομοθεσία και ο οποίος πολλαπλασιαζόμενος με την επιφάνεια του οικοπέδου δίνει τη συνολική επιφάνεια που μπορεί να χτιστεί. Π.χ. σε οικόπεδο 400 τ.μ. με συντελεστή δόμησης 1, μπορεί να χτιστεί κτίριο με συνολική επιφάνεια 400 τ.μ. Αν ο συντελεστής αυξηθεί σε 1,2 μπορούν να χτιστούν επιπλέον 80 τ.μ.

για βιομηχανικά (οικοδομικά και καταναλωτικά) προϊόντα και νέες ευκαιρίες για αντίστοιχα κέρδη. Έμμεσα, γιατί η γενικότερη κοινωνική ειρήνη που εξασφαλίστηκε ευνοούσε την απρόσκοπτη αναπαραγωγή του κεφαλαίου στο εργοστάσιο. Για τους εργολάβους και γενικά για τις εμπλεκόμενες στην οικοδομή επιχειρήσεις, δεν χρειάζεται να πούμε σχεδόν τίποτα αφού η περίοδος αποτέλεσε «χρυσή εποχή». Για τους ιδιοκτήτες γης, οι οποίοι, όπως συμπεραίνεται από τα παραπάνω, ήταν είτε ιδιοκτήτες (ή καταπατητές) εκτάσεων στις παρυφές των υφιστάμενων οικισμών, είτε μικροϊδιοκτήτες που είχαν αποκτήσει τα οικόπεδά τους στην προηγούμενη φάση, η άνοδος της τιμής της γης που παρήγαγε η διπλή διαδικασία αυθαίρετης δόμησης-ένταξης στο σχέδιο πόλης/αντιπαροχής αποτέλεσε ένα σημαντικότατο οικονομικό όφελος και σε πολλές περιπτώσεις μια κλωτσιά προς τα πάνω στην κοινωνική ιεραρχία. Τέλος, το κράτος κατάφερε να πετύχει τον βασικό πολιτικό του στόχο της μετεμφυλιακής περιόδου, την εξάλειψη του «κομμουνιστικού κινδύνου» και την εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης και της συναίνεσης των λαϊκών στρωμάτων, μέσα και από τις διαδικασίες αστικοποίησης και τις πολιτικές κατοικίας.

Η κρατική πολιτική, περνώντας από διάφορα στάδια, κατάφερε μάλιστα πολύ περισσότερα πράγματα από μια απλή συναίνεση. Σε πρώτη φάση, δημιουργώντας τις συνθήκες για εξασφάλιση δουλειάς και σπιτιού εξασφάλισε μια βραχυπρόθεσμη σταθερότητα. Εκτός από το καρότο όμως, χρησιμοποίησε και το μαστίγιο της απειλής κατεδάφισης για να εξασφαλίσει με τη βία την πολιτική στήριξη. Την ίδια περίοδο φρόντισε να παγιώσει τη συμμαχία με το δικό της στρατόπεδο, τους «εθνικόφρονες» και «νομιμόφρονες» πριμοδοτώντας τη μικροϊδιοκτησία τους και βοηθώντας τους ουσιαστικά να αποκομίσουν σημαντικά κέρδη από τις διαδικασίες αστικοποίησης[15]. Στη συνέχεια, διέχυσε σταδιακά τα οφέλη από τις διαδικασίες αστικοποίησης, υποσχέθηκε στην εργατική τάξη μικροαστικοποίηση. Οι κάτοικοι των λαϊκών αραιοδομημένων γειτονιών διεκδίκησαν και για τις περιοχές τους όρους για πολυκατοικιοποίησή τους, και ενεπλάκησαν σε συνδιαλλαγή με τους κρατικούς φορείς για να το καταφέρουν. Πρόκειται για μια από τις διαδικασίες που εκλαϊκευσαν την αντίληψη ότι όσο πιο κοντά σε μια καίρια κρατική θέση βρίσκεται κάποιος, όσο πιο στενή επαφή με τον κρατικό μηχανισμό έχει, τόσο μεγαλύτερα οφέλη μπορεί να αποκομίσει. Αντίληψη (και πρακτική) που γενικεύτηκε στα '80s. Οι διαδικασίες αστικοποίησης, αναδείχθηκαν σε σημαντικότατους τόπους εμπλοκής και διαπραγμάτευσης με τον κρατικό μηχανισμό μεγάλου τμήματος του πληθυσμού. Και το κράτος, όπως και κατά το 19ο αι., μετά την επανάσταση του '21, επανέλαβε αυτό που ήξερε καλά να κάνει: όπως και τότε, η γη χρησιμοποιήθηκε στρατηγικά για την εξασφάλιση της συναίνεσης. Μεγάλο μέρος της διανομής έγινε μέσα από ένα άτυπο σύστημα επιλεκτικών ρυθμίσεων και παράνομων πρακτικών και διαδόθηκε πλατιά η αντίληψη ότι η μικροϊδιοκτησία γης είναι κοινωνικό δικαίωμα[16]. Το ελληνικό κράτος φαίνεται ότι ξέρει από παλιά να εκμεταλλεύεται καλά ότι πολυτιμότερο έχει – το οικόπεδό του.

Για την εργατική τάξη, η όλη διαδικασία, είχε και ευρύτατες ιδεολογικές συνέπειες. Όπως, είπαμε, επειδή η ιδιόκτητη αυθαίρετη κατοικία υπήρξε αρχικά η μόνη εφικτή λύση για την εξασφάλιση του δικαιώματος στην κατοικία, η αυθαίρετη δόμηση δεν γινόταν αρχικά αντιληπτή σαν μια ατομικιστική, αντικοινωνική δραστηριότητα. Και αρχικά δεν ήταν τέτοια. Με τους μετασχηματισμούς όμως των μεταπολεμικών δεκαετιών και τη μεταστροφή της αντίληψης για την κατοικία από αξία χρήσης σε ανταλλακτική αξία και επένδυση, τελικά έγινε. Ολόκληρη η γη της πόλης και της επικράτειας έγινε αντιληπτή σαν πεδίο εκμετάλλευσης και λεηλασίας. Η ανάπτυξη έγινε ταυτόσημη της οικοδόμησης και κανένας συλλογικός στόχος δεν διαμορφώθηκε για τη στοιχειώδη έστω προστασία του οικιστικού και φυσικού περιβάλλοντος. Ταυτόχρονα, αναγνωρίστηκε σχεδόν καθολικά η αξία της ιδιόκτητης κατοικίας˙ σαν τέτοιας, σαν *ιδιόκτητης*.

Από την άλλη, μετά την ήττα της εργατικής τάξης στον εμφύλιο, αρχίζουν να κυριαρχούν ιδεολογικά ο ατομικισμός και η φροντίδα για το στενό κύκλο της οικογένειας. Οι διαδικασίες εκμετάλλευσης της ιδιόκτητης γης εντείνουν αυτόν τον ατομικισμό και τον ανταγωνισμό. Η συλλογική διεκδίκηση από μια συνοικία των διαμεσολαβήσεων για να μπορέσει να πολυκατοικιοποιηθεί προφανώς και δεν έχει καμία σχέση με τους αγώνες των κοινοτήτων την περίοδο του μεσοπολέμου και της κατοχής. Οι στόχοι περιστρέφονται πλέον γύρω από την ατομική ιδιοκτησία και την προσπάθεια να μεγαλώσει. Επίσης, προάγεται ο ατομικισμός και η συσπείρωση γύρω από το σκληρό οικογενειακό πυρήνα. Τελικά, μέσα από τη διάλυση των παλιών γειτονιών, προωθείται ο νέος τρόπος κατοίκησης στις πολυκατοικίες, ο ασπασμός των κυρίαρχων καταναλωτικών προτύπων και η νέα καθημερινότητα.

Τέλος, η εργατική τάξη, βρέθηκε εμπλεκόμενη σε κάθε είδους διαπραγματεύσεις και αλισβερίσια με διάφορες βαθμίδες του

Πέραμα, 1974.

15. Για παράδειγμα μέσω των οικοδομικών συνεταιρισμών. Ήταν σύνηθες τις δεκαετίες που συζητάμε, διάφοροι με άκρες στον κρατικό μηχανισμό να αγοράζουν αγροτική γη, να φτιάχνουν στο πόδι ένα σχέδιο πόλης και να πουλάνε οικόπεδα (με δόσεις) με την υπόσχεση στους αγοραστές ότι αυτά στο μέλλον θα ενταχθούν στο σχέδιο πόλης και θα αποκτήσουν αξία αστικής γης και οικοδομησιμότητα. Πολλές φορές αυτό γινόταν (μέσω παραβλέψεων, ειδικών ρυθμίσεων, ρουσφετιών κλπ) από την πλευρά του κράτους. Την πίεση προς το κράτος αναλάμβαναν αυτοί που είχαν τις άκρες, αλλά στη διαδικασία εμπλέκονταν και οι αγοραστές των οικοπέδων. Σε πολλές περιπτώσεις όλοι αυτοί προέβαλαν την εθνικονομιμοφροσύνη τους και ζητούσαν από το κράτος να τους ανταμείψει για αυτά που είχαν περάσει λόγω της εθνικής τους δράσης(!). Και το κράτος, φυσικά, το έκανε.

16. Λεωνίδας Οικονόμου, «Οικόπεδα με δόσεις»: Η παραγωγή του χώρου στην αθηναϊκή περιφέρεια (1950-1960) στο Κώστας Γιαννακόπουλος, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επ.), Αμφισβητούμενοι Χώροι στην Πόλη, χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού, Αλεξάνδρεια – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2010, σελ. 108

Ἡ ἀστυνομία μὲ πρωτοφανῆ ἀγριότητα ἐπέπεσε καὶ ἐτραυμάτισε 150 ἀπεργοὺς οἰκοδόμους, ὅταν ἡ ἐπιτροπὴ ἐκινήθη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο

ΣΕ ΑΠΑΝΤΗΣΙ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ ΘΑ ΣΥΝΕΧΙΣΟΥΝ ΤΗΝ ΑΠΕΡΓΙΑ (ΠΛΗΡΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΣΤΗΝ 3η ΣΕΛΙΔΑ)

Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας κ. Ρακιτζῆς (πίσω ἀπὸ τὸν ἀστυνομικὸ μὲ τὴ μάσκα) μὲ κράνος παρακολουθεῖ τὴν ἐπίθεσι.

Φέροντες ἀντιασφυξιογόνες μάσκες οἱ ἀστυνομικοὶ κατευθύνονται πρὸς τὸ πεδίο τῆς μάχης

ΟΙ ΕΝΟΧΟΙ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

Ἡ κυβέρνησις τῶν σκανδάλων, τοῦ ἀντιλαϊκοῦ μίσους καὶ τῆς δυστυχίας τοῦ λαοῦ αἱματοκύλισε χθὲς τοὺς ἐργαζομένους τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ ἡρωικοὶ οἰκοδόμοι εἶχαν τὴν τιμὴ νὰ δεχθοῦν καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν βάρβαρη ἐπίθεσι. Τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως τῆς ὀλιγαρχίας ἐγέμισαν τὰ νοσοκομεῖα ἀπὸ [illegible] ἐργάτες. Γιατί; Σὲ ποιὰ χώρα ποὺ σέβεται τὰ δικαιώματα τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ συμβαίνουν αὐτὰ τὰ αἴσχη; Τί ζητοῦσαν οἱ ἐργάτες καὶ ἐδέχθησαν τὴν ἐπίθεσι τοῦ καραμανλικοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους; Ζητοῦσαν τὴν ἱκανοποίησι δικαίων αἰτημάτων. Ἡ κυβέρνησις ὑπεσχέθη πρὸ 15 ἡμερῶν τὴν ἱκανοποίησι αὐτῶν τῶν αἰτημάτων, ἀλλὰ τοὺς ἐξηπάτησε, ὅπως ἐξαπατᾶ ὁλόκληρο τὸν ἐργαζόμενο λαό. Ἡ ἀπάντησίς της σὲ ὅλα τὰ ἐργατικὰ αἰτήματα ἦταν ἡ μαυραγορίτικη κατοχικὴ ἀκρίβεια ποὺ μέσα σ' ἕνα μῆνα [illegible]

Ἀπαντῶντας στὴν ἀπάτη καὶ στὴ νέα ἐπίθεσι κατὰ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου οἱ ἐργαζόμενοι κινητοποιοῦνται. Κάνουν χρῆσι τῶν συνταγματικῶν καὶ νομίμων δικαιωμάτων τους καὶ ὀργανώνουν συγκεντρώσεις καὶ ἀπεργίες. Εἶναι ζήτημα ζωῆς, ζήτημα ὑπάρξεως γιὰ τοὺς ἐργαζομένους νὰ ἐξασφαλίσουν στοιχειώδεις ὅρους ἐπιβιώσεως. Δὲν μποροῦν, δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ πεθάνουν τῆς πείνας ἀπὸ τὴν καραμανλικὴ «εὐημερία», ὅπως τόνισε στὴν Βουλὴ ὁ πρόεδρος τῆς ΕΔΑ κ. Πασαλίδης. Διεκδικοῦν τὸ δίκιο τους. Αὐτὸ ἔκαναν καὶ χθὲς οἱ ἡρωικοὶ οἰκοδόμοι. Ἀπήργησαν, συγκεντρώθηκαν στὸ Ἐργ. Κέντρο καὶ ὅπως ὅλοι οἱ πολῖται ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς χώρας τὸ «δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς», θέλησαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἀναφερθοῦν καὶ νὰ ποῦν στὸν ὑπουργὸ τῆς Ἐργασίας ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἐμπαίζη. Αὐτὴ ἡ εἰρηνική, ἡ νόμιμη καὶ συν-

κρατικού μηχανισμού. Μπλεγμένη έτσι στα δίχτυα του κράτους έχασε μεγάλο μέρος από την αυτονομία της προηγούμενης περιόδου. Το κράτος κατάφερε σε μεγάλο βαθμό να την ενσωματώσει μέσα από τις διαδικασίες αστικοποίησης: μετέτρεψε μεγάλο μέρος της σε μικροαστούς και αλλοίωσε την κοινωνική της συνείδηση.

Όλα τα παραπάνω, δεν εξελίχθηκαν βέβαια χωρίς αντιφάσεις. Το πρόβλημα της κατοικίας που υποτίθεται ότι λύθηκε την περίοδο αυτή (με την έννοια ότι σχεδόν όλοι είχαν από ένα σπίτι για να μείνουν) είχε και την πίσω όψη του. Το 28% του πληθυσμού της χώρας, δηλαδή πάνω από 2.300.000 άτομα, ζούσε σε συνθήκες πυκνοκατοίκησης. Στην Αθήνα 90.000 άτομα ζούσαν σε σπίτια χωρίς ύδρευση, πάνω από 1.300.000 χωρίς αποχέτευση, 720.000 χωρίς μπάνιο και 585.000 χωρίς κουζίνα[17]. Το πρόβλημα της κατοικίας λύθηκε λοιπόν, όπως όπως. Ταυτόχρονα, στον κλάδο της οικοδομής, τον κεντρικότερο κλάδο της οικονομίας όπως είδαμε, αναδείχθηκε ένα από τα μαχητικότερα και μαζικότερα ταξικά υποκείμενα της μεταπολεμικής περιόδου, οι οικοδόμοι. Στεγασμένοι κυρίως στις γειτονιές που άργησαν να επηρεαστούν από την αντιπαροχή, στις γειτονιές των αυθαιρέτων, με πιο συνεκτική κοινωνική δομή, ήταν αυτοί που μέχρι και μετά τη μεταπολίτευση έπλεξαν το νήμα της συνέχειας των αγώνων του μεσοπολέμου, της κατοχής και του εμφυλίου.

*

Οι διαδικασίες αυτοστέγασης άρχισαν να φθίνουν από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Σταδιακά, η εμπορευματοποίηση της κατοικίας κυριάρχησε επί των διαδικασιών παραγωγής της και η αντιπαροχή έγινε ο κυρίαρχος τρόπος επίλυσης του στεγαστικού για τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού (εκτός των μεγαλοαστικών και υψηλότερων μεσαίων τάξεων που μπορούσαν να χτίσουν το σπίτι τους κατά παραγγελία). Η μετατροπή της κατοικίας σε εμπόρευμα ολοκληρώνεται (και στις αντιλήψεις) και η πρόσβαση στην ιδιοκατοίκηση περνάει πλέον μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς.

Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίζεται από την αδράνεια των διαδικασιών των προηγούμενων δεκαετιών. Η ιδιοκατοίκηση, συμπεριλαμβανομένης και των εργατικών στρωμάτων, συνεχίζει να αυξάνεται, αφού οι αποταμιεύσεις συνεχίζουν να οδηγούνται προς την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας[18]. Ο καθορισμός, όμως, της πρόσβασης στην κατοικία μόνο από τους μηχανισμούς της αγοράς θέτει και τα όρια μέσα στα οποία κινείται η ποιότητα της κατοικίας για την εργατική τάξη. Τα σπίτια που αγοράζονται δεν είναι καινούρια, είναι χαμηλής ποιότητας και σε προβληματικές θέσεις. Η ποιότητα της κατοικίας και όχι το καθεστώς ενοίκησης είναι αυτό που τη δεκαετία αυτή, αλλά και την επόμενη, υποδεικνύει τις ταξικές διαφορές. Βέβαια, για περίπου δύο δεκαετίες, τα σπίτια που είχαν αποκτηθεί στην προηγούμενη φάση και μέχρι τότε βελτιώνονταν ή μεγάλωναν, δεν άφηναν να φανούν οι ενυπάρχουσες τάσεις υποβάθμισης των στεγαστικών συνθηκών που κυοφορούνταν για την εργατική τάξη (τόσο ως προς την πρόσβαση όσο και ως προς την ποιότητα).

Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι η εργατική τάξη καθηλώνεται χωρικά στις παραδοσιακές της συνοικίες, παρά την έντονη κινητικότητα των υπόλοιπων μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων προς τα νέα προάστια.

17. Στοιχεία της απογραφής του 1971 από: Βάσω Καλαμά, Κρίση Κατοικίας στην Ελλάδα: παρελθόν και παρόν, οικιστικό απόθεμα και διαδικασίες πρόσβασης, στο *akea2011.wordpress.com*,29-05-2014

18. Επίσης, πλήθυνε το φαινόμενο του «πανωσηκώματος», του χτισίματος, δηλαδή ενός–δύο ορόφων πάνω από τις παλιές μονοκατοικίες για την εξασφάλιση ενός σπιτιού για τα παιδιά, εκεί που το επέτρεπαν οι συντελεστές δόμησης, δηλαδή σχεδόν παντού.

Το ίδιο σημείο στο Γαλάτσι το 1958 και το 1970.

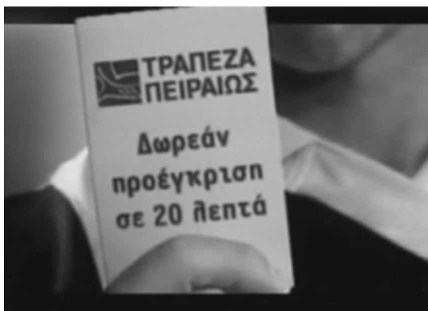

Ο τελευταίος, πριν ίσως από τον τρέχοντα, μετασχηματισμός στους μηχανισμούς πρόσβασης της εργατικής τάξης στην κατοικία, ακολουθεί τις κατακλυσμιαίες αλλαγές της ελληνικής κοινωνίας κατά τη δεκαετία του '90. Οι βασικότερες από τις αλλαγές αυτές μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: μετακίνηση σημαντικού ποσοστού της νεότερης εργατικής τάξης προς τις (χαμηλές κυρίως αλλά και μεσαίες) θέσεις του τριτογενούς τομέα, είσοδος της χώρας στις διαδικασίες ένταξης στην ΟΝΕ, εισροή μεγάλου αριθμού μεταναστών/τριών εργατών/τριών από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ αρχικά και χωρών της Ασίας και της Αφρικής στη συνέχεια, επέκταση των καταναλωτικών lifestyles.

Από τη δεκαετία του '80 και μετά, η υπόσχεση κοινωνικής ανόδου, μέσα από την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας, μετατοπίστηκε προς την εκπαίδευση των νεότερων μελών των εργατικών οικογενειών. Όσες από αυτές είχαν τη δυνατότητα, άρχισαν να διοχετεύουν πόρους που άλλοτε θα προορίζονταν στην κατοικία, προς τις σπουδές των παιδιών. Η πρόσβαση σημαντικού τμήματος των παιδιών της εργατικής τάξης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, παράλληλα με μια παραγωγική αναδιάρθρωση που δημιουργούσε νέες θέσεις στις υπηρεσίες παρά στη βιομηχανία, οδήγησε μέσα σε μια γενιά στη μετατόπιση μεγάλου ποσοστού της νεότερης εργατικής τάξης προς υπαλληλικές θέσεις του τριτογενούς τομέα αλλά και του κρατικού μηχανισμού. Η διαδικασία αυτή, χωρίς να σημαίνει πάντα και άνοδο του εισοδήματος και του βιοτικού επιπέδου σίγουρα *ανανεώνει την υπόσχεση* κοινωνικής ανόδου. Το κενό που δημιουργείται στην προσφορά εργατικού δυναμικού στο δευτερογενή τομέα έρχονται να καλύψουν οι μετανάστες.

Η άφιξη των μεταναστών άλλων εθνικοτήτων σήμανε τον, σημαντικότερο από το '22 και μετά, μετασχηματισμό της εργατικής τάξης. Η Ελλάδα, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και στο εξής γίνεται πολυεθνική χώρα. Οι μετανάστες καταλαμβάνουν τις χαμηλότερες θέσεις της κοινωνικής και οικονομικής ιεραρχίας και αυτό αποτυπώνεται και στον τρόπο στέγασής τους. Ταυτόχρονα, δημιουργείται ένα ρήγμα μέσα στην εργατική τάξη, ένας διαχωρισμός με βάση την εθνικότητα, που ακόμα παραμένει σε μεγάλο βαθμό αγεφύρωτος.

Διαφημίσεις στεγαστικών δανείων το 2002 και το 2005.

Με την είσοδο της χώρας στις διαδικασίες ένταξης στην ΟΝΕ, δημιουργούνται νέα οικονομικά δεδομένα, με κυρίαρχο για το θέμα μας, τη μείωση των επιτοκίων δανεισμού, τόσο για τα καταναλωτικά όσο και για τα στεγαστικά δάνεια. Η νέα αυτή εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα την αμεσότερη και μεγαλύτερη εμπλοκή των τραπεζών στην αγορά γης ακινήτων, οι συνέπειες της οποίας μόνο σήμερα φαίνεται ότι μπορούν ίσως να αποτιμηθούν, έπειτα από σχεδόν 20 χρόνια.

Όσον αφορά στις πολεοδομικές εξελίξεις αυτής της περιόδου, δύο είναι οι βασικές: η προαστιοποίηση των μεσαίων και υψηλών τάξεων και η άφιξη των μεταναστών/τριών εργατών/τριών, οι οποίοι στεγάζονται στο πιο απαξιωμένο οικιστικό απόθεμα, όπου αυτό τυχαίνει να βρίσκεται (στην Αθήνα τυχαίνει να βρίσκεται κυρίως στο κέντρο). Πρόκειται βασικά για ενοικιαστές που συνήθως ζουν σε συνθήκες πυκνοκατοίκησης. Η ντόπια εργατική τάξη χαρακτηρίζεται από οικιστική στασιμότητα. Δεν μετακινείται από τις παραδοσιακές περιοχές της, ενώ και η νεότερη εργατική τάξη του τριτογενούς τομέα, ακόμα κι αν βελτιώνει κάπως το βιοτικό της επίπεδο σε σχέση με την προηγούμενη γενιά, στη μεγάλη της πλειοψηφία δεν καταφέρνει να «ξεφύγει» προς περιοχές ανώτερης κοινωνικής σύνθεσης. Αυτό συμβαίνει επειδή η γειτνίαση με την οικογένεια συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό πόρο (π.χ. βοήθεια στη φύλαξη των παιδιών), που επιτρέπει μεν τη μετακόμιση σε πιο καινούργια διαμερίσματα αλλά όχι μακριά από τη γειτονιά των γονιών. Από τις κοινωνικές ομάδες αυτές, εκείνες που αποκτούν μεγαλύτερη οικονομική άνεση αγοράζουν σπίτια σε νεόκτιστους θύλακες μέσα ή στα όρια των παλιών περιοχών, ενώ εκείνες που μόλις και μετά βίας μπορούν να έχουν πρόσβαση στην ιδιοκατοίκηση αγοράζουν σπίτια μικρά και προβληματικά σε σχέση με το μέσο όρο. Οι υπόλοιποι σταδιακά και με αργούς ρυθμούς στρέφονται προς την ενοικίαση.

Όπως αναφέραμε και πριν, η κατοικία σε αυτή τη φάση έχει πλήρως εμπορευματοποιηθεί. Η πρόσβαση της εργατικής τάξης σε αυτή τείνει να έχει τα χαρακτηριστικά που έχει η πρόσβασή της σε οποιοδήποτε εμπόρευμα (λαμβάνοντας φυσικά υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κατοικίας σαν εμπόρευμα – βασική ανάγκη, μεγάλο κόστος απόκτησης κλπ). Από τη δεκαετία του '90 και μετά περνάμε σε μια περίοδο στασιμότητας των εισοδημάτων της. Ταυτόχρονα όμως περνάμε και σε μια φάση μεγάλης επέκτασης της κατανάλωσης. Ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό εφικτό ήταν ο τραπεζικός δανεισμός, η αύξηση του οποίου έγινε δυνατή μέσω της μείωσης των επιτοκίων. Μπορούμε να διακρίνουμε εδώ δύο φάσεις, η πρώτη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 ως και το 2001 και η δεύτερη από την ένταξη στην ΟΝΕ ως και το ξέσπασμα της κρίσης το 2008. Κατά την πρώτη φάση ο στεγαστικός τραπεζικός δανεισμός επεκτείνεται, αλλά πρόσβαση σε αυτόν έχουν κυρίως τα μεσαία στρώματα και όχι η εργατική τάξη, η οποία αγοράζει σπίτια με δάνεια σε πολύ μικρότερο ποσοστό. Έτσι, με τα δανεικά αυτά χρήματα χρηματοδοτείται το δεύτερο κύμα προαστιοποίησης των μεσαίων

στρωμάτων, αυτών που δεν είχαν τη δυνατότητα να μετακινηθούν προς τα προάστια σε προηγούμενη φάση, τη δεκαετία του '80 και τις αρχές της δεκαετίας του '90. Η εργατική τάξη, όταν μπορεί να έχει πρόσβαση στα δάνεια (τα κριτήρια για την παροχή δανείου είναι ακόμα αρκετά αυστηρά), αυτά είναι σημαντικά μικρότερα[19] από εκείνα των μεσαίων τάξεων και ως εκ τούτου τα σπίτια που μπορούν να αγοραστούν δεν έχουν ικανοποιητικά χαρακτηριστικά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Ειδικά οι μετανάστες εργάτες, φυσικά, δεν έχουν σχεδόν καμία πρόσβαση σε όλα αυτά.

Από το την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ το 2001, η πολιτική παροχής στεγαστικών δανείων από τις τράπεζες γίνεται πολύ επιθετική και αρχίζουν να χορηγούνται δάνεια χωρίς να εξετάζονται ιδιαίτερα τα εισοδηματικά κριτήρια των δανειοληπτών, με φαινομενικά-αρχικά πολύ ευνοϊκούς όρους και με υποθήκη το ακίνητο που θα αγοραστεί. Αυτό σε κάποιο βαθμό θα οδήγησε μερίδα της εργατικής τάξης (κυρίως της ντόπιας αλλά και μικρής μερίδας μεταναστών, κυρίως του πρώτου κύματος) στο να πάρει δάνειο για να αγοράσει σπίτι. Βέβαια, σημαντικό ποσοστό των στεγαστικών δανείων «διέρρεε» προς την κατανάλωση, στην κουλτούρα της οποίας η εργατική τάξη συμμετείχε, βάσει φυσικά των δυνατοτήτων της (και των καταναλωτικών δανείων της). Παρ' όλα αυτά, τα γενικά χαρακτηριστικά της χωροθέτησης και της κατοίκησής της παραμένουν σταθερά: «στασιμότητα» στις γειτονιές της, κατοίκηση σε σπίτια που γίνονται όλο και πιο παλιά, αγορά σπιτιών μικρών και χαμηλής ποιότητας όταν αυτή γίνεται με δάνειο, πυκνοκατοίκηση για τους μετανάστες.

Η τελευταία αυτή περίοδος, είναι η περίοδος της τροφοδότησης της «φούσκας» των ακινήτων. Λόγω της μεγάλης παροχής δανείων, η ζήτηση αρχίζει να γίνεται τόσο μεγάλη που η οικοδόμηση νέων κατοικιών, αν και ανθεί, δεν προλαβαίνει να καλύψει τη ζήτηση, με αποτέλεσμα οι τιμές των νέων ακινήτων (που συμπαρασύρουν και αυτές των παλιών) να σκαρφαλώνουν χρόνο με το χρόνο. Στην ουσία, η άνοδος των τιμών υπήρξε τέτοια που οι ευνοϊκές συνθήκες για αγορά κατοικίας που δημιουργήθηκαν προσωρινά λόγω των φτηνών δανείων, αναιρούνταν πλήρως από την αύξηση των τιμών. Και φυσικά, η άνοδος των αξιών γενικά, αυξάνει και τα ενοίκια, καταλήγοντας σε μια κατάσταση όπου η εργατική τάξη, έχοντας στάσιμο εισόδημα, να μην μπορεί να αγοράσει σπίτια της προκοπής και αν μένει στο ενοίκιο να πρέπει να πληρώνει ολοένα και παραπάνω. Παρ' όλη λοιπόν τη γενική εφορία λόγω του φτηνού χρήματος που δίνεται από τις τράπεζες, υποβόσκει η χειροτέρευση του κόστους κατοίκησης για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα.

Η συναίνεση που δημιουργείται αυτή την περίοδο, στηρίζεται, όπως είναι φανερό από τα παραπάνω, στην χρηματοπιστωτική επέκταση των 15 περίπου αυτών χρόνων. Οι τράπεζες είναι ο νέος παράγοντας που μπαίνει δυναμικά στο σύστημα παραγωγής κατοικίας, αφού τροφοδοτούν τη σχετική ζήτηση (και φυσικά καταγράφουν τεράστια μελλοντικά κέρδη στους ισολογισμούς τους). Οι παραδοσιακοί εργολάβοι συνεχίζουν να κυριαρχούν στην παραγωγή και το εμπόριο κατοικίας με το σύστημα της αντιπαροχής να παραμένει το κυρίαρχο, οπότε συνεχίζουν να είναι ευχαριστημένοι[20]. Οι ιδιοκτήτες γης και ακινήτων επωφελούνται από τη γενική αύξηση της γαιοπροσόδου (στις πωλήσεις και στα νοίκια) και συναινούν επίσης. Η εργατική τάξη, από την άλλη, εμφανίζεται εντελώς αποπροσανατολισμένη και ιδεολογικά κονιορτοποιημένη από την επέλαση του ατομικισμού και του καταναλωτισμού, στον οποίο προσπαθεί να συμμετέχει όπως μπορεί, (τουλάχιστον το ντόπιο τμήμα της). Έτσι, δεν αντιστέκεται με κάποιο ουσιαστικό τρόπο, πιστεύοντας πως η «γενική» οικονομική ευφορία θα συμπαρασύρει και την ίδια προς τα πάνω, παρόλο που αν κάποιος βγάλει από την εξίσωση τα δανεικά, η κατάστασή της χειροτερεύει.

Τα χρόνια του νεοφιλελευθερισμού επέδρασαν διαλυτικά πάνω στην εργατική τάξη. Νέοι διαχωρισμοί εμφανίστηκαν, τόσο αυτοί που βασίζονται στον καταμερισμό εργασίας (χειρονακτική εργατική τάξη-εργατική τάξη στις υπηρεσίες) και στην οργάνωσή της (αποδιάρθρωση των μαζικών εργασιακών χώρων) όσο και αυτοί που βασίζονται στην εθνικότητα, αλλά και στα διάφορα καταναλωτικά lifestyle. Παρ' όλο που φαίνεται πως η εμπορευματοποίηση της κατοικίας τα χρόνια από τα τέλη των '70s και μετά, οδηγεί σε όλο και πιο συμπαγείς κοινωνικά περιοχές, δηλαδή στην αναπαραγωγή και ενίσχυση των χωρικών διαχωρισμών[21], η εργατική τάξη εμφανίζεται ταυτόχρονα πιο διασπασμένη από ποτέ. Οι εργάτες ζουν περισσότερο ο ένας δίπλα στον άλλο, οι κοινότητές τους όμως, φαίνονται να είναι διαλυμένες.

Επιπλέον, ένα τμήμα της εργατικής τάξης (αν και όχι στον μεγαλύτερο βαθμό που το έκαναν τα μεσαία στρώματα) δέχθηκε να υποθηκεύσει τη μελλοντική της εργασία στις τράπεζες, παίρνοντας δάνεια για να αγοράσει σπίτι. Υπάρχει, λοιπόν, *αλλαγή* του παραδείγματος ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης τα χρόνια αυτά. Για το μικρό αυτό διάστημα δένεται χειροπόδαρα με τα δάνεια, που σήμερα έχουν μετατραπεί (από ρευστότητα) σε *χρέος*. Και αφού προηγουμένως είχε δεχθεί να υπολογίζει το σπίτι για ανταλλακτική αξία και μετά να το υποθηκεύει κιόλας, φτάνει σήμερα να κινδυνεύει να χάσει και την *αξία χρήσης του*. Γιατί όταν το σπίτι έγινε δάνειο και χρέος, *ρευστοποιήθηκε*, έγινε χρήμα. Οι τράπεζες έχουν

19. Και σε συνδυασμό με την εξάλειψη της αποταμίευσης που έφερε η στασιμότητα των εισοδημάτων και η σταδιακή υιοθέτηση της καταναλωτικής κουλτούρας.

20. Ταυτόχρονα, αυτή την περίοδο και ίσως και λίγο πιο πριν (από το '97 που η Ελλάδα ανέλαβε τη διοργάνωση των ολυμπιακών αγώνων του 2004) εκτυλίσσεται μια διαδικασία συγ--χωνεύσεων εταιρειών και γενικά συγκεντροποίησης κεφαλαίων στο χώρο της κατασκευής, με τη δημιουργία των πολύ μεγάλων κατασκευαστικών εταιρειών που αναλαμβάνουν μεγάλα έργα υποδομής. Οι εταιρείες αυτές όμως, συνεχίζουν να είναι περιθωριακοί παίχτες στην παραγωγή κατοικίας με μεμονωμένες, ίσως, εξαιρέσεις.

21. Π.χ. στην Αθήνα υπάρχουν μεγαλοαστικά και μεσοαστικά προάστια, και η εργατική τάξη συνεχίζει να κατοικεί στο δυτικό Λεκανοπέδιο. Ακόμα, στο κέντρο της πόλης όταν έγινε πολυεθνική. Υπάρχουν βέβαια και περιοχές με μεγαλύτερη κοινωνική ανάμιξη, στις οποίες οι ταξικές διαφορές φαίνονται μόνο σε μικρότερη κλίμακα (μετανάστες στα υπόγεια και ισόγεια, ντόπιοι εργάτες και φοιτητές στους χαμηλούς ορόφους, μεσοαστοί στους ψηλούς της ίδιας πολυκατοικίας).

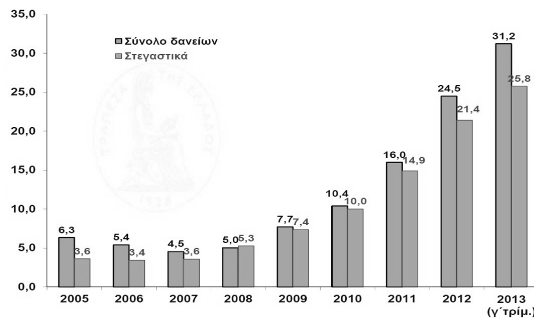

ήδη τα εργαλεία για να το καταφέρουν αυτό. Και όπως ρευστοποιήθηκε η κατοικία, τόσο ρευστοποιήθηκε και η κατάσταση της εργατικής τάξης.

*

Η οικονομική κρίση δείχνει τα πρώτα της σημάδια στην αγορά ακινήτων από το τέλος του 2007. Σταδιακά μειώνονται τα σπίτια που χτίζονται, τα δάνεια που χορηγούνται και οι αγοραπωλησίες. Το πάγωμα της παραγωγής και της αγοράς ακινήτων είναι άλλη μία πτυχή της ύφεσης της οικονομίας που προκαλεί η κρίση, η οικοδομή άλλος ένας παραγωγικός κλάδος που αδυνατεί να λειτουργήσει κερδοφόρα. Και η εργατική τάξη είναι η πρώτη που αισθάνεται στο πετσί της τις συνέπειες της ανεργίας, της υποαπασχόλησης και της επίθεσης στον μισθό. Ακολουθεί η μοσχαναθρεμμένη με δανεικά μεσαία τάξη. Η ανεργία και η πτώση, έως εξαφάνισης, του εισοδήματος, έχουν φυσικά συνέπειες και στις συνθήκες κατοίκησης.

Ποσοστά κόκκινων δανείων.

ΧΑΡΔΟΥΒΕΛΗΣ ΣΤΑ «ΝΕΑ» 26-27 Ιουλιου 2014

ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΚΚΙΝΑ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΑ

26-27 ΙΟΥΛΙΟΥ 2014

Ενοίκιο αντί δόσης

Το κράτος πρέπει να κάνει κάτι, ώστε να μη τους πετάξουν έξω από τα σπίτια τους

Λύση που θα επιτρέπει σε νοικοκυριά με κόκκινα δάνεια να μείνουν στα σπίτια τους πληρώνοντας ενοίκιο αντί δόσης, το οποίο μάλιστα θα επιδοτείται, εξετάζει το οικονομικό επιτελείο. «Το κράτος πρέπει να δώσει κάτι για να μην τους πετάξουν έξω από τα σπίτια τους» δηλώνει στα «ΝΕΑ» ο Γκίκας Χαρδούβελης. ΣΕΛ. 12-13

ΠΩΣ ΘΑ ΒΟΗΘΗΣΕΙ ΤΟΥΣ ΔΑΝΕΙΟΛΗΠΤΕΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

- ΕΠΙΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΕΝΟΙΚΙΟΥ» ΠΟΥ ΘΑ ΚΑΤΑΒΑΛΛΕΤΑΙ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ
- ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΟΦΕΙΛΕΤΩΝ - «ΕΝΟΙΚΙΑΣΤΩΝ» ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Όλο και περισσότεροι νέοι εργαζόμενοι ή άνεργοι επιστρέφουν στα σπίτια των γονιών τους, όλο και περισσότερα νοικοκυριά συγχωνεύονται σε ένα σπίτι, οι μετανάστες εργάτες στοιβάζονται όλο και περισσότεροι σε όλο και παλιότερα διαμερίσματα, δηλαδή αυξάνεται το στρίμωγμα, χωρικό και ψυχολογικό. Η ντόπια εργατική τάξη εγκλωβίζεται στα οικογενειακά δίκτυα υποστήριξης και γίνεται λιγότερο κινητική. Η ξένη βασίζεται στα αντίστοιχα εθνικά δίκτυα για να μπορέσει να τα βγάλει πέρα. Όλο και περισσότεροι δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τη θέρμανση το χειμώνα και κάποιοι ούτε καν το ηλεκτρικό ρεύμα, οπότε να μην αναφέρουμε καν τη συντήρηση και βελτίωση του σπιτιού. Χειροτερεύουν δηλαδή οι συνθήκες κατοίκησης. Πολλοί δεν μπορούν να πληρώσουν τα νοίκια και πετιούνται έξω από τα σπίτια. Άλλοι, ρευστοποιούν όσο όσο τη μοναδική κατοικία για κάλυψη των τρεχόντων εξόδων και άλλοι κινδυνεύουν να τη χάσουν λόγω χρεών στις τράπεζες, στην εφορία και τα ασφαλιστικά ταμεία. Οι άστεγοι αυξάνονται…

Από την άλλη μεριά, η κρίση αποκάλυψε την αδυναμία των ελληνικών τραπεζών που είχαν ανοιχτεί υπέρμετρα την προηγούμενη περίοδο της χρηματοπιστωτικής επέκτασης με τα καταναλωτικά και τα στεγαστικά δάνεια. Σημαντικό ποσοστό των δανείων αυτών δεν μπορούν πλέον να αποπληρωθούν όλο αυτό το διάστημα. Οι τράπεζες απειλούν με κατασχέσεις των υποθηκευμένων κατοικιών (ακόμη και της πρώτης κατοικίας). Η απειλή αυτή, όμως, μέχρι τώρα έδειχνε να είναι κούφια, αφού υπήρχε μεγάλος δισταγμός στο να προχωρήσουν σε μια τέτοια κίνηση. Γιατί όμως μέχρι τώρα οι τράπεζες δεν προχωρούσαν σε κατασχέσεις και πλειστηριασμούς της πρώτης κατοικίας; Η υπόθεση ότι δεν το κάνουν επειδή αναμένουν μεγάλες αντιδράσεις δεν μας φαινόταν πειστική λαμβάνοντας υπόψη τη γενική επίθεση στην εργασία και τη συνολική διάρρηξη του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου του οποίου η ιδιοκατοίκηση αποτελούσε σημαντικό κεφάλαιο, τουλάχιστον στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Οπότε υποθέταμε ότι *δεν μπορούσαν* να κάνουν κάτι τέτοιο *για λόγους που αφορούσαν τις ίδιες*. Και όντως, μέχρι κάποια φάση αυτό πρέπει να ίσχυε. Η μαζική κατάσχεση και ο πλειστηριασμός κατοικιών των οποίων οι εμπορικές αξίες είναι σαφώς χαμηλότερες από τότε που υποθηκεύτηκαν[22] και από τα ποσά που δόθηκαν ως δάνεια (και άρα συνεχίζουν να εγγράφονται ως μελλοντικά προσδοκώμενα κέρδη στους ισολογισμούς) θα οδηγούσε, λόγω αυξημένης προσφοράς, σε περαιτέρω πτώση των τιμών και διαγραφή των μελλοντικών κερδών από τους ισολογισμούς των τραπεζών. Αποτέλεσμα θα ήταν να δημιουργηθούν τεράστιες τρύπες στα ενεργητικά τους, που πιθανόν να μην μπορούσαν να καλυφθούν[23] από κάποιο μηχανισμό ανακεφαλαιοποίησης (δηλαδή παροχής ζεστού χρήματος). Οπότε, έπρεπε να βρεθεί άλλος τρόπος για να ξεφορτωθούν οι τράπεζες τα κόκκινα δάνεια.

Όταν άρχισε να διαφαίνεται ισχυρότερη πίεση των τραπεζών για άρση των κατασχέσεων και των πλειστηριασμών και αφού αυτή η πίεση συνέπιπτε με τις διαδικασίες «αξιοποίησης» της δημόσιας περιουσίας, φαινόταν πως ήταν μια καλή ιδέα να ριχτεί μια μεγάλη μάζα ακινήτων (έστω χαμηλής αξίας) στην αγορά η οποία αναγκαστικά θα παρέσυρε και τις τιμές των καλύτερων ακινήτων, των φιλέτων που θα μπορούσαν να είναι στόχος κάποιων εγχώριων και εξωτερικών real estate κεφαλαίων. Πάλι, βέβαια, θα δημιουργούνταν το πρόβλημα με την τρύπα στους ισολογισμούς των τραπεζών. Ακόμα και αν ήταν οι ίδιες που θα συγκέντρωναν τη δημόσια γη και τα ακίνητα, πληρώνοντας σε χαμηλές τιμές και αποκομίζοντας κέρδη από την αξιοποίηση, κάπως θα έπρεπε να καλυφθεί το ενδιάμεσο (χρονικά) κενό, αφού οι επενδύσεις και οι αποδόσεις στα ακίνητα χρειάζονται κάποιο χρόνο. Επίσης, μετά το ξεπούλημα του Ελληνικού, έγινε φανερό πως δεν είναι απαραίτητες σε αυτή τη χώρα τέτοιες περίπλοκες σκέψεις και συντονισμένες δράσεις από τη μεριά του real estate κεφαλαίου, στη σύμφυση του με το τραπεζικό, για να αρπάξει τη δημόσια περιουσία. Το

22. Οι εμπορικές αξίες των κατοικιών έχουν πέσει από το 2008 ως το 2013 περίπου κατά 38%.

23. Τον Ιανουάριο του 2014 τα στεγαστικά δάνεια ήταν περίπου 70,4 δις ευρώ, από τα οποία το 26% (περίπου 18,3 δις) ήταν κόκκινα, μη εξυπηρετούμενα, δηλαδή δεν πληρώνονταν οι δόσεις τους.

κράτος μπορεί να εξυπηρετήσει *άμεσα*, απλά πουλώντας σε χαμηλές τιμές, επικαλούμενο το καθεστώς έκτακτης ανάγκης που έχει κηρυχθεί για την αντιμετώπιση της κρίσης κρατικού χρέους – χρειαζόμαστε λεφτά και πουλάμε όσο όσο, τι θέλετε;

Συνεπώς, καταλήγουμε πως για να καταφέρουν οι τράπεζες να ξεφορτωθούν τα δάνεια χρειαζόταν *νέα εργαλεία* τα οποία είναι πλέον έτοιμα, και κατάλληλες συνθήκες που είναι τώρα ώριμες. Μην ξεχνάμε πως ανάλογα χρηματοπιστωτικά εργαλεία υπήρξαν πάντα σημαντικά για το προσωρινό ξεπέρασμα των καπιταλιστικών κρίσεων από πολύ παλιά. Για παράδειγμα, τα κρατικά δάνεια για χρηματοδότηση δημοσίων έργων στην κρίση του 1848 στη Γαλλία, τα ιδιωτικά χαμηλότοκα δάνεια με τα οποία προαστιοποιήθηκαν οι ΗΠΑ μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, τα ιδιωτικά καταναλωτικά δάνεια με τα οποία καλύφθηκε η συμπίεση των μισθών μετά την κρίση της δεκαετίας του '70 κλπ. Και στην εποχή του ultra χρηματοπιστωτισμού η απάντηση δεν μπορεί να ήταν και αυτή χρηματοπιστωτική.

Ποιο είναι, λοιπόν, το νέο κόλπο; Μια πιθανή απάντηση έρχεται από την άλλη μεριά του Ατλαντικού. Όπως είναι γνωστό, πολλές τράπεζες στις ΗΠΑ, βρέθηκαν το 2008 ιδιαίτερα εκτεθειμένες σε κόκκινα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια, σε βαθμό κατάρρευσης. Και αυτές έπρεπε να ξεφορτωθούν με κάποιο τρόπο τα κόκκινα δάνεια. Η αθρόα παροχή ρευστού από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα, τους έδωσε τη δυνατότητα και να μην καταρρεύσουν και να προχωρήσουν σε μαζικούς πλειστηριασμούς υποθηκευμένων κατοικιών, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την έξωση 10 εκ. αμερικανών από τα σπίτια τους. Στο πλαίσιο αρχικά αυτών των μαζικών πλειστηριασμών άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους επενδυτικά κεφάλαια (hedge funds) και εταιρείες επενδύσεων σε ακίνητη περιουσία που αγόρασαν μαζικά φτηνές κατοικίες με σκοπό την ανακατασκευή και ενοικίασή τους. Σε δεύτερο χρόνο και επειδή οι μαζικές αγορές πλειστηριαζόμενων κατοικιών ανέβαζαν τις τιμές, οι εταιρείες αυτές άρχισαν να αγοράζουν απευθείας τα κόκκινα δάνεια (με τα υποθηκευμένα σπίτια τους) από τις τράπεζες. Στη συνέχεια, έχοντας αποκτήσει την κυριότητα του δανείου, είτε προχωρούσαν σε έξωση του δανειζόμενου, είτε μετέτρεπαν το δάνειο σε μίσθωση, δηλαδή σε ενοίκιο. Η μείωση της ιδιοκατοίκησης που προέκυψε με αυτό τον τρόπο, αύξησε τη ζήτηση για ενοικιαζόμενες κατοικίες και άρα και τα ενοίκια.

Ακόμα παραπέρα, οι εταιρείες αυτές, πακετάρουν το σύνολο των ενοικίων που εισπράττουν σε χρηματοοικονομικά παράγωγα (ομόλογα), τα οποία πωλούνται και έτσι συγκεντρώνονται επιπλέον κεφάλαια. Αυτοί που αγοράζουν τα παράγωγα, παίρνουν ως απόδοση ένα ποσοστό από τα ενοίκια που εισπράττονται μηνιαίως. Η πρώτη εταιρεία που εξέδωσε τέτοιο παράγωγο ήταν η Blackstone, που είχε ιδρυθεί ως τμήμα του ομίλου της Blackrock η οποία είχε αναλάβει να κάνει τα "stress test"[24] των ελληνικών τραπεζών. Μετά την επιτυχία του ομολόγου της, κι άλλες εταιρείες ανακοίνωσαν την έκδοση δικών τους αντίστοιχων.

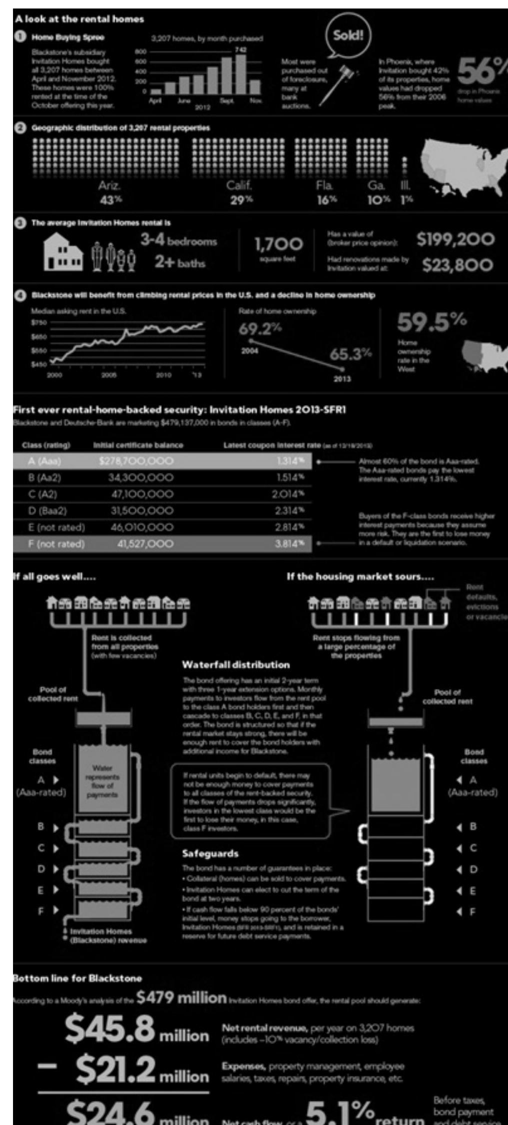
Η δραστηριοποίηση πολλών τέτοιων εταιρειών στον ίδιο τομέα και η στόχευσή τους σε αγορές με παρόμοια χαρακτηριστικά (τιμές ακινήτων στον πάτο), οδηγούν σε κορεσμό τις τοπικές αγορές ακινήτων και σε αναζήτηση νέων περιοχών για αντίστοιχες επενδύσεις. Η τεράστια ευκολία κίνησης του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου επιτρέπει οι περιοχές αυτές να είναι οπουδήποτε στον κόσμο. Έτσι, ήδη έχει υπάρξει κινητικότητα στην Ισπανία, ενώ και στην Ελλάδα έχει εκδηλωθεί ενδιαφέρον για την αγορά των κόκκινων δανείων των τραπεζών από διάφορες εταιρείες επενδύσεων. Οι χώρες του ευρωπαϊκού νότου είναι από τις στεγαστικές αγορές που προσφέρονται για επενδύσεις, αφού οι τιμές των ακινήτων έχουν πέσει σημαντικά τα τελευταία χρόνια.

Και για να μη νομίσουμε ότι «έρχονται οι ξένοι να μας πάρουνε τα σπίτια», όλες οι ελληνικές τράπεζες έχουν πρόσφατα προχωρήσει στην ίδρυση Ανώνυμων Εταιρειών Επενδύσεων σε Ακίνητη Περιουσία (ΑΕΕΑΠ) στις οποίες πρόσφατα δόθηκε η νομοθετική δυνατότητα να εκμεταλλεύονται και κατοικίες. Φυσικά, οι εταιρείες αυτές μπορούν να κάνουν αντίστοιχα κόλπα με αυτά της Blackstone και άλλων αντίστοιχων.

Όπως είπαμε και προηγουμένως, η Blackrock έκανε τα stress test των ελληνικών τραπεζών οπότε είχε πλήρη εικόνα της κατάστασής τους, των κόκκινων δανείων τους κλπ. Φυσικά τις πληροφορίες αυτές δεν θα τις κρατούσε κρυφές από την Blackstone, η οποία είχε το πλεονέκτημα να ξέρει ακριβώς πότε να μπει στο σχετικό παιχνίδι της αγοράς κόκκινων δανείων. Επιπλέον, οι ελληνικές τράπεζες αυτοτσεκαρίστηκαν για τις δικές τους δυνατότητες. Όλα αυτά έγιναν τον φετινό Φλεβάρη - Μάρτη. Τον Ιούνιο, και αφού μετά από 4 χρόνια ταΐσματος των τραπεζών από το κράτος με τόνους ρευστού και εγγυήσεων, είχε εξασφαλιστεί μια κάποια σταθερότητα, δημοσιεύτηκε ο νόμος για τη διευθέτηση των κόκκινων δανείων. Ανάμεσα στους 22 τρόπους διευθέτησης των δανείων που προτείνονται, τρεις έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτά που συζητάμε εδώ. Ένας τρόπος είναι προφανώς η κατάσχεση και ο πλειστηριασμός του ακινήτου. Ένας άλλος είναι η εθελοντική παράδοση του υποθηκευμένου ακινήτου στην τράπεζα και η αποπληρωμή με ευνοϊκότερους όρους του υπολοίπου του δανείου (δηλαδή και δίνεις το σπίτι και δεν ξεχρεώνεις). Άλλος, είναι η

24. Το στρες-τεστ είναι μια ανάλυση βάσει σεναρίων που γίνεται για να εξακριβωθεί αν μια τράπεζα μπορεί να αντέξει σε κάποια δυσμενή εξέλιξη, με τα κεφάλαια που διαθέτει. Εντοπίζονται οι αδυναμίες που μπορεί να υπάρχουν ώστε να αντιμετωπιστούν έγκαιρα.

Ο τρόπος λειτουργίας του ομολόγου της Blackstone.

πώληση από την τράπεζα του κόκκινου δανείου και της κυριότητας του υποθηκευμένου σπιτιού σε κάποιον τρίτο (π.χ. μια εταιρεία), και η μετατροπή του ιδιοκτήτη σε ενοικιαστή ώστε να αποπληρώνει έτσι το δάνειο.

Τα παραπάνω μπορεί να σημαίνουν ότι ετοιμάζονται big business στην ελληνική αγορά κατοικίας. Τα εργαλεία πάντως είναι έτοιμα για χρήση. Και παρότι μπορεί να μην ξέρουμε πόσο αφορούν οι πλειστηριασμοί την εργατική τάξη, δηλαδή πόσο εκτεθειμένη είναι σε δάνεια, αυτό που την αφορά σίγουρα είναι η διαφαινόμενη χρηματιστικοποίηση του ενοικίου. Πλέον, η ενοικίαση σπιτιών μπορεί να μην αποτελεί δραστηριότητα μικρονοικοκυραίων αλλά επιχειρηματική δραστηριότητα κεφαλαίων μεγάλου μεγέθους, με ότι συνέπειες μπορεί να έχει αυτό για τον ενοικιαστή, αν αναλογιστεί κανείς ποιον θα έχει να αντιμετωπίσει αν δεν πληρώνει τα νοίκια του. Ο έλεγχος μεγάλης μερίδας της αγοράς ενοικιαζόμενων σπιτιών μπορεί να οδηγήσει άνετα σε χειραγωγημένες αυξήσεις των ενοικίων. Επίσης, μπορεί αρχίσουν τα παιχνίδια της αντίστροφης κερδοσκοπίας με τα ομόλογα. Ποιος δεν θυμάται τις εξεγέρσεις σε πόλεις της Αφρικής και της Ασίας όταν άρχισαν οι τεχνητές ανατιμήσεις των τιμών των τροφίμων που ήταν συνδεδεμένες με χρηματοπιστωτικά παράγωγα; Μπορεί να ειπωθεί επιπλέον, πως με τα παραπάνω λύνεται και ο γόρδιος δεσμός της μικροϊδιοκτησίας στην Ελλάδα, αφού μέσω των μηχανισμών ρευστοποίησης της ακίνητης περιουσίας παίρνει μπροστά η συγκέντρωσή της με μεγάλη ταχύτητα. Ίσως πρόκειται, δηλαδή, για το μεγαλύτερο μετασχηματισμό στο σύστημα πρόσβασης στην κατοικία στην Ελλάδα από το '22 και μετά. Η εργατική τάξη τα επόμενα χρόνια θα δυσκολεύεται όλο και περισσότερο να κατοικεί σε ιδιόκτητα σπίτια. Ήδη η δυνατότητα αγοράς σπιτιού στις σημερινές συνθήκες της υποαπασχόλησης, των εξευτελιστικών μισθών, της απληρωσιάς, της ανεργίας, και της μη πρόσβασης σε δάνεια, φαίνεται σαν μακρινό όνειρο του παρελθόντος. Επιπλέον, ακόμα και οι τωρινές ιδιοκτησίες κινδυνεύουν με κατάσχεση, είτε από τις τράπεζες, είτε από το κράτος λόγω χρεών στις εφορίες και τα ασφαλιστικά ταμεία. Το μέλλον της εργατικής τάξης είναι να είναι υποχρεωμένη να νοικιάζει τα σπίτια που θα μένει. Και ίσως να πρέπει να τα νοικιάζει από «τελευταίας τεχνολογίας» τεράστιους χρηματοπιστωτικούς σπιτονοικοκύρηδες. Οι οποίοι για να παίρνουν τα νοίκια θα υποστηρίζονται από ποιον άλλο; Αυτόν που πάντα φροντίζει για τα συμφέροντά τους, το κράτος και την αστυνομία του.

*

Είπαμε παραπάνω πως όπως ρευστοποιήθηκε η κατοικία της εργατικής τάξης, έτσι ρευστοποιήθηκε και η κατάστασή της. Ισχύει φυσικά και το ανάποδο. Στα σχεδόν 100 χρόνια στα οποία ανατρέξαμε, είδαμε την εργατική τάξη να παλεύει ηρωικά για να μπορέσει να στεγαστεί κάπου, να εκποιεί το δικαίωμά της αυτό με μια υπόσχεση μικροαστικοποίησης, να βλέπει το σπίτι της σαν επένδυση και τελικά να φτάνει να κινδυνεύει να χάσει και την αξία χρήσης του. Η εργατική τάξη ηττήθηκε ιδεολογικά από τη στιγμή που έπαψε να αντιλαμβάνεται την κατοικία σαν αξία χρήσης έξω από το εμπόρευμα και την πρόσβαση σε αυτή σαν δικαίωμα που μπορεί να διεκδικηθεί συλλογικά. Η ιδεολογική ήττα οδήγησε σήμερα και στην υλική της υποβάθμιση. Η ενσωμάτωσή της, όπως φαίνεται από την πρόσβασή της στο εμπόρευμα-κατοικία, δεν θα είναι αυτή του προηγούμενου κοινωνικού συμβολαίου. Η ιδιόκτητη κατοικία αποτελούσε έναν από τους ουσιαστικότερους όρους του, ο οποίος φαίνεται ότι σταδιακά ή πιο απότομα θα αναιρεθεί. Η εργατική τάξη θα αποκλείεται ή θα υπόκειται σε μεγαλύτερη εκμετάλλευση όχι μόνο στην παραγωγή αλλά και στην αναπαραγωγή της. Το εργαλείο στα χέρια των κυρίαρχων τάξεων για την εκμετάλλευση στον τομέα της αναπαραγωγής θα είναι το *ενοίκιο*[25].

Σήμερα, βρισκόμαστε σε μια κατάσταση όπου η εργατική τάξη αναγκάζεται να μένει άστεγη, να στριμώχνεται σε παλιά σπίτια, , να εγκλωβίζεται, να καθηλώνεται, να μένει με τους γονείς και να παθαίνει κατάθλιψη. Ταυτόχρονα, υπάρχουν ήδη χιλιάδες σπίτια που μένουν άδεια, σπίτια καινούρια και παλιότερα, αλλά άδεια. Είναι προφανής η αποτυχία του καπιταλιστικού συστήματος να μπορέσει να καλύψει τις στεγαστικές ανάγκες όλων. Όταν έχεις άδεια σπίτια και άστεγους δίπλα-δίπλα πρόκειται για καθαρό παραλογισμό.

Τα σπίτια, όμως, δεν σαπίζουν αν δεν καταναλωθούν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Νέοι που εγκλωβίστηκαν με τον μπαμπά και τη μαμά, μετανάστες που ζουν δέκα-δέκα σε ένα δωμάτιο, 60άρηδες άνεργοι που δεν πρόλαβαν να βγουν στη σύνταξη και μένουν στο δρόμο, οικογένειες που τους φιλοξενούν οι συγγενείς τους, φοιτητές που δεν μπορούν να σπουδάσουν στην πόλη που πέρασαν γιατί δεν μπορούν να πληρώσουν το νοίκι, μπορούν να τα οικειοποιηθούν αν το θελήσουν και το παλέψουν συλλογικά.

Τι χωρίζει τις ανάγκες από την κάλυψη τους; Η συλλογική αποφασιστικότητα και η συνείδηση του γεγονότος ότι η εργατική τάξη πρέπει να καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες της επειδή το δικαιούται, επειδή έχει παράξει τα μέσα, τις αξίες χρήσεις εν προκειμένω, για την ικανοποίησή τους, είναι από τις ουσιαστικές προϋποθέσεις. Η μάχη ώστε να μη μείνει κάποιος άστεγος και να στεγαστούν οι άστεγοι θα ήταν μια καλή αρχή για να σφυρηλατηθεί η συνείδηση και η αποφασιστικότητα αυτή.

25. Ας μην παραβλέπουμε το γεγονός πως το να πληρώνεις μια ιδιωτικοποιημένη εταιρεία ύδρευσης ή ηλεκτρικού ρεύματος αποτελεί μια μορφή ενοικίου.

Η κάλυψη των σύγχρονων στεγαστικών αναγκών για όλους είναι κάτι που, όπως φάνηκε και φαίνεται όλο και περισσότερο σήμερα, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να πραγματοποιήσει. Το να εξασφαλιστεί αξιοπρεπής κατοίκηση για όλους είναι προϋπόθεση μιας απελευθερωμένης κοινωνίας. Σε καμία περίπτωση δεν είναι ένας από τους σκοπούς της. Η ικανοποίηση των αναγκών μας, ανάμεσα σε αυτές και της στέγασης, δεν είναι ο σκοπός της απελευθέρωσης της κοινωνίας αλλά η αρχή της. Σκοπός είναι να ιδιοποιηθεί η κοινωνία όλο τον πλούτο που παράγει για να αλλάξει σύμφωνα με τις επιθυμίες της την κοινωνική και ατομική ζωή. Έτσι και η εξασφάλιση σπιτιού για όλους θα είναι ένα από τα μέσα για την αλλαγή της συλλογικής και ατομικής ζωής, στις απελευθερωμένες από το κεφάλαιο και την καταπίεση, πόλεις του μέλλοντος.

Βασική Βιβλιογραφία

Φρίντριχ Ένγκελς, *Για Το Ζήτημα της Κατοικίας*, Σύγχρονη Εποχή, 1987

Λίλα Λεοντίδου, *Πόλεις της Σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης, *Αθήνα 1830 - 2000, εξέλιξη - πολεοδομία - μεταφορές*, Συμμετρία, 2000

Ντίνα Βαΐου, Μαρία Μαντουβάλου, Μαρία Μαυρίδου, Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα Διαχρονικές αναγνώσεις, στο *http://courses.arch.ntua.gr/*

Βάσω Καλαμά, Κρίση Κατοικίας στην Ελλάδα: παρελθόν και παρόν, οικιστικό απόθεμα και διαδικασίες πρόσβασης, στο *akea2011.wordpress.com, 29-05-2014*

Θ. Μαλούτας, Δ. Εμμανουήλ, Μ. Παντελίδου - Μαλούτα, *Αθήνα, κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις*, ΕΚΚΕ, 2006

Λεωνίδας Οικονόμου, «Οικόπεδα με δόσεις»: Η παραγωγή του χώρου στην αθηναϊκή περιφέρεια (1950-1960) στο Κώστας Γιαννακόπουλος, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επ.), *Αμφισβητούμενοι Χώροι στην Πόλη, χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αλεξάνδρεια-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2010

Thomas Maloutas, *The self-promoted housing solutions in post-war Athens*, ΕΚΚΕ, Κείμενα Εργασίας 2003/8

Κώστας Βουρεκάς, Η Αυτοκρατορία των Ενοικίων, στο *akea2011.wordpress.com*, 02-07-2014

Κωστής Χατζημιχάλης, Γιατί η Τρόικα ενδιαφέρεται για τη Γη και τα Ακίνητα;, *Ενθέματα, Εφ. Αυγή*, 29-09-2013

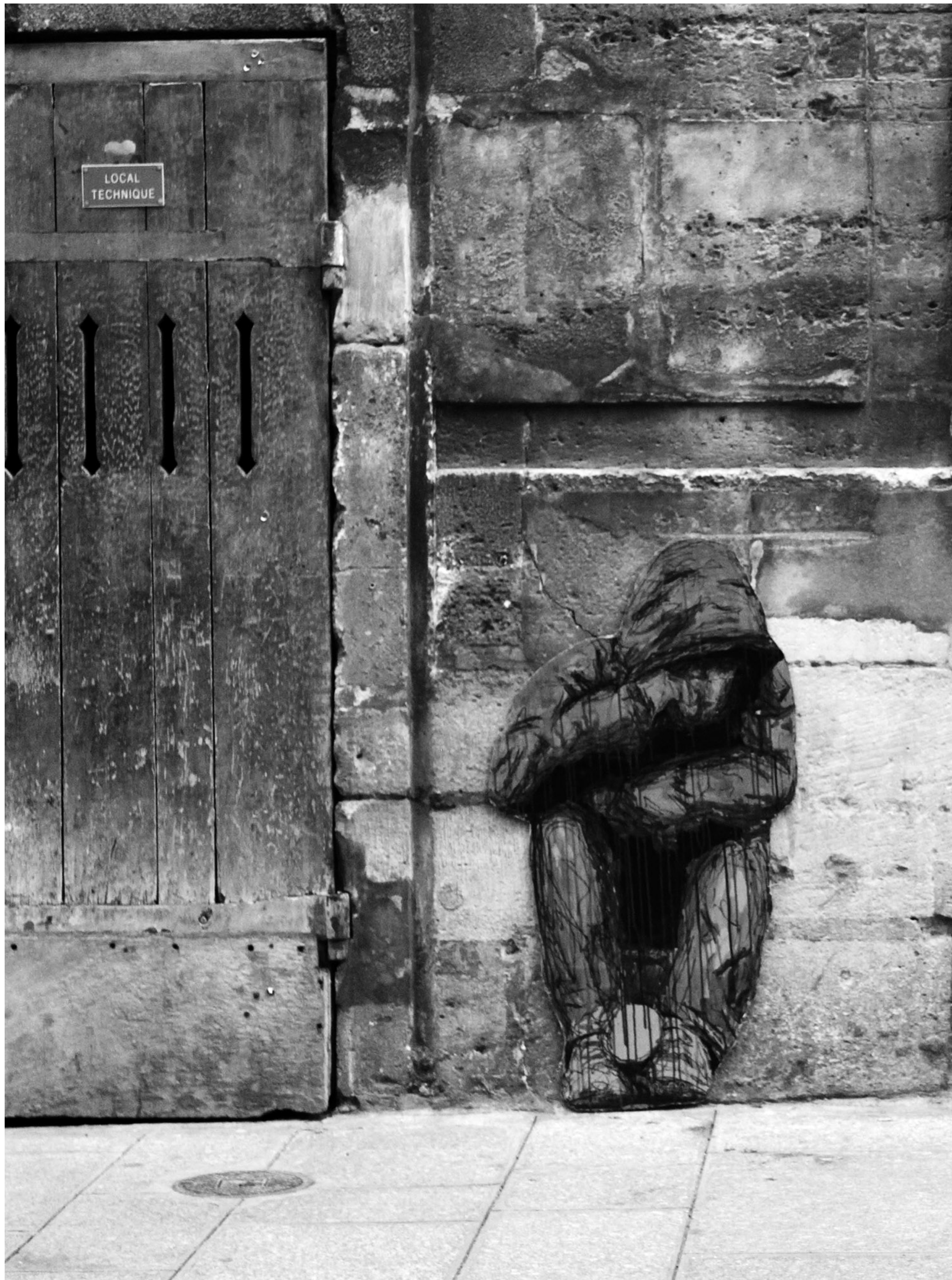
Παναγιώτης Μαυροειδής, Θα μας πάρουν αλήθεια τα σπίτια οι τράπεζες; στο *aristeroblog.gr*

Θεοδόσιος Σαμπανιώτης, Γκίκας Χαρδούβελης, Η Ελληνική Αγορά Ακινήτων στα Χρόνια της Κρίσης, στο *Η Αγορά Ακινήτων στην Πρόσφατη Χρηματοοικονομική Κρίση*, Τράπεζα της Ελλάδος, Δεκέμβριος 2012

Θεόδωρος Μητράκος, Καλλιόπη Ακαντζιλιώτου, Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της ελληνικής αγοράς ακινήτων και πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος, στο *Η Αγορά Ακινήτων στην Πρόσφατη Χρηματοοικονομική Κρίση*, Τράπεζα της Ελλάδος, Δεκέμβριος 2012

Ν. Κολιού, Κ. Ακαντζιλιώτου, Η Αγορά των Στεγαστικών Δανείων και Οι Εξελίξεις της, παρουσίαση στην Ημερίδα Ελληνικού Ιστιτούτου Εκτιμητικής για την Κτηματαγορά και τις Προοπτικές της.

LOCAL
TECHNIQUE

Άστεγοι: Μεταξύ real estate, κρατικής φιλανθρωπίας και αστυνομικών εκκαθαρίσεων

Οι πολιτικές επιδιώξεις της κυρίαρχης τάξης επεμβαίνουν με πολυεπίπεδο τρόπο στον χώρο της πόλης όπου ζούμε. Οι νομοθετικές διευκολύνσεις που παρέχονται, ταυτόχρονα με τους πολεοδομικούς και αστικούς μετασχηματισμούς που υλοποιούνται, διαμορφώνουν χωρικά ολόκληρες περιοχές σύμφωνα με τα συμφέροντα των κυρίαρχων. Ώστε προοδευτικά, η ασταμάτητη κερδοσκοπία πάνω στον χώρο συνθέτει αυτή τη διαδικασία που ο David Harvey χαρακτηρίζει ως συσσώρευση δια της υφαρπαγής.

Η στεγαστική κατάσταση στην Ελλάδα μεταβάλλεται ραγδαία, όσο η οικονομική κρίση βαθαίνει και μετατρέπεται σε κοινωνική, επηρεάζοντας ολοένα και περισσότερους κατοίκους στα ελληνικά αστικά κέντρα. Επικεντρώνοντας στην πόλη της Αθήνας οι όροι πρόσβασης σε αξιοπρεπή κατοικία ή η συνέχιση της κατοίκισης με όρους αξιοπρεπών στεγαστικών συνθηκών γίνονται όλο και πιο δύσκολοι. Ο αποκλεισμός όλο και μεγαλύτερων τμημάτων του πληθυσμού από αξιοπρεπή κατοικία, ο εγκλωβισμός σε ένα κυνήγι επιβίωσης ώστε να ανταποκριθούν οικονομικά στους διαρκώς αυξανόμενους στεγαστικούς φόρους σε συνδυασμό με τα μέτρα οικονομικής αφαίμαξης των νεοφιλελευθερων πολιτικών λιτότητας, δημιουργούν μια τεράστια κατηγορία εν δυνάμει αστέγων, ανθρώπων που αναγκάζονται σε υποβάθμιση της ποιότητας ζωής τους και ίσως στην απώλεια οποιασδήποτε δυνατότητας αξιοπρεπούς κατοίκησης.

Ολοένα και μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού οδηγείται στον κίνδυνο της στεγαστικής επισφάλειας και των εξώσεων. Αυτές οι συνθήκες στεγαστικής επισφάλειας που οφείλονται σε μία σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων και μέτρων εξαιτίας πολιτικών επιλογών της κρατικής εξουσίας[1], αποτυπώνονται στην εικόνα της πόλης δίνοντας της μία καινούρια όψη. Μία όψη που όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την αντίστοιχη κατάσταση των παρηκμασμένων μεγαλουπόλεων των Η.Π.Α. της δεκαετίας του '80. Παρά τις μεγάλες διαφορές που μπορούν να επισημανθούν, εδώ θα επικεντρωθούμε στο πιο έντονα οπτικό κομμάτι αυτής της αστικής παρακμής που είναι η δραματική αύξηση του πληθυσμού των αστέγων, χωρίς να διαφαίνεται καμία προοπτική κοινωνικής προστασίας και υπεράσπισης του δικαιώματος όλων σε επαρκή κατοικία (Μπαλαμπανίδης Δ. et al, 2013).

Από το ξέσπασμα της κρίσης μέχρι σήμερα, αυτό που είναι εμφανές είναι ότι οι πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, άνεργοι/ες, μετανάστες, γυναίκες, ηλικιωμένοι, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις ολοένα και πιο απαιτητικές, οικονομικά, στεγαστικές ανάγκες με αποτέλεσμα πέρα από τους εμφανείς αστέγους, δηλαδή τους ανθρώπους που ζούν στο δρόμο, να προστίθονται ολόκληρα νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν συνδυαστικά προβλήματα στεγαστικής αβεβαιότητας και σοβαρών ελλείψεων. Η μη δυνατότητα εξόφλησης λογαριασμών νερού και ρεύματος, η απειλή έξωσης από τις τράπεζες και η συνένωση πολλών νοικοκυριών σε συνθήκες συνωστισμού, είναι μόνο μερικές από τις καταστάσεις στεγαστικής επισφάλειας τις οποίες είτε αντιμετωπίζει είτε βρίσκεται σε επιρρεπή θέση να βρεθεί αντιμέτωπο μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της Αθήνας.

Πολιτικές ανάπλασης

Η αιτία που μέχρι σήμερα δεν έχουμε αξιόπιστες εκτιμήσεις για τον αριθμό των αστέγων από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς είναι η ίδια που συναντάμε στην βιβλιογραφία των Η.Π.Α. και οφείλεται στις πολιτικές επιπτώσεις και συνέπειες που εμπλέκονται στην πραγματική εκτίμηση της έκτασης του προβλήματος της έλλειψης στέγης (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014). Επιπλέον, οι πολιτικές ανάπλασης και εξευγενισμού της πόλης που στρέφονται στην ποινικοποίηση των αστέγων και στην κοινωνική τους απομόνωση καθορίζουν την επιδιωκόμενη λύση του προβλήματος από το κράτος.

1. Αύξηση ανεργίας, διαρκείς περικοπές σε μισθούς, συντάξεις και κοινωνικά επιδόματα.

Οι διαρθρωτικές κοινωνικές πολιτικές, όπως η μη διαθεσιμότητα χαμηλού κόστους στέγασης, οι γενικότερες πολιτικές αστικής ανάπλασης, οι περικοπές στην πρόνοια και η παγκόσμια οικονομική αναδιάρθρωση του κεφαλαίου μέσω της οικονομικής κρίσης συνέβαλαν στην αύξηση του άστεγου πληθυσμού.

Όσοι τάσσονται αλληλέγγυοι με τους άστεγους, αντιλαμβάνονται ότι η έλλειψη των προγραμμάτων στεγαστικής βοήθειας για τους κατοίκους χαμηλού εισοδήματος αυξάνει τις πιθανότητές τους να ενταχθούν στον άστεγο πληθυσμό. Όπως από τις Η.Π.Α. ξεκίνησε μια νέα πρωτοβουλία κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1980, που προσέβλεπε στην αναζωογόνηση των περιοχών στο κέντρο της πόλης, προκειμένου να προσελκύσει κατοίκους υψηλού εισοδήματος και τουρίστες, ώστε να μετατρέψει το κέντρο της πόλης σε μια παραγωγική οικονομία (Aguirre Ad., Brooks J., 2001), έτσι και στην Ελλάδα σήμερα, οι κρατικές πολιτικές υπονομεύουν την κατασκευή οικονομικά προσιτής στέγασης για τα χαμηλά εισοδήματα και οι άστεγοι απελαύνονται εκτός περιοχών που αποτελούν ή θα αποτελέσουν το νέο αναμορφωμένο brand name της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Στις προσπάθειες των αρμόδιων φορέων να «αναζωογονηθούν» περιοχές στο κέντρο της πόλης, οι άστεγοι ορίζονται ως ανεπιθύμητοι στη χρήση του δημόσιου χώρου. Την αιτία αυτής της διαμάχης τη βρίσκουμε στα έργα του Henri Lefebvre, όπου προσδιορίζονται δύο διαστάσεις του χώρου στην καθημερινή ζωή, ο κοινωνικός και ο αφηρημένος χώρος. Ο κοινωνικός χώρος αναφέρεται στο πώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το χώρο ως ένα βιωματικό μέρος όπου αλληλεπιδρούν με τους άλλους. Οι άστεγοι άνθρωποι τείνουν να σκέφτονται το δημόσιο χώρο με αυτό τον τρόπο, οριοθετώντας τον ως χώρο από την άποψη της αξίας χρήσης του. Αντίστοιχα ο Μαρξ γράφει στο κεφάλαιο ότι η χρησιμότητα ενός πράγματος διαμορφώνει την αξία χρήσης του. Οι αξίες χρήσεις γίνονται αντιληπτές σε σχέση με τη χρηστική ή την καταναλωτική τους αξία (Aguirre Ad., Brooks J., 2001). Επιπλέον, κάποιος μπορεί να κάνει τη γενική παρατήρηση ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το χώρο ή καταναλώνουν στο χώρο στη διάρκεια των καθημερινών τους δραστηριοτήτων. Οι άστεγοι, ωστόσο, δεν έχουν πουθενά αλλού να πάνε, αν δεν βρούν προσωρινή στέγαση σε κάποιο ξενώνα, οπότε χρησιμοποιούν τον δημόσιο χώρο ως ένα μέρος για να ζουν και να υλοποιούν τις καθημερινές τους δραστηριότητες. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι για τους άστεγους ο δημόσιος χώρος γίνεται ο κοινωνικός τους χώρος.

Από την άλλη, ο αφηρημένος χώρος αναφέρεται στις αφηρημένες ιδιότητες του μεγέθους, της διάστασης, του πλάτους, της περιοχής, της τοποθεσίας και του κέρδους (Gottdiener, 1994,p.127).

Οι πολιτικοί της κυρίαρχης ελίτ, το κεφάλαιο του real estate και οι επενδυτές είναι τα υποκείμενα που αντιλαμβάνονται το χώρο με αυτούς τους αφηρημένους όρους, ιδίως όσον αφορά την ανταλλακτική του αξία.

Η ανταλλακτική αξία αναφέρεται στην «ποσοτική σχέση, στην αναλογία, με την οποία οι αξίες χρήσης ενός είδους ανταλλάσονται για αξίες χρήσης άλλου είδους». Ο δημόσιος χώρος, με αυτή την έννοια, είναι ένα εμπόρευμα, επειδή «κάθε ακίνητη περιουσία έχει μια αξία χρήσης και μία ανταλλακτική αξία». Έτσι οι αστικές αναπλάσεις στις πόλεις βρίσκονται σε σύγκρουση με τους αστέγους όσον αφορά το δημόσιο χώρο, διότι για τους άστεγους ο δημόσιος χώρος είναι ο κοινωνικός τους χώρος αφού έχει αξία χρήσης χωρίς την ανάγκη κατανάλωσης ή κέρδους. Αντίθετα, για την επιχειρηματική ελίτ, ο δημόσιος χώρος είναι αφηρημένος χώρος, λόγω της ανταλλακτικής αξίας του. Ο Foscarinis (1996, σ. 30), παρατηρεί ότι σε μερικές πόλεις οι αρχές δηλώνουν ρητώς ότι πρόθεσή τους είναι να οδηγήσουν τους άστεγους κατοίκους έξω από αυτές με την ποινικοποίηση συμπεριφορών που σχετίζονται με την αστεγία.

Στην περίπτωση της Αθήνας, τα δείγματα άσκησης πολιτικής είναι παρόμοια. Οι αρμόδιες αρχές κυρίως θέλουν να διαχειριστούν τις αναδυόμενες καταστάσεις που προκαλούνται από την έλλειψη στέγης παρά να εξαλείψουν τις αιτίες που προκαλούν το φαινόμενο των αστέγων.

Οι τοπικές αρχές πρωτίστως ενδιαφέρονται για την οικονομική ανάπτυξη, αφού η αυτή αποτελεί το καθοριστικό ζήτημα της αστικής πολιτικής. Οι άστεγοι που θεωρούνται απειλή για την προσέλκυση επενδύσεων πρέπει να εξαλειφθούν από τις περιοχές στο κέντρο της πόλης, καθώς το πρόβλημα των αστέγων έχει καταθλιπτική επίδραση στην ανταλλκτική αξία της γης (Goetz, 1992). Επιπλέον, οι υπηρεσίες για τους άστεγους, όπως οι ξενώνες ή τα προγράμματα σίτισης, θεωρούνται αντιπαραγωγικά, επειδή υποτίθεται ότι θα μπορούσουν να "προσελκύσουν" ακόμα περισσότερο άστεγο πληθυσμό.

Οι πολιτικές ανάπλασης της πόλης στην παρούσα συγκυρία αναγνωρίζονται ως μία πολιτική, που μεταξύ των άλλων οικονομικών συμφερόντων που εμπεριέχει, αποσκοπεί και στη μεταμόρφωση του δημόσιου χώρου σε αμφισβητούμενη περιοχή στην οποία οι άστεγοι μετατρέπονται σε θύματα των συμφερόντων των επιχειρηματικών ελίτ. Άλλωστε, ο στόχος ενός αναμορφωμένου κέντρου είναι να αποκρύψει ή να απομονώσει τους άστεγους με οποιοδήποτε κόστος.

Οι κρατικές πολιτικές ποινικοποίησης του φαινομένου της αστεγίας δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης του ρόλου που το κράτος επιτελεί.

Ενώ, η εξασφάλιση επακρούς και κατάλληλης στέγης αναγνωρίζεται ως βασικό δικαίωμα και όρος αξιοπρεπής διαβίωσης για όλους, στην πράξη η αναγνώριση αυτή ανατρέπεται. Το βασικό ζήτημα είναι η ανύπαρκτη κοινωνική προστασία ιδιαίτερα από το 2010 και μετά. Το κλείσιμο του ΟΕΚ (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας), που παρά τις τεράστιες ελλείψεις του, αποτελούσε στην περίπτωση της χώρας μας το μοναδικό δομημένο κρατικό οργανισμό κοινωνικής κατοικίας ήταν η αρχή του τέλους της ελλειπούς κοινωνικής προστασίας δεκαετιών. Έκτος βέβαια από αυτού του τύπου τις πολιτικές, κυρίαρχες είναι σήμερα οι πρακτικές που οδηγούν στη δίωξη ακόμα και στην τιμωρία των αστέγων. Οι επαναλαμβανόμενες «εκκαθαρίσεις» στο κέντρο της Αθήνας με σκοπό την απομάκρυνση των «ενοχλητικών» εμφανών αστέγων του δρόμου αποτελούν μόνο κάποιες από τις δράσεις ποινικοποίησης των αστέγων στην Ελλάδα. Οι κατασταλτικές πρακτικές

από την πλευρά της κυβέρνησης και τοπικών φορέων ποικίλλουν. Το χειμώνα του 2012, ο δήμαρχος της Αθήνας Γιώργος Καμίνης έστειλε τα ΜΑΤ και την Δημοτική αστυνομία για να εκκενώσουν το προσωρινό καταφύγιο για άστεγους που είχε δημιουργηθεί στο κλειστό καφενείο του Πνευματικού Κέντρου και μήνυσε τους αλληλέγγυους και τους άστεγους (Καραγιάννη Μ., Καψάλη Μ., 2013). Οι διάφορες ρατσιστικές επιχειρήσεις-σκούπα που ανακοινώνονται και υλοποιούνται με υποτιθέμενο στόχο την πάταξη της εγκληματικότητας, αρχικά με το όνομα Ξένιος Δίας, όπως και η διαπόμπευση των «οροθετικών», εντάσσονται στο πολιτικό πλαίσιο της ασκούμενης πολιτικής για πάταξη της «ανομίας». Μόνο που η ανομία μόνο ως κρατική μπορεί να οριστεί. Είναι αυτή που στρέφεται ενάντια στους αγωνιζόμενους ανθρώπους, στους απόκληρους και στους αδύναμους δείχνοντας την πυγμή και τη βιαιότητα της εκτελεστικής εξουσίας μόνο εκεί που μπορεί, στο επίπεδο της αστυνομικής καταστολής και της ρατσιστικής ρητορικής. Ένα ακόμα δείγμα αυτής της κατασταλτικής πολιτικής ενάντια στους «ανεπιθύμητους» είναι οι επιχειρήσεις εκκένωσεις πολιτικών καταλήψεων στο κέντρο της Αθήνας στα τέλη του 2012 που μεταξύ άλλων είχαν κάνει πράξη την επανάχρηση κενών και εγκαταλελειμμένων κτιρίων, αλλά και την πρακτική της κατάληψης στέγης ως μια απάντηση στα οξυμένα στεγαστικά προβλήματα και δημιουργώντας έμπρακτα δικούς τους χώρους και χρόνους ανάλογα με τις ανάγκες των χρηστών τους. Αντίστοιχα στη Θεσσαλονίκη το 2011, η κατάληψη 'Επιβίωση' στην οδό Φράγκων και σε κτίριο της 'Μονής Βικεντίου Αδελφών Ελέους Αγ. Παύλου' (καθολική εκκλησία) από άστεγους εκκενώθηκε βίαια από τα ΜΑΤ. Εκεί είχαν βρει καταφύγιο μέσω της δημιουργίας ενός αυτοδιαχειριζόμενου χώρου 30 άστεγοι της πόλης, ανάμεσά τους ακόμη και παιδιά με τις οικογένειές τους (Καραγιάννη Μ., Καψάλη Μ., 2013).

Τα παραπάνω περιστατικά αποτελούν τις πρώτες ενδείξεις κατασταλτικών δράσεων ώστε να υποβαθμίσουν το κοινωνικό πρόβλημα της αστεγίας σε μη-εμφανές, μη-οπτικό. Οι επιθέσεις ενάντια στους αστέγους εντάσσονται στο προαναφερθέν πλαίσιο της πολιτικής για πάταξη της «ανομίας» και αποτελούν μία κατάσταση μόνιμης εξαίρεσης, που αποσκοπεί στην καταστολή και περιθωριοποίηση κάθε ομάδας και υποκειμένου που εμποδίζει τους χώρους συσσώρευσης να «αξιοποιηθούν».

Μπορεί να ακούγεται παράδοξο, αλλά η αίσθησή μας είναι ότι η ελληνική περίπτωση φαίνεται να μοιράζεται πολλά χαρακτηριστικά με την εμπειρία των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1980, όταν η ορατή αστεγία ήταν το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα του αστικού τοπίου, δηλαδή, η περίοδος των βραχυπρόθεσμων, έκτακτης ανάγκης, πρόχειρων μέτρων: συναθροίση σε εγκαταστάσεις ξενώνων, συσσίτια, κέντρα επίσκεψης, και ομάδες στο δρόμο που διανέμουν κουβέρτες, προσπαθώντας να υποκινήσουν τους αστέγους του δρόμου να πάνε σε κάποιο ξενώνα. Ένα άλλο σημείο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι ίσως η αφάνεια των αστέγων από το κέντρο της πόλης οφείλεται στη σκληρή επιβολή της αστυνομίας που σαρώνει τους δρόμους στο κέντρο της Αθήνας (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014).

Τυπολογία άστεγου πληθυσμού

Τα στοιχεία που θα αναλυθούν στη συνέχεια, όπως και κάποια πρωταρχικά συμπεράσματα απορρέουν από την ημερίδα για την έλλειψη στέγης στην Ελλάδα που πραγματοποιήθηκε την Παρασκευή, 17/10/2014, Διεθνή Ημέρα για την εξάλειψη της Φτώχειας, από το Τμήμα Ψυχολογίας του Hellenic American College και το Ελληνικό Δίκτυο για το Δικαίωμα στη Στέγη και την Κατοικία. Κυρίως δε, από την παρουσίαση του τελικού προσχεδίου των Βασίλη Αράπογλου και Κώστα Γκούνη, με τη συνεργασία της Δήμητρας Σιατίτσα, που φέρει τον τίτλο «Caring for the homeless and the poor in Greece: implications for the future of social pro-

tection and social inclusion – Φροντίζοντας για τους άστεγους και τους φτωχούς στην Ελλάδα: συμπεράσματα για την μελλοντική κοινωνική προστασία και την κοινωνική ένταξη». Η συγκεκριμένη έρευνα αποτελεί την πρώτη αξιόπιστη ερευνητική προσπάθεια από το τμήμα κοινωνιολογίας του Πανεπιστήμιου Ρεθύμνου.

Αρχικά θεωρούμε ότι πρέπει να γίνει εκτενής αναφορά στην 'ταυτότητα' του αστέγου με βάση τη διεθνή έρευνα και βιβλιογραφία. Από το 2005, η FEANTSA (European Federation of National Organisations working with the Homeless – Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Εθνικών Οργανισμών που εργάζονται με τους Άστεγους) έχει αναπτύξει μια ευρωπαϊκή τυπολογία για την έλλειψη στέγης και τον αποκλεισμό από την κατοικία (τυπολογία ETHOS), ως ένα μέσο βελτίωσης της κατανόησης και της μέτρησης του φαινομένου των αστέγων στην Ευρώπη, καθώς και για να παρέχει «μια κοινή ορολογία για διακρατικές ανταλλαγές σχετικά με το πρόβλημα των αστέγων»[2].

Οι ακόλουθες κατηγορίες ETHOS επιχειρούν να συμπεριλάβουν στις μετρήσεις όλες τις περιπτώσεις και μορφές αστεγίας στην Ευρώπη. Οι κατηγορίες είναι:
• άνθρωποι στο δρόμο, χωρίς οποιουδήποτε είδους στέγη
• άνθρωποι στερούμενοι στέγασης που διανέμουν προσωρινά σε ιδρύματα ή ξενώνες
• άνθρωποι που ζουν σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης, π.χ. αυτοί που απειλούνται σοβαρά λόγω ανασφαλών μισθώσεων, έξωσης, ενδοοικογενειακής βίας
• άνθρωποι που ζουν σε ακατάλληλες συνθήκες στέγασης, π.χ. σε τροχόσπιτα σε καθεστώς παράνομης κατασκήνωσης, σε ακατάλληλη στέγαση χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα, σε συνθήκες συνωστισμού.

Στην ελληνική νομοθεσία ο ορισμός διαφέρει. Συγκεκριμένα στις 29 Φλεβάρη του 2012 ψηφίστηκε ο νόμος 4052, όπου ορίζεται ο ορισμός των αστέγων, για πρώτη φορά σε ελληνικό νομοθετικό έγγραφο. Οι άστεγοι αναγνωρίζονται ως ευάλωτη κοινωνική ομάδα στην οποία παρέχεται κοινωνική προστασία και ορίζονται ως εξής: «Όλα τα πρόσωπα που διαμένουν νόμιμα στη χώρα, οι οποίοι δεν έχουν πρόσβαση σε ασφαλή και κατάλληλη στέγαση». Επίσης, στους άστεγους περιλαμβάνονται ιδίως εκείνοι που ζουν στους δρόμους ή σε προσωρινά καταφύγια και όσοι φιλοξενούνται, από ανάγκη, σε ιδρύματα ή σε άλλες κλειστές μορφές φροντίδας. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί ότι ο ορισμός είναι πολύ πιο συγκεκριμένος και στενός από τον παραπάνω (κατηγορίες ETHOS) και αποκλείει ευρείες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι για παράδειγμα οι μετανάστες χωρίς χαρτιά αφού υπάρχει η διάταξη «που διαμένουν νομίμως», έτσι ώστε να εξαιρεθούν από τις διατάξεις οι άνθρωποι στα πρώτα στάδια αίτησης τους για άσυλο.

Βέβαια, αυτά τα χρήσιμα ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία που παρέχονται από τις διεθνείς τυπολογίες αποτελούν προσπάθειες διαχείρισης του φαινομένου της αστεγίας, υποβαθμίζοντας το σε παιχνίδι αριθμών. Κάθε αναζήτηση για τον «σωστό αριθμό» φέρει την παραδοχή ότι ενδεχομένως κάποια στιγμή μπορεί επιτέλους να καταλήξουμε σε έναν αποδεκτό αριθμό. Αυτό που είναι ξεκάθαρο για εμάς είναι ότι υπάρχουν πάρα πολλοί άστεγοι άνθρωποι στην Ελλάδα, οπότε η οποιαδήποτε προσπάθεια χαρτογράφησης τους θα πρέπει να αποδέχεται τη μη ύπαρξη ανεκτικότητας στην διαιώνιση του φαινομένου της αστεγίας.

Η βασική προβληματική και κριτική στις περισσότερες έρευνες εκτίμησης του αριθμού των αστέγων είναι ότι προσπαθούν να μετρήσουν μόνο τους εμφανείς αστέγους, τα άτομα που διαβιούν σε ξενώνες βραχείας διαμονής ή στο δρόμο. Ωστόσο, αποτυγχάνουν να συμπεριλάβουν τον κρυμμένο πληθυσμό αστέγων, δηλαδή άτομα που ζουν σε κατειλημμένα κτίρια, σε συνθήκες συνωστισμού, σε αυτοκίνητα, ή άλλους ακατάλληλους χώρους μη συμβατικών κατοικιών. Σε περίπτωση που συμπεριληφθούν αυτά τα μη-ορατά πρόσωπα στις εκτιμήσεις του άστεγου πληθυσμού, παρατηρούμε ότι το μέγεθός του αυξάνει σημαντικά και

2. ETHOS - European Typology on Homelessness and Housing Exclusion,
http://www.feantsa.org/

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ETHOS / ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ	Χώροι Hopper	
ΑΣΤΕΓΟΙ	**1.200**	Ορατή - Άτυπη	**4.624**
1. Άνθρωποι που μόλις επιβιώνουν	**1.200**		
1.1. Δημόσιος χώρος ή εξωτερικός χώρος. Διαβίωση σε δρόμους ή δημόσιους χώρους (ενήλικες)	1.200		
2. Άνθρωποι σε καταλύματα έκτακτης ανάγκης			
2.1. Νυχτερινά καταλύματα/ Καταφύγια μίας διανυκτέρευσης/Άνθρωποι χωρίς κανονικό τόπο κατοικίας			
ΧΩΡΙΣ ΣΠΙΤΙ	**12.124**	Ορατή - Επίσημη	
3. Άνθρωποι σε καταλύματα για αστέγους	**1.360**		
3.1. Hostel για άστεγους/Νυχτερινά καταφύγια	580		
3.2. Προσωρινά καταλύματα όπου η περίοδος διαμονής πρόκειται να είναι μικρή	170		
3.3. Μεταβατικά υποστηριζόμενα καταλύματα κυρίως σε Έλληνες ή μικτά			
3.4. Επιδόματα για φτωχούς και άνεργους Έλληνες ή μικτά	450		
4. Άνθρωποι σε καταφύγια γυναικών	**80**		
4.1. Καταφύγια γυναικών	80		
5. Άνθρωποι σε καταλύματα για μετανάστες	**1.940**		
5.1. Προσωρινά καταλύματα / κέντρα υποδοχής / καταφύγια προσφύγων	860		
5.2. Καταλύματα μεταναστών εργατών			
5.3. Μεταβατικά υποστηριζόμενα καταλύματα για ευάλωτους πρόσφυγες	200		
5.4. Επιδόματα σε ευάλωτους πρόσφυγες	924		
6. Άνθρωποι που πρόκειται να αφεθούν από ιδρύματα	**8.700**	Αόρατη - Επίσημη	**139.700**
6.1. Ποινικά ιδρύματα. Μη διαθέσιμη κατοικία πριν την απελευθέρωση	2.300		
6.2. Ιδρύματα Υγείας(*) Διαμονή μεγαλύτερη της απαραίτητες λόγω έλλειψης κατοικίας	400		
6.3. Ιδρύματα/Σπίτια για παιδιά. Μη διαπιστευμένη κατοικία (π.χ. όταν κλείνουν τα 18)	400		
6.4. Κέντρα Κράτησης (μετανάστες χωρίς χαρτιά)	5.600		
7. Άνθρωποι που λαμβάνουν πιο μακροπρόθεσμη υποστήριξη (λόγω αστεγίας)			
7.1. Φροντίδα κατοικίας για πιο ηλικιωμένους άστεγους (Εκκλησία και ντόπιοι που δεν εμπίπτουν σε άλλες κατηγορίες)			
7.2. Επιδοτούμενα καταλύματα για πρώην άστεγους			
ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΣ	**25.500**	Αόρατη - Άτυπη	
8. Άνθρωποι που ζουν σε επισφαλή καταλύματα	**500**		
8.1. Προσωρινά με οικογένεια/φίλους λόγω έλλειψης κατοικίας			
8.2. Παράνομη (υπ)ενοικίαση. Κατάληψη κατοικίας χωρίς νόμιμη ενοίκηση (10 κατειλημμένα κτίρια)	500		
8.3. Παράνομη κατάληψη γης/κατάληψη γης χωρίς νομικά δικαιώματα			
9. Άνθρωποι που ζουν υπό την απειλή έξωσης	**15.000**		
9.1. Έχουν κινηθεί νομικές εντολές (ενοικίαση). Όπου οι διαταγές έξωσης είναι εν ενεργεία	5.000		
9.2. Εντολές κατάσχεσης. Όταν η υποθήκη περιλαμβάνει νομικές εντολές κατάσχεσης (αιτήματα για προστασία από κατασχέσεις των κόκκινων δανείων)	10.000		
10. Άνθρωποι που ζουν υπό την απειλή βίας	**200**		
10.1. Περιστατικά καταγεγραμμένα από την αστυνομία	200		
ΣΕ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ	**105.500**		
11. Άνθρωποι που ζουν σε προσωρινές / μη συμβατικές κατασκευές	**1.300**		
11.1. Κινητά σπίτια. Δεν προορίζονταν για τόποι κανονικής κατοικίας			
11.2. Μη συμβατικά κτίρια, αυτοσχέδια καταφύγια, παράγκες ή καλύβες			
11.3. Προσωρινές κατασκευές. Ημι-μόνιμες κατασκευές καλύβες ή καμπίνες			
12. Άνθρωποι που ζουν σε ακατάλληλες κατοικίες	**9.000**		
12.1. Κατειλημμένα καταλύματα ακατάλληλα για κατοίκηση	9.000		
13. Άνθρωποι που ζουν σε ακραίο συνωστισμό	**95.200**		
13.1. Υψηλότερο εθνικό πρότυπο συνωστισμού. Ορίζεται σαν αυτοί που ξεπερνούν το εθνικό πρότυπο πυκνότητας για τον χρησιμοποιούμενο χώρο (<10 τ.μ./άτομο)	95.200		

Πίνακας 1: Αντιστοιχίες μεταξύ δύο τυπολογιών. Αριστερά της ETHOS εμπλουτισμένης με υποκατηγριές για προσαρμογή στις ελληνικές συνθήκες και δεξιά της Hopper (ταξινόμηση βάσει ορατής/αόρατης, επίσημης/άτυπης έλλειψης). (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014).

φτάνουμε στις εκτιμήσεις του διαγράμματος 1 και του πίνακα 1 που ακολουθούν.

Τα ευρήματα της έρευνας των Αράπογλου, Γκούνη δείχνουν μια σημαντική αύξηση του ορατού φαινομένου των αστέγων και το υπερβολικό μέγεθος της μη-ορατής φτώχειας, στέγασης, ανεπάρκειας και ανασφάλειας. Επίσης, συμπεραίνει ότι τα ποσοστά ανεργίας και η στέρηση στέγης είναι άνισα κατανεμημένα μεταξύ των Ελλήνων πολιτών και των ξένων υπηκόων.

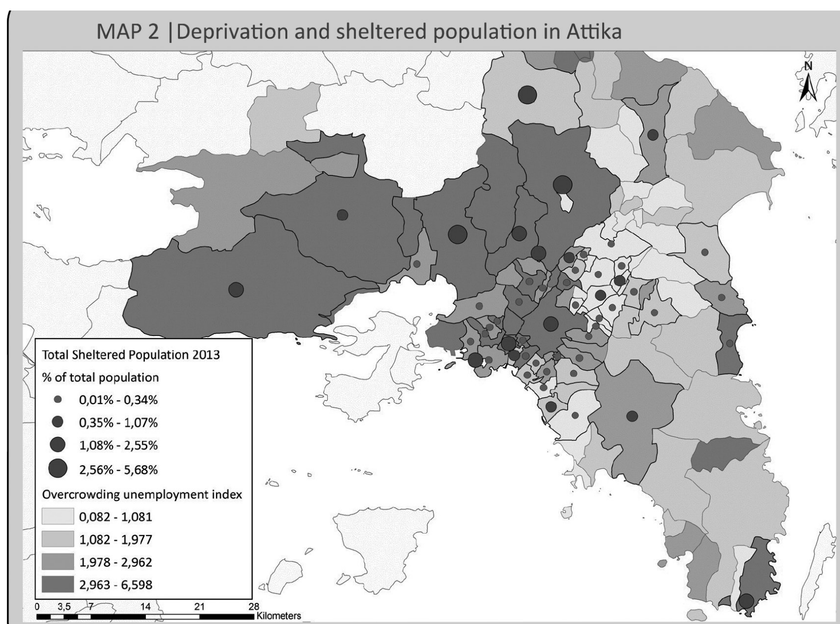

Διάγραμμα 1 (Πηγή ΕΚΚΑ, Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014).

Χαρτογράφηση διαδρομών

Όσον αφορά το χώρο της Αθήνας, τα έκτακτης ανάγκης, προσωρινά καταφύγια και ξενώνες, όπου επιτρέπεται ο ύπνος για χρονικό διάστημα 7-15 ημερών, βρίσκονται μέσα ή κοντά σε υποβαθμισμένες περιοχές. Επίσης, οι οι εθελοντές δρόμου (street workers), κινούνται κοντά στο «ιστορικό κέντρο», στις πλατείες και τα δημόσια πάρκα. Η πρωτοβουλία της «Σχεδίας» με τη διοργάνωση των «αόρατων διαδρομών» είναι μία πολύ σημαντική προσπάθεια να γίνει ορατό το ζήτημα της έλλειψης στέγης στην πόλη της Αθήνας. Η διαδρομή κινείται στο ιστορικό κέντρο της πόλης και περνά από την πλατεία Βάθης, τη Σωκράτους, την Πειραιώς, τη Μενάνδρου, τη Ζήνωνος, τη Δεληγιώργη, τη Σοφοκλέους και την οδό Αθηνάς, μπαίνει στη γειτονιά του Ψυρρή και καταλήγει στο Μοναστηράκι. Στις περιοχές αυτές είναι χωροθετημένες πολλές από τις δομές πρόνοιας που αναλύονται παρακάτω, και είναι παραπάνω από εμφανές το ζήτημα της αστεγίας.

Ο χάρτης δίπλα προέρχεται από την έρευνα των Αράπογλου – Γκούνη και απεικονίζει τη θέση των διαφόρων κατηγοριών αστέγων και των συνθηκών διαβίωσης τους.

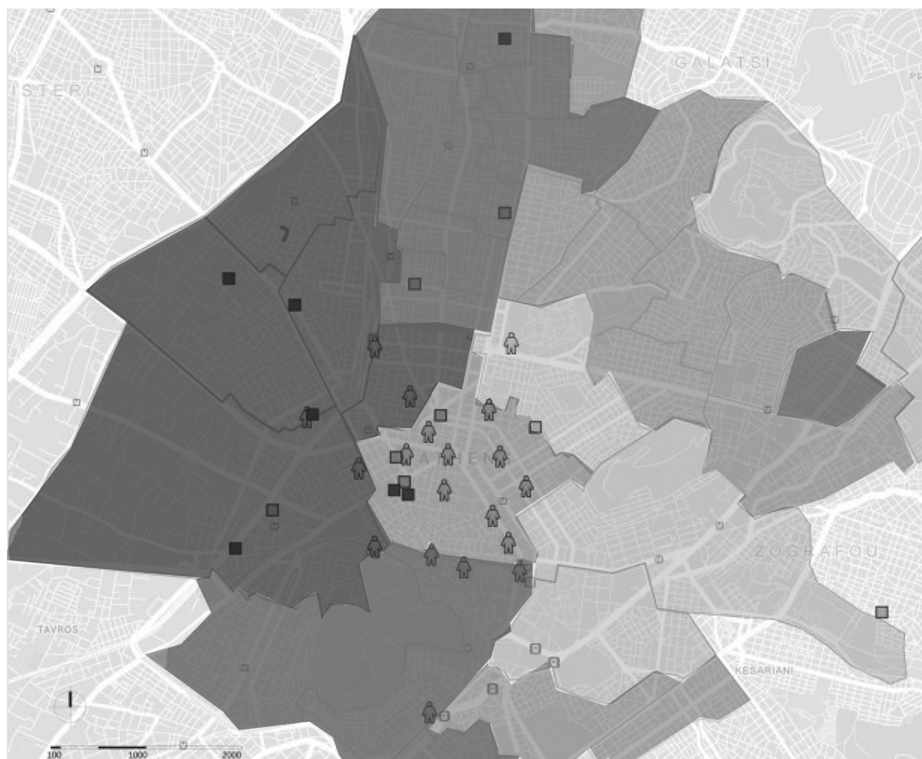

Χάρτης 1: Στέρηση κατοικίας στην Αττική: Χαρτογράφηση της χωρικής κατανομής του ορατού / επίσημου ποσοστού των αστέγων σε 118 δήμους στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014).

Πολιτικές διαχείρισης του φαινομένου στην Ελλάδα

Στη δημοσίευση «On the Way Home? FEANTSA Monitoring Report on Homelessness and Homeless Policies in Europe, 2012 – Στο Δρόμο για το Σπίτι; Έκθεση Παρακολούθησης της Αστεγίας και των Πολιτικών για τους Άστεγους στην Ευρώπη της FEANTSA », η Ελλάδα ξεχωρίζει με αναφορά στις θλιβερά ανεπαρκείς, αν όχι εξευτελιστικές συνθήκες στις οποίες οι πρόσφυγες και οι αιτούντες ασύλου αναγκάζονται να επιβιώνουν, σε συνδυασμό με τον αυξημένο εξαναγκασμό από την αστυνομία και την άσκηση βίας σε βάρος τους (σελ.28). Η έκθεση κάνει επίσης λόγο για το ότι σύμφωνα με τη ΜΚΟ Κλίμακα, η σημερινή κρίση έχει οδηγήσει σε ένα πληθυσμό «νεοεισερχόμενων» και πρότεινε μια νέα μορφή των αστέγων

Χάρτης 2. Από το ανοικτό προς το σκούρο οι γειτονιές με τις λιγότερες προς τις γειτονιές με τις περισσότερες ελλείψεις

η οποία σχηματιζόταν. Αυτό σχετίζεται με την δραματική αύξηση της ανεργίας, η οποία επηρέασε Έλληνες πολίτες και οικογένειες που μέχρι τότε ήταν σχετικά ασφαλείς. Παρ 'όλα αυτά, ο όρος νεοάστεγοι σχετίζεται με διαρθρωτικές συνθήκες και μεταβολές οι οποίες δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι περιλαμβάνουν μόνο την ανεργία. Όπως προτείνεται παραπάνω, το φαινόμενο των νεοαστέγων στην Ευρώπη έχει αρχίσει να παίρνει μορφή από το 1990 με τη σταδιακή εξαφάνιση των διατάξεων περί καθολικής κοινωνικής πρόνοιας, της διάβρωσης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και της ανικανότητας να θεσπίσουν τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών στις χώρες υποδοχής της ΕΕ (FEANTSA, 2012).

Η πίεση για κοινωνική λύση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άστεγοι εξακολουθεί να γίνεται και να προπαγανδίζεται κυρίως από λίγες εξειδικευμένες μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και από κάποια ελπιδοφόρα τοπικά δίκτυα αλληλεγγύης που επικετρώνονται στη δυναμική προστασία της κατοικίας από τις εξώσεις που προσπαθούν να επιβάλλουν οι τράπεζες, π.χ. η «Κίνηση Ενάντια στους Πλειστηριασμούς» που όπως δηλώνει, «μέσω πλειστηριασμών οι τράπεζες επιδεινώνουν τη γενική εξαθλίωση και δημιουργούν νέες στρατιές αστέγων».

Απέναντι στην επιδείνωση του φαινομένου, το υπουργείο Εργασίας έχει εισάγει ένα μοντέλο «έκτακτης ανάγκης». Νυχτερινά καταφύγια - ξενώνες, κέντρα ημέρας, τράπεζες τροφίμων, κοινωνικά φαρμακεία και παντοπωλεία έχουν καθιερωθεί στο πλαίσιο αυτού του σχεδίου. Αυτά τα στεγαστικά μέτρα (νυχτερινά καταφύγια – ξενώνες) παρότι έχουν δώσει μια προσωρινή λύση για πολλούς αιτούντες, εφαρμόζουν συχνά αυστηρούς κανονισμούς για την πρόσβαση σε αυτά. Είναι πρόωρο να εκτιμηθεί η επίπτωσή τους, αλλά η αμερικανική εμπειρία δείχνει την αναποτελεσματικότητα των διατάξεων έκτακτης ανάγκης (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014) και τελικά τη διαιώνιση του προβλήματος που η παροδικότητα των μέτρων την εντείνει, αφού δεν στοχεύουν στη λύση του αλλά στην απόκρυψη και στην υποβάθμιση του. Επίσης, τα κέντρα ημέρας προσελκύουν όχι μόνο τους άστεγους στο δρόμο, αλλά και έναν μεγάλο αριθμό αόρατων φτωχών π.χ. σε υπηρεσίες υγείας. Οι εκτιμήσεις είναι ότι ο αριθμός αυτός θα πρέπει να είναι περίπου 200.000 άτομα στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014).

Τελικά, η σημερινή στεγαστική κατάσταση μπορεί να περιγραφεί ως υπερβολικά επίπεδα ανασφαλούς και ανεπαρκούς στέγασης, τα οποία δημιουργούν την ανάγκη για φτηνή, κοινωνική κατοικία που δύσκολα μπορεί να ικανοποιηθεί.

Η σημαντική αύξηση στους αριθμούς αφορά ανθρώπους σε καταλύματα για άστεγους, Έλληνες και μετανάστες. Αυτό που αντανακλά την αύξηση των αναγκών του μη-ορατού άστεγου πληθυσμού είναι το ανεπαρκές σύστημα φροντίδας που ανταποκρίνεται στις ανάγκες με έναν αποσπασματικό τρόπο. Πολλές ανθρωπιστικές οργανώσεις καταγγέλλουν πως βασικός στόχος είναι η εξαφάνιση αυτών των ανθρώπων, τους οποίους οι αρχές εγκαταλείπουν στη μοίρα τους και ουσιαστικά τους κρύβουν κάτω από το χαλί.

Σήμερα, όπως περιγράφηκε αναλυτικά στο κείμενο του παρόντος τεύχους, «Οι Γειτονιές των Κολασμένων - Η χωροθέτηση της κατοικίας στην σύγχρονη μητροπολιτική Αθήνα», είναι περισσότερο από εμφανές ότι ο πλούτος της μητροπολιτικής Αθήνας είναι άνισα μοιρασμένος. Η φτώχεια είναι γενικά συγκεντρωμένη χονδρικά στους επόμενους τόπους: στο τρίγωνο μεταξύ των εθνικών οδών (Κηφισός, λ. Αθηνών) και την Πειραιώς, στη λωρίδα μεταξύ Αχαρνών και Λένορμαν μέχρι τα Άνω Πατήσια και στους βορειοδυτικούς δήμους του Μενιδίου και του Ζεφυρίου, διαπίστωση που είναι κοινή με τον τελευταίο χάρτη που ακολουθεί (Αράπογλου Β., Γκούνης Κ., 2014), όπου απεικονίζει πολύ παραστατικά πως η Αθήνα χωρίζεται σε δύο πόλεις, στις δύο πλευρές των οδών Πατησίων και Πειραιώς.

Ολοκληρώνοντας

Μέσω αυτών των πολιτικών που περιγράφηκαν και των στοιχείων που αναλύθηκαν, η κοινωνική κρίση που παράγεται, επηρεάζει πολυδιάστατα τις ζωές όλο και μεγαλύτερου τμήματος της κοινωνίας, με αποτέλεσμα την παραγωγή ενός αυξανόμενου αριθμού άδειων σπιτιών, ταυτόχρονα με την παραγωγή μίας αυξανόμενης στέρησης του δικαιώματος σε αξιοπρεπή κατοικία για ένα ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Όλα αυτά κάνουν πολυδιάστατο το θέμα, αφού απλά η εύρεση χώρου για την στέγαση όσων αντιμετωπίζουν τέτοιες δυσκολίες δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή απάντηση στο πρόβλημα. Επιπλέον, σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες μελέτες, τα ενδιάμεσα στάδια επισφαλούς, μερικής και μη αξιοπρεπούς στέγασης όπως τα υπνωτήρια, οι ξενώνες και οι προσωρινές μονάδες πρέπει να περιοριστούν, καθώς έχει αποδειχθεί ότι στην ουσία ανακυκλώνουν τον αποκλεισμό (Σιατίτσα, 2014).

Οι αλλαγές στη σύνθεση των αστέγων παρέχουν μια καλή ένδειξη ότι οι εκτεταμένοι κοινωνικο-οικονομικοί κίνδυνοι είναι εν μέρει αποτέλεσμα των πολιτικών που περιορίζουν ακόμη περισσότερο τα περιορισμένα δικαιώματα σε εκείνους που πλήττονται περισσότερο από αυτούς τους κινδύνους. Σε χώρες όπως η Ελλάδα, είναι αμφίβολο αν οι στρατηγικές των φτωχών νοικοκυριών μπορούν να αντιμετωπίσουν τόσο τις ανάγκες στέγασης, όσο και πρόσθετα καθήκοντα για την κοινωνική φροντίδα των ευάλωτων μελών τους (άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένοι, ψυχικά ασθενείς, γυναίκες, παιδιά και νέοι).

Η συνδυαστική κρατική πολιτική της κατάργησης των ελάχιστων δομών στεγαστικής πρόνοιας (π.χ. Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας) και της αποφυγής συγκρότησης ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας οδηγεί στην αύξηση του αριθμού των αστέγων και στην απεμπόλιση από το κράτος στοιχειωδών κοινωνικών προγραμμάτων. Αυτή η μετάθεση ευθύνης (με κρατικό ανθρωπιστικό μανδύα) για κοινωνικές πολιτικές στέγασης και ένταξης στις καλές διαθέσεις συγκεκριμένων ΜΚΟ, καθιστά το πρόβλημα της στεγαστικής επισφάλειας αδύνατο να λυθεί με αυτούς τους όρους. Οι προσπάθειες των ΜΚΟ και των

τοπικών αρχών να χρησιμοποιήσουν τα νέα χρηματοδοτικά μέσα της ΕΕ και άλλων διεθνών οργανισμών παραμένουν κατακερματισμένες και η ικανότητα για την ανάπτυξη ολοκληρωμένων πολιτικών κοινωνικής ένταξης καθίσταται εξαιρετικά περιορισμένη.

Ο επιδιωκόμενος στόχος φαίνεται ότι δεν είναι άλλος από την αναθέρμανση της κτηματαγοράς και τη συγκέντρωση της ακίνητης περιουσίας σε λίγους μόνο μεγάλους ιδιοκτήτες (Μπαλαμπανίδης Δ. et al, 2013).

Τα μεγάλα ποσοστά ιδιοκατοίκησης χωρίς οικονομική συνεισφορά, μαζί με τους εναπομείναντες οικογενειακούς πόρους φαντάζουν ώς το τελευταίο ανάχωμα ώστε να μην εκτροχιαστεί η στεγαστική κατάσταση στην Ελλάδα. Αυτό όμως που πλέον διαφαίνεται, ταυτόχρονα και με την κατάργηση της προστασίας της πρώτης κατοικίας από τις αρχές του 2015 είναι ο ορατός κίνδυνος αντιμετώπισης εκρηκτικών στεγαστικών καταστάσεων. Ίσως σε αυτή τη δυσοίωνη προοπτική η λύση αντίστασης να είναι αυτό που ο Stuart Hodkinson αναφέρει ως την ανάγκη δημιουργίας ενός κοινού κινήματος κατοικίας, που θα ενώσει τους ιδιοκατοικούντες, τους ενοικιαστές, τους δικαιούχους κοινωνικής κατοικίας, τους καταληψίες, τους άστεγους και τους μετανάστες γύρω από μια πολιτική ατζέντα που θα διεκδικεί την παραγωγή και διαχείριση της κατοικίας έξω από το πλαίσιο των αγοραίων σχέσεων της ιδιωτικής περιουσίας, με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η προσβάσιμη, ασφαλής, συλλογικά ελεγχόμενη κατοικία για όλους (Hodkinson 2012). Οι άμεσες απαντήσεις που οφείλουμε να δώσουμε δεν μπορεί να είναι άλλες από έμπρακτη αλληλεγγύη σε κάθε μορφή αγώνα του καθενός και της καθεμίας που διεκδικεί το δικαίωμα στη στέγη και στην αξιοπρεπή κατοικία.

Η αντίφαση των άδειων, ακατοίκητων σπιτιών από τη μία και του αυξανόμενου πληθυσμού των αστέγων από την άλλη, φανερώνει τις προθέσεις της κεντρικής εξουσίας στην αντιμετώπιση του φαινομένου και περιγράφει τι σημαίνει καπιταλισμός, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης. Η ανάγκη και η επιλογή να δώσεις ζωή σε ένα νεκρό κτίριο θεωρείται έγκλημα στην Ελλάδα και μόνο μέσα από δυναμικές δράσεις διεκδίκησης, κατάληψης, επανάχρησης του ακατοίκητου οικιστικού αποθέματος είναι δυνατόν να ανατραπεί η αντίληψη περί ατομικής ιδιοκτησίας, ώστε να επικρατήσουν μορφές συλλογικής διεκδίκησης κοινών στεγαστικών αναγκών.

Βιβλιογραφία

Βαρελίδου Ελ., Μιχαήλ Ξ., (2013), Η 'πόλη των αστέγων' – Θεωρητική διερεύνηση/ Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης, διαθέσιμο στο: http://akea2011.wordpress.com/2014/03/04/ipolitonastegon/.

Καραγιάννη Μ., Καψάλη Μ., (2013), Κρίση, φτώχεια και το δικαίωμα στη κατοικία: Η πραγματικότητα των εξώσεων στην ενοικιαζόμενη κατοικία, διαθέσιμο στο: http://www.alterthess.gr/content/krisi-ftoheia-kai-dikaioma-sti-katoikia-i-pragmatikotita-ton-exoseon-stin-enoikiazomeni

ΜΚΟ Κλίμακα (2012), Η έλλειψη στέγης στην Ελλάδα του 2012, διαθέσιμο στο: http://www.klimaka.org.gr/newsite/downloads/Research%202012_Homelessness.pdf

Μπαλαμπανίδης Δ., Πατατούκα Ε., Σιατίτσα Δ. (2013), Το δικαίωμα στην κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα, Γεωγραφίες. Ν. 22. σσ 31-42.

Σιατίτσα Δ. (2014), Κοινωνική κατοικία: φιλανθρωπία ή δικαίωμα;, διαθέσιμο στο: http://enthemata.wordpress.com/2014/04/27/siatitsa/

Aguirre Ad., Brooks J. (2001), City redevelopment policies and the criminalization of homelessness: A narrative case study, In Critical Perspectives on Urban Redevelopment, V6:75-105.

Arapoglou V.P., Gounis K., (2014), Draft report: «Caring for the homeless and the poor in Greece: implications for the future of social protection and social inclusion», Ημερίδα για την έλλειψη στέγης στην Ελλάδα, διοργάνωση: Hellenic American College και Ελληνικό Δίκτυο για το Δικαίωμα στη Στέγη και την Κατοικία, 17/10/2014.

FEANTSA (2012), Greece. FEANTSA Country Fiche, διαθέσιμο στο: http://www.feantsa.org/spip.php?article853&lang=en.

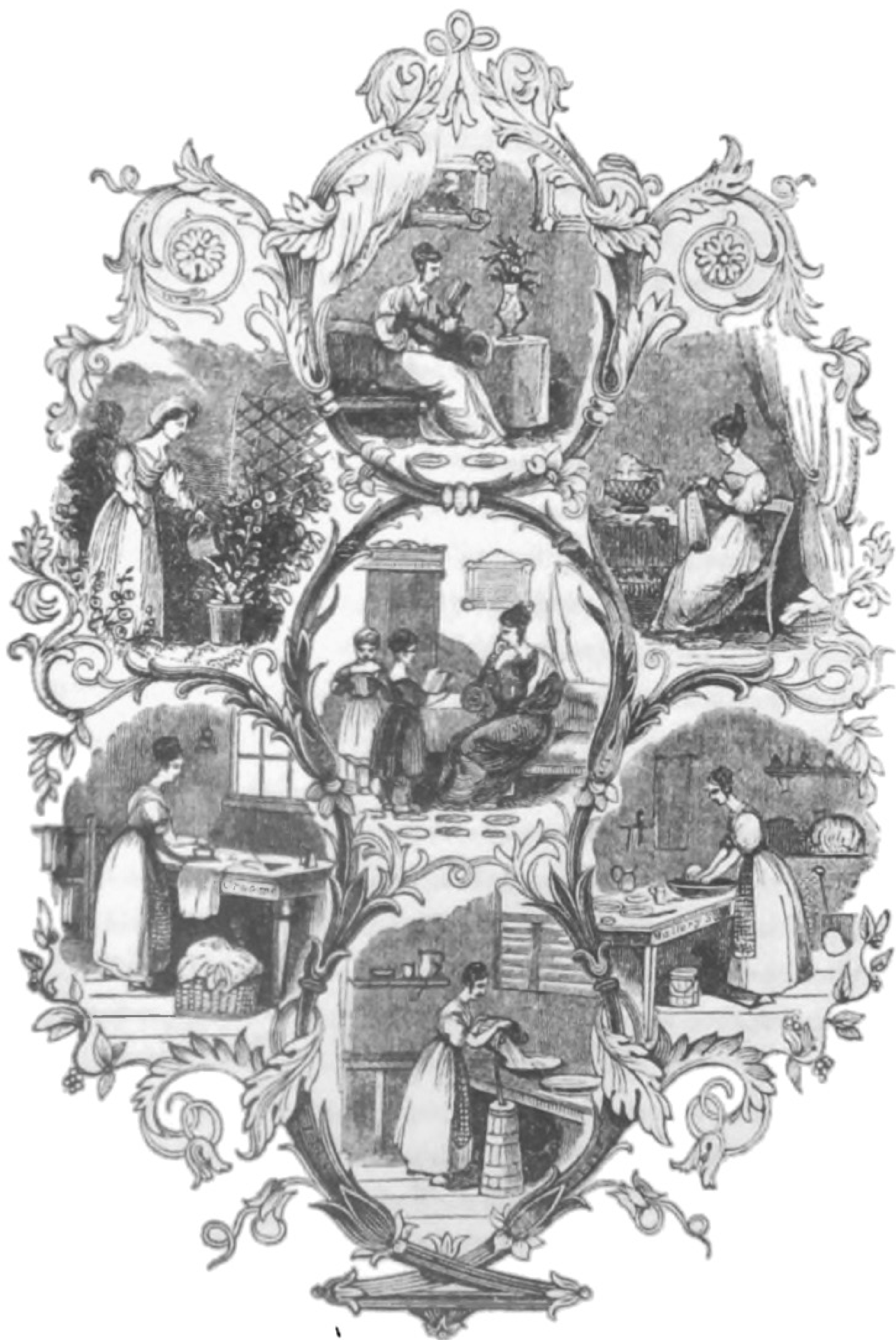
Foscarinis M. (1996), Downward Spiral: Homelessness and Its Criminalization. Yale Law and Policy Review, 14, 1-77.

Goetz, E. (1992). Land Use and Homeless Policy in Los Angeles. International Journal of Urban and Regional Research, 16(4), 540-554.

Gottdiener, M. (1994). The New Urban Sociology. New York: McGraw-Hill Inc.

Hodkinson S. (2012), The return of the housing question, ehpemera.org, V12(4): 423-444, διαθέσιμο στο: http://www.ephemerajournal.org/contribution/return-housingquestion.

Η μεγάλη οικιακή επανάσταση
Dolores Hayden

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί μετάφραση του κεφαλαίου "The Grand Domestic Revolution" του βιβλίου Η Μεγάλη Οικιακή Επανάσταση: Μια Ιστορία των Φεμινιστικών Σχεδίων για Αμερικάνικα Σπίτια, Γειτονιές και Πόλεις (The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist designs for American Homes, Neighborhoods and Cities) της Dolores Hayden.

Αποτελεί μια παρουσίαση της παράδοσης του υλιστικού φεμινισμού και των τρόπων με τους οποίους επηρέασε το λόγο για τη θέση της γυναίκας ως οικιακής εργάτριας (αιτήματα για την αναγνώριση της οικιακής εργασίας ως εργασίας, απαίτηση μισθού για την οικιακή εργασία, αιτήματα για συλλογική ανάληψη του νοικοκυριού, κ.λπ.). Το κείμενο αναφέρεται στην περίοδο από το τέλη του 19ου αιώνα με την άνθηση των μεγάλων, πυκνοκατοικημένων πόλεων (βιομηχανική πόλη), μέσω της μορφής των οποίων γεννιέται και το όραμα για κοινοτική συλλογική διαβίωση και διαχείριση των οικιακών εργασιών, μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα που γίνεται η στροφή προς τα προάστια και η εκτεταμένη εγκατάσταση σε αυτά, θέτοντας ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο οι υλίστριες φεμινίστριες έπαψαν σιγά-σιγά να έχουν σημείο αναφοράς. Οι υλίστριες φεμινίστριες διεκδίκησαν την αυτονομία των νοικοκυρών στην οικιακή ζωή και την αυτονομία των γυναικών στην αστική κοινότητα. Η επιμονή τους να μετατραπεί το σύνολο της οικιακής εργασίας και παιδικής φροντίδας σε κοινωνική εργασία αποτελούσε κύριο αίτημα των προσπαθειών τους και είναι ένα καίριο ζήτημα που παραμένει ανοιχτό μέχρι σήμερα, πάνω από έναν αιώνα μετά την πρώτη δράση των υλιστριών φεμινιστριών.

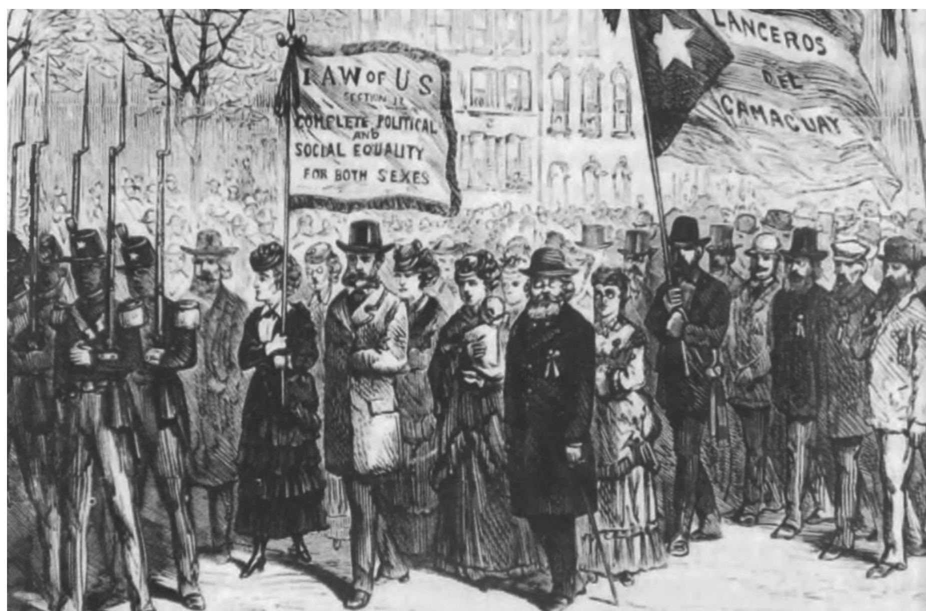
Με τη μετάφραση του συγκεκριμένου κειμένου, επιχειρούμε να θίξουμε τη γυναικεία απομόνωση στο σπίτι και τον εγκλωβισμό της γυναίκας στην οικιακή σφαίρα. Ίσως η σύγχρονη νοικοκυρά να μην βρίσκεται στην ίδια ακριβώς θέση με αυτή που περιγράφεται στο κείμενο, μια και το είδος και οι συνθήκες εργασίας της εντός και εκτός σπιτιού σε κάποιο βαθμό έχουν αλλάξει. Παραμένει όμως μια κατάσταση ιδιαιτέρως επίκαιρη, καθώς τη βιώνουν μέχρι σήμερα οι γυναίκες, έμμισθα εργαζόμενες ή μη, υιοθετώντας καθημερινά το ρόλο της νοικοκυράς, της οικιακής βοηθού, της νταντάς, της νοσοκόμας… στο σπίτι τους, στο σπίτι κάποιας άλλης ή και στα δύο ταυτόχρονα.

Μια Χαμένη Φεμινιστική Παράδοση

Το μαγείρεμα, η φροντίδα των παιδιών και το καθάρισμα του σπιτιού, εργασίες που συχνά γίνονται αντιληπτές ως «γυναικείες δουλειές» που πρέπει να εκτελούνται απλήρωτα μέσα σε οικιακά περιβάλλοντα, αποτελούσαν ανέκαθεν και ανά τον κόσμο ένα σημαντικότατο μέρος της απαραίτητης εργασίας. Ωστόσο, καμιά βιομηχανική κοινωνία δεν έλυσε ποτέ τα προβλήματα που δημιουργεί για τις γυναίκες ο έμφυλος καταμερισμός αυτής της εργασίας. Ούτε και έχει ξεπεράσει καμία κοινωνία τα προβλήματα που δημιουργεί η χωροθέτηση αυτής της εργασίας εντός του σπιτιού, τόσο για τις νοικοκυρές όσο και για τις εργαζόμενες γυναίκες που επιστρέφουν από τα εργοστάσια και τα γραφεία σε μια δεύτερη δουλειά στο σπίτι. Αυτό το βιβλίο καταπιάνεται με τις προσπάθειες των πρώτων φεμινιστριών[1] στις Ηνωμένες Πολιτείες να αναγνωρίσουν την οικονομική εκμετάλλευση της γυναικείας οικιακής εργασίας από τους άντρες ως τη βασικότερη αιτία της έμφυλης ανισότητας. Η συγγραφέας τις αποκαλεί *υλίστριες φεμινίστριες* επειδή τόλμησαν να ορίσουν μια «μεγάλη οικιακή επανάσταση»[2] για τις υλικές συνθήκες διαβίωσης των γυναικών. Απαίτησαν οικονομική αποζημίωση για την απλήρωτη γυναικεία οικιακή εργασία. Πρότειναν μια ολοκληρωτική μεταμόρφωση του χωρικού σχεδιασμού και της υλικής κουλτούρας των αμερικάνικων σπιτιών, γειτονιών και πόλεων. Ενώ άλλες φεμινίστριες διεκδικούσαν την πολιτική ή κοινωνική αλλαγή με φιλοσοφικά ή ηθικά επιχειρήματα, οι υλίστριες φεμινίστριες επικεντρώθηκαν σε οικονομικά και χωρικά ζητήματα, τα οποία και θεωρούσαν τη βάση της υλικής ζωής.

Μεταξύ του τέλους του Εμφύλιου Πολέμου και της αρχής της Μεγάλης Ύφεσης, τρεις γενιές υλιστριών φεμινιστριών εγείρανε θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με αυτά που αποκαλούνταν «γυναικεία σφαίρα» και «γυναικεία εργασία». Αναμετρήθηκαν με δύο χαρακτηριστικά του βιομηχανικού καπιταλισμού: το φυσικό διαχωρισμό του χώρου του σπιτιού από τον δημόσιο χώρο και τον οικονομικό διαχωρισμό της οικιακής οικονομίας από την πολιτική οικονομία. Προκειμένου να ξεπεράσουν τον δεδομένο σχεδιασμό του αστικού και του οικιακού χώρου που απομόνωνε τις γυναίκες και καθιστούσε τη δουλειά τους αόρατη, ανέπτυξαν νέες μορφές οργάνωσης γειτονιών, όπως οι συνεταιρισμοί νοικοκυρών, καθώς και νέους τύπους κτιρίων, όπως το σπίτι χωρίς κουζίνα, ο παιδικός σταθμός, η δημόσια κουζίνα και η κοινόχρηστη λέσχη φαγητού. Επίσης, πρότειναν ιδεατές, φεμινιστικές πόλεις. Με τον επαναπροσδιορισμό της οικιακής εργασίας και των στεγαστικών αναγκών των γυναικών και των οικογενειών τους, ώθησαν τους αρχιτέκτονες και τους αστικούς σχεδιαστές στο να ξανασκεφτούν τις επιδράσεις του σχεδιασμού στην οικογενειακή ζωή. Για έξι δεκαετίες, οι υλίστριες φεμινίστριες προβάλανε μια ισχυρή ιδέα: ότι οι γυναίκες πρέπει να δημιουργήσουν φεμινιστικά σπίτια, με κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία και παιδική φροντίδα, προκειμένου να μπορέσουν να γίνουν πραγματικά ίσα μέλη της κοινωνίας.[3]

Οι ουτοπικές και πραγματιστικές καταβολές του υλιστικού φεμινισμού, η γοητεία που ασκούσε ευρέως και τα πρακτικά πειράματα που προκάλεσε δεν είναι ιδιαίτερα γνωστά. Από τη δεκαετία του 1930 και έπειτα, ελάχιστοι διανοητές και ακτιβιστές έχουν καν υποπτευτεί ότι μπορεί να υπήρξε μια τέτοια πνευματική, πολιτική και αρχιτεκτονική παράδοση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν η Betty Friedan έψαχνε τρόπο να περιγράψει «τα προβλήματα της νοικοκυράς που δεν έχουν όνομα» και κατέληξε στο «γυναικείο μυστήριο» (feminine mystique), το βιβλίο *Γυναίκες και Οικονομία (Women and Economics)* (με υπότιτλο *Ο Οικονομικός Παράγοντας Μεταξύ Αντρών και Γυναικών σαν Παράγοντας στην Κοινωνική Εξέλιξη - The Economic Factor Between Men and Women as a Factor in Social Evolution)* της Charlotte Perkins Gilman είχε δεκαετίες που έπαψε να τυπώνεται. Ξεκινώντας από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι φεμινίστριες άρχισαν και πάλι να διαβάζουν μανιωδώς το έργο της Gilman, αλλά τα βιβλία της επανεμφανίστηκαν χωρίς να ανακαλυφθεί ξανά το ιστορικό πλαίσιο της υλιστικής φεμινιστικής σκέψης και πολιτικής πρακτικής που τα ενέπνευσε. Ιστορικοί όπως ο Carl Degler και ο William O'Neill εσφαλμένα χαρακτήρισαν την Gilman εξτρεμίστρια. Κανείς δεν αναγνώρισε πως δεν ήταν παρά ένα μέλος μιας ζωντανής και έντονης παράδοσης που περιλάμβανε και άλλες ισχυρές

Διαδήλωση που συντονίστηκε από τη Διεθνή Ένωση Εργατών ΗΠΑ, Νέα Υόρκη, Δεκέμβριος,1871.

1. Χρησιμοποιώ τον ορισμό της Linda Gordon για τη φεμινίστρια ως «εκείνη που προσπαθεί να αυξήσει τη δύναμη και την αυτονομία των γυναικών μέσα στην οικογένεια, και την κοινωνία». *Woman's Body, Woman's Right: A Social History of Birth Control in America* (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1977), xiv.

2. Μια «μεγάλη οικιακή επανάσταση», Stephen Pearl Andrews, *The Baby World*, 1855.

3. Ο γενικός όρος για κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία θα χρησιμοποιείται σε όλο το κείμενο για να περιγράψει διάφορες προτάσεις οι οποίες υπογραμμίζουν έναν σκοπό: να κάνουν την ιδιωτική οικιακή δουλειά κοινωνική εργασία. Στη λαϊκή χρήση της αμερικάνικης ψυχολογίας, λέγεται συχνά ότι τα άτομα «κοινωνικοποιούνται» ή αναγκάζονται να συμμορφωθούν με τις κοινωνικές προσδοκίες και νόρμες. Θα χρησιμοποιήσω τη λέξη «κοινωνικοποιώ» με την αρχική της έννοια, που αναφέρεται στην διαδικασία της αναδιοργάνωσης της δουλειάς ώστε να ταιριάζει στις κοινές ανάγκες μιας κοινωνικής ομάδας. Η κοινωνικοποιημένη εργασία δεν υπονοεί τον σοσιαλισμό. Το αν είναι καπιταλιστική ή σοσιαλιστική μια επιχείρηση εξαρτάται από την οικονομική σχέση κεφαλαίου και εργασίας. Καμία από αυτές τις αναμορφώτριες δεν ενδιαφερόταν για κοινοτικό νοικοκυριό, έναν όρο που διαφυλάσσω για να περιγράψω αγροτικές και αστικές πειραματικές κοινότητες όπου τέσσερα ή περισσότερα μέλη που δεν έχουν σχέσεις εξ αίματος, έζησαν σαν μια μεγάλη οικογένεια. Αντί αυτού, επιχειρούσαν την διατήρηση της οικογένειας και των ιδιωτικών οικογενειακών διαμερισμάτων, σε συνδυασμό με την αναδιοργάνωση της οικονομικής και περιβαλλοντικής βάσης της «γυναικείας» εργασίας ώστε να γίνει κοινωνική παρά προσωπική.

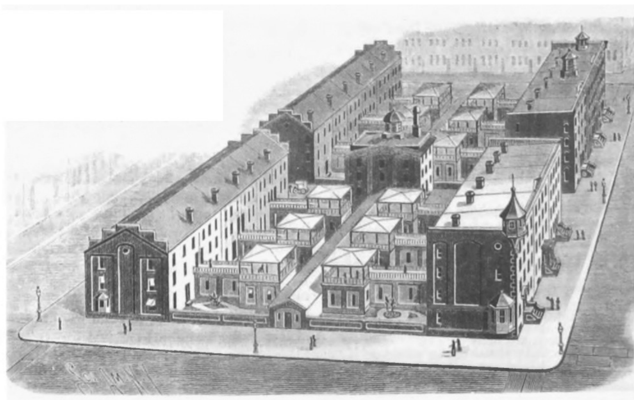
ακτιβίστριες και υποστηρίκτριες της φεμινιστικής οικιακής αναμόρφωσης, όπως η Melusina Fay Peirce, η Marie Stevens Howland, η Victoria Woodhull, η Mary Livermore, η Ellen Swallow Richards, η Mary Hinman Abel, η Mary Kenney O'Sullivan, η Henrietta Rodman και η Ethel Puffer Howes.

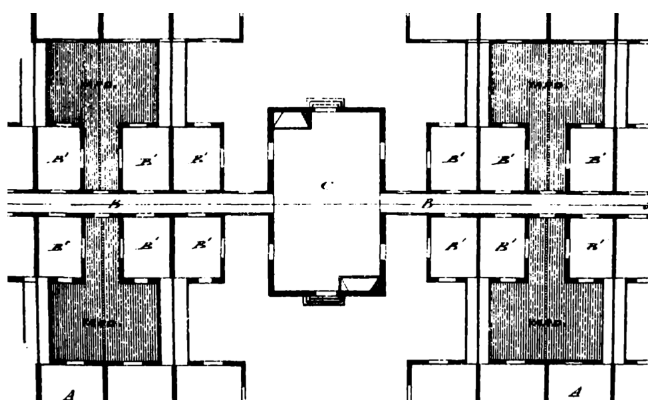
Η απώλεια της υλιστικής φεμινιστικής παράδοσης οδήγησε επίσης τους διανοητές στη συνολική παρερμηνεία της φεμινιστικής ιδεολογίας. Η κεντρική ιδέα του φεμινιστικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου ήταν η υπέρβαση του διαχωρισμού μεταξύ οικιακής και δημόσιας ζωής που δημιούργησε ο βιομηχανικός καπιταλισμός και των επιπτώσεων που είχε για τις γυναίκες. Κάθε φεμινιστική εκστρατεία για τη γυναικεία αυτονομία πρέπει να ιδωθεί κάτω από αυτό το πρίσμα. Ωστόσο, οι διανοητές έχουν την τάση να διαιρούν αυτόν τον συνεκτικό αγώνα σε ξεχωριστές φράξεις. Οι τυπολογικές ταμπέλες, όπως σουφραζέτα, κοινωνική φεμινίστρια και οικιακή φεμινίστρια, κάνουν μια υπερβολικά ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στις γυναίκες που επικεντρωνόταν σε δημόσια -ή κοινωνικά- ζητήματα και σε εκείνες που επικεντρωνόταν σε ιδιωτικά -ή οικογενειακά- ζητήματα.[4] Οι περισσότερες φεμινίστριες επιθυμούσαν να αυξήσουν τα δικαιώματα των γυναικών στο σπίτι και ταυτόχρονα να φέρουν την οικιακή φροντίδα στη δημόσια ζωή. Η Frances Willard παρότρυνε τα μέλη της Χριστιανικής Ένωσης Εγκράτειας Γυναικών (Women's Christian Temperance Union) να αναλάβουν το δημόσιο έργο του «κοινοτικού νοικοκυριού» και να «βγάλουν το σπίτι έξω στον κόσμο» για να «κάνουν ολόκληρο τον κόσμο σαν το σπίτι».[5] Η ψήφος, η ανώτερη εκπαίδευση, η εργασία και τα γυναικεία εργατικά συνδικάτα αποτελούσαν απαίτηση των φεμινιστριών στο όνομα της επέκτασης και της προστασίας της γυναικείας οικιακής σφαίρας και όχι της εξάλειψής της. Όπως υποστήριξε η Susan B. Anthony, «όταν η κοινωνία οργανωθεί σωστά, η σύζυγος και μητέρα θα έχει το χρόνο, την επιθυμία και τη θέληση να αναπτυχτεί πνευματικά και θα γνωρίζει τα όρια της σφαίρας της και το εύρος των καθηκόντων της που θα ορίζεται μόνο από το μέτρο των δυνατοτήτων της». Ανεξάρτητα από το αν οι φεμινίστριες επιδίωκαν τον έλεγχο της ιδιοκτησίας, της κηδεμονίας των παιδιών, του διαζυγίου, της «εθελοντικής μητρότητας», της εγκράτειας, της πορνείας, της στέγασης, της αποχέτευσης, της ύδρευσης, των σχολείων ή των χώρων εργασίας, οι στόχοι τους ήταν αυτοί που συνοψίζονται από την ιστορικό Aileen Kraditor: «η γυναικεία σφαίρα πρέπει να ορίζεται από τις γυναίκες».

Οι υλίστριες φεμινίστριες, όπως η Peirce, η Gilman, η Livermore και η Howes, τοποθετούσαν τις ίδιες και τις προσπάθειές τους για κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας στο ιδεολογικό επίκεντρο του φεμινιστικού κινήματος. Όριζαν τον γυναικείο έλεγχο της γυναικείας σφαίρας ως γυναικείο έλεγχο της αναπαραγωγής της κοινωνίας. Κατείχαν το πνευματικό έδαφος μεταξύ των διεκδικήσεων των άλλων φεμινιστριών για αυτονομία των νοικοκυρών στην οικιακή ζωή και για αυτονομία των γυναικών στην αστική κοινότητα. Η επιμονή τους να μετατραπεί το σύνολο της οικιακής εργασίας και παιδικής φροντίδας σε κοινωνική εργασία αποτελούσε αίτημα για ζεστές, σπιτίσιες γειτονιές. Με έμφαση σε αυτό, συνδέσανε όλες τις άλλες πτυχές της φεμινιστικής ανταρσίας σε ένα συνεχόμενο οικονομικό και χωρικό αγώνα, σε κάθε κλίμακα από το σπίτι μέχρι τη χώρα. Επειδή η θεωρητική τους τοποθέτηση αντιπροσώπευε τη λογική επέκταση πολλών ιδεών σχετικά με τη γυναικεία αυτονομία, οι υλίστριες φεμινίστριες ασκούσαν επιρροή πολύ μεγαλύτερη από την αριθμητική τους ισχύ. Κατά το μισό αιώνα, πριν από το 1917, περίπου πέντε χιλιάδες γυναίκες και άντρες συμμετείχαν στα φεμινιστικά πειράματα για την κοινωνικοποίηση τηςοικιακής εργασίας, ενώ δύο εκατομμύρια ήτανε μέλη του Εθνικού Αμερικανικού Συλλόγου για τη Γυναικεία Ψήφο (National American Woman's Suffrage Association - NAWSA). Παρ' όλα αυτά, η Carrie Chapman Catt, η επικεφαλής του NAWSA, θεωρούσε την Gilman τη σημαντικότερη εν ζωή αμερικανίδα φεμινίστρια, ενώ για τη Harriet Stanton Blatch, σουφραζέτα και μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, το Women and Economics της Gilman αποτελούσε «Βίβλο».

4. Ο όρος *κοινωνική φεμινίστρια* αναπτύχθηκε από τον O'Neill στο *Everyone Was Brave*, «θεώρησα χρήσιμο να διαχωρίσω ανάμεσα σε αυτές που ενδιαφέρονται πρωτίστως για τα δικαιώματα των γυναικών (αυτές τις ονομάζω *ακραίες φεμινίστριες*, και τις *κοινωνικές φεμινίστριες* οι οποίες ενώ πιστεύουν στα δικαιώματα των γυναικών, τα προσπερνούν για να προωθήσουν ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές που θεωρούν πιο σημαντικές». Με αυτούς του όρους, οι σουφραζέτες θεωρούνται ακραίες, που είναι ένα λανθασμένο συμπέρασμα στο οποίο οδηγείται ο O'Neill για να στηρίξει την άποψη του ότι οι φεμινίστριες δεν έχουν καθαρή ιδεολογία. Ο J. Stanley Lemons στο *The Woman Citizen: Social Feminism in the 1920s* (Urbana: University of Illinois Press, 1973) συνεχίζει με αυτές τις προϋποθέσεις αλλά γράφει από μια πιο καθαρή οπτική, και δεν πέφτει στην παγίδα του O'Neill, αν οι φεμινίστριες είναι *νορμάλ* ή όχι. Ο όρος της *οικιακής φεμινίστριας* εισήχθει από τον Daniel Scott Smith στο *Family Limitation, Sexual Control, and Domestic Feminism in Victorian America* (New York: Harper Colophon Books, 1974). Ο Smith εστιάζει στις χειροπιαστές νίκες που πραγματοποίησαν οι γυναίκες μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας. Μέσα από την ιδεολογία αυτή οι γυναίκες κατάφεραν να ασκήσουν κριτική στον ανδρισμό και την υλιστική κοινωνία, και σταδιακά κατάφεραν να κερδίσουν δύναμη μέσα στην οικογένεια. Ο *οικιακός φεμινισμός* έρχεται πολύ κοντά με τον *δημόσιο φεμινισμό* των Stanton and Gilman που υποστήριζαν την κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας.

5. Αναφέρει η Frances Willard στο βιβλίο της Sheila Rothman, *Woman's Proper Place: A History of Changing Ideals and Practices, 1870 to the Present* (New York: Basic Books, 1978), 67.

Πρόταση από τον Leonard E. Ladd για συγκρότημα κατοικιών. Γραμμικά τοποθετημένες κατοικίες για οικογένειες που εξυπηρετούνται από κεντρική κουζίνα. Φιλαδέλφεια, ΗΠΑ, 1890.

Τολμώντας να μιλήσουν για την οικιακή επανάσταση, η Peirce, η Gilman και άλλες υλίστριες φεμινίστριες ανέπτυξαν νέους ορισμούς για την οικονομική ζωή και το σχεδιασμό οικισμών, τους οποίους αποδεχόταν πολλοί σοσιαλιστές στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη παρόλο που συχνά παρέπεμπαν αυτά τα ζητήματα σε κάποιο μελλοντικό χρόνο «μετά την επανάσταση», ακριβώς όπως κάποιες σουφραζέτες τα ανέβαλαν για να τα διαχειριστούν μετά την κατάκτηση του δικαιώματος ψήφου. Επιπλέον, οι υλίστριες φεμινίστριες κέρδισαν συμμάχους στην Ευρώπη, όπως η Alva Myrdal στη Σουηδία και η Lily Braun στη Γερμανία.

Πολιτικοί ακτιβιστές και ακτιβίστριες με διαφορετικές μεταξύ τους καταβολές, όπως η Elizabeth Cady Stanton, η Alexandra Kollontai, ο Ebenezer Howard και ο Friedrich Engels, αναγνώριζαν την κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας ως έναν στόχο που υποστήριζαν. Το πρόγραμμα του υλιστικού φεμινισμού δεν ήταν μόνο ένα θεμελιώδες πρόταγμα οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης για τον μισό πληθυσμό, αλλά πυροδότησε και το φαντασιακό των ακτιβιστών/ριών επειδή ήταν ένα πρόγραμμα για τον εργατικό έλεγχο της αναπαραγωγής της κοινωνίας, ένα πρόγραμμα εξίσου συναρπαστικό με το ιδανικό του εργατικού ελέγχου της βιομηχανικής παραγωγής. Ωστόσο, οι διαφορές μεταξύ σοσιαλιστών, φεμινιστριών και υλιστριών φεμινιστριών σχετικά με τον εργατικό έλεγχο της κοινωνικοποίησης της οικιακής εργασίας ήταν ουσιαστικές. Οι σοσιαλιστές, όπως ο Ένγκελς και ο Λένιν, υποστήριζαν ότι η ισότητα των γυναικών θα ερχόταν ως αποτέλεσμα της συμμετοχής τους στη βιομηχανική παραγωγή, γεγονός που θα μπορούσε να καταστεί δυνατό με την παροχή κοινωνικοποιημένης παιδικής φροντίδας και προετοιμασίας γευμάτων. Η κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας αποτελούσε για εκείνους απλώς ένα μέσο για την κατάκτηση αυτού του στόχου. Δεν θεωρούσαν την κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία σημαντική εργασία, καθώς υπέθεταν πως θα εκτελούταν από γυναίκες χαμηλού στάτους. Από την άλλη, κάποιες αμερικανίδες φεμινίστριες, όπως η Florence Kelley και η Julia Lathrop, αποζητούσαν από το καπιταλιστικό κράτος να παρέχει υπηρεσίες για τη βοήθεια των εργαζόμενων γυναικών χωρίς να αναλύουν τα οφέλη που θα υπαινίσσονταν αυτές οι υπηρεσίες για τον βιομηχανικό καπιταλισμό.

Μόνο οι υλίστριες φεμινίστριες υποστήριζαν ότι οι γυναίκες έπρεπε να διεκδικήσουν τον έλεγχο της σημαντικότατης αναπαραγωγικής εργασίας, την οποία ήδη επιτελούσαν, και να την αναδιοργανώσουν ώστε να αποκτήσουν οικονομική δικαιοσύνη για τις ίδιες. Απαιτούσαν τόσο οικονομική αποζημίωση όσο και αξιοπρέπεια για την παραδοσιακή σφαίρα εργασίας της γυναίκας. Ήταν απρόθυμες να επιτρέψουν στους άντρες να διατείνονται ότι η ισότητα για μια γυναίκα θα πήγαζε τελικά από την ικανότητά της να αναλάβει «αντρική» εργασία στο εργοστάσιο ή στο γραφείο, αλλά και να περιγράψουν το κράτος ως τον φορέα της χειραφέτησής τους. Παρόλο που οι υλίστριες φεμινίστριες κάποιες φορές τείνανε προς αυτές τις θέσεις (για παράδειγμα, η Charlotte Perkins Gilman προς τον σοσιαλισμό, η Ellen Richards προς τον φεμινισμό), συνήθως δήλωναν ξεκάθαρα ότι η γυναικεία εργασία πρέπει να ελέγχεται από τις γυναίκες –οικονομικά και κοινωνικά.

Φεμινισμός και Σοσιαλισμός

Αν και η υλιστική φεμινιστική παράδοση είναι σχετικά άγνωστη σήμερα, η έμφασή της στην αναδιάρθρωση της γυναικείας εργασίας ως υλική βάση για την αναπαραγωγή της κοινωνίας είναι άμεσα συσχετισμένη με τους σημερινούς πολιτικούς αγώνες. Ο υλιστικός φεμινισμός ρίχνει φως στο ιστορικό σχίσμα ανάμεσα στα δύο σημαντικότερα κοινωνικά κινήματα των τελών του 19ου αιώνα, τον Μαρξικό σοσιαλισμό και τον φεμινισμό, επειδή προέκυψε άμεσα από ένα κίνημα, τον κοινοτικό σοσιαλισμό, που ήτανε προγενέστερο και, σε κάποιο βαθμό, γέννησε και τα δύο. Στις αρχές του 19ου αιώνα, κάποιοι ουτοπικοί σοσιαλιστές όπως ο Robert Owen και ο Charles Fourier άσκησαν κριτική στον βιομηχανικό καπιταλισμό για τις επιπτώσεις που είχε στην ανθρώπινη εργασία και πρότειναν προγράμματα για οικονομικά αναδιαρθρωμένες κοινότητες που πάντα έδιναν την ίδια βαρύτητα στην οικιακή και τη βιομηχανική εργασία. Οι ιδέες τους σχετικά με τη σημασία της οικιακής εργασίας επεκτάθηκαν στην υλιστική φεμινιστική παράδοση, ενώ οι Μαρξικοί σοσιαλιστές εξελίξανε την κριτική των ουτοπιστών σχετικά με τη βιομηχανική εργασία.

Δυστυχώς, όταν ο Μαρξ και ο Ένγκελς έκριναν τον κοινοτικό σοσιαλισμό ως ουτοπικό και περιέγραψαν τη δική τους στρατηγική οργάνωσης των βιομηχανικών εργατών ως επιστημονικό σοσιαλισμό, έχασαν τη σχέση με το γυναικείο μισό της ανθρώπινης φυλής, του οποίου η οικιακή εργασία ήταν ουσιαστική για την κοινωνία και διαμορφωνόταν και εκείνη από τον βιομηχανικό καπιταλισμό. Έχοντας αναπτύξει μια πολύ πιο διεισδυτική κριτική του κεφαλαίου και των λειτουργιών του από τους ουτοπιστές, οι Μαρξικοί σοσιαλιστές μίλησαν πειστικά στους άντρες βιομηχανικούς εργάτες για την κατάληψη των μέσων παραγωγής και αγνόησαν τη γυναικεία εργασία και αναπαραγωγή. Παρόλο που ο Ένγκελς αναγνώρισε ότι η οικογένεια βασιζόταν «στην ανοικτή ή συγκεκαλυμμένη υποδούλωση της γυναίκας»[6] και δήλωσε ότι στην οικογένεια ο άντρας αντιπροσώπευε τον αστό και η γυναίκα τον προλετάριο, οι Μαρξιστές αρνήθηκαν να ενστερνιστούν κάποια τακτική που θα στόχευε στην απελευθέρωση των γυναικών από αυτή τη σκλαβιά. Κάποιοι μάλιστα ήταν αντίθετοι με τη γυναικεία ψήφο, ενώ άλλοι χρησιμοποιούσαν τον φεμινισμό ως υποτιμητικό όρο για να ασκήσουν κριτική στην πολιτική παρέκκλιση.

Εντωμεταξύ οι φεμινίστριες, οι οποίες οργάνωναν τόσο τις νοικοκυρές όσο και τις εργαζόμενες γυναίκες, αμφισβήτησαν τη λεγόμενη ταξική ανάλυση των Μαρξιστών εφόσον καμιά γυναίκα δεν απολάμβανε τα νόμιμα δικαιώματα ούτε τα οικονομικά οφέλη ενός άντρα της τάξης της. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η γυναικεία εργασία ήταν γενικά περιορισμένη σε ένα στενό φάσμα έμφυλα προσδιορισμένων, χαμηλά αμειβόμενων δουλειών και ήταν δύσκολο, αν όχι αδύνατο, για τις γυναίκες να βγάζουν αρκετά χρήματα για να αυτοσυντηρηθούν, πόσο μάλλον να συντηρήσουν και εξαρτώμενα μέλη. Κατά κανόνα οι γυναίκες αποκλείονταν από τα εργατικά συνδικάτα καθώς και από τα αντρικά επαγγέλματα, ενώ τα συνδικάτα διεκδικούσαν αυτό που αποκαλούσαν οικογενειακό εισόδημα για τους άντρες. Οι γυναίκες δεν μπορούσαν να ορίσουν τους δικούς τους αγώνες για οικονομική και πολιτική αυτονομία με όρους ταξικής πάλης οργανωμένης γύρω από τα επαγγέλματα των συζύγων ή των πατεράδων τους. Αντ' αυτού δούλευαν για ίσα δικαιώματα για τις γυναίκες –για γυναικεία ψήφο, στέγαση, παιδεία, δουλειές και εργατικά συνδικάτα για γυναίκες.

Αυτό το σχίσμα που δημιουργήθηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ανάμεσα στους Μαρξικούς σοσιαλιστές και στις φεμινίστριες ήταν καταστροφικό και για τα δύο κινήματα. Καθένα κατείχε ένα μέρος της αλήθειας σχετικά με την τάξη και το φύλο, την παραγωγή και την αναπαραγωγή. Οι Μαρξιστές

6. Friedrich Engels, *The Origin of the Family, Private Property, and the State* (Moscow: Progress Publishers, 1884), 74.

αγνόησαν την απαραίτητη εργασία που εκτελούσε ο μισός πληθυσμός, ενώ οι φεμινίστριες αγνόησαν την ταξική διάρθρωση στον καπιταλισμό και απεύθυναν τα περισσότερα αιτήματά τους προς το κράτος. Μόνο η μικρή ομάδα υλιστριών φεμινιστριών, υπό την καθοδήγηση της Peirce, της Gilman, της Howes και άλλων, έκαναν εκστρατείες για να σταματήσουν την οικονομική εκμετάλλευση της οικιακής εργασίας, διατηρώντας την πεποίθηση ότι η οικιακή εργασία στο σπίτι θα πρέπει να είναι το κεντρικό ζήτημα στις εκστρατείες για τη γυναικεία αυτονομία. Προκειμένου να ορίσουν τη φεμινιστική τους πάλη για γυναικείο έλεγχο της εργασίας τους, χρησιμοποίησαν οικονομικά επιχειρήματα σχετικά με τη γυναικεία εργασία παρόμοια με τα επιχειρήματα των Μαρξιστών για την αντρική εργασία, αλλά θεωρούσαν το φύλο, και όχι την τάξη, ως την ενοποιητική κατηγορία.

Στο βαθμό που οι υλίστριες φεμινίστριες εργάζονταν σε μικρές ή μεγάλες πόλεις, εξελίξανε την προηγούμενη παράδοση του ουτοπικού σοσιαλισμού ώστε η χωρική ανάλυσή του να συνοδεύεται από οικονομική ανάλυση. Υποστήριζαν ότι το φυσικό περιβάλλον των πόλεων έπρεπε να επανασχεδιαστεί στο σύνολό του προκειμένου να αντανακλά ισότητα για τις γυναίκες. (Αυτή ήταν μια σημαντική συνεισφορά που διόρθωσε τις τάσεις κάποιων προηγούμενων ουτοπιστών να δουλεύουν μόνο σε πειραματικά σοσιαλιστικά χωριά.) Ταυτόχρονα, οι υλίστριες φεμινίστριες αποδέχονταν το πιο αδύναμο επιχείρημα των ουτοπιστών: την πεποίθηση ότι μετά την αναδιάρθρωση της ανθρώπινης εργασίας και του φυσικού περιβάλλοντος θα έπαυε η αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής, επομένως, οι τάξεις στην κοινωνία θα έπαυαν να υπάρχουν. Αυτή η πίστη στην ειρηνική εξέλιξη προς μια αταξική κοινωνία άφησε τις υλίστριες φεμινίστριες εκτεθειμένες σε άγριες επιθέσεις από μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις που είχαν άμεσο οικονομικό συμφέρον να εμποδίσουν τις γυναίκες να πετύχουν την κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας τους. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, αυτή η αρνητική αντίδραση τις έπιασε απροετοίμαστες, αφού δεν είχαν αναπτύξει μια επαρκή ανάλυση της ισχύος και των λειτουργιών του καπιταλισμού. Αυτή τη δεκαετία, το συνεργατικό κίνημα, το οποίο είχε προσφέρει πολλές τακτικές για τον σχηματισμό γυναικείων συνεταιρισμών «παραγωγών και καταναλωτών» που χρησιμοποιούνταν από αυτές τις φεμινίστριες, επίσης δεν μπόρεσε να ανταπεξέλθει στον εταιρικό ανταγωνισμό και στις κατηγορίες ότι ήταν κομμουνιστικό.

Η αποτυχία των υλιστριών φεμινιστριών να αναπτύξουν μια πλήρη κριτική του βιομηχανικού καπιταλισμού βασίστηκε εν μέρει στην πίστη τους στην κοινωνική εξέλιξη ως φορέα οικονομικής και αστικής μεταμόρφωσης. Έχοντας διαβάσει Charles Darwin, Herbert Spencer και Lester Ward, ήταν τόσο σίγουρες ότι ο καπιταλισμός θα οδηγούσε στον σοσιαλισμό και τόσο πεπεισμένες ότι οι πυκνές βιομηχανικές πόλεις θα γίνονταν συνεργατικές ανθρώπινες κοινότητες που

Εικόνα 1: Γυναίκες σε κοινοτική κουζίνα.

Εικόνα 2: Κάτοικοι του Λονδίνου που επιστρέφουν στα σπίτια τους αφού έχουν χρησιμοποιήσει τον κοινοτικό φούρνο, 1848.

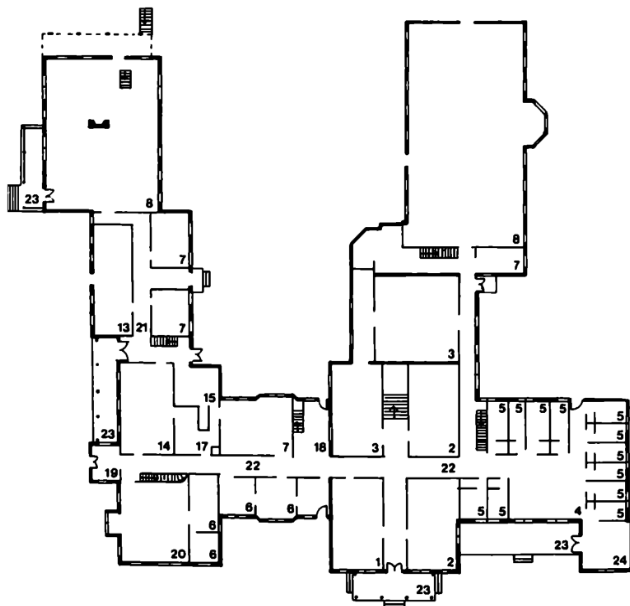
ήταν απροετοίμαστες για τον μονοπωλιακό καπιταλισμό και την προαστιακή απομόνωση. Σε αυτό το σημείο οι υλίστριες φεμινίστριες μοιράζονταν την αισιοδοξία των Εθνικιστών, των Λαϊκιστών, των Σοσιαλιστών, των Χριστιανοσοσιαλιστών, των Φαμπιανιστών και ακόμα και κάποιων φιλελεύθερων ρεφορμιστών της εποχής τους, συμπεριλαμβανομένων και πολλών αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων που πίστευαν στη βιομηχανική πόλη και στην απελευθερωτική της προοπτική.

Αστική Εξέλιξη

Τα χρόνια κατά τα οποία ήταν πιο ενεργές οι υλίστριες φεμινίστριες που επικέντρωναν στην κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία ήταν εκείνα που είδαν την άνοδο και πτώση της πυκνής, βιομηχανικής καπιταλιστικής πόλης. Αυτή η περίοδος χαρακτηριζόταν από αυξημένη συγκέντρωση αστικού πληθυσμού και διαρκή τεχνολογική καινοτομία, σε αντίθεση με την επόμενη περίοδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού που χαρακτηριζόταν από μειωμένες οικιστικές πυκνότητες και μαζική παραγωγή προηγούμενων τεχνολογικών εφευρέσεων. Οι αγώνες των υλιστριών φεμινιστριών ξεκίνησαν το 1868 με την απαίτηση αμοιβής για την οικιακή εργασία, μια εκστρατεία σύγχρονη με την προώθηση από τους αρχιτέκτονες του συλλογικού αστικού οικιστικού χώρου στις ανατολικές πόλεις, μέσω του σχεδιασμού των πρώτων πολυκατοικιών που χτίστηκαν για τις ανώτερες και μεσαίες τάξεις και τον σχεδιασμό πρότυπων διαμερισμάτων για τους φτωχούς. Οι αγώνες τους τερματίστηκαν το 1931, μετά από πάνω από μια δεκαετία κατά την οποία η φεμινίστριες κατηγορούνταν ως κομμουνίστριες, με την Έκθεση της Επιτροπής για την Ανοικοδόμηση και Ιδιοκτησία Κατοικίας του προέδρου Hoover (Hoover Commission Report on Home Building and Home Ownership), η οποία υποστήριζε την ιδιοκτησία μονοκατοικιών και οδήγησε στην ανάπτυξη 50 εκατομμυρίων μονοκατοικιών χαμηλής τεχνολογίας που στέγαζαν τα τρία τέταρτα των αμερικανικών οικογενειών. Ήταν μια καθοριστική ιδεολογική ήττα, τόσο για τις φεμινίστριες όσο και για τους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους που ασχολούνταν με τον σχεδιασμό κατοικίας.

Αυτήν την περίοδο, οι υλίστριες φεμινίστριες έβλεπαν ότι πολλές αποφάσεις σχετικά με την οργάνωση της κοινωνίας του μέλλοντος ενσωματώνονταν στο χτισμένο περιβάλλον. Επομένως, αναγνώρισαν τη χωρική μεταμόρφωση του οικιακού χώρου εργασίας υπό τον γυναικείο έλεγχο ως το κεντρικό ζήτημα που συνέδεε τις εκστρατείες για κοινωνική ισότητα, οικονομική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική αναμόρφωση. Πολλοί αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι μοιράζονταν τις ελπίδες των υλιστριών φεμινιστριών, επειδή η αντίληψη των φεμινιστριών για τη σύγχρονη γυναίκα τους παρείχε την συλλογιστική για τον σχεδιασμό κατοικιών που θα ήταν πιο εξελιγμένες –κοινωνικά, τεχνολογικά και αισθητικά– από το Βικτωριανό σπίτι της αστικής τάξης. Το 1913, ένας κριτικός αρχιτεκτονικής διακήρυξε περιχαρής, αν και λίγο πρώιμα, ότι «οι ιδέες της Βικτωριανής κοινωνίας για το σπίτι, την οικογένεια και τις γυναίκες είναι εξίσου νεκρές με τις υπόλοιπες ιδέες εκείνης της εποχής», και υποστήριξε ότι η σύγχρονη κατοικία εξαρτιόταν από αυτή την αλλαγή.

Πολύ πιο ξεκάθαρα απ' ότι συμβαίνει σήμερα, οι φεμινίστριες, οι σχεδιαστές και οι πολιτικοί στοχαστές των αρχών του [19ου] αιώνα θεωρούσαν τον αστικό χώρο ως ένα κοινωνικό και οικονομικό προϊόν. Αντιλήφθηκαν μία μόνο τάση, προς την πυκνότητα και την τεχνολογική καινοτομία καθώς ο μερκαντιλισμός έδινε τη θέση του στον βιομηχανικό καπιταλισμό. Οι ανάμικτες εμπορικές, βιοτεχνικές και οικιστικές χρήσεις γης που ήταν χαρακτηριστικές των πόλεων με λιμάνι στον μερκαντιλισμό (μεταξύ του 18ου και των μέσων του 19ου αιώνα) είχαν δημιουργήσει το τυπικό αστικό περιβάλλον για πεζούς που ο Sam Bass Warner, Jr. έχει αποκαλέσει περιπατητική πόλη και ο David Gordon εμπορική πόλη. Μετά, καθώς αναπτυσσόταν ο βιομηχανικός καπιταλισμός, οι αμερικανικές πόλεις άρχισαν να εκρήγνυνται σε πολύ μεγαλύτερα μεγέθη και αναπτύχθηκε

Κάτοψη του πρώτου ορόφου κοινοτικής κατοικίας στο Kenwood της Νέας Υόρκης, 1681-1878.

Ενδεικτικά κάποιοι από τους χώρους:
3. βιβλιοθήκη
4. καθιστικό
5. μονό-υπνοδωμάτιο
6. κοιτώνας
7. μπανιο
8. χώρος δραστηριοτήτων
13-14. καθιστικό

η βιομηχανική πόλη. Καθώς ο εθνικός αστικός πληθυσμός αυξήθηκε από λιγότερα από 10 εκατομμύρια το 1870 σε 54 εκατομμύρια το 1920, τα αστικά τοπία άλλαξαν. Τα εργοστάσια έφτασαν να κυριαρχούν στα κέντρα των πόλεων. Γύρω τους εξαπλώθηκαν αχανείς, ανθυγιεινές οικιστικές περιοχές που στέγαζαν εργάτες, πολλοί από τους οποίους ήταν πρόσφατοι μετανάστες. Ενώ τα σπίτια ήταν στριμωχτά, η ζωή στους δρόμους άνθιζε στις φτωχογειτονιές. Ταυτόχρονα, οι πολυτελείς εμπορικές περιοχές στα κέντρα των πόλεων με τα ξενοδοχεία και τα διαμερίσματα που απευθύνονταν σε λίγους, εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των διευρυνόμενων μεσαίων και ανώτερων τάξεων. Οι λεωφόροι και τα πάρκα προσέφεραν χώρους περιπάτου. Οι πόλεις αυξήθηκαν σε έκταση καθώς οι κερδοσκόποι κατασκεύαζαν ταξικά διαχωρισμένα οικιστικά προάστια για υπαλλήλους γραφείου και διευθυντές, τα οποία βρίσκονταν στην περιφέρεια της πόλης, ήταν προσπελάσιμα με τα νέα μέσα μαζικής μεταφοράς και εξυπηρετούνταν από τα νέα δίκτυα ύδρευσης και άλλες παροχές. Ο δημόσιος χώρος και οι αστικές υποδομές τόνιζαν τη νέα κοινωνική και οικονομική συνεκτικότητα της αστικής ζωής.

Όταν ο Frederick Law Olmsted, ο γνωστός αρχιτέκτονας τοπίου και πολεοδόμος, ανέλυε τις τεχνολογίες που άλλαζαν με ταχύ ρυθμό την ποιότητα ζωής στις αμερικανικές πόλεις του 1870, έβλεπε την εξελισσόμενη βιομηχανική καπιταλιστική πόλη ως εργαλείο για την απελευθέρωση του νοικοκυριού, αλλά και της κοινωνίας, και κατέληξε ότι όλο και περισσότερες γυναίκες θα επέμεναν να μένουν στην πόλη αντί για την ύπαιθρο, λόγω των πολλών πλεονεκτημάτων που η πόλη προσέφερε στις νοικοκυρές μέσω των νέων δημοτικών και εμπορικών υπηρεσιών. «Φανταστείτε», πρότεινε, «τι γίνεται […] από τον χασάπη, τον φούρναρη, τον ψαρά, τον μανάβη, από τους πωλητές τροφίμων κάθε είδους, από τον προμηθευτή πάγου, τον σκουπιδιάρη, τον ρακοσυλλέκτη, από τον ταχυδρόμο, τον μεταφορέα, τον αγγελιοφόρο, όλοι τους σας εξυπηρετούν στα σπίτια σας όταν απαιτείται. [Τι γίνεται] από τους υπονόμους, τα λούκια, τα κράσπεδα, τις διαβάσεις, τα πεζοδρόμια, τις δημόσιες μεταφορές, από το γκάζι και το νερό.» Συνέχιζε συλλογιζόμενος ότι «υπάρχει κάθε λόγος να υποθέτουμε ότι αυτά που βλέπουμε είναι απλώς μια πρόγευση των όσων θα ακολουθήσουν». Παρέθετε πρόσφατες εφευρέσεις στα υλικά επίστρωσης δαπέδων και στον σχεδιασμό υπονόμων. Έκανε υποθέσεις για την πιθανότητα παροχής δημοτικής θέρμανσης με θερμό αέρα σε κάθε σπίτι. Πρότεινε να εκμεταλλεύονται οι έμποροι τον ηλεκτρικό τηλέγραφο και τον αγωγό πεπιεσμένου αέρα για τις παραγγελίες και τις διανομές. Και πίστευε ότι τα δημόσια πλυντήρια, οι φούρνοι και οι κουζίνες θα προωθούσαν «την οικονομία που προκύπτει από τη συστηματοποίηση και τη συγκέντρωση, από την εφαρμογή ενός μεγάλου συστήματος διαδικασιών που ειδάλλως διεξάγονται με έναν ανοργάνωτο τρόπο που δαπανά άδικα την ανθρώπινη δύναμη».

Το γεγονός ότι ο Olmsted δεν έκανε διάκριση ανάμεσα στα δημόσια πεζοδρόμια, τη δημόσια κεντρική θέρμανση για κάθε σπίτι και τις δημόσιες κουζίνες είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικό. Αυτός και άλλοι ιδεαλιστές έβλεπαν την εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού, κατά την οποία δημιουργήθηκαν ο δημόσιος χώρος και οι αστικές υποδομές, ως μια εποχή κατά την οποία η αγροτική απομόνωση θα έδινε τη θέση της σε μια ζωή σε μεγάλες ανθρώπινες κοινότητες. Η ταχεία αστική ανάπτυξη και οι αναπάντεχες τεχνολογικές ανακαλύψεις ενθάρρυναν την πίστη τους στην κοινωνική αλληλεξάρτηση που αντιπροσώπευαν οι νέοι τρόποι στέγασης και στην οικονομική αλληλεξάρτηση που αντιπροσώπευαν οι νέες αστικές υποδομές. Η φτώχια, η εξαθλίωση, η ανομία, οι απεργίες και η βία που ήταν τυπικά στοιχεία των βιομηχανικών πόλεων δεν πτοούσανε αυτούς τους οπτιμιστές. Επίσης, παραβλέπανε την τάση των δημοτικών υποδομών να ενισχύουν τις υπάρχουσες οικονομικές ανισότητες. Ο Olmsted πίστευε ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός θα

προσέφερε τη μετάβαση από την «βαρβαρότητα» στον κοινοτικό σοσιαλισμό. Παρόλο που υιοθέτησε αυτήν την πεποίθηση ως μαθητής του ουτοπικού σοσιαλιστή Fourier, κατά τις δεκαετίες του 1880 και 1890 πολλοί άλλοι σοσιαλιστές και φεμινίστριες, όπως ο Edward Bellamy, ο August Bebel, η Charlotte Perkins Gilman, ο Karl Marx και ο Friedrich Engels χρησιμοποιώντας εναλλακτικές θεωρίες και κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα. Όλοι αυτοί οι θεωρητικοί έβλεπαν τον βιομηχανικό καπιταλισμό ως ένα οικονομικό σύστημα που θα έδινε τη θέση του σε μια πλήρως βιομηχανοποιημένη σοσιαλιστική κοινωνία, αξιοποιώντας τη συλλογική τεχνολογία για τη μελλοντική κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των παιδιών.

Οικιακή Εξέλιξη

Η μεταμόρφωση της τεχνολογίας μεταφορών και της αστικής ζωής στη βιομηχανική πόλη ενθάρρυνε τις υλίστριες φεμινίστριες να συνεισφέρουν την οικονομική και χωρική ανάλυσή τους για την οικιακή εργασία σε συζητήσεις σχετικά με τον σχεδιασμό γειτονιών και κατοικιών. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός είχε αρχίσει να αλλάζει την οικονομική βάση της οικιακής εργασίας, ενώ η αστικοποίηση είχε αρχίσει να αλλάζει τη χωρική της βάση. Επομένως, κάποιες υλίστριες φεμινίστριες υποστήριζαν ότι ο ρόλος της νοικοκυράς και ο σχεδιασμός του οικιακού χώρου εργασίας έπρεπε να εξελιχθούν προς μια πιο συλλογική κατεύθυνση. Όπως είχε παρατηρήσει ο Olmsted όταν περιέγραφε την εξέλιξη της αμερικανικής πόλης, οι υποδομές όπως οι αγωγοί ύδρευσης, οι τηλεγραφικές γραμμές και οι αγωγοί καυσίμων συμβάλανε στη μεγαλύτερη εξάρτηση των νοικοκυριών από τις δημοτικές και εμπορικές υπηρεσίες. Οι υλίστριες φεμινίστριες κατέληξαν ότι οι γυναίκες, και όχι οι άντρες, έπρεπε να ελέγχουν αυτές τις νέες υπηρεσίες και να τις χρησιμοποιούν ως βάση για την οικονομική τους δύναμη. Από μια σύγχρονη οπτική, η οικιακή εργασία παρουσιάζεται ως μια παράδοξη δραστηριότητα της οποίας η μορφή έχει παραμείνει πάνω-κάτω ίδια κατά τον τελευταίο [20ο] αιώνα -η απλήρωτη νοικοκυρά μόνη της στο σπίτι που λειτουργεί ως οικιακός χώρος εργασίας της- ενώ το περιεχόμενό της έχει εξελιχθεί. Κατά την εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού, ωστόσο, οι υλίστριες φεμινίστριες πίστευαν ότι τόσο η μορφή όσο και το περιεχόμενο της οικιακής εργασίας θα υφίσταντο δραστική αλλαγή. Πίστευαν ότι η οικιακή εξέλιξη θα κινούταν παράλληλα με την αστική εξέλιξη και όχι αντίθετα με αυτή.

Κατά την προβιομηχανική εποχή, οι περισσότερες γυναίκες δούλευαν δίπλα στους συζύγους και τα παιδιά τους σε καλλιέργειες αυτοκατανάλωσης, κάνοντας τη σκληρή δουλειά που απαιτούταν για την επιβίωση της οικογένειας -γνέθοντας μαλλί και λινάρι και φτιάχνοντας ρούχα, αλέθοντας σιτηρά και φτιάχνοντας αλεύρι για να κάνουνε ψωμί, μαγειρεύοντας με σιδερένιες κατσαρόλες πάνω από ανοικτές φωτιές, φτιάχνοντας σαπούνι και κεριά, φροντίζοντας τους κήπους, εκτρέφοντας ζώα. Αυτός ο κύκλος εργασιών συνεισέφερε στη σίτιση, στην ένδυση και στη στέγαση των οικογενειών τους και ενδεχομένως παρήγαγε και κάποιο πλεόνασμα που μπορούσε να ανταλλαγεί με τους γείτονες. Με την έναρξη της

Συγκρότημα διαμερισμάτων χωρίς κουζίνα (kitchenless apartments).

7. Στο *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History* (New York: Norton, 1969) ο Siegfried Giedion, περιγράφει την *εκμηχάνιση του νοικοκυριού* σαν αποτέλεσμα μιας σειράς εφευρέσεων που απελευθερώνουν την νοικοκυρά από τη βρωμοδουλειά.

εκβιομηχάνισης στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι γυναίκες άρχισαν να εμπλέκονται στις εθνικές οικονομίες, τόσο ως καταναλώτριες βιομηχανικών προϊόντων όσο και ως αμειβόμενες εργάτριες σε εργοστάσια, καταστήματα και γραφεία. Οι αγρότισσες άρχισαν να αγοράζουν υφάσματα, σαπούνι, κεριά και μετά φαγητά σε κονσέρβα. Οι γυναίκες, παντρεμένες και ανύπαντρες, άρχισαν να αμείβονται για την εργασία τους σε εργοστάσια υφαντουργίας, εμπορικά πλυντήρια και μαγαζιά, αλλά και για την παραδοσιακή γυναικεία εργασία τους στις οικιακές υπηρεσίες. Επειδή ο οικιακός χώρος αποτελούσε τόσο οικονομικό και κοινωνικό προϊόν όσο και ο δημόσιος αστικός χώρος, το αγροτόσπιτο, με τους άπλετους χώρους αποθήκευσης και εργασίας, έδωσε τη θέση του σε αστικά και προαστιακά σπίτια με λιγότερο χώρο και περισσότερες «γωνιές» αφιερωμένες στην κατανάλωση και έκθεση βιομηχανικά παραγόμενων αγαθών.

Αυτές οι αλλαγές στη γυναικεία εργασία και στον οικιακό χώρο ήταν αργές επειδή η τεχνολογική καινοτομία πάντα προπορευόταν της διάχυσής της. Οι ιστορικοί της τεχνολογίας, όπως ο Siegfried Giedion, συχνά απέφευγαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της μέτρησης της διάχυσης. Ωστόσο, η Ruth Schwartz Cowan, η Susan Kleinberg και η Susan May Strasser μελέτησαν την οικιακή τεχνολογία και έδειξαν ότι οι περισσότερες οικογένειες της εργατικής τάξης και πολλές οικογένειες της μεσαίας τάξης είχαν έλλειψη πολλών συσκευών εξοικονόμησης εργασίας πολύ αργότερα αφότου που οι κατασκευαστές τους ανάγγειλαν ότι αυτές απελευθέρωναν τις νοικοκυρές.[7] Παρόλο που η διάχυση των νέων εφευρέσεων ήταν αργή, η εκβιομηχάνιση μπορεί να θεωρηθεί πως είχε δύο βασικές επιπτώσεις στις περισσότερες νοικοκυρές του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου. Τα βιομηχανικά παραγόμενα αγαθά έβγαλαν μέρος της οικιακής εργασίας από το σπίτι. Οι νοικοκυρές ακόμα επιβαρύνονταν με το μαγείρεμα, το καθάρισμα, το ράψιμο, το πλύσιμο ρούχων και τη φροντίδα των παιδιών αλλά άρχισαν τότε να αντιλαμβάνονται την έλλειψη χρημάτων σε μια οικονομία που όλο και περισσότερο βασιζότανε στα χρήματα παρά στην ανταλλαγή. Η εκβιομηχάνιση προσέφερε επίσης όλο και περισσότερες αμειβόμενες θέσεις εργασίας για τις γυναίκες στα εργοστάσια, αφήνοντας τις νοικοκυρές χωρίς οικιακές βοηθούς, ειδικά στις αγροτικές περιοχές αλλά και στις πόλεις. Οι παντρεμένες γυναίκες σπάνια αναλάμβαναν αμειβόμενη εργασία – λιγότερες από 5% εργάζονταν εκτός σπιτιού το 1890. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας σήμαινε ότι ενώ η υπόλοιπη κοινωνία φαινόταν να προχωρά μπροστά, προς την κοινωνικοποίηση της εργασίας, η νοικοκυρά, περιορισμένη στη γυναικεία σφαίρα, σιγά-σιγά απομονώθηκε ακόμα περισσότερο από τον σύζυγό της που εργαζόταν μακριά από το σπίτι, από τα παιδιά της που βρίσκονταν στο σχολείο όλη μέρα και από τα αγροτικά κοινωνικά δίκτυα συγγένειας και γειτονιάς που διαταράχθηκαν από τη μετανάστευση προς τα αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα.

Η Nancy Cott έχει αναλύσει τη σημασία της γυναικείας σφαίρας για τις Ηνωμένες Πολιτείες ως αναπτυσσόμενης βιομηχανικής, αστικοποιημένης, καπιταλιστικής κοινωνίας που διατείνεται πως είναι δημοκρατία: «Με την απόδοση της ίδιας φυσικής εργασίας σε όλες τις γυναίκες, ο κανόνας της οικιακής ζωής τις τοποθέτησε όλες μαζί στην ίδια τάξη. Αυτός ο ορισμός είχε διττή λειτουργία στην εθνική κουλτούρα. Η κατανόηση της ρήξης μεταξύ οικίας και κόσμου με όρους φύλου δεν επηρέασε μόνο με το συμβιβασμό στη μεταβαλλόμενη διάρθρωση της εργασίας. Ο διαχωρισμός της γυναικείας σφαίρας από την αντρική παρείχε μια ασφαλή βασική κοινωνική κατηγοριοποίηση για έναν πληθυσμό που ως επί το πλείστο αρνιότανε να παραδεχτεί τις κοινωνικές θέσεις που του αποδίδονταν, αλλά αποζητούσε να ορίσει την κοινωνική τάξη [...] Το φύλο, και όχι η τάξη, ήταν η βασική κατηγορία. Σε αυτή τη βάση μπορούσε να διατηρηθεί μια ταξινόμηση συνεπής με τη δημοκρατική κουλτούρα». Η ιδιωτική οικία ήταν το χωρικό όριο της γυναικείας σφαίρας και η απλήρωτη οικιακή εργασία που αναλάμβανε σε αυτόν τον χώρο η απομονωμένη νοικοκυρά ήταν το οικονομικό όριο της γυναικείας σφαίρας. Εκφράσεις όπως «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι» και «η δουλειά της γυναίκας

δεν τελειώνει ποτέ» ήταν οι συνηθισμένοι βασικοί ορισμοί της γυναικείας σφαίρας. Πάνω απ' όλα, η γυναικεία σφαίρα έπρεπε να είναι απομακρυσμένη από την οικονομία των χρημάτων: «Οι άντρες μας βγάζουν επαρκή λεφτά. Ας κρατήσουμε τις γυναίκες και τα παιδιά μας μακριά από τη μόλυνση όσο είναι δυνατό», έγραφε η Sarah Josepha Hale το 1832. Η δήλωση «η γυναίκα μου δεν δουλεύει» έγινε ο κομπασμός των αντρών που αντανακλούσε τον διαχωρισμό των γυναικών από την οικονομία της αγοράς και την επακόλουθη απόκρυψη της εργασίας τους από την κοινή θέα.

Το εξώφυλλο ενός εγχειριδίου συμβουλών για το νοικοκυριό από τη δεκαετία του 1840 απεικονίζει την υλική κουλτούρα της γυναικείας σφαίρας: η νοικοκυρά παρουσιάζεται να επιτελεί επτά διαφορετικές εργασίες, πάντα σε απομόνωση με εξαίρεση την κεντρική εικόνα όπου διαβάζει στα παιδιά της. Ένα εγχειρίδιο για το νοικοκυριό από τη δεκαετία του 1850 πλησιάζει περισσότερο σε μια πραγματική εικόνα, απεικονίζοντας την ταυτόχρονη εκτέλεση πολλών εργασιών από τη νοικοκυρά: η γυναίκα μαγειρεύει, στεγνώνει τα ρούχα δίπλα στη φωτιά και προσπαθεί να διασκεδάσει τα παιδιά της, συμπεριλαμβανομένου και ενός που της τραβάει τη φούστα. Αυτή παραμένει μια ειδυλλιακή εικόνα. Κανένα εγχειρίδιο συμβουλών δεν απεικόνισε τις βαρύτερες ή πιο δυσάρεστες δουλειές του σπιτιού: το τράβηγμα νερού από το πηγάδι, το κουβάλημά του στο σπίτι, το κόψιμο των ξύλων για τη φωτιά, το λιώσιμο πάνω από τον σιδερένιο φούρνο, το πάλεμα με τα βαριά κομμάτια πάγου, το στράγγισμα του καταψύκτη ή το άδειασμα των αποπλυμάτων. Ούτε και απεικόνιζαν τα εγχειρίδια την ανιαρή και μονότονη αλληλουχία εργασιών που συμπεριλαμβάνονταν σε μια δουλειά όπως το πλύσιμο των ρούχων, για την οποία έπρεπε να ζεσταθεί νερό σε εστία, να κουβαληθεί και να χυθεί σε κινητές λεκάνες. Στη συνέχεια τα ρούχα μουλιάζονταν, τρίβονταν και ξεπλένονταν σε λεκάνες, στύβονταν με το χέρι, απλώνονταν για να στεγνώσουν, σιδερώνονταν επίπονα με χονδροειδή σίδερα που ζεσταίνονταν στη φωτιά, διπλώνονταν και τακτοποιούνταν, μόχθος που έδωσε το όνομά της στην Μπλε Δευτέρα (Blue Monday).

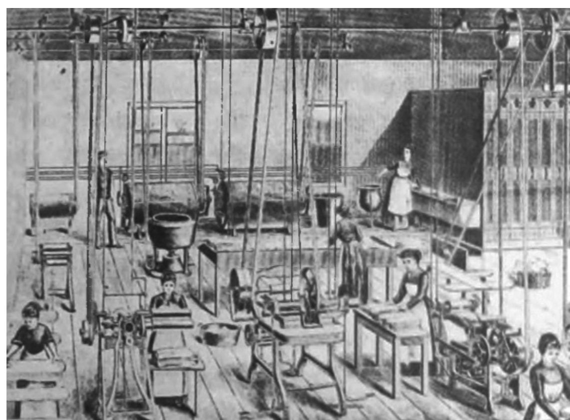

Παρόλο που οι νοικοκυρές στις ανατολικές πόλεις ήταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση από τις αδερφές τους στο τελευταίο σύνορο στη δύση μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, ακόμα και οι νοικοκυρές των πόλεων φαίνονταν στις υλίστριες φεμινίστριες σαν παράξενα υπολείμματα από μια προηγούμενη, προβιομηχανική εποχή, ως εργάτριες που ασχολούνταν με τρεις ή πέντε ή επτά δουλειές στο σπίτι και χρειάζονταν απεγνωσμένα να επωφεληθούν από την βιομηχανική τεχνολογία, την εξειδίκευση και τον καταμερισμό της εργασίας. Το 1868 η Melusina Fay Peirce χαρακτήρισε τη νοικοκυρά πολυτεχνίτρα και η Voltairine de Cleyre, η Αμερικανίδα αναρχική θεωρητικός, όρισε μπροστά σε κοινό το 1898 το σπίτι ως «ένα πακέτο που περιλαμβάνει σε μικροσκοπική κλίμακα ένα καθαριστήριο, ένα μαγειρείο, ένα πανδοχείο και έναν παιδικό σταθμό». Αγανακτισμένη, η Helen Campbell απόρησε τη δεκαετία του 1890 «γιατί, παρά την ομαλή και ορμητική ροή προόδου, οι ρόδες του νοικοκυριού κάνουν τόσο θόρυβο και γυρνάνε τόσο δύσκολα. Μοιάζει λες και φέρανε μια πανάρχαια βοϊδάμαξα για να συνδεθεί με τον σιδηρόδρομο ή λες και το ρεύμα των σύγχρονων διηπειρωτικών μεταφορών άφησε τα τρένα του να διασχίσουν κάποιο ποτάμι στο δρόμο τους».[8] Η Charlotte Perkins Gilman έκρινε την οικιακή οπισθοδρομικότητα ακόμα πιο αυστηρά το 1903: «Με ποιά τέχνη, ποιό ξόρκι, ποιό θαύμα έχει κρατήσει ο εικοστός αιώνας ζωντανή αυτήν την προϊστορική γριά!»[9]

8. Voltairine de Cleyre, λόγος που εκφωνήθηκε σε εκκλησία του Bradford στην Αγγλία, δημοσιεύτηκε στο The Adult: The Journal of Sex 1 (January, 1898).

9. Gilman, *The Home*, 84.

Οι υλίστριες φεμινίστριες πίστευαν ότι η μοναχική νοικοκυρά που σιδερώνει ή ζυμώνει δεν μπορεί να ανταγωνιστεί τις ομάδες εργαζομένων που ξεκίνησαν να δουλεύουν τη δεκαετία του 1870 στα καλά εξοπλισμένα εμπορικά πλυντήρια ή τις κουζίνες ξενοδοχείων. Ούτε και το απομονωμένο σπίτι μπορούσε να ανταγωνιστεί τα τεχνολογικά και αρχιτεκτονικά πλεονεκτήματα που προσέφεραν τα μεγάλα συγκροτήματα κατοικιών που εμφανίστηκαν την ίδια περίπου περίοδο. Από τη στιγμή που πολλές εικονογραφημένες εφημερίδες και περιοδικά παρουσίαζαν άρθρα για την τεχνολογία των μεταφορών, την αρχιτεκτονική και την οικιακή τεχνολογία, οι υλίστριες φεμινίστριες έβλεπαν αυτά τα δημοσιεύματα ως αποδεικτικά τόσο της αστικής όσο και της οικιακής εξέλιξης. Οι δημοσιογράφοι υποδέχτηκαν το ατμοκίνητο υπόγειο τρένο στη Νέα Υόρκη του 1870, θαύμασαν την εμφάνιση των ηλεκτρικών φωτιστικών δρόμου και του οικιακού φωτισμού εσωτερικού χώρου στη Νέα Υόρκη του 1879, δεν χόρταιναν να γράφουν για το πρώτο ηλεκτρικό λεωφορείο στο Richmond του 1888 ή το πρώτο μετρό στη Βοστώνη του 1897. Αυτή η τεχνολογία στις μεταφορές ενθάρρυνε τη σπέκουλα γης μέσω της κατασκευής πολυώροφων κτιρίων κατοικίας κοντά σε στάσεις μετρό και λεωφορείων. Τα πολυώροφα κτίρια κατοικιών ελαχιστοποίησαν και τις ακριβές γραμμές αερίου, νερού και ηλεκτρικού. Η οικιακή τεχνολογία ενίσχυσε τις οικιστικές πυκνότητες. Οι διάφορες συσκευές, όπως τα ασανσέρ, οι βελτιωμένες εστίες γκαζιού, τα ψυγεία γκαζιού, οι ηλεκτρικές σκούπες, τα μηχανικά πλυντήρια πιάτων και τα πλυντήρια ατμού, που είχαν σχεδιαστεί για χρήση σε μεγάλες επιχειρήσεις, όπως τα ξενοδοχεία, τα εστιατόρια και τα εμπορικά πλυντήρια, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και στις μεγάλες πολυκατοικίες.

Δημόσια πλυντήρια, 1883.

Επειδή αυτή η τεχνολογία αναπτύχθηκε αρχικά σε κλίμακα κατάλληλη για 50 με 500 άτομα, κάθε ομάδα που ενδιαφερόταν να μηχανοποιήσει την οικιακή εργασία έπρεπε απλώς να την κοινωνικοποιήσει πρώτα και να προγραμματίσει για τη συλλογική οικιακή κατανάλωση μέσω της οργάνωσης των νοικοκυριών σε μεγαλύτερες ομάδες που θα διέμεναν σε πολυκατοικίες, σε πρότυπα διαμερίσματα, σε συνδεδεμένες μεζονέτες, σε πρότυπα προάστια ή στις νέες κωμοπόλεις. Αυτό που ήταν ξεχωριστό με τις υλίστριες φεμινίστριες δεν ήταν το ενδιαφέρον τους για αυτά τα τεχνολογικά και αρχιτεκτονικά ζητήματα, τα οποία απασχολούσαν και τους εφευρέτες, τους αρχιτέκτονες, τους πολεοδόμους και τους κερδοσκόπους, αλλά η επιμονή τους ότι αυτές οι οικονομικές και χωρικές αλλαγές έπρεπε να συντελούνται υπό γυναικείο έλεγχο.

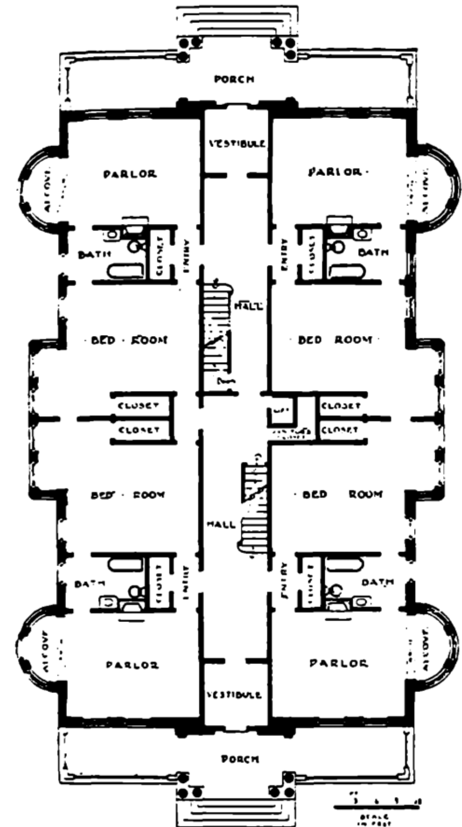
Οι δηλώσεις των υλιστριών φεμινιστριών σχετικά με τον γυναικείο έλεγχο της κοινωνικοποίησης της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των παιδιών αποτέλεσαν οικονομική, αρχιτεκτονική και κοινωνική επίθεση κατά των παραδοσιακών αντιλήψεων για τη γυναικεία σφαίρα. Πρώτα έγιναν αιτήματα για την πληρωμή των νοικοκυρών, όπως αυτό που άρθρωσε η Melusina Fay Peirce: «Ένα από τα λατρεμένα δόγματα της σύγχρονης κυρίας είναι ότι δεν πρέπει να κάνει τίποτα έναντι αμοιβής και αυτή η άθλια προκατάληψη μιας ανόητης κοινοτυπίας είναι αυτή τη στιγμή το χειρότερο εμπόδιο στο δρόμο του γυναικείου ταλέντου και της γυναικείας ενέργειας. Ας το γκρεμίσουν για πάντα οι συνεργατικές νοικοκυρές, δηλώνοντας ότι είναι εξίσου απαραίτητο και εξίσου αξιοσέβαστο για μια γυναίκα να κερδίζει χρήματα όσο και για τον άντρα της…» Τα αιτήματα για εργατικά προνόμια και για περιορισμό του ωραρίου πάντα συνόδευαν αιτήματα για μισθό που υπογράμμιζαν τη θέση της νοικοκυράς ως εκμεταλλευόμενης εργάτριας. Για παράδειγμα, η Marie Brown σε ένα άρθρο της στην εφημερίδα The Revolution παραπονέθηκε ότι οι άντρες μπορούσαν να ξεκουραστούν στο τέλος της μέρας ενώ οι δουλειά των νοικοκυρών ήταν ασταμάτητη.

Οι προτάσεις των υλιστριών φεμινιστριών απαιτούσαν, επιπλέον, τη μεταμόρφωση του ιδιωτικού χώρου οικιακής εργασίας, της κουζίνας, σύμφωνα με τις θεωρίες

της οικιακής εξέλιξης: «Θα πρέπει να καταργηθεί η ιδιωτική κουζίνα; Ακούγεται επαναστατικό, όπως ακριβώς ακουγόταν επαναστατικές, μια φορά κι έναν καιρό, προτάσεις σαν κι αυτές: Θα πρέπει να καταργηθούν τα ιδιωτικά πηγάδια; Θα πρέπει να καταργηθούν οι ιδιωτικές λάμπες κηροζίνης; Θα πρέπει να καταργηθεί το κλώσιμο στο σπίτι, το πλέξιμο στο σπίτι, το ράψιμο πουκαμίσων στο σπίτι, η παραγωγή σαπουνιού στο σπίτι;» Η Zona Gale κατέληγε ότι «η ιδιωτική κουζίνα πρέπει να ακολουθήσει την κατάληξη του αργαλειού, του οποίου είναι σύγχρονη». Στο ίδιο πνεύμα, η Ada May Krecker είχε γράψει στην αναρχική εφημερίδα Mother Earth (Μάνα Γη) της Emma Goldman για την εδραίωση της κατοικίας σε μεγάλη κλίμακα: «Οι ίδιες δυνάμεις που έκτισαν εταιρικές συγχωνεύσεις προκειμένου να παραγκωνίσουν με ανυπολόγιστη ανωτερότητα τις μυριάδες μηδαμινές επιχειρήσεις, τις οποίες παραγκώνισαν, θα κτίσουν τους μεγάλους τόπους κατοικίας και τις παιδικές χαρές και τους παιδικούς σταθμούς για τα αυριανά παιδιά και θα τα κάνουν ανυπολόγιστα πιο ταιριαστά με τα κοινωνικοποιημένα ιδανικά μας για το αύριο απ' ότι θα μπορούσαν ποτέ να είναι τα μικρά ιδιωτικά σπίτια του σήμερα».

Η αναδιάρθρωση της αμερικάνικης οικιακής ζωής απαιτούσε κάτι παραπάνω από ρητορεία. Η αμοιβή για την οικιακή εργασία και η δόμηση νέων ειδών οικιακών χώρων εργασίας ήταν αιτήματα που μπορούσαν να προσαρμοστούν σε πολλούς τύπους οικονομικής οργάνωσης. Ως οργανωτικές μορφές, ο συνεταιρισμός παραγωγών ήταν ελκυστικός για τις νοικοκυρές, ενώ ο συνεταιρισμός καταναλωτών ήταν ελκυστικός για τις εργαζόμενες γυναίκες και για τις πολιτικές ακτιβίστριες. Οι βιομηχανικές εργάτριες ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις δυνατότητες σύνδεσης των υπηρεσιών με τις βιομηχανικές επιχειρήσεις σαν εργατικά προνόμια, ενώ οι γυναίκες που ήταν ενεργές σε κινήματα αστικής αναμόρφωσης συχνά έψαχναν για τρόπους εισαγωγής νέων δημοτικών ή εθνικών υπηρεσιών. Οι γυναίκες επιχειρηματίες επέλεγαν τις μικρές επιχειρήσεις, ενώ οι οικιακές οικονομολόγοι τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Καθεμιά από αυτές τις τακτικές είχε νόημα για ένα σώμα γυναικών που επιθυμούσε να περάσει μια συγκεκριμένη πολιτική άποψη: οι νοικοκυρές είναι εργάτριες, οι εργαζόμενες γυναίκες είναι και νοικοκυρές, η παραγωγή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αναπαραγωγή, το κράτος πρέπει να βοηθάει στη δημιουργία καλών μελλοντικών πολιτών μέσω των υπηρεσιών για τις μητέρες και τα παιδιά τους. Οι δεινότερες στη στρατηγική έπρεπε επίσης να υιοθετήσουν μια ξεκάθαρη στάση ως προς τη μετατόπιση του οικιακού χώρου εργασίας. Θα έπρεπε να είναι στο οικιστικό συγκρότημα (είτε ήταν μία μεμονωμένη πολυκατοικία είτε ένα προαστιακό τετράγωνο), στη γειτονιά, στο εργοστάσιο, στην πόλη ή στη χώρα; Διαδοχικές γενιές υλιστριών φεμινιστριών ανέπτυξαν πειράματα και προτάσεις που στόχευαν στο ευρύ φάσμα δυνατοτήτων που υποδηλώνονταν τόσο από την οικονομική δομή όσο και από τη χωρική θέση.

Κατά τη διαδικασία των πειραμάτων τους, οι υλίστριες φεμινίστριες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν πολλά ζητήματα τάξης και φυλής καθώς και φύλου. Ενώ το φύλο καθόριζε την εργασία της γυναίκας, η οικονομική τάξη και η φυλή επηρέαζαν την εμπειρία της οικιακής σφαίρας των γυναικών. Η νοικοκυρά-εργοδότρια που προσλάμβανε οικιακές βοηθούς διέφερε από τη νοικοκυρά που έκανε μόνη της όλες τις δουλειές της και από τη γυναίκα που εκτελούσε οικιακή εργασία επί πληρωμή. Στις αμειβόμενες εργάτριες περιλαμβάνονταν μαγείρισσες, υπηρέτριες και πλύστρες, οι πλειονότητα των οποίων έμενε στα σπίτια άλλων γυναικών. Οι νοικοκυρές-επιχειρηματίες που δέχονταν φιλοξενούμενους, έραβαν ή έπλεναν ρούχα, επίσης έβγαζαν χρήματα. Η σχετική σημασία καθεμιάς από αυτές τις κατηγορίες (νοικοκυρά - εργοδότρια, νοικοκυρά, νοικοκυρά - επιχειρηματίας, οικιακές εργάτριες και οικιακές εργάτριες που διαμένουν στον χώρο εργασίας) μετατοπίστηκε προς τη νοικοκυρά που έκανε η ίδια τις δουλειές της κατά την εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού, καθώς λιγότερες γυναίκες ακολουθούσαν τον δρόμο των οικιακών υπηρεσιών και περισσότερες επέλεγαν τη βιομηχανική

Κάτοψη τυπικού ορόφου τετραόροφης κατοικίας. Το κάθε διαμέρισμα έχει δύο δωμάτια και μπάνιο, χωρίς κουζίνα. Η Charlotte Perkins Gilman εδώ προσδιόρισε με αυτό τον τρόπο το ελάχιστο απαραίτητο μέγεθος διαμερίσματος για ένα ζευγάρι.

εργασία. Ο David Katzman, του οποίου το βιβλίο Επτά Μέρες την Εβδομάδα (Seven Days a Week) δίνει μια ευρεία εικόνα των συνθηκών που επικρατούσαν στις οικιακές υπηρεσίες μεταξύ του 1870 και του 1930, τονίζει τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες-εργοδότριες καταπίεζαν τις υπηρέτριες που εργάζονταν και διέμεναν στα σπίτια τους, οι οποίες ήταν παρούσες σε ένα στα δέκα νοικοκυριά του 1900.[10]

Υπηρέτριες στο Wisconsin, ΗΠΑ 1905. Ήταν υπέυθυνες για το σκούπισμα, το σερβίρισμα, το καθαρισμα φρούτων, τη ζαχαροπλαστικη, να παίρνουν τα στοιχεία των επισκεπτών, να φροντίζουν τα παιδιά. Η καθεμιά κρατά στη φωτογράφηση ένα χαρακτηριστικό αντικείμενο της δουλειάς της.

Ο ευρύτερος αγώνας για οικονομική αναγνώριση της οικιακής εργασίας συμπεριλάμβανε την πλειονότητα των νοικοκυρών που έκαναν μόνες τους όλες τις δουλειές τους (επτά στις δέκα το 1900) και κάποιες γυναίκες-επιχειρηματίες που δέχονταν φιλοξενούμενους επί πληρωμή (δύο στις δέκα). Οι αγώνες τους ήταν συνδεδεμένοι με εκείνους των υπηρετριών. Οι υλίστριες φεμινίστριες αναμορφώτριες που επιλήφθηκαν του ζητήματος της αμοιβής για τις νοικοκυρές είχαν να ξεμπλέξουν ένα τρομερό κουβάρι από προκαταλήψεις που αφορούσαν στο λεγόμενο ζήτημα των υπηρετριών. Έβλεπαν τα προβλήματα πιο ξεκάθαρα με όρους έμφυλων διακρίσεων. Παρόλο που δεν ήταν πάντα επιτυχημένες, προσπάθησαν να διαχειριστούν και την τάξη και τη φυλή. Οι πρώιμες υλίστριες φεμινίστριες αναμορφώτριες υιοθέτησαν τη στάση ότι επειδή οι υπηρέτριες ήτανε δυσεύρετες, αναξιόπιστες, ανειδίκευτες και τεμπέλες, οι νοικοκυρές θα έπρεπε να ενωθούν για να κοινωνικοποιήσουν την οικιακή εργασία και να οργανώσουν τις ίδιες και ταυτόχρονα και τις πρώην υπηρέτριές τους. Καθώς αναπτυσσόταν το κίνημά τους, οι ηγέτιδές του έφτασαν σε μια πιο σύνθετη κατανόηση της εκμετάλλευσης που είχαν υποστεί οι υπηρέτριες και του ρατσισμού και του σεξισμού που απαγόρευαν στις νεαρές μαύρες γυναίκες να βρουν άλλες δουλειές. Ωστόσο, το χάσμα ανάμεσα στην υπηρέτρια και στη φεμινίστρια αναμορφώτρια ήταν τόσο μεγάλο που συχνά οι αναμορφώτριες δεν αναγνώριζαν τον ρόλο που έπαιζαν η τάξη και η φυλή στις υποθέσεις τους σχετικά με τον τρόπο που θα γινόταν η κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας. Κάποιες από τις πιο αφοσιωμένες υποστηρίκτριες της κοινωνικοποιημένης οικιακής εργασίας δεν θα είχαν πρόβλημα να δώσουν στα άρθρα τους τίτλους όπως μια λύση ή μια απάντηση στο ζήτημα των υπηρετριών εάν πίστευαν ότι έτσι θα αυξανόταν το κοινό τους. Ωστόσο, τίτλοι σαν κι αυτούς αποσπούσαν την προσοχή από το πολύ βασικότερο μήνυμά τους σχετικά με την οικονομική ανεξαρτησία για όλες τις γυναίκες και μπέρδευαν το έργο τους με εκείνο των γυναικών της ανώτερης μεσαίας τάξης, των οποίων το μόνο μέλημα ήταν να διατηρήσουν τις οικιακές υπηρεσίες στα δικά τους σπίτια.

10. David M. Katzman, *Seven Days A Week, Women and Domestic Service in Industrializing America,* (New York: Oxford, 1978). Για τις οικιακές βοηθούς δείτε επίσης, Theresa M. McBride, *The Domestic Revolution: The Modernization of Household Service in England and France 1820-1920* (New York: Holmes and Meier, 1976) και Susan Strasser, "*Mistress and Maid*" (Marxist Perspectives, Winter 1978, 52-67).

Η Υποχώρηση προς τα Προάστια

Ανάμεσα στο 1890 και στο 1920, και ενώ οι υλίστριες φεμινίστριες (και οι σουφραζέτες, οι σοσιαλιστές, οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι που

συμφωνούσαν μαζί τους) σχεδίαζαν και υλοποιούσαν κατοικίες με εγκαταστάσεις για κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία, ένα αντιθετικό κίνημα άρχιζε να αποκτά ορμή. Ανάμεσα στο 1920 και το 1970, αυτό το κίνημα τελικά θα αντέστρεφε τις αστικές πυκνότητες και θα απέσυρε την έμφαση από την αρχιτεκτονική και τεχνολογική καινοτομία. Ήταν η ενίσχυση του κεφαλαίου, μέσα από συγχωνεύσεις και εξαγορές εταιριών, που οδήγησε στον σχηματισμό μεγαλύτερων εταιρικών αυτοκρατοριών, τυπικών του όψιμου (μονοπωλιακού) καπιταλισμού. Αυτή η οικονομική μεταμόρφωση επηρέασε τόσο τον αστικό χώρο όσο και τον οικιακό μετά το 1920. Ο οικονομολόγος David Gordon έχει υποστηρίξει ότι καθώς αναδυότανε αυτό που ονομάζει επιχειρηματική πόλη από τη βιομηχανική πόλη, η εταιρική διαχείριση διαχωρίστηκε από τη βιομηχανική παραγωγή. Σε κάποιες από τις πόλεις-κλειδιά εμφανίστηκαν περιοχές εγκατάστασης εταιρικών εδρών που στεγάζονταν σε ουρανοξύστες, δίπλα σε τράπεζες και διεθνή κέντρα εμπορίου. Ταυτόχρονα, η βιομηχανική παραγωγή μετατοπίστηκε σε διασκορπισμένες τοποθεσίες των προαστιακών περιοχών. Ο Gordon υποστηρίζει ότι η μετακίνηση των εργοστασίων συχνά υποκινούτανε από την επιθυμία να δοθεί τέλος στις εργατικές αναταραχές, καθώς κάποιες επιχειρήσεις πίστευαν ότι θα είχαν να αντιμετωπίσουν λιγότερες απεργίες εάν έπαιρναν τους εργάτες μακριά από τις περιοχές των αστικών πολυκατοικιών, όπου μπορούσε να μεταδοθεί η «μόλυνση» της ριζοσπαστικής συνδικαλιστικής δραστηριότητας.

Αυτού του είδους οι μετακινήσεις περιλαμβάνανε μια νέα ανησυχία σχετικά με τη στέγαση των εργατών από τη μεριά των προηγουμένως αδιάφορων εργοδοτών. Ο Gordon, η Barbara Ehrenreich και η Deirdre English, και ο Stuart Ewen παρατήρησαν ότι, στα τέλη της δεκαετίας του 1910, οι επιχειρήσεις άρχισαν να υποστηρίζουν την ιδιοκτησία προαστιακής κατοικίας για τους ειδικευμένους, λευκούς, άντρες εργάτες ως τρόπο «ενθάρρυνσης ενός σταθερού και συντηρητικού πολιτικού ήθους». Αυτή η τάση επαληθεύτηκε στο Εθνικό Συνέδριο για την Ανοικοδόμηση και Ιδιοκτησία Κατοικίας (National Conference on Home Building and Home Ownership) του προέδρου Herbert Hoover, το οποίο συγκλήθηκε το 1931 για να υποστηρίξει την ιδιοκτησία κατοικίας για άντρες «με άριστο χαρακτήρα και εργατικές συνήθειες» και για να παράσχει ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης από την Ύφεση. Οι εργολάβοι, οι τραπεζίτες και οι κατασκευαστές συμφώνησαν ότι ο τύπος κατοικίας που θέλανε να προωθήσουν ήταν η προαστιακή μονοκατοικία. Παρόλο που το εξωτερικό τους μπορεί να αντικατόπτριζε αλλαγή τεχνοτροπίας, η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων αντέγραφε τα Βικτωριανά σπίτια που παρουσιάζονταν στους Αμερικανούς για κοντά έναν αιώνα συνοδευόμενα από ηθικά μηνύματα αξιοπρέπειας, κατανάλωσης και γυναικείας οικιακής ζωής.[10]

Οι πολιτικές εκστρατείες για την αντρική ιδιοκτησία κατοικίας ανάμεσα στη δεκαετία του 1920 και στη δεκαετία του 1960 περιείχαν το πλάνο (στο οποίο συμφώνησαν τόσο οι εργοδότες όσο και πολλοί συνδικαλιστές) ότι οι άντρες θα αμείβονταν με οικογενειακό μισθό και ότι οι γυναίκες θα αποκλείονταν από το αμειβόμενο εργατικό δυναμικό και θα ήταν απλήρωτες νοικοκυρές και μητέρες πλήρους ωραρίου. Ο Stuart Ewen θεώρησε ότι αυτή η στρατηγική προωθούσε «τον πατριάρχη ως μισθωτό σκλάβο». Προκειμένου να αποσπάσουν πολλές γυναίκες από την αμειβόμενη εργασία στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, οι συντηρητικοί υποστηρικτές της ιδιοκτησίας κατοικίας και του οικογενειακού μισθού επιτέθηκαν αδιακρίτως σε όλες τις φεμινίστριες. Ήταν ιδιαίτερα σκληροί με τις υλίστριες φεμινίστριες, επιτιθέμενοι στον «ελεύθερο έρωτα», την «αφύσικη μητρότητα» και τη «φουτουριστική ανατροφή παιδιών», τα οποία θεωρούσαν επιπτώσεις της γυναικείας οικονομικής ανεξαρτησίας. Χρησιμοποιούσαν τη ρητορική του 1880 για να αποδοκιμάσουν τα «κοινωνικά κολαστήρια» που ήταν οι πολυκατοικίες και τα οικοτροφεία, όπου η οικογένεια, «ένας θεσμός του Θεού», θεωρητικά υποσκαπτόταν επειδή οι γυναίκες δεν εκτελούσαν μόνες τους τις δουλειές τους μέσα σε αυτά τα περιβάλλοντα.

10. Δύο θεωρητικοί αρχιτέκτονες αυτής της περιόδου επικεντρώθηκαν στην ιστορία των κατοικιών *για μια μόνο οικογένεια*, και υπογράμμισαν τη συμβολική σημασία τους. Ο Gwendolyn Wright στο *Moralism and the Model Home: Domestic Architecture and Cultural Conflict in Chicago, 1873-1913* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), και ο David Handlin στο *The American Home: Architecture and Society 1815-1915* (Boston: Little Brown, 1979). Στο βιβλίο του ο Wright ασχολείται με την οικογενειακή εστία και τους υποστηρικτές της, αλλά αγνοεί τις πολυάριθμες προτάσεις εκείνης της περιόδου για συλλογική κατοίκηση. Ο Handlin εστιάζει στις ΗΠΑ, αγνοώντας όμως σημαντική βιβλιογραφία πάνω στην ιστορία των γυναικών, και συνθέτει μια ανδροκεντρική οπτική της κατοικίας σαν πολιτισμικό αντικείμενο.

Η αναγωγή της ιδιοκτησίας προαστιακής κατοικίας σε εθνική πολιτική στέγασης στις Ηνωμένες Πολιτείες προσέφερε μια ιδέα που επικρατούσε μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο σε μια κοινωνία που είχε βγει από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι κρατικά επιδοτούμενες υποθήκες και οι φορολογικές εκπτώσεις για τους ιδιοκτήτες κατοικιών κατά τη μεταπολεμική περίοδο νίκησαν τις φεμινίστριες αλλά προσέφεραν και ένα μεγάλο δώρο στους κερδοσκόπους εργολάβους και στους κατασκευαστές συσκευών και αυτοκινήτων. Καθώς οι δουλειές που κατείχαν στη διάρκεια του πολέμου αφαιρούνταν από τις γυναίκες εργαζόμενες, αυτές μετατοπίστηκαν προς την προαστιακή συζυγική ζωή και ο ρυθμός γεννήσεων ανέβηκε μαζί με τη μαζική κατανάλωση. Οι εργολάβοι κατασκεύασαν εκατομμύρια μονοκατοικίες που δεν προϋπέθεταν προσεκτικό τοπογραφικό σχεδιασμό, πρόβλεψη για δημόσιο χώρο ή οποιαδήποτε αρχιτεκτονική σχεδιαστική συμβολή. Αυτά τα σπίτια ήταν άδεια κουτιά που στόχος ήταν να γεμίσουν με μαζικά παραγόμενα αγαθά.

Με αφετηρία τη δεκαετία του 1920, οι κατασκευαστές ηλεκτρικών συσκευών κατασκεύασαν μικρογραφίες της τεχνολογίας μεγάλης κλίμακας που είχε αναπτυχθεί νωρίτερα για τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια και χρησιμοποιούταν από τις κοινωνίες συνεργατικών νοικοκυριών. Τη θέση της ήρθαν να πάρουν μικρά ψυγεία και καταψύκτες, μικρές ηλεκτρικές σκούπες, μικρά πλυντήρια πιάτων και ρούχων. Οι συσκευές εξοικονόμησης εργασίας που ήταν αρχιτεκτονικές, όπως οι ενσωματωμένοι χώροι με τους σωλήνες άλμης που χρησιμοποιούνταν για συντήρηση των τροφίμων ή τα ενσωματωμένα συστήματα αναρρόφησης σκόνης και απορριμμάτων που χρησιμοποιούνταν σε πολλές πολυκατοικίες, αντικαταστάθηκαν από αγαθά που μπορούσαν να αγοραστούν και να μπουν στην πρίζα. Σε αυτή τη διαδικασία στροφής προς την ιδιωτική κατοικία και μικρογραφίας της τεχνολογίας βρίσκονταν οι σπόροι μιας μελλοντικής ενεργειακής κρίσης, εφόσον κάποιοι κατασκευαστές συσκευών πουλούσαν εξοπλισμό παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος σε δήμους, μια σχέση την οποία μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να αποκτήσουν επιπλέον κέρδη, συνδυάζοντάς τη με τον σχεδιασμό συσκευών μέγιστης ενεργειακής κατανάλωσης.[11] Η ιδιοκτησία προαστιακής κατοικίας αύξησε, επίσης, τη ζήτηση για ιδιωτικά αυτοκίνητα. Με αφετηρία τη δεκαετία του 1920, και συνεχίζοντας τις δεκαετίες του 1940 και 1950, η διαφήμιση μετατράπηκε σε σημαντικότατο αμερικάνικο τομέα οικονομικής δραστηριότητας, προωθώντας συσκευές, αυτοκίνητα και κάθε είδους προϊόν απαραίτητο για την εγκατάσταση στο προαστιακό «ονειρικό σπίτι».

Τη δεκαετία του 1960, οι προαστιακοί δακτύλιοι των πόλεων στέγαζαν μεγαλύτερο ποσοστό του εθνικού αστικού πληθυσμού από τα παλιά κέντρα των πόλεων. Τη δεκαετία του 1970, υπήρχαν πλέον 50 εκατομμύρια μικρά σπίτια και πάνω από 100 εκατομμύρια αυτοκίνητα. Επτά στα δέκα νοικοκυριά διέμεναν σε μονοκατοικίες. Περισσότερα από τα τρία τέταρτα των μελών εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων (μέλη της AFLCIO - American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations) ήταν ιδιοκτήτες των σπιτιών τους με μεγάλες υποθήκες. Οι εθνικές πολιτικές στήριξης της ιδιοκτησίας προαστιακής κατοικίας (και των καταναλωτικών πιστώσεων) για τους άντρες, σήμαιναν για τις γυναίκες πως η πρόσβαση στην κατοικία έπρεπε να γίνει μέσω των συζύγων τους. Η πρόσβαση των γυναικών στην έμμισθη εργασία περιορίστηκε, επίσης, λόγω της προαστιακής τους τοποθεσίας, επειδή για τις γυναίκες ήταν πολύ πιο απίθανο απ' ότι για τους άντρες να έχουν δικό τους αυτοκίνητο και επειδή δυσκολεύονταν να βρουν λύσεις για τη φροντίδα των παιδιών τους στις προαστιακές περιοχές, όπου δεν υπήρχε πρόβλεψη για τέτοιου είδους κοινοτικές παροχές. Παρόλο που μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι μισές παντρεμένες γυναίκες στις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ήδη έμμισθη εργασία, συνέχιζαν να έχουν μια δεύτερη δουλειά στο σπίτι. Όλες οι νοικοκυρές, ειδικά εκείνες που δεν είχαν εργασία εκτός σπιτιού, βίωναν αυτό που η Betty Friedan είχε ονομάσει «γυναικείο μυστήριο» (the feminine mystique) και ο Peter Filene μετονόμασε «οικιακό μυστήριο» (the domestic mystique)[12] επειδή το βίωναν και οι άντρες μολονότι με διαφορετικό τρόπο.

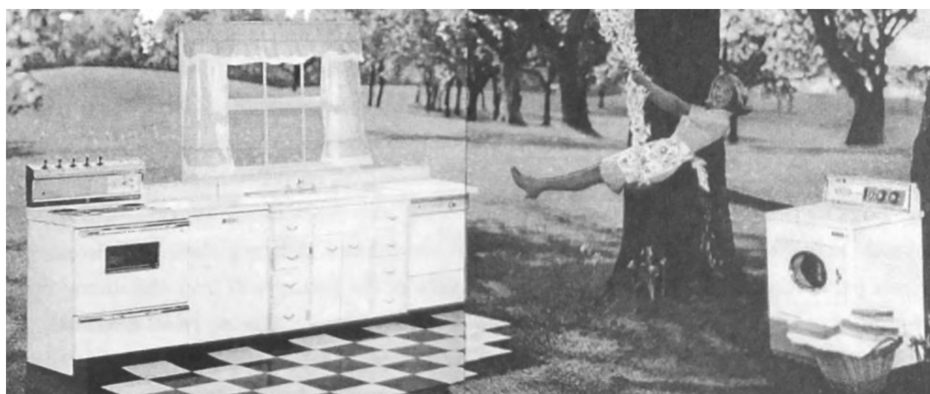
11. Η Ruth Schwartz Cowan αναφέρει ότι εταιρεία στη Δυτική Ακτή πούλησε μικρές ηλεκτρικές συσκευές πολύ φθηνά, έτσι ώστε να αυξήσει την ανάγκη των αγοραστών για ηλεκτρικό ρεύμα κατά τη διάρκεια της μερας όταν τα φώτα δεν είναι απαράιτητα. Αναφέρει επίσης ότι το 1920 η General Electric απέσυρε το πιο οικονομικό πλυντήριο της για ένα πιο φθηνό. που κατανάλωνε όμως περισσότερο ηλεκτρικό ρεύμα για να αυξήσει τη ζήτηση σε ρεύμα, της ίδιας πάντα εταιρείας. Και τα δύο παραδείγματα περιγράφονται σε διάλεξη της στο MIT για τον Πολιτισμό και την Τεχνολογία.

12. Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (1963; New York: W. W. Norton, 1974), Peter Filene, *Him/Her/Self: Sex Roles in Modem America* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974).

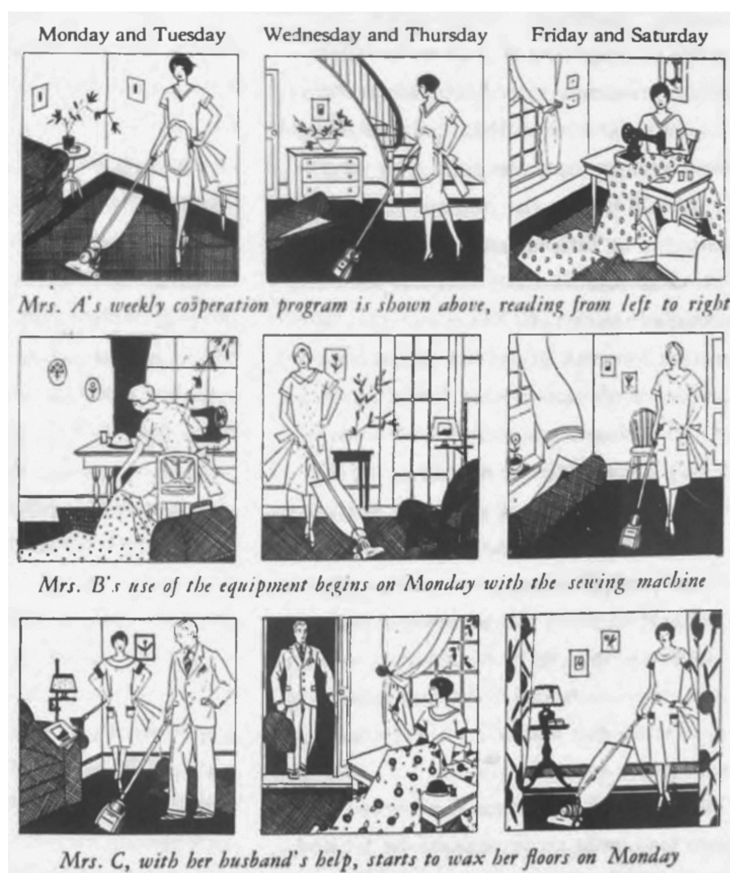
Η Friedan και ο Filene θεωρούσαν το γυναικείο μυστήριο περισσότερο κοινωνικό παρά χωρικό πρόβλημα, εντούτοις ο σχεδιασμός του οικιακού χώρου αψηφούσε κάθε έννοια αρχιτεκτονικής και τεχνολογικής λογικής. Ως τη δεκαετία του 1970, ολόκληρες αστικές περιοχές είχαν μετατραπεί σε ατελείωτα χιλιόμετρα προαστιακής εξάπλωσης, κόντρα σε προηγούμενες αντιλήψεις για την αστική εξέλιξη και την ανθρώπινη πρόοδο. Ωστόσο νωρίτερα, στο τέλος του 19ου αιώνα, οι υποστηρικτές της αστικής εξέλιξης είχαν θαυμάσει την πρόοδο της βιομηχανικής κοινωνίας «από το απλό στο σύνθετο». Κατά τη δεκαετία του 1920, ο όψιμος καπιταλισμός άλλαξε τη φορά αυτής της προόδου, καθώς το τεχνικά και χωρικά σύνθετο αστικό σπίτι αντικαταστάθηκε από το πολύ πιο ακατέργαστο προαστιακό σπίτι με νερό, αέριο και ηλεκτρικές συσκευές του 20ου αιώνα. Οι κρυφές δαπάνες αυτής της οικιστικής υποχώρησης ήταν τόσο υψηλές που ως τη δεκαετία του 1970 είχαν εμφανιστεί ολοένα και πιο επικίνδυνες πηγές ενέργειας, όπως εργοστάσια παραγωγής πυρηνικής ενέργειας, υγρό φυσικό αέριο και εκλεπτυσμένοι αγωγοί πετρελαίου, προκειμένου να ικανοποιήσουν τη σταθερά αυξανόμενη ζήτηση για ενέργεια, και ο όρος «ονειρικό σπίτι» άρχισε να κρύβει ειρωνικούς υπαινιγμούς.

Οι εργολάβοι και οι βιομήχανοι της δεκαετίας του 1970 συνέχισαν να εξυμνούν το Βικτωριανό σπίτι που είχαν συντηρήσει για έναν αιώνα μετά την εποχή του, το απομονωμένο σπιτικό, σχεδιασμένο με βάση το ιδανικό της γυναίκας ως νοικοκυράς πλήρους ωραρίου. Χρησιμοποιούσαν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για να παρουσιάσουν το επίτευγμά τους ως πρόοδο και να μπερδέψουν τη νοικοκυρά. Για πάνω από ενάμιση αιώνα το περιεχόμενο της οικιακής εργασίας άλλαζε μέχρι που ο χρόνος που δαπανιόταν για την κατανάλωση βιομηχανικών προϊόντων έφτασε να είναι σχεδόν ίσος με τον χρόνο που δαπανιόταν για το μαγείρεμα, το καθάρισμα και την φροντίδα των παιδιών. Μολαταύτα, η νοικοκυρά ακόμα δούλευε μόνη και η δουλειά της δεν τελείωνε ποτέ: οι μελέτες χρονικού προϋπολογισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες και σε άλλες βιομηχανοποιημένες χώρες δείχνουν ότι οι ώρες εργασίας της νοικοκυράς αυξήθηκαν αντί να μειωθούν μετά τη δεκαετία του 1920, παρά τις συσκευές εξοικονόμησης εργασίας και τις εμπορικές υπηρεσίες. Οι αλυσίδες φαστφούντ παρείχαν ζεστά γεύματα, η τηλεόραση χρησίμευε για να κρατάει τα παιδιά ήσυχα στο σπίτι, οι νοικοκυρές είχαν δεκάδες ηλεκτρικές συσκευές στις κουζίνες τους, εντούτοις κατείχαν λιγότερο τον έλεγχο της γυναικείας σφαίρας απ' ότι στις απαρχές του βιομηχανικού καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός είχε κοινωνικοποιήσει μόνο εκείνες τις πτυχές της οικιακής εργασίας που μπορούσαν να αντικατασταθούν από επικερδή προϊόντα και υπηρεσίες και άφησε το μαγείρεμα, το καθάρισμα και τη ανατροφή στη νοικοκυρά.

Το σπίτι δεν θεωρούταν χώρος εργασίας αλλά καταφύγιο. Η απλήρωτη απομονωμένη εργασία της νοικοκυράς συνέχιζε να μη θεωρείται δουλειά αλλά κατανάλωση. Οι γυναίκες που έκαναν αυτή τη μοναχική δουλειά σχεδόν ποτέ δεν αποκαλούνταν εργάτριες. Όπως έγραψε η Meredith Tax για την καθημερινότητα της νοικοκυράς του 1970: «Φαίνεται να συμμετέχω σε κάποια μυστηριώδη διαδικασία». Όπως περιέγραφε την κατάστασή της η Mira, η προαστιακή

Διαφήμιση των καθαριστικών προϊόντων Ajax, 1965, που παρουσιάζει την οικιακή εργασία σαν ευχάριστο παιχνίδι!

Σκίτσα που δείχνουν γυναίκες να χρησιμοποιούν μικρές ηλεκτρικές συσκευές με τίτλο, *Το νέο νοικοκυριό στηρίζεται στη φιλική συνεργασία*, στο Woman's Home Companion, June 1927.

νοικοκυρά της Marilyn French, στο βιβλίο *Το Δωμάτιο της Γυναίκας (The Woman's Room)*, ταυτιζότανε οικονομικά και χωρικά με το σπίτι που ανήκε στον άντρα της: «Αισθανόταν ότι είχαν πληρώσει και την είχαν αγοράσει και ότι όλα πήγαιναν πακέτο, το σπίτι, τα έπιπλα, εκείνη, όλα ήταν δικά του, το έλεγε σε κάποιο χαρτί». Για τη νοικοκυρά που επαναστατούσε, υπήρχε μια αυξανόμενη στήριξη από την ψυχιατρική και από τα φάρμακα. Οι γιατροί έγραψαν Valium και Librium πάνω από 47 εκατομμύρια φορές για γυναίκες στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1978 και οι διαφημίσεις των φαρμακευτικών εταιριών συχνά έδειχναν μια κατσούφα νοικοκυρά με ποδιά, σκούπα και παιδί. Μια τέτοια διαφήμιση έγραφε: «Δεν μπορείς να αλλάξεις το περιβάλλον της αλλά μπορείς να αλλάξεις τη διάθεσή της».

Η Κληρονομιά του Υλιστικού Φεμινισμού

Οι υλίστριες φεμινίστριες άσκησαν τη μεγαλύτερή τους επιρροή όταν οι στρατηγικές για τη στέγαση των Αμερικανών σε πυκνές αστικές γειτονιές ήταν δημοφιλείς. Η επιρροή τους έφθινε καθώς οριζόταν η αποτελεσματική κατανάλωση, όχι με όρους προσεκτικής χρήσης των ελάχιστων πόρων, αλλά με όρους μέγιστης ζήτησης για μαζικά παραγόμενα αγαθά. Παρόλο που τα πυκνά αστικά περιβάλλοντα του βιομηχανικού καπιταλισμού τελικά έδωσαν τη θέση τους σε έναν πλαστό ιδιωτισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες και παρόλο που οι προαστιακές κατοικίες των εργατών απέδειξαν ότι ο Fourier και ο Olmsted, ο Marx και ο Engels, ο Bellamy και η Gilman είχαν κρίνει λανθασμένα τον ρυθμό με τον οποίο η αστική πυκνότητα που προκάλεσε ο βιομηχανικός καπιταλισμός θα επίσπευδε τον σοσιαλισμό και τη γυναικεία χειραφέτηση, οι συζητήσεις που ξεκίνησαν δεν έχουν λήξει ακόμα. Τα τελευταία δέκα χρόνια [δεκαετία του 1970] πολλά από τα ίδια ερωτήματα για τους οικιακούς ρόλους των γυναικών και την ευρύτερη οικονομία, τα οποία εγείρανε οι υλίστριες φεμινίστριες, επανατίθενται αλλά η σημασία του σχεδιασμού της κατοικίας και της οργάνωσης της γειτονιάς για αυτά τα ζητήματα έχει, σε μεγάλο βαθμό, ξεχαστεί.

Οι περισσότερες οικογένειες συνεχίζουν να μένουν σε μονοκατοικίες σχεδιασμένες με βάση το ιδανικό της γυναίκας ως νοικοκυράς πλήρους ωραρίου. Καθώς η συμμετοχή των γυναικών στο έμμισθο εργατικό δυναμικό συνεχίζει να αυξάνεται, οι γυναίκες και οι άντρες έχουν αρχίσει να υποπτεύονται τις συγκρούσεις που τους δημιουργούν οι ξεπερασμένες μορφές κατοικίας και οι ανεπαρκείς κοινωνικές υπηρεσίες. Ωστόσο, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς εναλλακτικές. Απαιτείται χωρική φαντασία για να κατανοήσει κανείς ότι οι αστικές περιοχές που σχεδιάστηκαν για την ανισότητα δεν μπορούν να αλλαχτούν με νέους ρόλους στις ζωές των μεμονωμένων ατόμων.

Η κληρονομιά του υλιστικού φεμινισμού μπορεί να διεγείρει αυτήν τη χωρική φαντασία παρέχοντας φεμινιστικά οράματα για άλλους τρόπους διαβίωσης: χιλιάδες γυναίκες και άντρες που υποστήριζαν την κοινωνικοποιημένη οικιακή εργασία επέδειξαν την κοινωνική και τεχνική τους εφευρετικότητα. Οι υλίστριες φεμινίστριες πολεμούσαν σταθερά για τη γυναικεία αυτονομία, μεταξύ των σοσιαλιστών, και για τις γυναικείες οικονομικές και χωρικές ανάγκες, μεταξύ των σουφραζέτων. Αναγνώρισαν τις νοικοκυρές ως μια σημαντική, δυνητική, πολιτική δύναμη. Οι ικανότητά τους να φαντάζονται πιο ικανοποιητικά, φεμινιστικά, οικιακά

τοπία τις διαχώρισε από τους πιο πραγματιστές αλλά λιγότερο οραματιστές αναμορφωτές της εποχής του βιομηχανικού καπιταλισμού. Οι συζητήσεις τους σχετικά με το πού και το πώς θα γινόταν η κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας δονούνταν από έντονα συναισθήματα.

Μια προσέγγιση της οικιακής εργασίας που στηρίζει την ισότητα απαιτεί σύνθετες αποφάσεις σχετικά με τα εθνικά πρότυπα έναντι στον τοπικό έλεγχο, για τη γενική συμμετοχή ενηλίκων έναντι στην αποτελεσματική εξειδίκευση, για την ατομική επιλογή έναντι στην κοινωνική ευθύνη. Αυτά τα ίδια διλήμματα, εφαρμοσμένα στη βιομηχανική παραγωγή, έχουν ταλανίσει όλες τις κοινωνίες από τη Βιομηχανική Επανάσταση κι έπειτα, επομένως όλες οι κοινωνίες πρέπει να διδαχθούν από αυτές τις αντιπαραθέσεις. Κάθε σοσιαλιστική φεμινιστική κοινωνία του μέλλοντος θα βρει την κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας στο επίκεντρο των μελημάτων της και, μαζί με αυτή, το πρόβλημα της ελευθερίας έναντι στον έλεγχο, για το άτομο, την οικογένεια, την κοινότητα και το έθνος.

Όταν οι υλίστριες φεμινίστριες συνέτασσαν το σχέδιο μάχης τους για τη μεγάλη οικιακή επανάσταση, κατέδειξαν τη σημασία τους όχι μόνο ως οραματίστριες αλλά και ως κοινωνικές κριτικοί. Οι υλίστριες φεμινίστριες αντιστάθηκαν στις ευγενικές συμβάσεις της καθημερινής ζωής υπό τον βιομηχανικό καπιταλισμό πιο αποτελεσματικά από κάθε άλλη πολιτική ομάδα της εποχής τους – σοσιαλιστές, αναρχικούς και σουφραζέτες. Χλευάζοντας τις οικιακές ευλάβειες και απαιτώντας χρηματική αμοιβή για την οικιακή εργασία, συντάραξαν τόσο τις γυναίκες όσο και τους άντρες και τους ανάγκασαν να αναλύσουν τα νοικοκυριά και τις γειτονιές τους με μια κριτική συνείδηση που όμοιά της δεν έχει υπάρξει από τότε. Στην πιο μαχητική τους περίοδο, οι υλίστριες φεμινίστριες απαίτησαν να εκτελούνται όλες οι δουλειές του σπιτιού συλλογικά από έμμισθες εργάτριες σε καλά εξοπλισμένες δημόσιες κουζίνες, πλυντήρια και παιδικούς σταθμούς, ζητούσαν από τους αρχιτέκτονες να αναπτύξουν νέους τύπους κατοικίας και από τους πολεοδόμους να δημιουργήσουν νέα είδη κοινοτικών εγκαταστάσεων, δίνοντας σε αυτά τα επαγγέλματα μια ανθρώπινη σημασία, την οποία είχαν χάσει από καιρό οι αρχιτέκτονες που δούλευαν για τους κερδοσκόπους εργολάβους και οι πολεοδόμοι της γραφειοκρατίας που όριζε την κατανομή χρήσεων γης στις πόλεις. Οι υλίστριες φεμινίστριες υποστήριζαν αυτές τις μεταμορφώσεις σε κάθε πολιτικό επίπεδο, από το νοικοκυριό και τη γειτονιά ως τον δήμο και το έθνος, θέτοντας το παράδειγμα για εκείνους/ες που ενδεχομένως θέλουν να συνενώσουν τόσο διαφορετικά μεταξύ τους ζητήματα όσο η οικιακή εργασία, η διάκριση κατά των γυναικών στην εργασία, η οικιστική πολιτική και η ενεργειακή πολιτική.

Οι υλίστριες φεμινίστριες τόλμησαν να φανταστούν τη γυναικεία οικονομική ανεξαρτησία από τους άντρες και να προγραμματίσουν για τις πλήρεις περιβαλλοντικές και τεχνολογικές αλλαγές που θα επέφερε αυτή η ανεξαρτησία. Ήταν ουτοπικές φαντασιώσεις και ακραία σχέδια; Όπως παρατηρεί ο Lawrence Goodwyn στην ιστορία του Αμερικανικού Λαϊκού κινήματος που έγραψε, «Αν ο πληθυσμός έχει παραιτηθεί πολιτικά (πιστεύοντας το δόγμα της 'δημοκρατίας' σε ένα επιφανειακό δημόσιο επίπεδο αλλά όχι σε ιδιωτικό επίπεδο) γίνεται αρκετά δύσκολο για τους ανθρώπους να κατανοήσουν πλήρως το φάσμα των ελπίδων που είχε ο λαός σε μια προηγούμενη εποχή, όταν οι δημοκρατικές προσδοκίες ήταν μεγαλύτερες από αυτές που οι άνθρωποι επιτρέπουν στους εαυτούς τους να έχουν σήμερα. […] Οι σύγχρονοι άνθρωποι είναι πολιτισμικά προγραμματισμένοι, τρόπος του λέγειν, να συμπεραίνουν ότι οι Αμερικανοί που υποστήριζαν την ισότητα, όπως οι Λαϊκιστές, ήταν «ανόητοι» που είχαν τόσο μεγάλες δημοκρατικές ελπίδες». Είναι εύκολο να απορρίπτει κανείς ως ανόητη την οικονομική απελευθέρωση που οραματίστηκαν οι υλίστριες φεμινίστριες και πολύ δυσκολότερο να καταλάβει το όνειρά τους, να μελετήσει τα μανιφέστα και τις οργανώσεις τους και να αποπειραθεί να κατανοήσει εκείνες τις πτυχές του αμερικάνικου πολιτισμού που έθρεψαν τον ιδεαλισμό τους, τις ελπίδες τους για φεμινιστικά σπίτια, γειτονιές και πόλεις.

Κινήματα για την κατοικία σε Ισπανία και Ιταλία

Η σημερινή κρίση στον τομέα της κατοικίας σχετίζεται προφανώς με την γενικότερη οικονομική κρίση τους συστήματος και για αυτό δεν περιορίζεται σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις, αλλά πλήττει το σύνολο των σύγχρονων μητροπόλεων. Η κατοικία ως κοινωνικό αγαθό πλήττεται είτε μέσω των επιπτώσεων της κρίσης αυτής καθ' αυτής (π.χ. ανεργία, επισφάλεια), είτε λόγω των, ακόμα πιο βίαιων για την κοινωνία, νεοφιλελεύθερων πολιτικών και αναδιαρθρώσεων που γίνονται για το περίφημη ξεπέρασμά της (π.χ. ιδιωτικοποιήσεις, gentrification). Εξάλλου οι επενδύσεις στον τομέα της κατοικίας δεν αποτέλεσαν μόνο κομβικό πεδίο για την οικονομική ανάπτυξη του καπιταλισμού πριν από την κρίση, αλλά αποτελούν και βασικό πεδίο εκδήλωσης της κρίσης (βλ. χρηματοπιστωτική φούσκα ενυπόθηκων δανείων και κατάρρευση της τράπεζας Lehman Brothers στην Αμερική). Η νέα αυτή κατάσταση δημιουργεί μια ζοφερή συνθήκη για μεγάλα τμήματα της εργατικής και μεσαίας τάξης, τα οποία μέσα σε λίγα χρόνια δεν απειλούνται μόνο από τη φτώχεια αλλά και από το να μείνουν χωρίς στέγη. Το ζήτημα της στέγης είναι αναγκαστικά επίκαιρο, όπως αναγκαίες είναι και οι αντιστάσεις των από κάτω για την υπεράσπιση της στέγης και της ίδιας τους της ύπαρξης. Κυρίως με αφορμή τις κατασχέσεις πρώτης κατοικίας από τις τράπεζες, αναπτύσσονται διάφορες πρωτοβουλίες για την υπεράσπιση της κατοικίας σε όλες σχεδόν τις μεγάλες πόλεις, από την Ευρώπη μέχρι την Αμερική. Σε αυτό το κείμενο θα ρίξουμε μια πρώτη ματιά πάνω στις κινητοποιήσεις που γίνονται σήμερα στην Ισπανία και στην Ιταλία γύρω από το ζήτημα της στέγης, καθώς και στις δύο χώρες η κατοικία βρίσκεται από την αρχή της κρίσης στο μάτι του κυκλώνα. Η επιλογή αυτών των χωρών γίνεται λόγω των αναλογιών που υπάρχουν σε επίπεδο οικονομικής και πολιτικής συγκυρίας σε σχέση με την Ελλάδα και ακόμα περισσότερο λόγω των κοινών αναφορών που μπορούν να δημιουργηθούν στο επίπεδο των αγώνων, καθώς το ζήτημα της κατοικίας φαίνεται ότι τίθεται πλέον και στην Ελλάδα με πιο επιτακτικούς όρους. Ως εκ τούτου μια επαφή με τις εμπειρίες των κινημάτων σε άλλες χώρες μπορεί να αποτελέσει σημαντική παρακαταθήκη για τις κινήσεις που αναπτύσσονται ή που θα αναπτυχθούν εδώ. Τέλος, με αφορμή τα δύο αυτά παραδείγματα, θα προσπαθήσουμε να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με το τι μπορεί να σημαίνει κίνημα για την κατοικία σήμερα.

Μια μικρή παρένθεση: Όταν ο Ένγκελς περιέγραφε τις άθλιες συνθήκες στέγασης της εργατικής τάξης στην Αγγλία το 1843, οι καπιταλιστές πρόβαλλαν μια δικαιολογία (για να καλύψουν την άγρια ταξική εκμετάλλευση). Ότι εκείνη την περίοδο τα τεράστια κύματα εσωτερικής μετανάστευσης και η έκρηξη του αστικού πληθυσμού δημιουργούσαν μια αντικειμενική δυσκολία για την άμεση στεγαστική κάλυψη της εργατικής τάξης. Ενώ σταδιακά, λόγω και του κινδύνου διαταξικών πανδημιών, το κεφάλαιο άρχισε να μεριμνά για τις στοιχειώδεις συνθήκες στέγασης των εργατών. Αντίθετα, σήμερα δεν υπάρχει καμία "αντικειμενική" δυσκολία που να καλεί τους σύγχρονους υποψήφιους άστεγους να ανέχονται να τους πετούν με τις κλοτσιές από διαμερίσματα που, έτσι κι αλλιώς, θα προστεθούν στην ήδη τεράστια συλλογή κενών σπιτιών των τραπεζών και του real estate. Το ίδιο και αυτοί που δεν μπορούν να ξοφλήσουν το νοίκι σε κάποιον μικρό ή μεγάλο ιδιοκτήτη. Τελικά, στο ζήτημα της κατοικίας αναδεικνύεται σήμερα μια κομβική αντίφαση: Η κατοικία ως αξία χρήσης αναιρείται για πολλούς και αυτό που απομένει είναι η εν δυνάμει ανταλλακτική της αξία. Αυτή την στιγμή, η συσσώρευση κενών σπιτιών σημαίνει συσσώρευση πλούτου για το κεφάλαιο.

Προκύπτει δηλαδή ένα νέο πεδίο επένδυσης του μεγάλου κεφαλαίου (η κατοικία ήταν πάντα ένα τέτοιο πεδίο, ωστόσο τώρα μιλάμε για κάτι που θυμίζει τη «δημιουργική καταστροφή»): το μεγάλο κεφάλαιο επεκτείνεται στο έδαφος του μικρού, δηλαδή τους ιδιοκτήτες διαμερισμάτων. Ταυτόχρονο υπάρχει συσσώρευση ιδιοκτησίας κατοικιών η πρόσοδος από τις οποίες δεν πηγάζει μόνο από το ενοίκιο (και την πώληση) αλλά και από την τιτλοποίηση αυτής της διαδικασίας.

Αυτό που οργανώνεται δηλαδή είναι η χρηματιστηριοποίηση του ενοικίου.[1] Προφανώς δεν τίθεται θέμα πένθους για το πλήγμα του μικρού κεφαλαίου, αλλά έχει σημασία τι επιφέρει αυτή η διαδικασία στην κατοικία ως αξία χρήσης, δηλαδή πως πλήττεται το δικαίωμα στην κατοικία. Ας δούμε όμως πώς, την ίδια στιγμή, οι από κάτω διεκδικούν την στέγη τους, μέσα από τις δύο περιπτώσεις που εξετάζουμε εδώ.

Ισπανία

Η σύγχρονη πολιτική του ισπανικού κράτους (όπως και του ελληνικού) διαμορφώθηκε κατά την δεκαετία του '90 γύρω από κάποιους συγκεκριμένους άξονες, αυτούς που επέτασσε εξάλλου και η πολιτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σχετικά με την κατοικία, ο βασικός σκοπός ήταν, επιγραμματικά, η μετατροπή των εργατικών και μεσαίων στρωμάτων σε ιδιοκτήτες κατοικίας μέσω του εύκολου δανεισμού από τις τράπεζες και της φοροαπαλλαγής των αγοροπωλησιών (η ιδιοκατοίκηση το 2001 άγγιζε το 85% του πληθυσμού[2]). Το 1998 το σύνολο της γης, με ορισμένες μόνο εξαιρέσεις, κηρύσσεται πολεοδομήσιμο και οι κοινωνικές κατοικίες σταδιακά πωλούνται στους δικαιούχους ενοικιαστές τους, ενώ παράλληλα δημιουργούνται τεράστια real estate επενδυτικά κεφάλαια, με τη συμμετοχή των τραπεζών και του κατασκευαστικού τομέα[3]. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου κατασκευάζονται στην Ισπανία περισσότερα σπίτια απ' ότι στη Γαλλία, στη Γερμανία και στην Ιταλία μαζί[4]. Παρά την υπερπροσφορά κατοικίας, οι τιμές και τα ενοίκια εκτοξεύονται, με αποτέλεσμα το 2007 να απαιτείται διπλάσιο κεφάλαιο για την αγορά ενός σπιτιού σε σχέση με το 1997. Το μοντέλο αυτό αφενός ενσωματώνει μεγάλο κομμάτι του κοινωνικού σώματος στις πειθαρχίες της ελεύθερης αγοράς[5] και αφετέρου, καθιστά τις επενδύσεις γύρω από την κατοικία βασικό πυλώνα ανάπτυξης και κερδοφορίας του κεφαλαίου, μέχρι την κρίση του 2008. Με την ανεργία να πλησιάζει σήμερα το 25% και τη γενικότερη επισφάλεια των εργαζομένων, η στέγη δεν είναι πλέον αυτονόητη για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Να σημειώσουμε εδώ πως το πάγωμα κατασχέσεων πρώτης κατοικίας, που ίσχυε μέχρι πρότινος στην Ελλάδα, εκεί δεν ίσχυσε ποτέ, ενώ αν ένα σπίτι κατασχεθεί, ο πρώην ιδιοκτήτης εξακολουθεί να πρέπει να αποπληρώσει το υπόλοιπο του χρέους του, μαζί με τους τόκους (μιλάμε δηλαδή για περιπτώσεις ολοκληρωτικής καταδίκης στη μιζέρια). Βέβαια, πέρα από τους χρεωμένους ιδιοκτήτες, με έξωση απειλούνται και οι ενοικιαστές που δεν έχουν να πληρώσουν το νοίκι.

Το PAH και το κίνημα για την κατοικία

Το 2003 συγκροτείται η Πλατφόρμα για την Αξιοπρεπή Κατοικία, στην οποία συμμετέχουν συλλογικότητες πολιτών και γειτονιών, και το 2005 καλεί στην πρώτη μεγάλη συγκέντρωση. Το ζήτημα της στέγης έρχεται με πιο μαζικούς όρους και πάλι στο προσκήνιο το 2006. Ωστόσο αυτή τη φορά το κάλεσμα δε γίνεται από κάποιο φορέα, αλλά ανώνυμα στο διαδίκτυο και μέσω sms που συσπειρώνουν κυρίως τη νεολαία, η οποία λόγω της επισφάλειας εγκλωβίζεται στην οικογενειακή εστία. Στη συνέχεια γίνονται συνελεύσεις σε Μαδρίτη, Βαρκελώνη και άλλες πόλεις προκειμένου να οργανωθεί ένα κίνημα που θα αντιμετωπίσει τις συνεχείς προσπάθειες τις αστυνομίας να διαλύσει τις συγκεντρώσεις με τη βία και με διώξεις αγωνιστών. Το κίνημα θα μείνει γνωστό ως "V de Vivienda" («V για την Κατοικία») και θα ασκήσει κριτική στις διαδικασίες της αστικής κερδοσκοπίας, διεκδικώντας αξιοπρεπή κατοικία για όλους.[6]

Με το ξέσπασμα της κρίσης και τη φτωχοποίηση μεσαίων και χαμηλών στρωμάτων είναι σαφές πως χιλιάδες πολίτες βρίσκονται πλέον υπό την απειλή εξώσεων. Το 2009 συγκροτείται στη Βαρκελώνη το PAH (Plataforma de Afectados por la Hipoteca, Πλατφόρμα Επηρεαζόμενων από Υποθήκες). Ενώ το 2011, το ζήτημα

1. βλ. Η Εργατική Τάξη και το Σπίτι στο παρόν τεύχος

2. Marc Mart, Housing Bubble, crisis and Social Struggle in Spain. Γεωγραφίες, τ. 22, σελ 45

3. ο.π.

4. Sara Schaefer Munoz, Ilan Brat, Spanish Banks Try to Build Their Way Out of Home Glut, online.wsj.com

5. Διαδικασία που περιλαμβάνει και μια Ιδεολογική διάσταση. Το μικροαστικό όνειρο της ιδιόκτητης κατοικίας απέχει αρκετά από το να είναι απλά η επιθυμία για εξασφάλιση μόνιμης στέγης, και κατά συνέπεια και μια μεγαλύτερη ελευθερία απέναντι στην εξάρτηση της μισθωτής εργασίας. Αντίθετα, το κυνήγι του ονείρου και του "κύρους" που αυτό πρεσβεύει μέσω του δανεισμού θα οδηγήσει στην ένταση αυτής μισθωτής εξάρτησης λόγω του χρέους.

6. Martínez López Miguel A., Elena Domingo San Juan, Social and political impacts of the 15M Movement in Spain, σ.14, www.miguelangelmartinez.net

PLATAFORMA
DE AFECTADOS
POR LA HIPOTECA
www.afectadosporlahipoteca.com

της κατοικίας τίθεται με πιο μαζικούς όρους μέσα από τις συνελεύσεις του "κινήματος των αγανακτισμένων". Η ώσμωση αυτή δίνει μεγάλη ώθηση στο PAH που επί της ουσίας τότε διευρύνεται[7]. Πολύ γρήγορα δημιουργούνται τμήματα σε όλες σχεδόν τις πόλεις της Ισπανίας (σήμερα υπάρχουν 208 τοπικές συνελεύσεις) και το PAH θα αποτελέσει έκτοτε την βασική κινηματική δικτύωση σε σχέση με το ζήτημα της κατοικίας στο σύνολο του ισπανικού κράτους.

Το PAH δημιουργεί, καταρχήν, ένα συλλογικό πεδίο αλληλοβοήθειας που οργανώνεται ανά τόπους έτσι ώστε όσοι βρίσκονται υπό την απειλή έξωσης μπορούν να έχουν νομική και κινηματική υποστήριξη. Πρέπει να πούμε εδώ ότι ο υποστηρικτικός ρόλος του κινήματος είναι ιδιαίτερα σημαντικός διότι η έξωση μπορεί συχνά να ιδωθεί ενοχικά, ως προσωπική αποτυχία, και όχι ως κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει συλλογικής αντιμετώπισης. Πρόκειται δηλαδή για ένα είδος ιδεολογικής τρομοκρατίας που στόχο έχει την ενοχοποίηση του ίδιου του θύματος. Η συλλογικοποίηση των αντιδράσεων και η εγκατάλειψη της λογικής του θύματος και της προσωπικής ήττας αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη επιτυχία του εγχειρήματος.

Δεύτερο βασικό στοιχείο είναι η ανοικτότητα. Το PAH έχει αρκετά πρωτότυπη οργανωτική δομή, καθώς συνδυάζει μια δικτύωση που απλώνεται σε όλη την επικράτεια, με τις τοπικές συνελεύσεις που λειτουργούν σε κάθε πόλη. Η πλατφόρμα έχει καταφέρει να συσπειρώσει κόσμο από διάφορες ηλικίες, εθνικότητες αλλά και από όλο το πολιτικό φάσμα, γεγονός που αποτυπώνεται και στους τρόπους με τους οποίους συνδυάζει ριζοσπαστικές και θεσμικές παρεμβάσεις.

Τρίτο χαρακτηριστικό είναι η πολιτική παρέμβαση σε όλες τις κλίμακες. Από το σπίτι του γείτονα μέχρι το δήμο, τις τράπεζες και το κοινοβούλιο, το PAH αναλαμβάνει συγκεκριμένες δράσεις και διεκδικήσεις, τις οποίες θα δούμε στη συνέχεια. Περιλαμβάνει δηλαδή πρακτικές άμεσης δράσης, νομικής υποστήριξης, ακτιβισμού και πολιτικής ανυπακοής, αλλά και κεντρικές διεκδικήσεις και καμπάνιες παρέμβασης στα πλαίσια των θεσμών, πιέσεις προς την κυβέρνηση και τα κόμματα κ.α. Το PAH θα καταφέρει να γίνει ευρέως γνωστό και να πρωταγωνιστήσει στην πολιτική επικαιρότητα με βασικά κεντρικά αιτήματα την παύση των κατασχέσεων της πρώτης κατοικίας, τη λήξη του χρέους μετά την κατάσχεση, και τη μετατροπή των κενών κατοικιών που ανήκουν σε επιχειρηματικούς φορείς σε κοινωνικές κατοικίες με ενοίκιο που να μην υπερβαίνει το 30% του οικογενειακού εισοδήματος.

Κατά την διάρκεια όλων αυτών των κινητοποιήσεων, το PAH οργανώθηκε γύρω από τρεις διαδοχικές καμπάνιες. Η πρώτη λέγεται Stop Evictions (Σταματήστε τις Εξώσεις) και αποτελεί μια οργανωμένη προσπάθεια υπεράσπισης της πρώτης κατοικίας από την κατάσχεση λόγω χρέους. Πρακτικά, στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτό γίνεται με έναν συνδυασμό κινητοποιήσεων πολιτικής ανυπακοής, άσκησης πίεσης στις τραπεζικές και δημοτικές αρχές και νομικής διαπραγμάτευσης. Για παράδειγμα, η τοπική συνέλευση του PAH οργανώνει μια συλλογική παράσταση έξω από το σπίτι όπου θα κληθεί ο δικαστικός κλητήρας ή ο εκπρόσωπος της τράπεζας να παραδώσει την εντολή κατάσχεσης. Ενώ παράλληλα, παρεμβαίνει νομικά ενάντια στην τράπεζα προκειμένου να εξασφαλίσει την κα-

7. ό.π., σ.20

λύτερη δυνατή λύση, πέρα από την αναβολή της διαδικασίας της έξωσης. Προ κειμένου μάλιστα να ασκηθεί μεγαλύτερη πίεση, συχνά γίνονται καταλήψεις σε καταστήματα τραπεζών ή καμπάνιες ενημέρωσης και «δυσφήμισης» της τράπεζας-κατασχέτη έξω από τα αντίστοιχα καταστήματα. Οι κινητοποιήσεις στο επίπεδο της άμεσης συλλογικής δράσης συνεχίζονται μέχρι και σήμερα, παράλληλα με άλλες καμπάνιες και πρωτοβουλίες. Κατά τις χρονιές 2010-13 το PAH θα σταματήσει πάνω από 1000 κατασχέσεις σε όλο το ισπανικό κράτος.

Το 2011 το PAH μαζί με άλλους κοινωνικούς φορείς δημιούργησαν μια νομοθετική πρόταση που ουσιαστικά περιλάμβανε τα μίνιμουμ αιτήματα που αναφέραμε παραπάνω. Πρόκειται για αξιοποίηση του συνταγματικού δικαιώματος που έχουν οι πολίτες (ή οι μη κοινοβουλευτικοί φορείς) να καταθέτουν αυτόνομα νομοσχέδια στην βουλή εφόσον πρώτα συλλεχθούν 500.000 υπογραφές. Με την καμπάνια Iniciativa Legislativa Popular (Λαϊκή Νομοθετική Πρωτοβουλία) μαζεύτηκαν 1.500.000 υπογραφές. Ωστόσο, το αυτοδύναμο κυβερνητικό Λαϊκό Κόμμα συνέχιζε, ακλόνητο, να δηλώνει πως θα καταψήφιζε την πρόταση. Έτσι ακολούθησαν κινητοποιήσεις που στόχευαν προσωπικά τους ίδιους τους βουλευτές που σκόπευαν να το καταψηφίσουν. Αλλά ακόμα και σε αυτές τις ειρηνικές κινητοποιήσεις ασκήθηκαν διώξεις από την αστυνομία, φακελώματα και βίαιη καταστολή, ενώ οι διαδηλωτές κατηγορήθηκαν ως βίαιοι, τρομοκράτες και φασίστες από τους αντίστοιχους Βενιζέλους και Γεωργιάδηδες της κυβέρνησης. Τελικά, τον Φλεβάρη του 2013 το νομοσχέδιο θα καταψηφιστεί και η δημοκρατία θα νικήσει για άλλη μια φορά.

Ύστερα από αυτήν την καμπάνια, το PAH θα βγάλει μια ανακοίνωση όπου διαπιστώνεται η εξάντληση κάθε νομικής και νομοθετικής δυνατότητας για την υπεράσπιση βασικών ελευθεριών, καθώς και η ανυπαρξία βούλησης από την πλευρά του κράτους και της κυβέρνησης να υπερασπιστούν θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτό της στέγασης, ενώ αντίθετα, κάνουν τα πάντα για να προστατεύσουν τις τράπεζες. Στη βάση αυτής της διαπίστωσης, το PAH ανακοινώνει μια νέα καμπάνια με το όνομα Obra Social (Κοινωνικό Έργο) που σηματοδοτεί μια στροφή όσον αφορά τις πρακτικές του και τις πολιτικές απολήξεις και αφετηρίες που αυτές συμπυκνώνουν[8]. Έτσι το PAH αρχίζει πλέον να ανακαταλαμβάνει κτίρια και διαμερίσματα που βρέθηκαν στα χέρια τραπεζών ύστερα από κατασχέσεις. Πάνω από 20 κτίρια έχουν καταληφθεί μέχρι σήμερα με πρωτοβουλία του PAH, δίνοντας στέγη σε πάνω από 1000 άτομα. Με αυτόν τον τρόπο, μέσω της καμπάνιας Obra Social τα κτίρια και τα διαμερίσματα που έχουν κατασχέσει οι τράπεζες κοινωνικοποιούνται, προωθώντας μια έμπρακτη αμφισβήτηση της χρηματιστικοποίησης της κατοικίας και της δυνατότητας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων να μονοπωλούν την πρόσβαση στη στέγη (πράγμα που συμβαίνει στην Ισπανία σε μεγάλο βαθμό). Υπάρχει δηλαδή μια σαφής στοχοποίηση του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού τομέα και όχι μια αφηρημένη αμφισβήτηση της ιδιοκτησίας μέσω της πρακτικής της κατάληψης ιδιοκτησίας.

Να σημειώσουμε, επίσης, πως η πρακτική των καταλήψεων κατοικίας με συλλογικούς όρους διευρύνει σημαντικά το πεδίο δράσης του κινήματος. Καταρχήν αποτελεί μια πρακτική που μπορεί να δώσει άμεση λύση και με αυτόν τον τρόπο να συσπειρώσει το όλους όσους απειλούνται με έξωση — είτε είναι ιδιοκτήτες, είτε ενοικιαστές, είτε χωρίς χαρτιά μετανάστες. Έτσι, ενώ το PAH ξεκίνησε αρχικά ως πρωτοβουλία που αφορούσε μόνο τους ιδιοκτήτες κατοικίας, και παρέμεινε για αρκετό καιρό τέτοιο, μετά την Obra Social, άρχισε να σχετίζεται με περισσότερο κόσμο, καθώς ορισμένοι από τους κατοίκους των κατειλημμένων διαμερισμάτων δεν είναι απαραίτητα χρεωμένα νοικοκυριά.

Όμως ενάντια στη ριζοσπαστική πολιτική μετατόπιση του PAH, έχει αρχίσει να οργανώνεται μια πιο μεθοδευμένη κρατική καταστολή. Αφενός οι κλήσεις για κατάσχεση σταμάτησαν να αναφέρονται σε συγκεκριμένη ημερομηνία, έτσι ώστε να

8. The Mortgage Holders Platform 4: Resisting the financialization of Housing, provisionaluniversity.wordpress.com

αποτρέπονται οι άμεσες και μαζικές κινητοποιήσεις. Και αφετέρου, η κυβέρνηση σκοπεύει να καταθέσει συγκεκριμένες αλλαγές στον ποινικό κώδικα, που αφορούν ειδικά τέτοιες κινητοποιήσεις. Έτσι η συμμετοχή σε έναν αποκλεισμό κατάσχεσης ή η κινητοποίηση εναντίον κάποιου βουλευτή θα μπορεί να καταδικαστεί με πρόστιμο 1-30.000 ευρώ, ενώ ακόμη και η παθητική αντίσταση στην αστυνομία θα μπορεί να αντιμετωπιστεί ως «απειλή κατά της αρχής», με ποινή φυλάκισης 2-4 χρόνια. Αποκορύφωμα των νέων νομοθετικών ρυθμίσεων είναι η ποινικοποίηση ακόμα και της βοήθειας προς τους μετανάστες που δεν έχουν άδεια παραμονής.[9]

Πέραν του PAH, πρέπει να αναφέρουμε πως στην Ισπανία υπάρχουν και άλλες πρωτοβουλίες που παρεμβαίνουν στο ζήτημα της κατοικίας. Πρώτα από όλα, σε όλη τη χώρα υπάρχουν εδώ και πολλά χρόνια πολιτιστικές ή πολιτικές καταλήψεις-κοινωνικά κέντρα, ενώ ορισμένες από αυτές λειτουργούν παράλληλα και ως καταλήψεις στέγης. Ωστόσο ιδιαίτερα μετά το κίνημα των πλατειών, ο κοινωνικός ρόλος των καταλήψεων αυτών (που πλέον είναι πολύ περισσότερες) ισχυροποιήθηκε. Συχνά οι ίδιες, ως συλλογικότητες, προωθούν την αυτοστέγαση και οργανώνουν καινούριες καταλήψεις ως απάντηση στην κρίση κατοικίας. Ένα παράδειγμα είναι η πρωτοβουλία Housing Office[10] στην Μαδρίτη, όπου έχει δημιουργηθεί ένα “γραφείο για την κατοικία”, στο οποίο κάποιος μπορεί να απευθυνθεί προκειμένου να βρει συμβουλές και βοήθεια για να προχωρήσει σε μια νέα κατάληψη στέγης. Αντίστοιχες πρωτοβουλίες παρέμβασης παίρνονται και από της λαϊκές συνελεύσεις (που επίσης είναι πολλές και ενεργές) στις διάφορες πόλεις της Ισπανίας, είτε αυτόνομα είτε σε συντονισμό με το PAH.

Κάποια πρώτα συμπεράσματα

Από την μεριά μας, που βρισκόμαστε αρκετά χιλιόμετρα μακριά, αυτό που έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι να ιδωθεί το παράδειγμα του PAH σαν μια απόπειρα “κοινωνικού συνδικαλισμού”. Το PAH, σε αντίθεση με τα συχνά κατακερματισμένα κινήματα πόλης, έχει σταθερή δομή (δηλαδή χρονική διάρκεια και συνέχεια), πολλαπλά επίπεδα οργάνωσης (οριζόντιες συνελεύσεις και κεντρική δικτύωση), πολλαπλά επίπεδα παρέμβασης (γειτονιά, δήμος και κράτος) και πολλαπλά επίπεδα διεκδίκησης (άμεσα αιτήματα και κεντρικά προτάγματα). Παράλληλα, συγκροτείται στη βάση της δημιουργίας και της υπεράσπισης ενός κοινού, της κατοικίας ως κοινωνικής διεκδίκησης. Ενώ, σε αντίθεση με ό,τι συνεπάγεται ο γραφειοκρατικός συνδικαλισμός, το PAH εμφανίζει μια συνεκτικότητα μεταξύ μορφής και περιεχομένου, χωρίς αυτό να σημαίνει πως είναι το περιεχόμενο παραμένει σταθερό και δεδομένο. Πιο απλά, το PAH έχει πετύχει επειδή είναι μαζικό και αναγνωρίσιμο, πάνω από όλα από αυτούς που το συγκροτούν και από όσους εν δυνάμει μπορούν να συμμετάσχουν σε αυτό, αλλά ακόμη και από αυτούς που βρίσκονται απέναντι του, δηλαδή από το κράτος και τα ΜΜΕ. Οι δήμοι και οι τοπικές κυβερνήσεις συχνά αναγκάζονται να συνδιαλλαγούν μαζί του, ενώ τα ΜΜΕ σταδιακά αναγκάστηκαν να αναφέρονται στη δράση του ή και να δίνουν χώρο σε εκπροσώπους του - προφανώς με την όποια στρέβλωση συνεπάγεται μια τέτοια διαμεσολάβηση. Ταυτόχρονα, στο υλικό επίπεδο, το PAH καταφέρνει να έχει άμεσα αποτελέσματα στην κλίμακα της καθημερινής ζωής. Αυτό σημαίνει τη δημιουργία συλλογικών εμπειριών και παραστάσεων που συνδέονται συχνά με μικρές νίκες στο επίπεδο της καθημερινής διαβίωσης (π.χ. το πάγωμα μιας έξωσης ή την κατάληψη ενός κτιρίου που θα στεγάσει οικογένειες). Ωστόσο, υπάρχει ένα όριο όσον αφορά τη σχέση του PAH με άλλα πεδία -πέραν της κατοικίας- που θα μπορούσε εν δυνάμει να περιλαμβάνει ένας “κοινωνικός συνδικαλισμός”. Το όριο αυτό είτε θα

9. Carlos delclós, Victims no longer: Spain's anti-eviction movement, roarmag.org

10. What's the Housing Office? int.acampadadebarcelona.org

παραμείνει ως τέτοιο, είτε θα αναιρεθεί μέσα από άμεσες ή έμμεσες διεκδικήσεις που ξεπερνούν το ζήτημα της κατοικίας και μπορούν να συνδέσουν το PAH με άλλα κινήματα και τα επίδικα που αυτά θέτουν. Προς το παρόν υπάρχει μια τάση διάχυσης αντίστοιχων δομών (όπως π.χ. μια πρωτοβουλία για την υπεράσπιση του δημόσιου συστήματος Υγείας), ενώ παράλληλα τέτοιες κινήσεις συνδέονται με όρους "συμμαχίας" όσον αφορά την υπεράσπιση πεδίων που πλήττονται από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Όπως θα δούμε και στο παράδειγμα της Ιταλίας, φαίνεται πως τέτοια κινηματικά σχήματα δίνουν τις πρώτες απαντήσεις στο ερώτημα του πώς μπορεί να οργανώνεται η κοινωνική και πολιτική πάλη σε συνέχεια των προβληματισμών που τέθηκαν από τις εκρήξεις των πλατειών και την εκ πρώτης όψης ασυνέχειά τους. Να απαντούν στο ερώτημα μετά από τις πλατείες, τι;

11. Irene di Noto, Housing Crisis In Italy, Γεωγραφίες τ. 22, σελ. 43

Ιταλια

Και στην Ιταλία η αλλαγή παραδείγματος σε ό,τι αφορά την κατοικία ξεκινά στα τέλη της δεκαετίας του '90, με την ένταξη της Ιταλίας στη ζώνη του ευρώ και την υιοθέτηση των κεντρικών ευρωπαϊκών νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Τα φαινόμενα είναι παρόμοια: απελευθέρωση τραπεζικού τομέα και έκρηξη ιδιωτικού δανεισμού, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιας περιουσίας, σχηματισμός επενδυτικών συμπράξεων στο χρηματοπιστωτικό τομέα και στο real estate κλπ. Το αποτέλεσμα είναι ότι μέσα στην τελευταία δεκαετία υπήρξε μια αύξηση των ενοικίων της τάξης του 130-150%, ενώ το κόστος των ακινήτων εκτοξεύθηκε από 50% μέχρι και πάνω από 100% στις μεγάλες πόλεις. Το ποσοστό του πληθυσμού που κατοικεί σε ιδιόκτητη κατοικία είναι και εδώ μεγάλο, 72,4%, με το 16,7% των κατοικιών να είναι υποθηκευμένες (περίπου 3.000.000 κατοικίες). Οι εξώσεις λόγω αδυναμίας πληρωμής ενοικίου έχουν διπλασιαστεί τα τελευταία πέντε χρόνια με 240.000 νοικοκυριά να έχουν υποστεί έξωση. Αντίστοιχα κρίσιμη είναι και η κατάσταση στα υποθηκευμένα νοικοκυριά. Το 2012 46.000 οικογένειες έχασαν την κατοικία τους λόγω αδυναμίας αποπληρωμής χρέους. Εξαιτίας της ιλιγγιώδους αύξησης των «κόκκινων» δανείων οι ίδιες οι τράπεζες αναγκάστηκαν τελικά να παρέχουν δυνατότητα παύσης πληρωμών για 18 μήνες σε συγκεκριμένες περιπτώσεις.[11]

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, μπορεί να υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ Ιταλίας και Ισπανίας, τόσο σε επίπεδο κοινωνικών σχηματισμών, όσο και στο επίπεδο της άσκησης πολιτικής από την μεριά της εξουσίας, ωστόσο η κινηματική γεωγραφία στην Ιταλία είναι αρκετά διαφορετική. Η έλλειψη ενός "κοινού νήματος" οφείλεται κυρίως στο ότι στην Ιταλία δεν υπήρξε κοινωνική έκρηξη με τα χαρακτηριστικά των "αγανακτισμένων" ή των κινημάτων κατάληψης δημόσιων χώρων, που κλόνισαν πέρα από τις χώρες της Μεσογείου και άλλες μητροπόλεις.[12] Με μια πρώτη ματιά θα υπέθετε κανείς ότι στην Ιταλία εμφανίζεται μια κινηματική αδράνεια, ωστόσο κάτι τέτοιο αναιρείται αν παρατηρήσουμε τη διαρκή και συνεχιζόμενη μέχρι σήμερα κινητικότητα που επικρατεί. Το κίνημα του NOTAV[13], τα κινήματα

12. Στις 15 Οκτώβρη του 2011 υπήρξε μαζική κινητοποίηση με καλέσματα μέσω διαδικτύου αλλά και τη συμμετοχή συνδικάτων και πολιτικών οργανώσεων και κομμάτων, αφενός εμπνεόμενη από τις κινητοποιήσεις στην Ισπανία και την Ελλάδα, και αφετέρου ως αντίδραση στην κυβέρνηση, το ΔΝΤ και τις πολιτικές λιτότητας. Η πορεία διασπάστηκε σε δυο τμήματα, το ειρηνικό και το συγκρουσιακό. Ο διαχωρισμός δεν ήταν μόνο χωροταξικός αλλά αποτύπωνε και μια αντίθεση εντός του κινήματος, η οποία σε ένα βαθμό οδήγησε και στην αποκλιμάκωση της όποιας δυναμικής του το επόμενο χρονικό διάστημα. Όσον αφορά τη γενικότερη εικόνα, ενδεχομένως, η δημιουργία του κόμματος "5 αστέρων" του Πέπε Γκρίλο, και η ανάδειξή του στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό να αποτέλεσε ανάχωμα σε μια πιο ριζοσπαστική έκφραση μικροαστικών κομματιών της κοινωνίας (και μιλώντας μόνο για αυτά). Του πλήθους δηλαδή που σε μεγάλο βαθμό κατέκλυσε τις πλατείες σε Ελλάδα και Ισπανία και που προηγουμένως δεν είχε κινηματικές εκφράσεις και αναφορές, σε συνθήκες έντασης της κρίσης αντιπροσώπευσης, έστω και προσωρινά.

για την κατοικία, οι εργατικές κινήσεις και οι κινητοποιήσεις βάσης, συνθέτουν ένα διαφορετικό μωσαϊκό κινηματικών διεργασιών που μπορεί να μην έχουν τα αντίστοιχα εκρηκτικά χαρακτηριστικά των "πλατειών", ίσως όμως τα υπερβαίνουν σε επίπεδο πολιτικής εμβάθυνσης, κοινωνικής γείωσης και χρονικής διάρκειας. Αντίστοιχα πολύμορφα είναι και τα κινήματα για την κατοικία που αναπτύσσονται σε όλες τις μεγάλες πόλεις. Σε αντίθεση με το ισπανικό παράδειγμα όπου συγκροτήθηκε ένα διατοπικό δίκτυο με κεντρική έκφραση, οι πρωτοβουλίες στην Ιταλία συγκροτούνται τοπικά και αυτόνομα μεταξύ τους. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει πως δεν βρίσκουν τελικά άλλου είδους κεντρική έκφραση, όχι μόνο ως αυτοτελή κινήματα για την κατοικία, αλλά και πλάι σε άλλα κινήματα. Κάθε άλλο, τα κινήματα για την κατοικία φαίνεται να αποτελούν καταλύτη για την κεντρική συμπόρευση των από τα κάτω κινήσεων τόσο στους χώρους εργασίας, όσο και στο χώρο της πόλης.

Αλλά ας εστιάσουμε και πάλι στην κατοικία. Πρώτα απ' όλα θα μιλήσουμε για τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι διάφορες κινήσεις για την κατοικία. Στη συνέχεια, θα δούμε τις κινητοποιήσεις στη Ρώμη, που συμπυκνώνουν σε μεγάλο βαθμό αυτή την ενότητα που αναφέραμε. Και τέλος, θα προσπαθήσουμε να δούμε πώς διαμορφώνεται μέχρι σήμερα ο συσχετισμός δυνάμεων από την πλευρά των κινήσεων για την κατοικία και ποιες είναι οι κινήσεις του κράτους, όσον αφορά την καταστολή.

Οι κινήσεις για την κατοικία και η οργάνωση τους

Σε κάθε πόλη αναπτύσσονται διάφορες οργανώσεις και πρωτοβουλίες που αφορούν αποκλειστικά την υπεράσπιση του δικαιώματος στην κατοικία, είτε κινήσεις στα πλαίσια ευρύτερων δομών όπως π.χ. ενός κοινωνικού-πολιτικού κέντρου ή στεκιού σε μια γειτονιά ή ακόμα και στα πλαίσια ενός συνδικάτου. Οι περισσότερες από αυτές τις πρωτοβουλίες δημιουργήθηκαν το 2008 ή λίγο πιο μετά. Εξαίρεση αποτελεί η κίνηση Coordinamento Cittadino di lotta per la casa (Συντονισμός Πολιτών αγωνιζόμενων για την κατοικία) στη Ρώμη, η οποία συνδέεται με κινητοποιήσεις για την κατοικία ήδη από το 1988. Έκτοτε η κίνηση πρωταγωνιστεί διαχρονικά στα κινήματα για την κατοικία, ενώ σήμερα έχει πέντε γραφεία στη Ρώμη. Επίσης στη Ρώμη, η συλλογικότητα Blocci Precari Metropolitani (Μπλοκ Επισφαλών στην Μητρόπολη) έχει μια κατάληψη όπου και οργανώνει πολιτιστικές και πολιτικές εκδηλώσεις, ενώ ταυτόχρονα παρεμβαίνουν στο κίνημα για την υπεράσπιση του δικαιώματος στην κατοικία και στο κίνημα ενάντια στην λιτότητα. Μαζί με άλλες συλλογικότητες τον Δεκέμβρη του 2012 κατέλαβαν σε μια μέρα δέκα κενά κτίρια στην Ρώμη για να καλύψουν στεγαστικές ανάγκες. Τα πέντε εκκενώθηκαν άμεσα από την αστυνομία, τα άλλα πέντε υπάρχουν μέχρι σήμερα (τουλάχιστον υπήρχαν μέχρι το 2013). Στην Brescia, ύστερα από κινητοποιήσεις μεταναστών και αλληλέγγυων το 2000, δημιουργήθηκε η πρωτοβουλία Diritti per Tutti (Δικαιώματα για Όλους) η οποία τα τελευταία χρόνια παρεμβαίνει και ενάντια στις εξώσεις προσθέτοντας στο όνομά της το Comitato provinciale contro gli sfratti (Επιτροπή ενάντια στις εξώσεις στην περιφέρεια). Το συνδικάτο βάσης USB έχει δημιουργήσει ένα παράλληλο σωματείο, την As.I.A. (Ενώσεις Ενοικιαστών και Κατοίκων), το οποίο αφορά βασικά το δικαίωμα στην στέγη και τη "συνδικαλιστική" κάλυψη των ανέργων. Αν προσπαθούσε κανείς να μαζέψει έστω ονομαστικά τις κινήσεις που αφορούν την κατοικία σε όλη την Ιταλία η λίστα θα ήταν ατελείωτη, ενώ μια συνολική αποτίμησή τους θα ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνατότητες αυτού του κειμένου. Τα παραπάνω παραδείγματα αναφέρονται κυρίως για να τονίσουμε την κεντρικότητα του ζητήματος της κατοικίας στην Ιταλία, καθώς βλέπουμε ότι από διαφορετικές κάθε φορά αφετηρίες οργανώνονται σχετικές κινήσεις.

Σε επίπεδο πρακτικών τα πράγματα είναι πιο απλά. Στην Ιταλία το 80% των εξώσεων αφορούν περιπτώσεις αδυναμίας πληρωμής ενοικίου[14] και έτσι δεν υπάρχει καμία ιδιαίτερη έμφαση στις περιπτώσεις των υποθηκευμένων κατοικιών. Όλες οι

13. NOTAV: το κίνημα ενάντια στο έργο TAV (Treni Alta Velocita – σιδηρόδρομος υψίστης ταχύτητας), βλ. κομπρεσέρ #4, κίνημα notav: ένα υποκείμενο υπό διαμόρφωση

14. Blocci Precari Metropolitani, Housing in Crisis, recrise.files.wordpress.com

πρωτοβουλίες αντιστέκονται έμπρακτα στις εξώσεις, ακόμα και αν αυτές αφορούν ενοίκιο και όχι υποθηκευμένο σπίτι. Οι πρωτοβουλίες αναλαμβάνονται συνήθως από ανοικτές συνελεύσεις, όπου καλούνται κάθε φορά να συμμετέχουν τα θύματα των εξώσεων και οι αλληλέγγυοι για να οργανώσουν από κοινού τις δράσεις. Ταυτόχρονα, η συντριπτική πλειοψηφία των κινήσεων προωθεί και υλοποιεί μια πολιτική "επανιδιοποίησης", δηλαδή κατάληψης κενών διαμερισμάτων. Αν σκεφτεί κανείς πως μόνο στο Μιλάνο 80.000 οικογένειες διαμένουν σε 5.000 καταλήψεις στέγης, η πρακτική αυτή στην Ιταλία είναι πολύ διευρυμένη.[15] Οι καταλήψεις στέγης σε μεγάλο βαθμό πραγματοποιούνται συλλογικά και υπερασπίζονται μέσα από διαδικασίες των τοπικών κινημάτων. Τέλος, διατυπώνονται και κάποια βασικά αιτήματα προς τους δήμους και την κυβέρνηση, όπως πάγωμα όλων των εξώσεων, πρόνοια για έκτακτη κοινωνική κατοικία, καταγραφή και επίταξη κενών ιδιοκτησιών για κοινωνική κατοικία. Αλλά και κατάργηση των νόμων που ψηφίστηκαν πρόσφατα προκειμένου να ποινικοποιηθεί η αντίσταση και η αλληλεγγύη, οι οποίοι στοχεύουν μεταξύ άλλων και το κίνημα για την κατοικία.

Υπάρχουν, όμως, και κινήσεις που βρίσκονται σε πλήρη αντιπαράθεση με το κράτος και τους θεσμούς. Για παράδειγμα, στις περιοχές Porta Palazzo και Barriera di Milano στο Τορίνο οι κινητοποιήσεις που οργανώθηκαν αρχικά από κάποιους αναρχικούς αγωνιστές δεν επεδίωκαν διαπραγματεύσεις με τους φορείς των εξώσεων, αλλά επικεντρώνονταν στην άμεση αντίσταση στις εξώσεις και την κατάληψη κενών διαμερισμάτων για όσους τελικά έμεναν χωρίς σπίτι. Αντίστοιχα, δεν αναπτυσσόταν κάποιος λόγος προς τα "επάνω", δεν διατυπώνονταν δηλαδή κάποιου είδους αιτήματα, αλλά δινόταν έμφαση στην επικοινωνία μέσα στη γειτονιά για την κοινωνική νομιμοποίηση του εγχειρήματος και την ενδυνάμωσή του μέσω της συστράτευσης των κατοίκων.[16]

Παρότι δεν περιλαμβάνει το σύνολο όλων αυτών των πρωτοβουλιών, έχει δημιουργηθεί ένα πανεθνικό δίκτυο, το abitare nella crisi (κατοικώντας στην κρίση) στο οποίο συμμετέχουν 18 πρωτοβουλίες από 13 πόλεις τις Ιταλίας, ενώ στον ιστότοπο του δικτύου κοινοποιούνται εμπειρίες και ενημερώσεις που αφορούν κινήματα κατοικίας αλλά και κινήματα ενάντια στην λιτότητα γενικότερα. "Αποτελεί ένα εργαστήρι για το δικαίωμα στην κατοικία επιδιώκοντας μια νέα κοινωνική κυριαρχία στο χώρο, μέσω πρακτικών επανιδιοποίησης, ενάντια στην επισφάλεια και την κερδοσκοπία, ασκώντας στην πράξη το δικαίωμα στην κατοικία και το εισόδημα".[17] Κάθε χρόνο πραγματοποιούνται συναντήσεις για κινηματικό απολογισμό, συγγραφή ανακοινώσεων και κυρίως για το συντονισμό δράσεων σε όλη την Ιταλία. Παρά την χαλαρή του δομή (σε σύγκριση με το PAH της Ισπανίας) και του μικρού συγκριτικά αριθμού των κινήσεων που συμμετέχουν ενεργά σε αυτό, το δίκτυο φαίνεται ότι έχει παίξει έναν πολύ κομβικό ρόλο στην οργάνωση κεντρικών δράσεων. Κυρίως προωθώντας τη συμπόρευση όλων των από τα κάτω κινημάτων με το πρόταγμα "κατοικία και εισόδημα για όλους".

15. Μάρκος Βογιατζόγλου, Κινηματικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ιταλία, enthemata.wordpress.com

16. Για περισσότερες πληροφορίες για τις κινητοποιήσεις 2011-2012 στις γειτονιές αυτές υπάρχει μια αναλυτική μπροσούρα στα γαλλικά στο infokiosques.net

17. www.abitarenellacrisi.org

Οι κεντρικές κινητοποιήσεις στη Ρώμη

Το Σάββατο της 19ης Οκτωβρίου του 2013 αποτελεί ορόσημο για τα κινήματα στην Ιταλία, καθώς σηματοδοτεί την αρχή μιας κινηματικής κλιμάκωσης που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Την προηγούμενη μέρα είχε προηγηθεί γενική απεργία από τα συνδικάτα βάσης της Ιταλίας[18] (cobas, USB, CUB κλπ). Οι δυο διαδοχικές ημερομηνίες δεν ήταν αποτέλεσμα κάποιας διάσπασης, αλλά μάλλον στόχευαν σε μια συνάντηση των κινημάτων που θα κλιμακώνονταν τη δεύτερη μέρα. Την πρώτη μέρα κυριάρχησε μια ριζοσπαστική εργατική έκφραση, η οποία την επόμενη μετεξελίχθηκε σε μια ριζοσπαστική μητροπολιτική έκφραση που συνάρθρωνε όλα τα κινήματα επικεντρώνοντας στα κινήματα για τη στέγη. Πλάι τους βρέθηκαν εργατικά συνδικάτα που απεργούσαν την προηγούμενη μέρα, φοιτητικές κινήσεις, κινήσεις μεταναστών και επισφαλών εργαζομένων, συνελεύσεις του NOTAV, καθώς και συλλογικότητες από κοινωνικά και πολιτικά κέντρα και καταλήψεις. Το πανό στην κεφαλή της πορείας έγραφε "Μόνο ένα Μεγάλο Σχέδιο: Εισόδημα και Σπίτι για Όλους!". Με 100.000 συμμετέχοντες στη διαδήλωση, η πορεία αυτή θεωρείται η πιο πετυχημένη από την αρχή της κρίσης το 2008. Η διαδήλωση που αναφέραμε παραπάνω, τον Οκτώβρη του 2011, μπορεί να είχε περισσότερο κόσμο αλλά η δυναμική της εξαντλήθηκε πολύ σύντομα. Αντίθετα, στις 19 Οκτώβρη, πέρα από τη μαζικότητα, το σημαντικότερο ήταν η σύσταση του κόσμου, η συμπόρευση δηλαδή σχεδόν όλων όσων αντιστέκονται καθημερινά, σε κάθε γειτονιά και εργασιακό χώρο, με συλλογικό τρόπο και με αντικαπιταλιστική φυσιογνωμία, ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και τις άμεσες επιπτώσεις τους. Εξάλλου στις 19 Οκτώβρη απουσίαζε εκκωφαντικά ο επίσημος συνδικαλισμός και η κεντροαριστερή αντιπολίτευση.[19] Με αυτόν τον τρόπο τα διάφορα κινήματα καταφέρνουν σε μεγάλο βαθμό να εκφράζονται στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό, όχι μόνο λόγω της διασποράς τους, αλλά κυρίως λόγω της συνειδητής και έμπρακτης έκφρασης ενός κοινού προτάγματος.

Αν στις πλατείες εντυπωσίασε η μαζικότητα και η ετερογένεια ενός εξατομικευμένου πλήθους, αυτό που διαφοροποιεί τους δρόμους της Ιταλίας είναι η συμπόρευση αυτόνομων συλλογικοτήτων με διαφορετικές μεταξύ τους αφετηρίες. Το εισόδημα και η κατοικία για όλους, η υπεράσπιση των κοινών και δημόσιων αγαθών, η προστασία της γειτονιάς και του τόπου ως περιβάλλοντα και κοινότητες των από κάτω, η αντίθεση σε καπιταλιστικά μοντέλα παραγωγής και μοντέλα ανάπτυξης της πόλης και της υπαίθρου, η συγκρότηση εναλλακτικών χώρων πολιτικής, πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου συνθέτουν την πολλαπλότητα αυτού που ορίζουμε ως δικαίωμα στην πόλη. Για αυτό και χαρακτηρίσαμε την κινητοποίηση μητροπολιτική, με την έννοια ότι μέσω της διυποκειμενικότητας που τη χαρακτήριζε, έθεσε ζητήματα που αφορούν το σύνολο των κοινωνικών αντιφάσεων εντός της μητρόπολης ή ακόμα και της υπαίθρου, όπως στην περίπτωση του NOTAV, στο οποίο αξίζει να κάνουμε μια αναφορά. Η κατασκευή του τρένου TAV συνδέεται με την άσκηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής της "ανάπτυξης", που στην πράξη ευνοεί τα συμφέροντα του κεφαλαίου. Πέραν αυτού, η κατασκευή και μόνο ενός τέτοιου έργου τη στιγμή που η κοινωνία βρίσκεται σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, δείχνει ακριβώς ποιες είναι οι προτεραιότητες επένδυσης του δημόσιου κεφαλαίου (που παράλληλα προσπαθεί να ιδιωτικοποιήσει ΜΜΜ και δομές υγείας). Αντίστοιχα στο Μιλάνο, η ανάληψη της Expo2015 που φιλοδοξεί να φιλοξενήσει 20 εκατομμύρια επισκεπτών, σηματοδοτεί μια διαδικασία gentrification και αστικών παρεμβάσεων που τελικά πλήττει μεταξύ άλλων και την κατοικία στις λαϊκές συνοικίες.

Το μωσαϊκό που αρχίζει να διαμορφώνεται συναρθρώνοντας τα πληττόμενα στρώματα φαίνεται να αποτελεί συνειδητή επιλογή των κινημάτων σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό. Η συνάντηση των κινημάτων δεν ήταν ένα στιγμιαίο συμβάν του Οκτώβρη, αλλά συνεχίζει να αποτελεί παρακαταθήκη για την συνέχεια του αγώνα. Καταρχήν αναπτύχθηκε μια αλληλεγγύη μεταξύ των αγωνιζόμενων φορέων η οποία υπερβαίνει κλάδους και κοινωνικές κατηγορίες και δημιουργεί τις

18. The Base Unions in Italy, strugglesinitaly.wordpress.com
.

19. Alfredo Mazzamauro, «Ένα μεγάλο σχέδιο»: η έκρηξη των κοινωνικών κινημάτων στην Ιταλία, barikat.gr wordpress.com

προϋποθέσεις ενός ευρύτερου συντονισμού. Κάτι τέτοιο έγινε φανερό στις αντιδράσεις απέναντι στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αναδιαρθρώσει και να ιδιωτικοποιήσει τα ΜΜΜ, όπου οι απεργίες των εργαζομένων συνοδεύτηκαν από λαϊκές συνελεύσεις που έπαιρναν θέση για το ζήτημα και στέκονταν αλληλέγγυες στους απεργούς. Έτσι ο αγώνας διαδόθηκε και διευρύνθηκε, γεγονός που αποτυπώθηκε και στο δρόμο, καθώς οι κινητοποιήσεις δεν είχαν καμιά σχέση με μια τυπική διαμαρτυρία ενός συγκεκριμένου κλάδου.

Να σημειώσουμε επίσης πως η αναφορά σε έναν "μητροπολητικό αγώνα" δεν είναι δικό μας εύρημα, αλλά εμφανίζεται συχνά σε ανακοινώσεις και καλέσματα συλλογικοτήτων, αποτελεί δηλαδή μια συνειδητή κατεύθυνση των κινημάτων. Έχει ενδιαφέρον ότι σε μια συνδιάσκεψη του συνδικάτου βάσης USB, στο οποία αναφερθήκαμε και παραπάνω, υπήρχε θέμα με τίτλο: "Το Μητροπολιτικό Συνδικάτο: πού βρισκόμαστε τώρα". Εκεί αναδεικνύεται η ανάγκη μιας κινηματικής σύνθεσης του ταξικού συνδικαλισμού και των αγώνων που ξεπερνούν τους χώρους δουλειάς, είτε γιατί αφορούν ανέργους, είτε ελαστικά ή επισφαλώς εργαζόμενους κλπ. Δημιουργείται έτσι η απαίτηση, παράλληλα με την παρέμβαση στους χώρους δουλειάς, να συνδεθούν τα σωματεία με το σύνολο της μητρόπολης. "Είναι εξίσου σημαντικό να επικεντρωθούμε και να ξοδέψουμε πόρους σε ένα σχέδιο Κοινωνικής Συνομοσπονδίας. Τα γραφεία μας πρέπει να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικά σημεία συγκέντρωσης, ως χώροι για συζήτηση, και κυρίως να οργανώσουμε την πάλη μας ενάντια στην νέα ταξική δομή. Πρέπει να είναι ο χώρος όπου ο αγώνας του συνδικάτου (…) συναντά τις ανταγωνιστικές απαιτήσεις που συγκεντρώνονται σε εθνικό επίπεδο."[20]

Η κίνηση του κράτους

Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση της Ισπανίας, η κλιμάκωση της δυναμικής του κινήματος από τη μεριά των από κάτω συνοδεύεται και από κλιμάκωση της καταστολής από την μεριά της κυβέρνησης και του κράτους, με το συνδυασμό αστυνομικών και νομοθετικών μέτρων. Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, την άμεση καταστολή, το Μάιο του 2014 συλλαμβάνονται 2 ακτιβιστές, ο Paolo Di Vetta (Blocci Precari Metropolitani) και ο Luke Pheasant (Coordinamento Cittadino di lotta per la casa), που στα μέσα αναφέρονται ως ηγετικές μορφές των κινήσεων. Οι ίδιοι είχαν συλληφθεί ξανά μετά την πορεία της 31 Οκτωβρίου του 2013 ως υπεύθυνοι για βίαια επεισόδια αλλά στη συνέχεια αφέθηκαν ελεύθεροι. Η δεύτερη σύλληψή τους έγινε με αφορμή την αντίστασή τους στη βίαιη εκκένωση κατειλημμένου κτιρίου όπου διέμεναν 200 οικογένειες. Ύστερα από πέντε μήνες, και οι δύο παραμένουν σε κατ' οίκον περιορισμό. Ένα μήνα αργότερα, στο Τορίνο, πραγματοποιείται μεγάλη επιχείρηση της αστυνομίας όπου συλλαμβάνονται 17 αγωνιστές και οδηγούνται στη φυλακή ή σε κατ' οίκον περιορισμό, ενώ στοχοποιούνται και άλλοι 111 αγωνιστές που συμμετείχαν στο κίνημα για την κατοικία και στο NOTAV. Οι κατηγορίες που τους φορτώνουν φτάνουν μέχρι και την απειλή κατά της ζωής (λόγω παρεμπόδισης κλειδαρά και δικαστικού κλητήρα σε απόπειρες έξωσης) ή την τέλεση τρομοκρατικής ενέργεια (NOTAV). Αν το πρώτο περιστατικό αποτελεί απόπειρα τρομοκράτησης δύο αγωνιστών, στο Τορίνο βλέπουμε μια άμεση και μαζική επίθεση σε ευρύτερη κλίμακα. Αρκετά είναι και τα περιστατικά όπου μετανάστες χωρίς χαρτιά απελάθηκαν ύστερα από προσαγωγές λόγω της συμμετοχής τους σε κινητοποιήσεις ενάντια στις εξώσεις.

20. Συνομοσπονδία Συνδικάτων Βάσης, Ιταλία- 1ο ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ για ένα ταξικά προσανατολισμένο συνδικάτο, ανταγωνιστικό, ανεξάρτητο, ilesxi.wordpress.com/2014/04/

Σε νομοθετικό επίπεδο υπάρχουν δύο βασικά εμπόδια που πλήττουν άμεσα το κίνημα για την κατοικία. Το πρώτο είναι μια διάταξη του κώδικα πολιτικής δικονομίας, το άρθρο 610, το οποίο εάν ενεργοποιηθεί από το δικαστικό κλητήρα, δίνει τη δυνατότητα αιφνίδιων εξώσεων, χωρίς να γνωρίζει δηλαδή ο ενοικιαστής την ημερομηνία της έξωσης. Αυτό είναι το τελευταίο χαρτί στα χέρια του κράτους, καθώς ακόμα και όταν επιχειρούσαν να κάνουν όλες τις εξώσεις μιας περιοχής σε

μια μόνο μέρα, οι αντιστεκόμενοι συχνά κατάφερναν να τις αποτρέψουν. Ακόμα πιο προκλητικό όμως είναι το άρθρο 5 του νομοσχεδίου "πλάνο κατοικίας" που ψηφίστηκε το 2014 από την κυβέρνηση Renzi, που υποτίθεται ότι ρυθμίζει και ανανεώνει την πολιτική γύρω από την κοινωνική κατοικία[21]. Πέρα από τη συνολική ανεπάρκεια του νομοσχεδίου -που βασίζεται σε ένα αντίστοιχο που είχε ψηφίσει η κυβέρνηση Μπερλουσκόνι, και που προφανώς δεν αποτελεί στροφή στην κοινωνική πρόνοια- το συγκεκριμένο άρθρο προβλέπει την άρση οποιασδήποτε παροχής του δημοσίου προς τους πολίτες που έχουν προβεί σε κατάληψη στέγης. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως πρώτον, δεν έχουν τη δυνατότητα να ενταχθούν σε κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας και δεύτερον, πως δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε ρεύμα και νερό. Πρόκειται δηλαδή για ένα ιδιότυπο εμπάργκο του κράτους που καταδικάζει τους πιο φτωχούς είτε να μείνουν άστεγοι, είτε να μην έχουν στοιχειώδεις παροχές. Η κατάργηση αυτών των δύο διατάξεων αποτελεί, επίσης, βασικό αίτημα των κινήσεων σε κάθε πόλη, όπου ασκούνται παράλληλα πιέσεις ώστε να μην εφαρμοστούν από τους δήμους.

Αντί επιλόγου

Στις δυο περιπτώσεις που εξετάσαμε είδαμε ότι τα κινήματα για την κατοικία έχουν καταφέρει να πρωταγωνιστήσουν όλα αυτά τα χρόνια και τελικά να αναβαθμίσουν από τη μεριά τους το κίνημα αντίστασης συνολικά. Η κατοικία παύει να υποτάσσεται στη σφαίρα του εμπορεύματος και του συστήματος ιδιοκτησίας και διεκδικείται πλέον ως κοινό αγαθό. Οι δομές και οι διαδικασίες που συνοδεύουν τα κινήματα αυτά φαίνεται να κάνουν κάτι παραπάνω. Προηγουμένως είδαμε το παράδειγμα της Ισπανίας υπό την οπτική μιας απόπειρας "κοινωνικού συνδικαλισμού" και κυρίως γύρω από το ζήτημα της στέγης. Ένα αρχικά περιορισμένο δίκτυο γιγαντώθηκε και κατάφερε να αποκτήσει δυναμική παρουσία στο σύνολο σχεδόν των πόλεων του ισπανικού κράτους. Ταυτόχρονα, το κίνημα για την κατοικία βρήκε μια ενιαία έκφραση μέσα από ένα σχήμα οργάνωσης που άφηνε χώρο στα διάφορα κινηματικά υποκείμενα και στην υλοποίηση διαφορετικών κινηματικών πρακτικών. Από την άλλη στην Ιταλία, το κίνημα για την κατοικία οργανώθηκε μέσω αυτόνομων διαδικασιών σε κάθε πόλη. Διαδικασίες συντονισμού προέκυψαν σε ένα δεύτερο επίπεδο και με ευρύτερη απεύθυνση, προωθώντας έναν συντονισμό που δεν βασίζεται τόσο σε μια σταθερή δομή αλλά κυρίως περνά μέσα από το σχηματισμό ενός κοινού προτάγματος που φιλοδοξεί να εκφράσει το σύνολο των κινηματικών διεργασιών. Αν στην Ισπανία το PAH επιχείρησε -και σε μεγάλο βαθμό κατάφερε- να αναιρέσει τις αντιφάσεις στο εσωτερικό του κινήματος για την κατοικία μέσω της συγκρότησης ενός ενιαίου δικτύου, στην Ιταλία το "σχέδιο" είναι πιο φιλόδοξο καθώς γίνεται μια προσπάθεια συμπόρευσης του συνόλου των πρωτοβουλιών που συνθέτουν τον κοινωνικό αγώνα. Σε μια τέτοια βάση βλέπουμε και την προσπάθεια των Ιταλών αγωνιστών να οργανώσουν την πρώτη "κοινωνική απεργία"[22] στις 14 Νοέμβρη του 2014 (τις μέρες που το παρόν κείμενο γράφεται και άρα αδυνατούμε να την αποτιμήσουμε). Η κατεύθυνση ενός κοινωνικού-μητροπολιτικού συνδικαλισμού ξεπερνάει το επίπεδο της διατύπωσης και αρχίζει να αποκρυσταλλώνεται στις διαδικασίες του ευρύτερου κινήματος. Διαδικασίες που δημιουργούν το έδαφος όπου ο αγώνας στο πεδίο της παραγωγής (της εργασίας) και στο πεδίο της αναπαραγωγής μπορεί να γίνει ενιαίος.

Το παρόν κείμενο ξεκίνησε ως μια απόπειρα προβληματισμού γύρω από το τι μπορεί να σημαίνει κίνημα για την κατοικία σήμερα. Η στεγαστική κρίση θέτει πλέον με πιο άμεσο και υλικό τρόπο το ζήτημα της στέγης στις χώρες της δύσης, και ιδιαίτερα στις χώρες με τις οποίες ασχοληθήκαμε το συνδέει με την αδυναμία αποπληρωμής του οικονομικού κόστους που συνοδεύει τη χρήση της κατοικίας. Είτε πρόκειται για ενοίκιο, είτε για υποθηκευμένο σπίτι, έχουμε να κάνουμε με ένα νέο φαινόμενο αν σκεφτεί κανείς τις αφορμές με τις οποίες γινόταν στο παρελθόν η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της κατοικίας (π.χ. οι άθλιες συνθήκες διαβίω-

21. Analisi critica del "Piano Casa" del governo Renzi, www.abitaren-ellacrisi.org/

22. Battle il Tempo Dello Sciopero Sociale, www.rete-dellaconoscenza.it/

σης της εργατικής τάξης κατά τη βιομηχανική επανάσταση, η ομογενοποιημένη κατοικία του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας, οι διαδικασίες εξευγενισμού και η καταστροφή των λαϊκών συνοικιών και των κοινοτήτων τους ή η αυτοστέγαση και οι παραγκουπόλεις). Με αυτή την έννοια, και στο βαθμό που και στην Ελλάδα η κρίση κατοικίας σήμερα εμφανίζεται μέσα από αντίστοιχες διαδικασίες, η εμπειρία των παραπάνω παραδειγμάτων ανοίγει το δρόμο ακόμα και για ένα διεθνή κινηματικό συντονισμό, όχι μόνο όσον αφορά διαδικασίες συντονισμού των κινημάτων μπροστά σε κοινούς στόχους αλλά και όσον αφορά έναν ενδεχόμενο κινηματικό "μιμητισμό". Ή πιο απλά τη διάχυση κινηματικών διαδικασιών που φέρνουν σε καλύτερη θέση όσους αγωνίζονται σε μια αντικαπιταλιστική κατεύθυνση. Αυτό είναι μάλλον ένα πρώτο και άμεσο επίπεδο αναφοράς.

Προκύπτει ωστόσο και ένα δεύτερο επίπεδο. Δηλαδή του πώς τέτοια παραδείγματα μπορούν να ανασυνθέσουν το σύνολο των κινηματικών διεργασιών, κυρίως μέσα από την κατεύθυνση συμπόρευσης και συμμαχίας αυτών που αγωνίζονται από τα κάτω. Εξάλλου είναι μάλλον κοινός τόπος ότι η αχίλλειος πτέρνα των σύγχρονων κινημάτων βρίσκεται στην αδυναμία υπέρβασης του κοινωνικού κατακερματισμού και της εξατομίκευσης σε κάθε επίπεδο της ζωής και με διαχρονικό ορίζοντα. Από την εργασία μέχρι τον ελεύθερο χρόνο, από τη γειτονιά μέχρι την κρατική επικράτεια και πέρα, επικρατεί ένας γενικευμένος διαχωρισμός της μιας συνθήκης καταπίεσης και εκμετάλλευσης από την άλλη. Οι εξεγέρσεις των πλατειών έθεσαν νέους όρους σε μια τέτοια συζήτηση. Υπό αυτό το πρίσμα, ο "κοινωνικός-μητροπολιτικός συνδικαλισμός", ίσως εκφράζει μια τάση συλλογικής συγκρότησης που μπορεί να υπερβαίνει την έννοια του πλήθους ως το κυρίαρχο κινηματικό υποκείμενο του σήμερα.

Στην Ελλάδα μέχρι πρόσφατα η κατοικία καθεαυτή δεχόταν έμμεσα και όχι άμεσα πλήγματα. Παρά τα χαράτσια, υπήρχε προστασία πρώτης κατοικίας από πλειστηριασμούς, ενώ η εκδήλωση της κρίσης συνοδεύτηκε από μια σημαντική πτώση τιμών κατοικίας και ενοικίων, που καθιστούν τη στέγη σχετικά προσβάσιμη για όσους έχουν εργασία — τουλάχιστον με την μορφή ενοικίου. Όμως αυτό ακριβώς είναι που φαίνεται να αλλάζει σήμερα και καθιστά άμεση αναγκαιότητα την προώθηση ενός αγώνα που να διεκδικεί το δικαίωμα στη στέγη. Όπως και σε κάθε άλλη πτυχή του κοινωνικού αγώνα, η εκδήλωση ενός κινήματος με μαζικούς όρους φαίνεται να προσκρούει σε ένα δεύτερο ανάχωμα. Ο κοινοβουλευτισμός, ως βασική διέξοδος για "τα δεινά" και σε αντιπαράθεση με διαδικασίες συλλογικού αγώνα, φαίνεται να παραμένει βαθιά ριζωμένος παρά την κρίση αντιπροσώπευσης που συνόδεψε το κίνημα των πλατειών. Όμως είναι σαφές πως κανένα κόμμα δεν θα σώσει κανέναν από έξωση ή από πλειστηριασμό. Λαϊκές συνελεύσεις, πολιτικά στέκια, καταλήψεις, εργατικές λέσχες, δομές αλληλεγγύης και άλλες πρωτοβουλίες που παρεμβαίνουν σε γειτονιές συνθέτουν και εδώ μια κινηματική συνθήκη που κάθε άλλο παρά έχει εξαντλήσει τις δυνατότητές της. Στο βαθμό που υπάρχουν τα παραπάνω κινηματικά σχήματα, μπορούν, άμεσα ή έμμεσα, να τροφοδοτήσουν ένα κίνημα για την κατοικία.